Т. LXXI. Р. 1906 кн. III. Рік XV.

7/

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXXI. 1906. III B. XV Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 1/VI н. с. 1906.

Т. LXXI. Р. 1906 кн. III. Рік XV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXXI. 1906, III B. XV Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

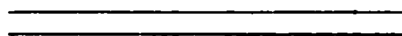
З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 1/VI н. с. 1906.

Зміст LXXI тому.

Inhalt des LXXI Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЄ

в осьвітленню польського поета XVII віка.

Написав др. В. Перетц.

Між історичними жерелами рідко подибуємо поетів. Прикмети поезії, що з одної сторони богата плодами вигадок, фантазії, з другої — залежна від літературної традиції — все те викликує в історика справедливе недовірє до сьвідоцтва поета. Одначе є такі обсяги в житю людського духа, яких не можна відмалювати ясно ні при помочи найпевнійших юридичних й історичних актів, ні при помочи звісток літописців. Се — обсяг думок, понять певної епохи й народности про ті чи иньші історичні особи й події. Тут набирає значіння мемуар, тут місце також для сьвідоцтв поетів, що так чи инакше, незалежно від літературної традиції виявляють відносини своєї епохи й кляси, до якої вони належали, до прояв історичного житя.

Низше подамо, як матеріял, дані для пізнання думок польської шляхти середньої руки про козацтво й Україну, вибрані з віршів Є. В. Коховского.

Між польськими поетами, що залюбки дотикали в своїх творах політичних подій XVII ст., замітне місце займає Єронїм Веспасіян Коховский (1630—1699), уроженець Сендомирської землї, „жовнїр, господар, історіоґраф, а в вільних хвилях, особливо за молодих лїт — поет“ [1]). Продовжуючи традицію Кохановского, а в обсягу жартобливої поезії — скорше Рея, він

[1]) Brückner, Dzieje literatury polskiej w zarysie, T. I, 1903, стр. 348 і дальше — характеристика побіжна й не все правдива.

ішов за Горацієм, Марціялем і рідко позволяв собі на модний сентіментальний вибрик, старанно вистерігаючи ся тої винїжненої манєри в стилю пізного Відродження, яку присвоїв собі його талановитий сучасник А. Морштин. Не визначаючи ся добірним стилем, часто допускаючи провінціялїзми і над міру натикаючи свою віршовану мову клясичними ремінїсценціями, що часом зовсїм не підходили до сюжету піснї, Коховский все таки перенятий патріотичним почуваннєм, і коли говорить про Річ Посполиту, її сумну теперішність — і ще сумнїйшу будучність — його мова здобуває силу й енерґію, не зважаючи на характеристичне помішаннє клясичної штучности з вульґаризмами звичайної бесїди.

Нас інтересують лїричні пєси Коховского, а то ті, в яких він тикаєть ся сучасної йому України-Руси й її полїтичних діячів. Таких рисів, де з значним реалїзмом відбили ся й обставини часу й симпатії й антипатії автора — особливо багато в його збірнику лїричних пєс, що вийшов найперше в Кракові в 1674 р. „Nieprόżnujące prόżnowanie“ і в збірнику гуморесок й епіґрамів „Fraszki“, Краків, 1674 р.[1]).

У передному слові до других — Коховский вказує ясно на свої симпатії до сучасности; він не міг співати, займати ся любовною лїрикою й творити епопеї:

„Polak pisze po polsku nie Troiáńskie dźieie,
Albo Annibalowe we Włoszech Turnieie...“ |

Його займають і гуморески й забави, та найбільше зі всього — питання житя. От чому у того типічного представника інтересів середньої шляхти ми й знайдемо деякі цїкаві риси житя й поглядів з його окруження, до якого він не був глухим, хоч часто й робив закиди. Широке житє шляхти, що не вміла шанувати нї чужих, нї своїх доходів, обурювало його, й він широким розмахом пера описує бенкети, що пожерали зарібки се-

[1]) Докладні заголовки: „I. M. I. Wespasiana z Kochowa Kochowskiego Nieproznuiące Proznowanie oyczystym rymem na Lyrica y Epigrammata Polskie rozdźielone y wydáne. W Krakowie. W drukarni, y Sumptem Woyćiecha Goreckiego, Sław: Akad: Krák: Typográpha. R. P. 1674 Dnia 6. Octobra. 4 непум.+377 стор. in 8⁰.

„I. M. I. Wespasiana z Kochowa Kochowskiego Epigrammata Polskie, Po Nászęmu Fraszki. Mniey te Frászki do rzeczy, leć ztąd Cęnę máią, Ze lubo rzeczy málo, ále krotko báią. W Krakowie. W drukarni Woyćiecha Goreckiego. Sław: Akád: Krák: Typográphá. Roku Pańskiego 1674. 8⁰, стор. 152.

лян. От як реалїстично описує Коховський тї бенкети: достаток страв, заграничні дорогі вина, чуда цукорницької штуки, цїлий паркан зі збанків і чарок, старосьвітських чар, численні тоасти... Та от бенкет зближуєть ся до кінця...

„Rozum w winie się topi | gęste kieliszki |
Nalały po szyię kiszki.
W głowie się ćmi | mozg kręći lice czerwięni |
Jak słońce ná wiátr w Jesięni.
Mowá y ięzyk błądźi | oczy mrugáią |
Hasło pewne spáć iść dáią.
Nogi widząc | że z głową | rozum szaleią |
Y ony się błądząc chwieią.
Brzuch mir gárłu wypęda | á z gniewney chući |
Wlany dar nazad wyrzući.
Aspergesmem skropiwszy stoiących blisko |
Chędozy mu gębę pśisko.
Ten się po ziemi wala: á ći się wádzą |
Posieką się | poszkárádzą.
Ten w tańcu wybił rękę | ten z korteziey
Mało nie nálamał szyiey...“[1]).

Пан веселий — та рано прийдеть ся йому поскробатись в голову, залїзши у новий довг. І йдуть у застав та на продаж маєтки... І на дармо кличе поет: „Zbytek co twe, Poláku, ták gárło lubi | Ciebie y Oyczyźnę gubi“.

Друге зло, що нищить Польщу — то постійні війни, які не дають спромоги спокійно розвивати свої сили й присвоювати культурні звичаї. В уста супругів, що розлучають ся з причини посполитого рушення, поет вкладає таку характеристичну жалобу:

„Bogday głębiey Judasza | w piekle człek przeklęty
Gorzal; ktory się ważył tárgać pokoy święty |
Brzydką wznowiwszy woynę: spokoynego Bogá |
Drzwi | na mocnych zawiasach wytrąciwszy z progá.
Niech kruk odrastáiącą nie paśie się wiecy
Salmonową wątrobą | á tego niech dręczy.
Niech do wody z Tántálem upragniony wzdycha.
Erischtonow niech mu głod żołądek rozpycha.

[1]) Pieśń XXVIII, ks. III, Na nieporównany zbytek Bankietow polskich, стр. 204. Заховуємо правопись ориґіналу.

Niech wiecznym niewolnikiem żyie niespokoyny |
W Páństwach Pluta ćiemnego | kto wynálazł woyny"[1]).

Ряд війн, що трївожили Польщу часів Коховского, був звернений головно против Татарів, а особливо — против козаків.

„Nie tyle pracy ma Alcid | gdy sprosną
Hydrę biiąc | łby nowe iey odrosną,
Jak z Ukrainą Polska buntowniczą,
Gdźie w buntách dzieci | po Oycach dziedziczą"[2]).

Одначе замічаючи справедливо те останнє — Коховский не ставить собі питання, відки та дїдична пристрасть до повстання. Стоючи на вузко-шляхетській точцї погляду, як і його сучасники, він уважає народнї рухи проявом бунтївничих наклонів „українського бидла", про що й говорить в иньших віршах. Нерозуміннє подій виявляють особливо характеристично слова:

„My Ukraińskie trzymaiąc bydło |
Daliśmy Kodak, twarde wędźidło,
Z tym niećierpliwy kozak pokoiem |
Ná nas się ćięszkim oburzył boiem"[3]).

Деколи любить Коховський зачіпити жартом Русинів, руську мову, релїґію, нпр. у фрашцї „o Philonie":

Niedźiwuię ze Philon zwykł kłamáć bez miary |
Bowiem z Ruskim ięzykiem Graeckiey nawykł wiary"[4]).

Козацькі війни, особливо ті, де провідником козаків виступав Хмельницький, дали Коховскому досить нагоди, щоби виявити свої погляди на українського провідника. Деякі знов битви викликали спеціяльно посьвячені їм вірші, інтересні з ріжних поглядів, між иньшим і в тім, що тикаєть ся звязи між ними й українськими віршами XVII ст. з нагоди сучасних подій. Першим таким віршом Коховского в його збірнику виступає твір затитулований „Beresteczką Potrzebę Apollo spiewa"[5]). Тому, що він інтересний в порівнанню зі сучасною (1652 р.) „думою козаць-

---

[1]) Ks. III, Pieśń XX, стр. 179.
[2]) Ks. IV, Pieśń VI, Proporzec nieumieraiącey Sławy... Stef. Czarnieckiego, woiewody kiiowskiego, стр. 237.
[3]) Ks. V, P. II, Faeciał Wschodni, стр. 309.
[4]) Fraszki, стр. 34. [5]) Ks. I, P. IX.

кою“ про ту саму битву під Берестечком, виданою П. Житецьким і два рази мною[1]) — то наводимо його в повні:

Tam gdźie Kozácką wspienione posoką
Wody się Styru błotnistego wloką
A buntowniczym trupom w lgniącym bagnie
Grob się stał ná dnie. ||
Ku wschodowi się obraczaiąc w lewo
Piękny págorek | Cypryssowe drzewo
Gęste ośiadło. Tam gdy Phaebus skłoni
Tak w Cytrę dzwoni.
Też to są polá? też to Philippiki?
Gdźie niezliczony z obudwy stron szyki.
Jednegoż gniazda stánąwszy orężnie
Zwarli się mężnie.
Znacz ku Austrowi buntownicze slády;
Gdźie iák száráncá opadł gmin szkárády
Tu się przy gorze za przymuszem skoręm
Okrył Taborem.
Tam[2]) pod buńczuki Tátárzy máiaczą
Zielone Háná ich Chorągwie znáczą
A tego zwycięstw rozdyma nádzieiá
Isłan Giereia.
Po niżey Polskie bielą się namioty,
Przed nimi stoią liczne w szyku Roty,
Proporce z wiátrem wolniuchnym igráią
Konie tupáią.
Cokolwiek oblał Euxyn stárożytny
Narodow aż po Ocean błękitny
Od gor Kárpáckich áże do kráiny
Lesney Hercyny.
Tych w polerowney krol Kaźimierz zbroi
Aż gdźie w naydálszym rogu huffiec stoi
Obiezdza wiadom Mársowey práktyki
Sporządza Szyki.
Cichuchno wszędźie. Ták niżli pieśń znáczną
Roznymi głosy Muzykowie záczną
Kápellmistrz kinie | spiewánie ustáie
Jak pauzę daię. ||

[1]) Archiv f. slav. Phil. II, 297—307; мої Историко-лит. изслѣд. т. I, стр. 94 - 97 і Замѣтки и матер. к исторіи р. пѣсни, 1902 г.
[2]) В вид. 1674 р. „Sam“.

Ale iák głośne trąby się ozową
Pieśń záczynáiąc okropną Társową
Wlot do zgubnego zbiegáią się zbliská
Pułki igrzyská.
Lecą Chorągwie; iako kiedy śniegi
Ze dwoch gor czynią topnieiąc zabiegi
Zkąd woda bystrsza | ta wypiera drugą
Moczniey szą strugą.
Potocki środkiem ważnym idźie krokiem
Práwym przywodzi Kalinowski bokiem
A za swych wodzow skutecznym-przykłádem
Młodź idźie śladem.
Sąm z Koniecpolskim Zamoyski Podczászy
Dwáy Tyndaridae Sármáciey nászy
Y Lanckoronski z Młodym Ostrorogiem
Kozakom srogiem.
Pułk Ostrogskiego od nich okryt całkiem
Tu z Lubomierskim Tyszkiewic Marszałkiem
Z nimi Sczawinski y Potocki stáry
Pędzą Tátáry.
Z Sędomirzány Márgrábia dowodźi
Z Pułki Sobiescy Kwárćianymi młodźi
Od Warszyckiego nie ieden y Tarła
Pozbędźie gárłá.
Ale nád wszytkich waleczny Hieremi
Kłádźie iak snopy we żniwá po źięmi
Piorun Woienny kogoli zásięze
Bez głowy lęze.
Ták bywa z Zimy gdy przećiwne wiátry
Drzewem odźiane rozdymáią Tátry
Loskot ŏkropny | drzewo wáląć czynią
W bliską Jáskinią. ||
Ták właśnie y tám grzmot dział | y szczęk broni
Wołánie męzow | poryzánie koni |
Jęczenie ránnych | Odgłossy Mużyki
Zwyćięzcow krzyki.
Stráśliwy widok czyni tá potrebá.
Nie widáć świátłá rumiánego Phaeba
Mrok wszędźie ćiemny | dymná z strzelby wrzáwá
Z źiemie kurzáwa.

Lecą ná pował zabići szkárádnie [1])
Nie ieden z koniá mężny Rycerz spádnie
Już Ossolinski z Lanckoronskim legli
Mężowie biegli.
Już Kazanowski człowiek z Przodkow wźięty
W naczelnych Pułkách boy wszczynáiąc śćięty
Już y Stadnicki naieźnik surowy
Został bez głowy.
Ale nie dármo krew się leie droga
W kozakách klęská nagradza ią srogą
Bierze sowite z Zábitych dusz dáni
Erebu Páni [2]).
Pierzchliwa Ordá w Końskie dufna nogi
Szczerze ućieka nie pytáiąc drogi
Nie myśli zwykłym w tákowey roboćie
Już o odwroćie.
W Taborze kozak myślić o tey Hydrze
Ktoryć Mulcyber żaden iuż niewydrze
Polaku. Stołby gadźiny ostátki
Wpádłyć do łápki.
W tym gdy do szturmu Polska młodź iść miáłá
Apollinowi stroná się zerwáłá
Ktorą gdy wiąże. A tym czásem wśćiekli
Chłopi ućiekli".

Той вірш Коховского представляє опис тої самої події, що й згадана „Козацька дума". Порівнаннє виказує, що взагалї подрібности обох творів сходять ся зі собою: й один і другий говорить про смерть галицького каштеляна Казановского, люблинського старости Оссолїньского, згадуєть ся також в українській думі руський воєвода Вишневецкий; ріжниця — у відносинах до події і в лїтературній формі. Коховский замісь звертати ся до сьвідка битви р. Стиру, звертаєть ся до Апольона; його симпатії виключно по сторонї польського війська; маючи на цїли звеличати як найбільше польських провідників, він не жалує місця для їх вичислення. Патетичне закінченнє думи — обіцянка не покидати старшину й козацького товариства, має паралелю у Коховского у забавнім зї сучасної точки погляду інціденті: урвала ся струна на цитрі Апо-

[1]) У вид. 1674 р. „szkáránie" — очевидна похибка.
[2]) Т. є. Прозерпіна.

льона і закп він її звязав — хлопи втікають. Взагалї, не можна не признати „думі“ незвісного українського автора більшої артистичної вартости як штучному віршови Коховского.

Правдоподібно, незабаром по тім віршу написав Коховский і другий, на торжественний в'їзд короля Яна Казимира до Львова після Берестейської побіди над Українцями. Тут[1]) пропонує Коховский Львовови зібрати всїх солодкомовних ораторів Атики і муз, щоби гідно поздоровити короля з побідою. Він взиває поздоровляти короля і раду Львова й простий народ з побідою польського орла:

„Już kozaki niedołęzne |
Gniotąc zkrwáwił szpony męzne
Orzeł: sławy odźian pierzem
Ze zwyćięzcą Kazimierzem
Wesoł krązy aż pod Niebem
Snopek zyźny. Dla Oyczyźny. Niosąc podźiela chlebem“.

Слїдом за тим вертають знов золоті роки й прогнана віра й добродійність. Вже Польща має свойого Сципіона — кор. Казиміра.

Друга битва, якої тикаєть ся Коховский у своїх віршах — то коло Батогова, де згинув гетьман М. Калиновский[2]). Той вірш багато лекший формою й простїйший; містить у собі змальованнє почувань автора з нагоди смерти гетьмана. Наводимо його в повнї:

Nie z mármuru w mauzolu
Nie w ceglánym grobie,
Ale w Otwártym polu
Odpoczywasz sobie.
O mężny | o serdeczny
Zwoyskiem twym Hetmánie
Pámiątki godny wieczny
Poko Polski stánie.
Pułki kozáckie idą
Przeciwko przymierzu.
Ustąpić masz ohydą
Waleczny Zołnierzu.
Wali się Ordá często
Wyiąc háłłá w huku
Strzáły swe puszcza gęsto
Z napiętego łuku.
Nie straszna śmierć Ionaku
Nie boi się ràny.
Droższa sława Polaku
Niż żywot kochány.
Więc wiedząc o co idźie
Zwątpiwszy w zwyćięstwie
Byliśćie Leonidźie
Porownáni w męstwie.
Przemogłá wielkość Cnotę
Zbite Polskie uffce ||
Y ná wieczną sromotę
Na tey legły kupce.

[1]) Ks. I, P. XII, стр. 22—24.
[2]) Ks. I, P. XVII, стр. 31, „Nagrobek męznym zołnierzom ná Batowskich Polách zginionym y z Hetmánem M. Kalinowskim. W. Cz.“.

Alećdroga sromotá
 Y czyn to waleczny
Nie szácuiąc żywotá
 Los znieść szczęśćia wsteczny.
Więc Duchy świątobliwe
 Zpoczywayćie w Bogu
Ktorych Ordy złośliwe
 Zniosły ná Bátogu.
Wászey tey wiecznie trwáły
 Cnoćie zá zarobek
Ręće násze sypáły
 Ten z darnia Nagrobek".

Того самого погрому тикаєть ся Коховский в жартобливій епіґрамі „Batohowska Porazká"[1]), де творить таку гру слів:

„Attylę kiedyś | zwano biczem Bożym |
 Leć y my | ieśli uwagi przyłożym.
 Podzmy pokorą: z miłośiernym Bogiem |
 Boć nąm Chmiel słusznie | dochłostał Bátogiem".

Богдан Хмельницький згадуєть ся в цілім ряді віршів, що специяльно до нього не належать. Одначе про щоб Коховский не брав ся писати — ненароком нагадуєть ся йому народнїй український герой.

„Oy pisáć że mnie | nie iáko Chmiel dźiki |
 Z Porohow zwodźił | mnohey zgraie szyki |
  Pod Korsuniem iák z Pogany
  Zbráciwszy się | zniosł Hetmány;
Iák pod Pilawcy | od tegoż lichoty |
 Wieczney nabawion lud Polski sromoty
  Pod Zborowem | y Zbarazem
  Iák nas mało | nie stárł razem"[2]).

Та хоч і як стараєть ся Коховский співати про що иньше — його думка звертаєть ся мимоволї до Хмельницького й козаків. У дальшім віршу[3]), де він будить рідний край, вказуючи на зловіщі познаки — затьміннє сонця, появу комети й иньші недобрі знаки — й будить польського орла, щоби він мав свої кігтї на поготівлї, — на першім плянї думка поета звертаєть ся до України:

„Heynał świta | z Ukrainy |
  Iákoś słychać złe nowiny |
  Uchodź Pánie z swey dźiedźiny:
Twá máiętność | iuż nie twoią |

[1]) Fraszki, стр. 10. [2]) Ks. IV, p. X, стр. 243.
[3]) Ks. IV, p. XI, стр. 245 „Heynał Utrapioney Koronie Polskiey Inkursiámi pogranicznych Narodow splondrowaney".

Iak pszczoły się chłopi roią |
Y z swym Chmielem dźiwy broią".

Слїдом за козаками — зброять ся й Кримцї, й Москва, й Шведи, й Угри.

Звертаючи ся до зібраних на конвокацийний сойм 1667 р., Коховский, вичислюючи ворогів рідного краю, називає Хмельницького — українським Спартаком:

..."Nuż Ukráiński Spártak niespokoyny;
Co nas domowey lat dwádźieścia Woyny.
Zdraycá nabawił | y załosney szkody |
Sąm Roxolańskie zgubiwszy národy"[1]).

Про Хмельницького говорить Коховский і в нагробнику кн. Єремії Вишневецкому. Вичислюючи його подвиги, він в однїй (4-ій) октаві говорить таке:

"Iáko zdradźieckie gromił w buntách Chłopy
Ogień krwią gásząc | ktory Chmiel rozdymał,
Iáko z Tauryki Noháyskie Cyclopy
W nierowney liczbie pędził | znośił imał |
Dowodnym świadkiem Zbarázkie okopy
Gdzie Woysko támto swym męztwem utrzymał
Swiádkiem z Pogańshwá tryumph Beresteczki
Gdzie ich pierzchliwy przywiodł do ucieczki"[2]).

Деколи викликує Хмельницький у Коховского насьміх, оснований на грі слів, нпр. в фрашцї "Smiáły Chmiel"[3]):

"Zwalczył świat Alexander | niezwalczony boiem |
Zwalczon Bohátyr mocny | mocnieyszym napoiem.
Tam winem | áleć u nas pátrzay co Chmiel broi |
Wina | y Alexándrá | oraz się nie boi".

Смерть Богдана викликує в Коховського злорадну втїху, що виявляєть у досить грубій формі:

"Attylę Sarmáckiego tá to źiemie bryłá
Strászne Polscze zewłoki powierzchu pokryłá.
Bohdan od Biessa wzięty gdźie posoki kropie
Własny cedzi | co w ludzki krwie pływał potopie.

---

[1]) Ks. IV, p. XVII, стр. 257.
[2]) Ks. I, p. XXI, "Mausoleum... Bohatyrowi... ks. Michałowi Hieremiemu Koributowi Wisnowieckiemu...", стр. 43. [3]) Fr., стр. 10.

Słucháy okręgu swiátá | a nie tylko Rusi
Krew rozláną opłaćać krwią swą Tyrań musi"[1]).

Уважаючи український народ, що домагаєть ся полїтичних прав і свободи віри, купою бунтарів, Коховский, стоючи на вузко польсько-шляхетській точцї погляду на полїтичні відносини свойого часу, зовсім щиро жалїє над „зрадою" українського народа польській „вітчинї". У віршу „Skarga Korony Polskiey na zdradę narodow Ukráinskich"[2]) поет особливо докладно висловлює свій смуток. Він кличе струни загреміти траґічний плач Мельпомени й виявити смуток Польщі. Вона, у Варшаві, дивлячись на Вислу й підперши голову рукою, говорить більш-менш такі слова на адресу своїх руїнників:

„Piersze niesie zginienie |
Kaimá pokolenie,
Chłop Nieprzyiácielem |
Chcąc dokonác Sieroty |
W te mie záwiodł kłopoty |
Kozak z swoim Chmielem".

Польща завидує Гекубі, що занїміла по смерти синів, і Нїобі, що закаменїла на могилї дїтий. „Лїпше було б менї нежити, як дивити ся на те, що робить та голота (gawiedź), розпущений нарід, що привів поганцїв у свою Спарту". Та то було б іще нїчого:

„Ieszcze z sobą | znośnieysza |
Leć teraz żałośnieysza |
Źle dźieci Jászczurki |
Lubom wam spolna Mátká |
Zrzećie mie do ostátká
Wprowadzáiąc Turki.
O zły | o niecny płodźie |
Czysz cie żałość niebodźie?
Kiedyć się tchnie[3]) oká.
Ono z Cerkwie Soborny |
Uczynion chlew oborny |
Krzyż zrzucon[4]) z Wysoká. ||

---

1) Fr., 148, „Bohdanowi Chmielnickiemu"; в 4 стрічцї поправляємо „cedzi" зам. видрукованого у вид. 1674 р. „cadzi".
2) Ks. V, p. XII, стр. 334—337.
3) Здаєть ся треба поправити на: „tknie"?
4) У вид. 1674 р. — „zrucon".

Gdy Kaiwan ledaiaki |
Wasze Popy y Diáki |
Cerkiewne ćiemięży |
Swieszczennik | Ihumeni |
Po szyiey kiiem wźięni |
Wprzod zbywszy grábiezy |
Pułkownik | z Assawuły |
Stoi ná wárćie czuły |
Sąm práwie śiepáczem |
Gdy okoliczne zgoła |
Nie przydą na czas śiołá |
Z nakaznym Háraczem.
Lud się ubogi Kurczy |
Ciemięzą o Dań Turcy |
Rusz ieśli iest groszá.
Y dáley chćiwość lećí |
Iusz rachuią y Dźieći |
Tá korzyść z Dorosza.
Więc iaka miłość bywa
Kwoki | kiedy zwoływa |
Kurcząt swych pod skrzydłá.
Ták wąm życze | złe dźieći |
(Zle kiędy iedná trzeci)
By wam tá złość zbrzydłá.
Ná sobie mieszo zrzećie |
Widząc | widźieć niechcećie |
Ze gdy Polská ginie |
Co tyle krwie pożárło |
Wprzod twe przepádnie gárło |
Przed Polskim Ruśinie.
Ei nietráć że nadźieie |
Nie ostatnić Wiatr[1]) wicie |
Kozácky narodźie | ||
Gdy sie Turczyn porywa |
Na Mátkę | Mátká wzywa |
Broń iey wspolney zgodźie.

Зрештою, Коховский признає одну користь, яку приносить Польщі український народ: Українції служать наче щитом Польщі, що приймає удари від Турків і Татар. Відповідно до приповідки

[1]) У вид. 1674 р. „wiat“.

„нема зла без добра“, він тішить ся, коли козацтво робить напади на Крим, обезсилюючи орду, й веде ті походи самостійно, не жадаючи розходу сил і грошевих видатків зі сторони Річи Посполитої. Тій останнїй не треба вмішувати ся в такі експедиції, ворог не гідний того, аби против нього зброїли ся самі Поляки. Козаки самі можуть нагнати страху на таких самих диких, як і вони, Татар. Ті думки подибуємо у вірші п. з. „Wedzidło inkursiey Tatárskiey, przez Sirká (ut fertur) z Kałmukami“[1]). „Не льва беруть на польованнє на льва, не тигром тровлять строгого тигра; не на кабана ловець збирає мольоських псів; малий черв і без топора точить і гризе дуба і „remora“ (казочна риба, що зупиняє кораблї, причіплюючись до них) робить корабель непорушним. Колись миші й мухи викликали такий неспокій, що єгипетський Фараон був близький до загину“.

„Ktosz nie przyzna y w tym dźile?
 Dźiwnych skutkow | Boskiey śile |
 Pieknym Sierko | gdy pochopęm |
 Strásznym trwozy Perekopęm |
Teć to znowu czásy idą |
 Nieprzyiaźną ze Taurydą |
 Trząśnie Kozak; á Máćierze
 Z drobną Dźiątwą | w płon zabierze.
Kto rozumu kto tey sztuki
 Náuczył ich? ze z Kálmuki
 Y z krzywego strzelcy Donu |
 Bieżą w Náhay szukać plonu.
Często; skąd sie niespodźiewa |
 Ztąd pośiełki człowiek miewa |
 Tych co w śiłách ufność mieli |
 Nádźieiá na wiátr wystrzeli |
Stiászne Krymcom | te rozboie |
 Iusz uwodzą sprzęty swoie.
 Maeotyckie ász zá brody |
 Y w murowne Białogrody.
Choć niepewna wieść przyleci |
 Mátki własne strászą Dźieći |
 Serko idet | y z Kozaki |
 Utulą się na strách táki.
Ták Dryakiew z rozmáitych | ||

[1]) Ks. V, p. XV, стр. 341—343.

Gadzin bywá iádowitych |
Telemáchá co przebiłá |
Włocznia iegosz uleczyłá |
Niemász zgoła nic ták złego |
Coby się ná co dobrego
Nie przydáło. Moc twá Boże
Z złego dobre spráwić może".

Отже козацькі бунти, від яких так терпіла Польща, на думку Коховского виходили ще не так страшними: то спис, який ранить — та часами й гоїть. Багато небезпечнїйші для рідного краю міжусобиці в самій Польщі, що виявляють ся головно на соймах. Коховский енерґічно посилає віршоване проклятте синам Польщі, що зривають сойми[1]. „Чи довго ви, неповажні, непослушні сини, каже він, будете кусати свою матїр? Хиба ж ви бажаєте для неї згуби, от так як Герострат? Ви робите для вітчини те, чого не бажають їй Татари й навіть ворожі Турки: все те терпить рідний край від тебе, лукавий роде!"

„Tá Mátká ná te nieszczęśliwe czásy |
Boleie: co ią wniwecz obroćiły |
Ktore z ozdoby | y dawney ią krassy |
Przez nieprzyiaćioł rożnych obnażyły.
Leć nie ták woien postronnych hálásy |
Przez lat dwádzieśćiá oney dokuczyły |
Nie ták pozbycie z Rusią Ukráiny |
Iák ustáwiczne w domu mieszaniny".

Зі всїх боків грозить ворог, а ми займаємо ся радами, й приватні інтереси й спори здержують сойм. Хто небудь із послів скаже „не позваляю" — і сойм не може зробити ухвали, а рідний край — без оборони. Поет кінчить проклоном тих, що задля особистих справ і рахунків зривають сойм й завершує свою мову енерґічним бажаннєм:

„Niż Matká zginie | niechay zły Syn pierwu |
Zwierzom potrawę dawszy z swego śćierwu".

Коховский — вірний сторонник свободи:

„Kocham się też w swobodźie —
Publiczney nie ku szkodzie"[2].

---

[1]) Ks. IV, p. XXX, c. 289—291. [2]) Ks. I, p. XVI, c. 29—30.

Та ся свобода в Польщі стає отрутою, а не лїком, каже він у віршу „Zbytnia wolność na rozerwánym Seymie r. 1652". „Страшні для рідного краю ординські окови, та страшнїйші зелїзні кайдани, які проклята рука кує на польських молодців:

„Iest się czego báć | kiedy chłopskie bonty
Y Ruska rebellia
Swe proporce rozwiia
Zawoiowawszy Ukraińskie gronty.
Tu iuż Tatarzyn | o reszt rzucą koscią
Rzeczy nie wiedźie w długą
Zdobyć smakuie lubą
Sprzągszy swą dzikość z kozácką hárdośćią.
A my w kłopotách takich ponurzeni
Nic nie rádzimy Cále
Idąc w rzeczach ospále
Snęm głębokiego pokoiu uspieni".

„Нам снить ся, що сусїди боять ся нашої сили, а вони тільки глузують, знаючи, що в нас нема коханої згоди". „Ми їдемо на сойм, як на базар, загальна справа — занедбана, тільки старати ся про приватні вигоди" — знов характеристичні й ледви чи не пророчі слова не для одної тільки Польщі.

Властиво кажучи, ми могли би на поданім нами й поперестати, говорячи про відношеннє Коховского до сучасних йому подій в Польщі й на Україні, о скільки вони відбили ся в його лїрицї й фрашках. Та ми затримаємо увагу читача ще на декількох дрібницях, небезінтересних для історії лїтературних й культурних зносин України-Руси й Польщі XVII ст.

Коховский любить часом посьміяти ся над простацтвом Москвитян і Литовців (власт. Білорусів). Про Москвитянина, що вів себе нїяково перед королем і хитро викрутив ся при помочи жарту[1]) — ми не будемо говорити; обмежимо ся тільки сею увагою про надто грубий гумор Коховского. Про Литвина Коховский оповідає, як він на бенкетї став різати кожух (сметанку) на молоцї і коли з нього стали сьміяти ся, відрубав:

„Ktosz widał, by mołoko | chodyło w Iápończy"[2]).

[1]) Fraszki, стр. 99—100. [2]) Fraszki, стр. 94.

В останній фрашці: „Zoiłowi z Ruskiego“ читаємо:

„Tut leżył Zoił łowiecz krásny Mołodec
W hołowách sokierká W nohách Toporec.
Ho ho ho A sczosz komu do toho? [1])

У фрашці „Resolutia siłę może“ находимо по оповідженню конфлікту Мазура з Німцем приповідку:

„Gotowy Fryd | gdy trafi | serdyt ná serdytá“ [2]).

Не треба бути лінґвістом, щоби побачити, як мало в тих цитатах литовського, докладнійше — білоруського; то сліди безпосередньої, здаєть ся, знайомости Коховского з українською мовою, чого потвердженнєм можуть бути досить численні русизми, а спеціяльно й українізми иньших віршів нашого автора.

Так він уживає слова отрок (otrokow 11, 62, 65), pituch 108, pohybel 13, isty mołodec 36 (у фрашках); дальше czerewa 144, майже все dziło 17, 26, 37, 43, 49 й ин., 119, 123, 141 й ин., дуже часто і в ліричних віршах. Рідко вживає форми — wiersz, wierszow і т. п., у величезній більшости випадків Коховский пише: wirsze, wirsz, wirszow і т. д. Замісь звичайного kaleka, kalectwo, Коховский постійно користуєть ся формами: kalictwem Fr. 17, kalikom, kalikow Fr. 133, що виключає здогади про похибки. Все те, що зазначили ми у фрашках, помічуєть ся також в ліричних віршах.

Свої пісні про війни, про міжусобиці Коховский називає „думами“: в своїй розмові з Музами[3]) він висловлює побоюваннє, щоб вони не показали ся прогнанцями на берегах Понту, так як Назон, і не дістали ся до країв, де грубий Болгарин пасе стада над Дунаєм.

„Ná swych byśćie Thyorbach smutne grały Dumy |
Ażby z głowy zalotne wywietrzały szumy“.

Свої пісні поет виспівує без претенсії на літературну вартість.

В иньших випадках він говорить про бандуру й кобзу, нпр.:

„Dobrzesz mnie | przy kuminie | wźiąwszy kuflik spory |
Z bracią śieść | á czasem tesz zażyć y Bándory“[4]).

Про кобзу згадує частійше:

[1]) Fraszki, стр. 152. [2]) Fraszki, стр. 46.
[3]) Ks. III, p. II, стр. 149. [4]) Fraszki, I, 1.

„Więc y ia ćiągnę kobzy moiey stroie“ [1]).

„Ocierąm z prochu | y náćiągąm strony |
Do porzucony dawny Bárbitony
Y onę miłą | zániedbáną moię
Kobzę dziś witąm | oglądam y stroię.
Onáć to kobzá prostey dziło ręki |
Leć przećię z siebie | takie dała dźwięki...“ | [2])

Про „kobzę“ згадує вкінці наш автор в гумористичнім віршу краківському медику Janowi Kortyniemu[3]).

По за тим Коховский подібний до своїх товаришів по поезії: він також любить клясичні прикраси, всюди, де тільки можна, старає ся пригадати обставину, відповідну до його оповідання з переказів античного сьвіта, й надармо старає ся тим способом надати краси своїй брусоватій й енерґічній старопольській музї.

З призначеного автором для »Записок« рукопису
переклав І. Кревецький.

[1]) Ks. IV, p. X, стр. 244. [2]) Ks. IV, p. XVIII, стр. 258.
[3]) Ks. IV, p. XXVI, стр. 281.

До історії українського вертепа XVIII в.

I.

Вертепна драма, се частина так званої лялькової драми, розповсюдженої з давна скрізь по Европі, Африці й Азії. З огляду на те, що сей рід театральних видовищ в остатнїх часах зробив ся предметом цїлого ряду замітних спеціяльних праць — маю на думцї особливо капітальну працю Райха „Der Mimus“ та більше компілятивну книжку Рема „Das Buch der Marionetten“, поминаючи дрібнїйші — а також з огляду на важність тих видовищ для історії духового розвою цївілїзованого людства може не від річи буде подати тут на вступі до спеціяльної розвідки загальний огляд результатів, до яких дійшли новочасні дослїди при питаню про початки і розвій лялькового театру.

До недавна ще держала ся в науцї думка, що лялькова драма була наслїдуванєм, копією, найчастїйше пародією дійсної драми з живими акторами. Зібрані і розслїджені в новійших часах факти показали повну незалежність лялькового театру від живого і далеко більшу давність лялькового. Дехто, прим. Пішель, а за ним і Рем, уважають Індію властивою вітчиною лялькового театру. Індійські леґенди кладуть його початок мало не в мітичні часи. Бог Сіва, — говорить одна така леґенда, — закохав ся до тої міри в гарній ляльцї, яка належала до лялькової дружини дарованої його жінцї Парваті, що вітхнув тій ляльцї житє, щоб побавити ся з нею. Той, що водить на нит-

ках ляльки по сцені, називаєть ся по індійськи Сутрадгара, „держинитка“, і ся назва з часом перейшла на директора живого театру, в чім індійські вчені не без основи бачуть доказ, що ляльковий театр у Індії істнував давнійше, ніж живий[1]). Значну часть доказової вартости відбирає сим звісткам та обставина, що початок лялькового театру звязано з культом бога Сіви, а сей культ, хоч певно виплив із місцевих варварських культів неарійських племен південної Індії і з часом зілляв ся з культом ведийського божества Рудра, здобув собі силу в Ґанґесовій Індії не много швидше, як у початках нашої ери; в найстарших частинах великих індійських епопей, Магабгарати і Рамаяни, ще нема слідів культу Сіви; натомісь не підлягає сумнівови, що власне Сіваіти приложили руки до пізнійшого надмірного розширеня обєму і сфальшованя та зіпсованя будови і змісту тих епопей — власне в інтересї своїх доктрін про Сіву і в інтересї його культу[2]). А в такім разї нїчого б не стояло на перешкоді виводити початок індійського лялькового театру від грецьких впливів, так само, як се чинять із індійським живим театром. Бож про грецький ляльковий театр маємо зовсїм певні звістки ще у Ксенофонта та Арістотеля, і то такі звістки, що потверджують його велику популярність уже в третім віці перед нашою ерою. Його розцьвіт у Греції припадає на другий вік перед Христом[3]), отже на добу упадку класичної драми; тогочасний письменник Атеней подає як найяркійший доказ того упадку факт, що атенські архонти винаймають театр Діонїза, де колись лунали величні слова Софокля й Евріпіда, під вистави лялькового театру (Rehm, 8). Та коли тут усе таки можна би бачити в ляльковім театрі парість або навіть пародію і наслїдуванє театру з живих осіб, то класичний доказ незалежности одного від другого і давности лялькових вистав дають розкопи в Єгипті. Вони дали нам не лише текст

---

1) Herm. Siegfr. Rehm, Das Buch der Marionetten, ein Beitrag zur Geschichte des Theaters aller Völker. Berlin 1906, стор. 7–81.

2) Див. про се Dr. Leopold v. Schröder, Indiens Literatur und Kultur in historischer Entwicklung, Leipzig 1887, стор. 341—353, пор. Dr. Adolf Holtzmann, Das Mahabharata und seine Theile, Kiel 1895, I, 11–14.

3) Тій добі присьвячена спеціяльна моноґрафія французького гелєнїста Віктора Пру (Victor Prou, Les Théatres d' automates en Grèce en II siècle avant l' ère chretiènne).

старих грецьких інтермедій у тзв. Герондових Міміямбах (II в. перед Хр.), але позволили посунути історію лялькового театру ще о яких 1000 літ назад, аж до XVIII династії єгипетських царів. Підчас розкопок ведених зимою 1904 р. віднайдено гробницю славної цариці Гачапсу, жінки Тутмозіса II, а сестри Тутмозіса III. Біля мумії цариці знайдено між иньшими предметами також невеличкий човник із дерева і слонової кости, а на ньому між иньшими розривками, що мали служити для душ, які пливуть на тім човнику до краю богів, також мінятурову сцену лялькового театру, найстаршу, яку знаємо доси[1]). Зваживши, що грецькі епопеї Іліяда й Одиссея, уложені звиш 200 літ пізнійше, які дають нам такий повний образ грецького житя, не згадують ще нічого про сей театр у Греків, що не знає про нього нічого й такий побутописатель, як Гезіод, а перші звістки про нього появляють ся аж по перських війнах, ми можемо сьміло зупинити ся на здогаді, що Греки переняли сей рід видовищ від Єгиптян і потім, у часах грецького панованя над Азією рознесли його далї на схід. Від Греків одержали ляльковий театр Римляни. Одно з найстарших сьвідоцтв про істноване того театру в Римі маємо в звіснім вислові Горація: Duceris, ut nervis alienis mobile lignum (тебе водять як рухомий патичок на нитках чужими руками) — очевидний доказ, що поет бачив такі вистави (Rehm, 9).

Нема сумнїву, що ляльковий театр скористував ся й тим розвитком мімічних штук, яким у Греції, в Александрії і в Римі характеризують ся I—III віки нашої ери. В серединї тої доби жиє у Греції найбільший майстер грецького мімоса, Філїстіон, письменник дуже плодючий і ґенїяльний сьміхотворець, якого імя часто згадують тогочасні і пізнїйші грецькі, сирийські, єгипетські та римські письменники. Плютарх ставить його на рівнї з Менандром, Марціяль користуєть ся його концептами, а християнські письменники не знаходять досить острих слів, щоб ганьбити розпусність його концептів та нічим невдержну сьмілість його сатири. Царі й бідарі, люди й боги, ніщо не було безпечне перед його сатирою. Хоча його твори всї пропали майже без решти, то все таки про його богатий репертуар дає деяке понятє збірочка сьмішних анекдот п. з. *Φιλόγελος* (Сьміхолюб), зредаґована ним самим може як реєстр його штук, а в

[1]) Див. Rodolphe de Warsage, Histoire du célèbre théatre Liégeois de Marionettes. Bruxelles 1905, стор. 12.

VI віці перероблена, а може й розширена якимись обскурними граматиками, що в заміну за свою „працю“ усунули з титулу його імя. Взагалї в тім Філїстіоновім „Сьміхолюбі“ маємо найстаршу збірку сьмішних анекдот (є їх там до 300), із яких многі тільки тодї роблять ся зрозумілими, коли бодай у фантазії переведемо їх із епічної на драматичну форму, себто уявимо собі їх мімічне виконанє[1]).

Незвичайну популярність здобули собі і незвичайний ступінь технїчного і навіть артистичного викінченя осягнули ляльковї гри в переднїй і середнїй Азії в часах панованя ісляму. Як відомо, Коран забороняє театральні вистави з живих осіб, та власне задля того загальна у орієнталїв пристрасть до видовищ знайшла собі вихід — ляльковї вистави. Як доказує Райх (op. cit. стор. 616—629), сей рід театру перейшов зразу до Арабів, а потім і до Турків безпосередно з Византії. Мало творча, але ласа на наслїдуванє вдача народів передньої Азії переняла не лише технїку, тон і загальну тенденцію грецького мімоса, але взяла майже живцем (звісно, в устнїй передачі) майже весь старогрецький мімічний репертуар до тої міри, що по вислову дра Райха теперішнїй репертуар турецьких лялькових вистав, не вважаючи на його архинаціональну турецьку закраску, далеко більше старогрецький, нїж ново-турецький (Reich, op. cit. 624—629 і д. passim).

Отсей новий турецький чи загалом передно-азіятський ляльковий театр, що панує тепер на широчезнім просторі від Марокко до Самарканду, називаєть ся театром Караґеца, від назви його головного героя, що творить центр кождої драмки. Караґец (дословно: чорноокий), се тип відвічного блазня-штукаря, простакуватого, глупо-розумного, наївного та хитрого, з наскрізь демократичними інстинктами, ворога всякої пересади, всякої штучности, всякого фарисейства. Обік нього фіґурує як нерозлучний із ним контраст Гаджієвад, нїби вчений, статочний, ситий і чемний буржуа, а на правду натура підленька, боязлива, еґоістична. Він іноді немов протеґує бідного Караґеца, іноді навчає його розуму, але дотепнїйший Караґец завсїгди вміє пошити його в дурнї. Обік тих двох центральних осіб пересувають ся в драмах та інтермедіях Караґеца найрізнїйші фіґури,

[1]) Про Філїстіона і його „Сьміхолюба“ див. Hermann Reich, Der Mimus, ein litterar-entwickelungsgeschichtlicher Versuch. Erster Band, zweiter Theil. Berlin 1903, стор. 423—475.

переважно представники низших верстов, погоничі, візники, розносщики, духовні, судовики та писарі, іноді висші урядники аж до самого султана, жіноцтво, представники ріжних націй, що говорять ріжними діялектами і в кількох маркантно заострених словах або рухах виявляють свою національну та льокальну окремішність.

Комедій чи фарс, у яких являєть ся героєм Караґец, заховало ся доси в памяти орієнталів кілька сот. Вони переважно передають ся з уст до уст, певно зі значними примішками імпровізації при кождій виставі, так як колишня італїйська Commedia dell' arte. Лише виємково деякі Караґецові драми в остатніх роках почали списувати з уст імпровізаторів і друкувати в турецькім оріґіналї. Тілько при кінці минулого віку звернено на нього пильнїйшу увагу в Европі. В р. 1886 опублїкував мадярський учений Кунош тексти трьох Караґецових штук разом із перекладом на мадярську мову. В р. 1889 вийшла в Internationales Archiv für Ethnologie цїнна статя Люшана Das türkische Schattenspiel. В р. 1892 видав Кунош у Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn текст і переклад ще одноі штуки, а 1899 р. вийшли три зошити основної публїкації Jacob, Karagöz-Komödien, де подано в перекладї на нїмецьку мову звиш 20 штук сього циклю (Reich, op. cit. 620). Очевидно все се тілько маленька частина богатого репертуару Караґеца, та й вона позволяє вже догадувати ся богатого жнива для історії культури, лїтератури та фолькльору головно з огляду на ролю посередника, яку займає Караґец між клясичною старовиною і новими часами, як також між сходом і заходом.

Що й для нас, спеціяльно для розвою нашої вертепної драми турецький Караґец має деяке значінє, зрозуміємо вже з того, що тисячі наших людий, буваючи на сходї, особливо в XVI—XVII в. чи то як купцї, чи як невольники, чи як вояки, певно мусїли знайомити ся там із виставами того театру і набирати до нього смаку. Зрештою за ним не треба було й шукати далеко, бо він із Турції зайшов до Болгарії та Румунії, де передягнений у національний стрій держить ся серед народа ще й доси і в погранична північних околицях королївства стрічаєть ся з пережитками вертепа, Иродів та бетлєйків, занесених сюди з Польщі й України[1]). Побачимо далї, що

[1]) Див. про се Lazare Sainean, Les marionettes en Roumanie et en Turquie (Revue des traditions populaires 1901, т. XVI, с. 415 і д.).

під його впливом були й ті лялькові вистави, які бачив 1636 — 39 р. в Москві німецький подорожник Олеарій, а яких відгук знов здиблеть ся нам у тексті нашого вертепа з XVIII в. Та поки що досить буде зазначити лише сей вплив, про який детальнїйше скажемо далї, а тепер оглянемо розвій лялькового театру в середнїх віках у західній Европі.

Поперед усього ще одна загальна увага, яка менї видасть ся важною для зрозуміня історії европейського лялькового театру в середнїх віках. Із того, що ми бачили доси, можна вивести одно загальне спостереженє: ляльковий театр від найдавнїйших часів мав чисто сьвітський характер, малював типи та ситуації буденного житя, виключаючи коли не прінціпіяльно то фактично теми релїґійні. Се вяжеть ся нерозлучно з тим огнищем, із якого вийшов сей театр. Тим огнищем були, як показують характерним способом оба найстарші сьвідоцтва про істнованє лялькового театру в Індії і в Єгипті, сальони і будуари знатних дам. Призвичаєні від малку бавити ся ляльками а надто змушені своїм суспільним становищем і пануючим обичаєм проводити найбільшу часть свого житя в мурах свого гарему чи ґінекея, вони більше нїж хто иньший мусїли з поконвіку почувати потребу — бачити хоч у ляльковій грі образ того широкого сьвіта замкненого для них, мусїли найбільше любувати ся ляльковим театром. Отсе на мою думку основна ріжниця між сим театром і тим, де виступають живі особи. Сей остатнїй повстав у Греції, скілько знаємо, зовсїм з иньших жерел, з культу деяких популярних божищ, особливо Діонїза, і весь час свого росту й розцьвіту заховав той свій всенароднїй і релїґійний характер. Його основою був релїґійний, усею громадою співаний гимн, що полишив свої слїди в хорових співах; історія його розвою в перших десятилїтях, се історія повільного росту драматичного дїйства і діяльоґа коштом лїричного хорового співу, історія повільного виростаня з тїсних рамок гієратичного стилю, виростаня, яке в Атенах доконало ся виємково швидко і блискучо тілько завдяки виступови виємково великих майстрів драматичної форми в особах Айсхіля, Софокля та Евріпіда. Так само й тзв. „стара атенська комедія“, якої зразки подивляємо в захованих до наших днів комедіях Арістофана, мала гієратичні, культові початки і тілько з часом, у тзв. новійшій, побутовій комедії пішла шляхом рівнобіжним із ляльковою драмою, часто мішаючи ся з нею (іноді ролї ляльок грали живі люди) та запозичуючи ся сюжетами чи то поодинокими епізодами.

Про ляльковий театр у середньовіковій Европі маємо на диво скупі сьвідоцтва. Що до їх першої появи і первісного характеру нема ніякої певности. Та тямуючи те, що було сказано висше, ми з гори приготовані бачити, що й тут ляльковий театр, безпосереднє наслїдє клясичної старовини, мав від самого початку сьвітський, нецерковний а то й антіцерковний характер. От тим то погляди деяких учених, навіть і найновійшого дослїдника на тім полї, Рема, буцїм то найдавнїйші середньовікові лялькові вистави „wir uns vorzugsweise als Aufführungen geistlichen Charakters zu denken haben“ (Rehm, op. cit. 9), видають ся менї зовсїм хибними і опертими лише на анальоґіях узятих із історії духовної драми, а суперечних із тими виразними сьвідоцтвами, які маємо про ляльковий театр XIII—XV віків. Середньовікова духовна драма, містерія, драма чудес (Mirakelspiel), драма моральности (moralité), повстала на церковнім ґрунтї, навязуючи безпосередно до церковних обрядів (страстні та різдвянські процесії, культ божого тїла, відпусти і паломництва на честь сьвятих); її еволюція представляєть ся так, що повставши первісно в самій церкві вона з часом виходить у церковну огорожу, а відси витискаєть ся на ринок, із рук духовенства та церковного причту переходить у руки міщан, спеціяльних цехів і братств, а також школярів[1]). Усе се стверджено довгими рядами документів і сьвідоцтв, зібраними з ріжних віків і в ріжних краях. Для лялькового театру всї ті сьвідоцтва не дають нїчогісїнько. А ті немногі звістки, які маємо про них із тих часів, розпадають ся на дві катеґорії, яким варто придивити ся окремо. Найдавнїйші звістки походять із кінця XII і з XIII в. і представляють нам лялькову гру з чисто сьвітським характером. У коштовнім ілюстрованім рукописї Гарради Ляндсберської затитулованім Hortus Deliciarum (із кінця XII в.) маємо мінятуру, що представляє гру з маріонетками: біля стола стоять з обох кінцїв два парубки, а на столї бачимо дві ляльки — двох рицарів, що бють ся в поєдинку; парубки обома руками тягають їх за шнурки (див. Rehm, 9). Подібний рисунок, але зі значно пізнїйшого часу (коло р. 1340) є в старофранцуськім Romans d' Alixandre, репродукований Вествудом у Archaeologic Journal, V, 198[2]).

---

[1]) Див. про се неперестарілу й доси книжку проф. Ал. Веселовского, Старинный театръ въ Европѣ, Москва 1870.

[2]) А. Н. Веселовскій, Разысканія въ области русскихъ духовныхъ стиховъ VII, 165.

У старій Франції ся гра звала ся juec dels bavastels, а жонґлери, що продукували ся з тою грою, звали ся по латині bastaxii. В однїй старопровансальській поемі пз. Giraut de Calanson один парубок, Фаде, хоче стати жонґлером, і Жіро толкуючи йому штуки, які має вміти жонґлер, говорить: жонґлер повинен уміти грати на ріжних інструментах, крутити опуки на двох ножах, перекидати їх із одного вістря на друге, показувати ляльки, скакати крізь чотири обручі, і т. д.

E paucs pomels
Ab dos coltels
Sapchas girar e retenir,
E chanz d' auvels
E bavastels,
E per catre sercles salhir (Весел. op. cit. 157).

В иньшій провансальській поемі Flamenca жонґлери ось як захвалюють своє ремесло:

L' us fai lo juec dels bavastels,
L' autre jugava de coutels;
L' us vai per sol et l' autre tomba,
L' autre balet ab sa retomba;
L' us passet sercle, l' autre sail,
Nequns a son mestier non fail (Ibid. 158)

(Один виставить гру з ляльками, другий грати-ме ножами, один піде по линві, другий упаде, другий буде танцювати, один буде йти колесом, иньший скакати, жаден не покажеть ся лихим у своїм ремеслї). Подібних сьвідоцтв у поемах і піснях із XIV і XV в. можна набрати більше, та всї вони показують нам гру ляльками як забаву на скрізь сьвітську, незалежну від церкви, як заняте жонґлерів та популярних штукарів.

Те саме бачимо і в Німеччинї. Німецький міннезінґер XIII в. Гуґо фон Трімберґ у своїй поемі Der Renner оповідає про німецьких шпільманів та фокусників, що носять під полою плаща між иньшим крамом також ляльки, якими забавляють цїкаву юрбу. Ті ляльки називають ся в Німеччинї в XIII віцї Tattermann і Kobold; ще в XIV в. в поемі Buoch von den Wahteln господар замка кличе шпільманів:

Nu koment, ir spilliute!
Rihtet zuo den snueren
Die taterman und weset stolz![1])

---

[1]) Wackernagel, Altdeutsches Lesebuch, 5-e Ausg. ст. 1153;

У XIV віці виринає для ляльки назва tokka або docha, tokkenspiel. Міннезінґер Зіґегер висловляє своє обурене на римську політику супротив Німеччини словами: Als de Tokken spilt der Wälsche mit tutschen Vürsten (Волох грає ляльками все німецькими князями, себ то водить їх за ніс). У книзї Преторіуса „Weltbeschreibung" описує ть ся лялькову гру: „Närrische Gauklers Zelte, wo der alte Hildebrand und solche Possen mit Docken gespielt werden, Puppen-Comedien genannt" (Rehm 184—185). Сьвідоцтво інтересне з подвійного погляду: раз тому, що згадує про шатра, в яких давали ся лялькові вистави, отже очевидно десь на ярмарцї, на міській площі, а друге тому, що подає зміст вистави — стару німецьку баляду про Гільдебрандта. Що ся баляда була улюбленою темою лялькових вистав ще в XVII в., маємо сучасні сьвідоцтва з р. 1611 і 1677[1]. Та з сього виходить ще одно, а власне, що темою лялькових вистав ще в XV в. були сьвітські сюжети.

Церковні сьвідоцтва про середньовікові лялькові вистави ще скупійші як сьвітські. Вони майже виключно обмежають ся на заборони, і то не такі заборони, якими духовну драму витискано з церкви, а потім із церковної огорожі. Про те, щоб лялькові вистави колись були допущені до церкви, нема навіть мови; на репрезентантів тої штуки падуть церковні громи; їх ставить ся на рівнї з розбійниками та господарями поганих домів і забороняєть ся їм вступ до церковних брацтв. Місцевий собор, відбутий у Террацінї в Францїї 1314 р. декретує: bastaxii, mimi, histriones, lenones (шинкарі), carbonerii, fornerii, cursorii seu pirati... non existant clerici, при чім clerici треба очевидно брати в ширшім значіню причту церковного. Сей заказ повторяє також синод із 1317 року (Веселовскій, op. cit. 167).

Чи не можна з тих звісток виснувати погляд на початок лялькової драми в середньовіковій Европі? Кождого мусить ударити брак усяких звісток про неї аж до кінця XII віку. Звістки починають ся тілько при кінцї того віку і все привязують ся до людий захожих, чужих, мандрівників. Сама середньолатинська назва їх bastax, bastaxius походить із грецького *βάσταξ* — міхоноша; загадкова німецька назва головного героя вистав — Tattermann не вяжеть ся зі старою ґерман-

Веселовскій, op. cit. 165. В перекладї: „Ну, ходїть, шпільмани, поставте ляльку на шнурках і покажіть ся пишно!"

[1]) Див. Germania, herausg. von Pfeiffer und Bartsch, XXI, 201.

ською мітольоґією, як би бажало ся ґерманістам (див. Rehm 184), а радше з латинським theatrum, а звязок бастаксіїв з Византією насуває думку, що як богато иньших культурних придбань, так і початки лялькового театру прийшли до Европи звідти або й з Азії в часї хрестових походів. Міг зрештою сей перехід доконати ся двома дорогами: з Еспанії від Арабів до Провансії — і се пояснило би нам популярність лялькових вистав у рицарських сферах Провансії в XIII в., — і через Византію та безпосередно з Азії троха пізнїйше. Се пояснило би нам також дивну на перший погляд схожість головних героїв лялькової гри — Таттермана, пізнїйшого Гампельмана, Гансвурста, Касперле і т. д. з головним героєм оріентальної лялькової драми — Караґецом.

Аж у XVI віцї починаєть ся нова доба в історії розвою лялькового театру по всїй Европі. Сей розвій іде рівнобіжно з розвоєм міст, у яких загнїжджуєть ся й ся нова штука. Збільшенє заможности і уподобанє до всяких видовищ, розширенє сьвітогляду через відновленє традицій старинного сьвіта, через подорожі та відкритя, врештї розцьвіт науки, особливо механїки, уможливили сотворенє нового лялькового типу з ляльками-автоматами, з роскішною обставою сцени і дотепними механїзмами, з богацтвом типів і ріжнородністю тем, про які давнїйше не було що й думати. Надтож зріст полїтичної волї по містах уможливив розвій лялькової драми в напрямі сатиричнім та пародистичнім до нечуваної вперед щирости і сьмілости. Історія нової лялькової драми з сього погляду, не вважаючи на богаті і цїнні матеріяли зібрані доси рядом учених починаючи від Манєна (Magnin, Histoire des marionettes, 1 вид. Paris 1839, 2 вид. 1862), ще не написана і я обмежу ся тут на поданю декількох важнїйших дат, тим більше, що сей новий розвій лялькового театру майже не доторкнув ся безпосередно нашої теріторії, а тілько посередно, через Польщу мав вплив на повстанє нашого вертепа.

Новий розвій лялькового театру почав ся, скільки можемо зміркувати, в Італії і то на самому її півднї. Правдоподібно треба його колискою вважати Сицилїю, де ще в XII в. під безпосереднїми впливами Арабів повстало пишне двірське житє тамошнїх норманських королїв і де в XIII в. ще пишнїйше розвив ся двір нїмецького цїсаря Фрідріха II, вільнодумця на цїсарськім тронї. „Арабська мова — говорить заслужений дослїдник і поет Адольф Шак — була для нього мов рідна від

самої молодости; його великий ум відвертав ся від черночої вузкоглядности його часів і горнув ся залюбки до радісного орієнтального сьвіта; висша наукова осьвіта, більша свобода думки, яка безперечно панувала тоді серед магометан, тягла його до них. Один сицилійський Араб, що уділяв йому науки діялєктики, супроводив його в його поході до Єрусалиму, і цісар у часї свого побуту в сьвятім місті, на великий скандал побожних, забавляв ся фільозофічними диспутами з ученими магометанцями та з послами Салядіна... Також у його двірськім житю проявляло ся його замилуванє до орієнту. В його замках гостили астрольоґи з Баґдаду, з довгими бородами і в нефалдованих одежах, Жиди, що побирали богаті пенсії за перекладанє арабських творів, сараценські танечники й танечниці та неґри, що при врочистих празниках грали в срібні труби та роги"[1]. Хто хоч побіжно перегляне пребогатий фолькльорний матеріял, зібраний з уст сицилійського народа славним Джузеппе Пітре, а особливо частину присьвячену народнім забавам та виставам, в тім числї й ляльковим[2], той від разу почує подих тої орієнтальної атмосфери, що задержав ся там далеко живійше і сьвіжійше, ніж де інде в Европі. На жаль, нові дослїдники історії лялькового театру, от хоч би й Рем, занадто ще запаморочені фікцією рідних, мітичних початків тої паростн штуки, не звертають уваги власне на такі прецїкаві історичні шляхи, то й не диво, що їх „історія" виходить властиво як ті казкові „три міхи правди" — збіркою більш або менше впорядкованих епізодів та анекдот без внутрішнього звязку.

Виразні сьвідоцтва про розвій і популярність лялькового театру по містах Італії маємо аж із першої половини XVI в. Вроджений 1501 р. в Павії славний лїкар і математик Джеронїмо Кардано описує в своїй книзї De varietate rerum продукції лялькового театру, якими попису вали ся Сіціліянці по ріжних містах, при чім автор детально розбирає механїзм двох ляльок і зазначує, що своєю натуральністю, з якою наслїдували людські рухи, вони збуджували загальний подив. А в своїй книжцї De Subtilitate він ще раз вертає до сеї теми і пише: „Колиб я хотів вичислювати всї дива, яких доконують ті

---

[1] A. Fr. Graf v. Schack, Poesie und Kunst der Araber in Spanien und Sicilien. Stuttgart 1877, т. II, стор. 150—151.

[2] Див. G. Pitré, Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane, vol. XII. Spettacoli e Feste popolari siciliane. Palermo 1881.

деревляні фіґурки порушувані при помочи ниток, які звичайно зовемо Magatelli, то не вистало б і цілого дня, бо ті гарні ляльки грають, бють ся на мечах, стріляють, танцюють, грають на струментах і виявляють таку саму зручність у многих иньших річах“ (цитовано у Рема 136). Се сьвідоцтво важне для нас із двох поглядів: раз тому, що представляє вистави з ляльками-автоматами як явище нове і нечуване, а по друге тому, що стверджує їх сицилійське походжене; значить, у ту пору, в першій половині XVI в. лялькові вистави в Сицилії мусіли вже стояти на досить високім ступні технічного й артистичного розвою, коли могли так зацікавити такого вченого чоловіка як Кардано.

Із Карданового сьвідоцтва бачимо також, що найстарша назва тих ляльок була Magatelli. Ся назва мусіла бути якась льокальна, її не знає прим. богатий словник Трінкери; вже в XVI віці розповсюдили ся в Італії иньші назви: Fantoccini та Burattini, а від XVII в. одним із головних типів лялькової драми робить ся Pulcinella, тип неаполітанський, заразом сьвідоцтво, що вже тоді Неаполь став ся новим огнищем розвою лялькової драми. Та аж у XVIII віці, під впливом величезного розвою імпровізованої комедії в Італії (тзв. commedia dell' arte) з її постійними типами такими як Arlechino, Pantalone, Scapino, Capitano, Dottore і т. и. доконав ся також найбільший розріст лялькової комедії в Італії, яка й доси по всіх більших містах належить до найлюбійших забав простолюдя, та якої не цурають ся й осьвічені верстви.

З Італії розходив ся той обновлений ляльковий театр і замилуване до нього далі на захід, до Еспанії та до Франції. В Еспанії сягають наші звістки про сей театр до половини XVI в. Ляльки-автомати звуть ся тут Titeri (пор. нім. Tatter, Tattermann), а артисти, що показують їх і відграють ними сцени, Titereros. Факт, що ті забави появляють ся з разу при дворі Карла V, потім розповсюднюють ся по великих містах, а тілько в XVII віці розширюють ся скрізь по краю, говорить пророчисто против тих учених, які виводять сей рід штуки „з глубин народної душі“; як тисячі иньших анальоґічних проявів духового житя се був витвір культури, що йшов від найвисших інтеліґентних верстов і з розвоєм культури сходив чим раз низше, а не навпаки. В Сервантесовім „Дон Кіхоті“ містить ся дуже інтересний опис лялькової вистави, якою так живо займаєть ся Дон Кіхот, що побачивши на сцені ненависних Маврів дає себе

пірвати почутю і кидаєть ся з мечем на ляльки та торощить їх без милосердя (див. Рем, стор. 154—163).

Майже рівночасно, в другій половині XVI в. появляєть ся ляльковий театр у тім новім характері у Франції, де він дістає назву маріонеток від здрібнілого імени Marie, Marion (Маруся), яким тут називано женські ляльки. Новеліст Ґійом Буше перший подає опис лялькової вистави під сею назвою в своїй збірці новель пз. Sérées, виданій 1584 року. Головні герої маріонеткової драми, яку бачив Буше, звали ся Tabary, Franc á Tripe і Jehan des Vignes, — се були, як додає автор, жартуни найгрубійшого тону. Коло р. 1630 виступає в маріонетковій драмі нова типова фіґура — Полішінель, очевидно відгук неаполітанського Пульчінелльо, але на скрізь офранцужений, тип Ґасконця, брехуна, хвалька та хитрого пройдисьвіта. Протекторами тих вистав являють ся з разу князї та прінци з королївської сім'ї, прим. князь Ґіз, який 1650 р. держав театр маріонеток у своїм палацу в Медоні. В р. 1669 доступив маріонетковий театр під управою Фаншона Бріоше́ тої чести, що міг запрезентувати свою гру в Сен-Жермені перед наступником престола та його двором і був заанґажований до дальших подібних вистав при дворі з гонораром по 20 люідорів за один день (Rehm 106—108).

В Анґлії розвій маріонеток припадає аж на другу половину XVII в. Чосер і Шекспір знають ще лялькові вистави старого, середньовікового типу. Аж коли наслїдком побіди пуританства 1642 р. в цілій Анґлії були замкнені всі театри, то члени театральних труп, полишені без заробітку, покористували ся тою обставиною, що лялькові вистави не були заборонені, і розбрели ся скрізь по краю зі своїми деревляними трупами, піддержуючи в широких масах народа замилуванє до театральних вистав і до живого, свобідного слова. Від кінця XVII в. заняв у тій грі головне місце славетний Понч (Punch), очевидно свояк французького Полїшінеля (Punchinell зам. Polichinell) та італїйського Пульчінелльо, але знов на скрізь прикроєний до національної анґлїйської вдачі (див. Rehm op. cit. 167—172).

Так само в Німеччині розцьвіт нового лялькового театру припадає аж на часи трицятилїтньої війни і пізнїйше. Головний тип тут Гансвуршт, що називаєть ся в північній Німеччині також Пікельгерінґ, у Берлїні Касперле, у Відні Вурштель. Маємо чимало слїдів, що й до Німеччини зайшов сей театр із Італїї. І так у Франкфурті над Майном ще 1657 р. ро-

били велике вражінє вистави італїйських ляльок званих Фанточінї, а в Віднї осів 1667 р. якийсь Pietro Resoniero з трупою італїйських ляльок і держав ся тут з успіхом повних 40 літ. Одно з головних місць недїльних забав простого люду зоветь ся там і доси Wurstelprater (пор. Rehm op. cit. 186—188 і далї).

Отсе важнїйші данї про початки і розвій лялькового театру в головних краях західної Европи. В пізнїйші фази того розвою не входимо; зрештою де про що доведеть ся ще говорити далї.

II.

Поки перейдемо на славянський, чи краще сказати, на східно-европейський ґрунт, мусимо зупинити ся ще на хвилю і пошукати початків тої спеціяльної форми лялькової гри, що відома у нас під назвою вертепа, в Польщі під назвою Szopka і являєть ся комбінацією на тлї лялькової гри двох ріжнородних елементів — властивої лялькової драми чи комедії і духовної драми про різдво Христове, прихід трьох царів та Ірода. Що се елементи зовсїм ріжнороднї, які виплили з ріжних жерел і віками розвивали ся окремо, поки не зійшли ся до купи, се можна було бачити вже з дотеперішнього нашого представленя розвою лялькової драми. Ми бачили, що від найдавнїйших своїх початків аж до свого розцьвіту в XVII в. вона нїде й нїколи не мішала ся з церковною драмою, не мала церковного характеру, істнувала незалежно від церкви (в магометанськім сьвітї) або переслїдувана церквою (в середньовіковій Европі) і оброблювала сюжети наскрізь сьвітські. З другого боку історія розвою релїґійної драми і релїґійних обрядів у західній Европі показує нам зовсїм самостійне зародженє та істнованє церковної драми про різдво Ісусово, про яку тут скажемо декілька слів.

Може не так загально як би слїд було відома історія заведеня празника різдва Ісусового. Наші євангелія не подають дати вродженя Ісуса, а те, що подають євангелисти про рік його вродин, зовсїм суперечне і не згоджуєть ся з покликаними в них датами сьвітської історії[1]). В перших віках християнської церкви не було зрештою звичаю обходити память тїлесного вродженя сьвя-

[1]) Див. Е. Шірер, Полїтична історія Палестини. Львів 1906, ст. 193—218.

тих; при мучениках усе обходжено память їх смерти і се й називало ся natalitia, вродини, — для нового, небесного житя. Тілько в третім віці по Хр, під впливом доктрини ґностиків, по якій Ісус родив ся звичайним чоловіком і лише наслідком хрещеня зробив ся Богом, було заведене і усталене на день 6 січня сьвято Богоявленя або по грецьки Епіфанії. Се був спомин початку божеської діяльности Ісусової, яка кінчила ся празником Пасхи, спомином його смерти.

Четвертий вік розпочав ся завзятою теольоґічною боротьбою за дві природи Ісусові, що закінчила ся побідою римсько-Атаназіянської доктріни, по якій в Ісусї від самого початку були злучені природа божеська і людська. Супроти сеї доґми дата народженя Ісусового набирала незвичайної ваги і ось римський папа Ліберій установляє в р. 354 сьвятковане різдва Ісусового на д. 25 грудня, себ то на астрономічний початок року, день народженя нового сонця. З Риму се сьвятковане розширяло ся досить помалу на схід і на захід. У Константинополї його обходжено у перве в р. 379, у Ніссї в Кападокії 382, в Антіохії 388. З разу се було сьвято найвисшої духовної єрархії; ще 506 р. собор у Аґатї зачисляє сьвято різдва Ісусового до тих великих празників, які вільно сьвяткувати лиш у містах та парафіяльних церквах. Так само не зараз признала се сьвято й держава. Ще 389 р. такого сьвята не знає закон цїсаря Валєнтінїяна про сьвяточні днї, в які не мають відбувати ся судові розправи; аж у поясненях до устави Аляріха з р. 506 поставлено судові ферії в днї різдва Ісусового і Богоявленя; виразно принято сю постанову до тексту закона аж у кодексї Юстінїяна з р. 543, хоча вже від р. 400 в ті сьвята були заборонені (поганські) театральні вистави[1]).

Від самого початку ся установа вела за собою деякі недогоди. Власне під кінець кождого року припадали деякі дуже популярні поганські празники, а власне Сатурналії 17—19 грудня і січневі календи (новий рік) д 1 січня; досить загальний був погляд серед маси христіян (на нього жалують ся многі тогочасні отцї церкви), що новий празник установлено для заміщеня старих, а поганські та єретицькі скептики просто закидали, що христіяни сьвяткують д. 25 грудня не вродини

---

[1]) Див. про се C. Weizsäcker, Das apostolische Zeitalter der christlichen Kirche, Freiburg 1886, ст. 109 і д.; H. Usener, Das Weihnachtsfest, ст. 5, 7, 262- 274.

Ісуса, який на думку Климента Александрійського вродив ся 17 падолиста, а по иньшій традиції 28 марта, але на честь уродин сонця. „Ми сьвяткуємо — писав сьв. Августин Contra Faustum — д. 25 грудня не для величаня уродин сонця, а для величаня того, хто сотворив сонце“. Та про те маса сьвіжо навернених християн звільна переносила на нове сьвято свої веселі поганські обряди з Сатурналій та Календ, головно гуртові обходи з хати до хати, маскаради, перевдяганє людий за звірів, і сї звичаї та обходи разом із новим празником переходили з краю в край, до Ґалії, Ґерманії і далї на північ. Вони скрізь вбирали, всисали в себе анальоґічні поганські обряди та звичаї і се діяло ся тим лекше, що церков держала ся осторонь від народної маси, відгороджена від неї книжною латинською мовою та мурами манастирів.

Та під тиском історичних обставин відбуваєть ся замітна еволюція в лонї самої західної церкви. Чи то для потреб апостольства серед поганських народів, чи то в боротьбі зі сьвітськими партіями та властями вона почуває потребу пригортати до себе маси народу і помалу, сьвідомо й несьвідомо робить концесії привичкам, уподобаням, віруваням тих мас. Помалу ломаєть ся привілей латини як одинокого язика дозволеного в церкві, помалу ассімілює та усьвячує церков богато такого, що ще недавно вважало ся символом поганства та поганю. Культурна історія середнїх віків подає на се масу прикладів. Я наведу тут лише деякі з тих, що спеціяльно вязали ся з празником рідзва Ісусового[1]).

Розвій почав ся тзв. жолобком (jasełka), який виставлювано в церкві на Рідзво. Почав ся сей звичай у Римі в церкві Santa Maria Maggiore, заснованій Ліберієм; тут була спеціяльна каплиця з яслами, що в IX віцї служила вже взірцем для иньших; у сї ясла кладено в день Рідзва ляльку-Ісуса та ляльки Марії, Йосифа і т. и. Сей звичай розширив ся протягом середнїх віків по Франції, де ті ясла звали ся la crêche, і по Нїмеччинї, де їх звано Krippe. Докола тих ясел ставало духовенство і співало латинські піснї, де Ісуса часто називано лялькою: o Jesule, pupule parvule. Коли король Карло I коло р. 990 наказав у своїм краю всьому народови приймати участь

---

[1]) Користую ся при тім інтересною і богатою на факти працею д. Тілле (Alexander Tille, Die Geschichte der deutschen Weihnacht. Leipzig 1893), хоча й не поділяю всїх поглядів її автора.

у церковнім співі, показало ся потрібним зблизити той спів до зрозуміня простого люду, і повстають пісні на людових мовах, французькій та німецькій. Рівночасно оживлюєть ся й різдвяний обряд. Замісь ляльок Йосифа й Марії виступають передягнені сьвященики; замісь пісень в одноголос появляють ся коротенькі розмови. В Зальцбурзї Марія озиваєть ся до Йосифа:

Joseph, lieber neve mîn,
Hilf mir wiegen daz kindelîn.

А Йосиф відповідає:

Gerne, liebe muome mîn,
Hilf ich dir wiegen dîn kindelîn

Жолобок замінив ся вже, як бачимо, на колиску, в якій лежить дитина. Марія і Йосиф співаючи колишуть її. Та коли вони співали по німецьки, співав і весь народ у церкві; коли вони колисали, народ брав ся за руки і танцюючи обходив довкола сьвятої колиски, співаючи привичну колискову пісню, що починала ся діточою формулою: Sausa Ninne, (пор. наше: люляй нини!), до якої дороблено церковні вірші:

Sausa ninne,
Gottes minne,
nu sweig und ru!
Wen du wilt, so wellen wir
deinen willen tun.
Hochgelobter edler furst,
nu sweig und wein auch nicht,
tust du das, so wiss wir,
dass uns wol geschicht.

Та швидко й того не досить було народови; він захотїв і сам колисати божу дитину; кождий присутний у церкві бажав хоч раз доторкнути ся колиски, хоч раз загойдати її. Сей звичай розповсюдив ся в XIV—XV віках особливо в південній Німеччинї і був відомий також у Польщі. Від нього мабуть пішла навіть назва різдвяних сьвят Weihnachten, від слова weihen, wiegen — ніч колисаня. „Zu den Weihnachten so man daz Kindel wigt“ — зачинає свій опис Різдва один письменник XV в. Швидко й того було за мало, народ хотїв і сам грати ролї в різдвяній драмі; до церкви сходили ся поперебирані за жінок, за царів, за пастухів, з козами, вівцями та иньшою худобою; діти скакали довкола сьвятої колиски і плескали в долонї; старші приносили

з собою пухирі насипані горохом, шуміли ними, а нарешті розбивали їх о надгробні плити біля церкви з гуком подібним до вистрілу; декуди підчас богослуженя спускали з під церковного склепіня на шнурі хлопчика перебраного за ангела, з хрестом у руці, що уносячи ся над громадою мав співати пісню: „Vom Himmel hoch, da komm ich her“. А по богослуженю вся та весела публіка розсідала ся біля церкви, їла, пила і забавляла ся, при чім молодіж скакала, танцювала та робила всякі штуки.

Реформація XVI—XVII в. спричинила те, що всї ті звичаї признано незгідними з повагою церкви; з разу протестантська, а далї й католицька церков почали витискати їх із середини церкви, а далї і з церковної огорожі. „Жолобок“ з дитиною Ісусом робить ся, так сказати, приватною власністю, переносить ся до приватних домів, стає подвижним, переносним „Вефлеємом“ (Betlejem, здрібніле betlejek). Се звичайно збудована з дерева і виклеєна ріжнобарвним папером скринька, коло метра в квадраті, а пів метра в глуб; у її нутрі бачимо сїльську шопу і сїльський краєвид з деревами, лукою, з худобою, що пасеть ся на нїй і з пастухами; в нутрі шопи ясла з дитиною Ісусом, обік них віл і осел, Марія і Йосиф, у горі, на шопі і в повітрі ангели. Школярі чи ремесники, що займали ся устроєнем такого Вифлеєма, обносять його з піснями, жартами та танцями від дому до дому, жадаючи за се невеличкої плати, „коляди“.

Майже рівночасно з „жолобком“ та звязаними з ним народнїми забавами була витиснена з церкви, а далї і з церковної огорожі також церковна драма, спеціяльно та, що представляла головні події різдва Ісусового. Найстарші її сліди сягають IX віку. Вона так само як і „жолобок“ розвила ся з церковного обряду, з євангельських оповідань розширених пізнїйшими коментаріями, і з разу держала ся в більших манастирях та обмежала ся на латинській мові. Місцем її повстаня була південна Франція, де в противенстві до Німеччини не Різдво, а власне празник трьох царів здобув собі найбільшу популярність. В Руанї, Ліможі, Орлеанї відправляно того дня тзв. Officium trium regum. Із трьох кутів церкви виходили три царі в богатих убранях, за ними йшли слуги з дарунками, а перед ними в горі уносила ся звізда. Перед вівтарем вони сходили ся разом, цілували ся і співали: „Ходім, шукаймо його і даймо йому дари, золото, миро і кадило“. По обході відслонюють ся вівтар із „жолобком“, королї надходять, дають дари і кланя-

ють ся дитині. Се була перша основа драми, яка далї комплїкуєть ся що раз новими мотивами: стріча з Іродом, різня дїтий, утека Ісуса, смерть Ірода. Найстарша драма того рода, написана латинською мовою в Орлєанї, походить із XII віку.

Із XIII віку маємо подібну, також латинську драму, списану в манастирі Бенедіктбаєрн у південній Німеччинї. Виступають тут насамперед пророки Ісаія, Даниїл і Сибіля і пророкують, що дїва породить спасителя сьвіта; за ними йде Аарон і показує свою розцвилу палицю; далї їде Валаам на ослї і заповідає, що „зійде звізда з Якова". Виходить архієрей з купою Жидів і старають ся криком і кпинами заглушити Валаама; виступає сьв. Августин і диспутує з архієреєм, але Жиди й його старають ся закричати. Вони відходять і тут же виступає ангел і заповідає Марії, що стане матїрю; приходять Єлисавета і Йосиф, Марія лягає на ліжко і родить сина, звізда являєть ся і хор ангелів співає: „Сьогоднї Христос народив ся!" З боку надходять три царі, здибають Іродового післанця і питають його, де тут уродив ся новий цар? Післанець повідомляє про се Ірода, сей переляканий відпускає царів з просьбою, щоб дали йому знати, коли і де знайдуть новонародженого царя, а сам посилає по архієрея. З другого боку видно пастухів на полї; ангел заповідає їм велику радість, чорт говорить, що се брехня, та пастухи йдуть до шопи, щоб переконати ся, знаходять дитя, кланяють ся йому, стрічають трьох царів, які за ними входять на поклін. Вийшовши з шопи царі лягають спати, в снї являєть ся їм ангел і остерігає їх перед Іродом. Тимчасом Ірод довідуєть ся від архієрея, що Христос має народити ся в Вифлеємі, велить воякам вирізати там дїтий. Чути плач материй, Ірод паде роз'їдений хробаками, чорти з радісними окриками забирають його тїло. Ангел у снї велить Йосифови тїкати до Єгипту. Виступає єгипетський король зі своїм двором. Являють ся Йосиф і Марія з Ісусом і тут же падуть єгипетські ідоли. Жерцї силкують ся піддержувати їх, але мудрцї поучають короля, що еврейський Бог сильнїйший від усіх иньших. Король признає його своїм богом, ідоли падуть, драма кінчить ся хоральним співом.

При всїй недоладности своєї композиції має ся драма в собі вже всї елєменти, що могли здобути їй популярність, і справдї з часом, коли латинську мову замінили национальні, діждали ся буйного розвою. Подорож царів зі звіздою, житє пастухів у степу і їх відносини до новонародженого Бога, цар

Ірод і його двір, Жиди, їх віра в прихід Мессії та заразом нехіть до Христа, і нарешті роля чорта в визначних моментах сеї драми, отсе були головні елементи, які з часом розвивали ся щораз пишнійше і по части відділювали ся від основної драми та творили окремі цілости, то знов приставали до неї в зміненій формі. Самі сцени коло ясел займають уже в тій старій латинській драмі дуже підрядне місце, а з часом блїднуть щораз більше, сходять на декорацію або й відпадають зовсїм. Комічний і сатиричний елємент бере перевагу, і коли 1210 р. папа Іннокентій заборонив усякі театральні вистави в нутрі церкви і заразом заборонив духовним брати участь у всяких таких виставах, то різдвяна драма була вже на найлїпшій дорозї до того, щоб набрати наскрізь сьвітського характеру. Правда, не минуло тринацять лїт від того заказу, коли культ „жолобка“ знаходить собі новий захист у церкві за ініціятивою сьв. Франціска з Ассізі, відомого містика і основателя впливового закону Францїсканів. Перший його біоґраф, Тома з Челяно, оповідає, що три роки перед своєю смертю, отже 1233 р. сьв. Франціск забажав незвичайно празнично сьвяткувати різдво Христове. В тій цїли велїв майстрови Джованнї, що жив недалеко його манастиря Ґречіо, приготовити жолобок і привести на ніч вола й осла. Вечером зібрали ся монахи, найшло богато народу зі сьвічками до лїса, що окружав манастир, і тут уставлено жолобок наповнений сїном, приведено вола і осла і сьв. Франціск у одязї левіта відспівав евангеліє а потім виголосив огнисту проповідь. Підчас неї один із присутних — по сьвідоцтву другого Францїскового біоґрафа, Бонавентури, той сам майстер Джованнї — мав візію: бачив, що в жолобку лежить дитина, а сьв. Франціск наближаєть ся до неї і будить її зі сну[1]). Під впливом сеї хвилї культ жолобка з волом і ослом і дитиною приймаєть ся в францїсканських манастирях, а особливо в їх жіночій паростн, в законї Клярисок, із яким разом розходив ся по ріжних краях. І так прим. доказано, що вже в XIV в. той культ „яселок“ був відомий у Польщі і що тамошнї Кляриски одержували ті яселка і фіґурки до них, незвичайно майстерної роботи, з Італїї[2]). В часї різдвяних сьвят ті яселка виставлювано в костелї, зразу мабуть у хорі для самих мона-

[1]) Див. про се Acta Sanctorum Octobris t. IV, стор. 706, 770.

[2]) Julian Pagaczewski, Jasełka Krakowskie. W Krakowie 1902, стор. 6 і далї.

хів і монахинь, а пізнійше для маси народу. Фіґурки були недвижні; гри при тім не було ніякої, тілько з початком кождого дня вставлювано крім головних, центральних ляльок иньші, отже першого дня до яселок ішли пастухи, другого три царі, третього Іродові вояки і т. и.

Гра в яселках була виключена; що найбільше, простому народови по богослуженю поясняв церковний слуга значінє фіґурок, і сей звичай заховав ся в південній Німеччині декуди ще й доси[1]). Та ґенетичного звязку з переносним вертепом він не мав ніякого, бо вертеп повстав без сумніву з комбінації реліґійної різдвяної драми, витисненої з церковної огорожі на міську площу, і зовсім сьвітської лялькової гри. Як виглядала та реліґійна драма вже в початку XV в., на се годі здумати собі характернійшої ілюстрації понад ту, що 1416 р. в часї базилейського собору анґлійські репрезентанти собору гостять духовних отців бенкетом, на якім їх блазні та слуги забавляють зібраних прелатів — різдвяною драмою переведеною вже зовсім на сьвітський стиль. І так Йосиф трактуєть ся тут, як комічний старий муж молодої жінки, пастухи жартують собі з нього і поштуркують його; Марія кличе молодих няньок, аби колисали дитину, але ті волять танцювати з парубками і т. и.

Отсе були ті складові елементи, з яких у XVI в. витворило ся те, що ми привикли називати вертепом, а Поляки шопкою. Рухома, переносна скриня декорована як Вифлеєм з яслами і дитиною Ісусом, з Йосифом і Марією, волом і ослом і пастухами; прихід трьох царів, сцени з Іродом, з Жидами, вояками, чортом і смертю, а по за тим типова лялькова комедія з побутовими сценами, з масними словами та пісеньками, з виставою ріжних національних костюмів і танців. З разу дуалїзм тих складових елементів проявляєть ся тим способом, що тілько часть драми, власне та, що основана на євангельських переказах, відграєть ся при помочи ляльок, або навіть і вона не вся, бо трьох царів, пастухів, Жидів грають живі люди; та швидко для упрощеня діла всї ролї переходять на ляльки, і дуалїзм між деревляними і живими акторами переносить ся в нутро самого вертепа: повстає вертеп дво-поверховий, де в горішнїм

---

[1]) Vernalecken, Mythen und Bräuche des Volkes in Oesterreich, Wien 1859, ст. 289; Pailler, Weihnachtslieder und Krippenspiele aus Oberösterreich und Tyrol. Innsbruck 1881; пор. П. О. Морозовъ, Исторія русскаго театра до половины XVIII столѣтія. С. Петербургъ 1889, стор. 73.

поверсї стоїть Вифлеєм і ясла, а в долїшнім місто, палата Ірода, площа, на якій ляльки відграють сцени чисто сьвітського змісту (див. Tille, op. cit. 73). По всякій правдоподібности вертеп тої форми повстав і розвинув ся в південній Німеччинї; у Франції та иньших західних краях він, скілько знаємо, не відомий. У Франції заховали ся ще доси слїди „жолобка" (la crêche), але без обходів, натомісь у альпейсько-німецьких краях живе найбільше останків різдвяних ігор. Відси вони попереходили далї на схід, до німецьких кольонїй Угорщини та Семигороду, до Чехії та Морави. Скрізь тут маємо гри, що представляють сцену при яслах (Krippenspiel), сцени з пастухами (Hirtenspiel), сцени з Іродом (Herodesspiel) і сцени з трьома королями (Dreikönigsspiel)[1]. Того, що відповідало би в повнї польській шопції та нашому вертепови, серед теперішнїх Німцїв, здаєть ся, нема вже нїде, — побутова комедія з її масними дотепами та острою сатирою або не вязала ся там нїколи так щільно з вертепом, як у нас, або улягла духовній та сьвітській цензурі і щезла полишивши хиба невеличкі відгуки по собі.

[Далї буде].

[1]) Найповнїйшу збірку тих штук, записаних із уст нїмецького люду див. у книзї August Hartmann, Volksschauspiele, in Bayern und Oesterreich-Ungarn gesammelt. Leipzig 1880.

РИТМІКА
УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ.

Написав

ФІЛЯРЕТ КОЛЕССА.

II.

Розвій ритмічности в українській народній поезиї.

(Значінє первісного хороводу в розвою ритмічности. — Імпровізованє пісенного тексту і сталі приспівки хору. — Перехід від пісенного речітатіва до сталих ритмічних форм. — Колєктивний характер первісної хоральної поезиї. — Зріст індивідуальної творчости. — Поділ народних пісень на мужеські і жіночі. — Участь жіноцтва в складаню і співаню народних пісень. — Перехід від несьвідомої творчости до штуки в розвою народної поезиї. — Ассиміляция пісень, що стають ся народними. — Народні співаки як представителї музичної і поетичної штуки: Боян, билїнні гусельники, співаки релїгійних пісень, веселі скоморохи, кобзарі-бандуристи, лїрники. — Речітатівна форма похоронних заводів і дум. — Витворенє сталих каденций в пісенній мельодиї. — Тенденция до годженя граматичного наголосу з мельодичним в окінченях сінтактичних цїлостий. — Перехідні форми в колядках. — Стремлїнє до вирівнаня стихів; складочисленє. — Внутрішна кристалїзация стиха; сталі цезури. — Рефрени — приспівки. — Повтореня. — Двоколїнний і триколїнний стих; музикально-сінтактична стопа. — Строфа. — Паралєлїзм. — Аллїтерация. — Ассонанциї. — Рим. — Єствованє строфових форм побіч речітатіва. — Правильність пісенної будови і її псованє. — Зближенє колядок з фінськими рунами).

Почутє ритму є вроджене чоловікови: воно-ж корінить ся в фізіольоґічних функциях живого орґанізму, як віддих і пульсованє живчика. Несьвідоме приноровленє ритму проявляє ся в рухах не лиш людий але й зьвірят (при ходженю біганю й лїта-

ню)[1]. Особливо важне значінє має ритм, як реґулюючий елємент в праці чоловіка, (що можна зауважити при рубаню, молоченю, кованю і пр.). Ритмічне виконуванє рухів не лишень облегчує працю, але доведене до сьвідомости стає також жерелом естетичного вдоволеня. Коли-ж люди почали визначуванє ритму при праці скріплювати голосом або й інструментом, наслїдуючи ритмічні звуки, які вчувають ся при праці, дали тим способом почин до витвореня співу і музики, що зводить ся первісно до визначуваня ритму і з'являєсь реґулятором руху не лиш одиниці, але й більшого гурту людий (особливо при військових оборотах)[2]. Однакож на сьому низькому степени музикальности не могла єще розвинути ся мельодия; дикарі і доси цінять в музиці виключно лишень ритм, а не мають розвиненого почутя для розріжнюваня високости тонів.

У диких племен (як Неґри, Маляйцї) всяка фізична праця відбуває ся в супроводі співу; головну істоту такого примітивного співу становить ритм; мельодия є другорядною річию, як і текст, що складає ся із зіставленя відірваних слів або окликів, повторюваних дуже монотонно в безконечність[3]). Племена що стоять на низьких щеблях культурного розвитку взагалї незнають співу без ритмічних рухів тїла: вони-ж і не знають строгоі ріжниці між працею а забавою.

Присущий людській натурі нахил до ритмічного виконуваня рухів тїла знаходить найповнійший вираз в танку, який у племен

---

[1]) Такі прояви ритмічности, як хлюпотанє хвилї морської об беріг, рівномірне спаданє крапель води із високости, колиханє вітром галузий дерева, віброванє струни, доказують, що ритм опановує також механїчний рух в природї.

[2]) Dr. K. Bücher, Arbeit und Rhythmus. 2-te Aufl. Leipzig 1899, с. 196, 358, 33, 306, 323. Бюхер доказує, що й музичні інструменти витворили ся із знарядів, уживаних при праці; бубнові і взагалї більш ритмічні чим тонїчні інструменти з'являють ся найскорше, і доси суть у дикарів найбільш розповсюджені (op. cit. с. 324). Австралїйцї вдоволяють ся примітивним визначуванєм такту, бючи по землї палицею; иньші дикарі палицю заступають тамтамом, що повнить таку саму службу, лишень з більшим успіхом. Опісля до тамтама додано дуті інструменти, відтак струнові; одні й другі вдосконалювали ся щораз більше так, що можна було на них акомпанїювати до співу, а гра на інструментї могла заступити голос і виповняти мельодию. Шарль Летурно, Литературное развитіе различныхъ племенъ и народовъ, С. Петербург 1895, с. 360 (переклад з француз.).

[3]) Такий буває спів взагалї у малорозвинених рас, як Огнеземельцї, Австралїйцї. Лєтурно op. cit. с. 358. Bücher op. cit. с. 43—44.

з низькою культурою з'являєсь наслїдуванєм рухів, уживаних при працї (як мисливство, риболовство, війна, жниво). Такого характеру набирає танок особливо при урочистих празниках на честь богів через символїчне повторюванє буденної працї із супроводом співу.

Таким способом піснї витворені первісно при працї перенесено опісля на поле релїґійного культу[1]).

Перейшовши раз у висшу сферу житєву хоровід, що лучить в одну цїлість ритмічні рухи, спів, поезию і музику — усе те в найбільш примітивній формі — починає дальше розвивати ся в напрямі штуки, переходячи від наслїдуваня буденної працї до зображуваня людського житя. Та до того не вистарчає уже мімічний танок хору: тому-ж з посеред хору виступає зачинальник (Vorsänger) в ролї актора. Таким способом повстає аттицький драмат, що відділивши ся від діонїзийських ігр розвиває ся відтак зовсім самостійно[2]).

В примітивному хороводї, як уже висше згадано, ходить головно о визначуванє музикального ритму, у згодї з танковими рухами тїла. Отже текст такого співу відділений від танка й музики не виражає ясно сформулованих думок: се-ж відірвані слова й оклики, вигукуваня й приспівки[3]).

Дальший крок в розвою хороводу зазначуєсь всуванєм поодиноких речень меже згадані приспівки. Однакож згоджуванє мало виробленої мови з музикальним ритмом поступало дуже пиняво: треба було викидати й додавати склади, вкорочувати й продовжувати слова, як се й доси буває у малорозвинених племен[4]). Та в міру того, як слова хороводу починають формувати ся в зрозумілі реченя, вибиває ся на верх індивідуальна творчість: властивий текст піснї імпровізує зачинальник (чи зачинальниця), а хор ограничуєсь лишень до повторюваня єго слів та стереотипових окликів і приспівок — рефренів, що становлять тревалу й непорушну часть піснї. Огсї приспівки — рефрени приняли найскорше сталу, незмінну форму, якої неміг єще виробити собі у первісному хороводї сам текст пісенний, як імпровізация при кождій нагодї відмінна[5]).

[1]) Bücher op. cit. c. 253, 315—16. Тим можна би пояснити велике богацтво хлїборобських мотивів в українських обрядових піснях.

[2]) Ibid. c. 320. [3]) Порівн. піснї дикарів у Бюхера op. cit. c. 213.

[4]) ibid. c. 303. [5]) В первісній фазї розвою народної поезиї співанє буває зовсїм рівнозначне з імпровізованєм; так і доси буває у диких племен. Ibid. c. 342.

Витворенє сталих форм і текстів пісенних могло довершити ся лишень при визначній участи індивідуальної творчости і то доперва по відлученю поезиї від хорового танка, коли головну вагу звернено на слова, абстрагуючи від одноманітного визначуваня ритму[1]). Коли поетичне слово еманципуючись від танкових рухів почало самостійно розвивати ся, не розлучалось воно довгі віки із співом та з інструментальним супроводом. Однакож словесний елемент, висунений на перший плян, не так легко піддає ся ритмови, як інструментальна музика або танок. Оттим то за найдавнійшу форму властивої поезиї приймаємо рецитацию, в якій нема правильного визначуваня ритму, як се буває і в сучасних народних імпровізациях, н. пр. в українських заводах похоронних. Стала форма пісенна почала витворювати ся насамперед в мельодиї, так як пісенні тексти завсїгди імпровізовані в початкових фазах розвою народної поезиї немали ще самостійної екзистенциї. Треба було довгого часу, заки витворили ся більше постійні тексти пісенні та заки слова народної піснї увійшли в сталі ритмічні рамцї; коли-ж се наступило, хор не ограничуєсь уже на рефрени і повтореня, але починає виповняти усю пісню, затрачуючи первісний двоїстий склад, якого виразні слїди бачимо в українських обрядових піснях, особливо в колядках і щедрівках.

Стала форма пісенна — се дуже значний крок від несьвідомої творчости в напрямі штуки, се результат довговікового розвою народної поезиї.

Для давнійшої фази народної творчости треба приняти співанє пісень при супроводі музичних інструментів, як на се вказує розвій грецької мелїчної поезиї. Характеристична річ, що героїчна поезия з'являєсь на історичному овидї завсїгди з інструментальним супроводом.

Поезия піднявши ся на висоту штуки уже в глубокій старинї віддїлила ся від музики: обі штуки пішли дорогою самостійного розвою; але в народних піснях поетичне слово і доси остає в нерозривній звязи із співом — мельодиєю; так єсть і в українських людових піснях. Ба, українські кобзарі й лїрники і доси задержали інструментальний супровід при співі. Що більше: в українських весняних іграх а по части і в весїльних обрядових, що ведуть свій початок із глубокої старини, поезия й спів лучать ся

---

[1]) Мабуть аж тодї із властивостий співаної мови (як хроматичний наголос, квантітативність самозвуків) почала витворювати ся й мельодия в нинїшнім розуміню, почали вироблюватись сталі лади.

також із хоральними танками, а обрядова пісня сплїтає ся з драматичним діяльоґом. Се рід опери — балєту або сценїчної поезиї, що так як старогрецька драма розвинула ся із первісного хорового танка, вбираючи в себе обрядові піснї із виробленою формою. Первісний хоровід, містячи в зародку усї штуки, що їх душею з'являєсь ритм, дав почин до витвореня коротких приспівок — рефренів, що опісля мали вплив на вироблене сталої форми стиха. Однакож народна версифікация з великим богацтвом пісенних форм могла розвинути ся лишень по відлученю поезиї від танка, і то виходячи від імпровізациї до щораз то більше усталеного тексту, від неправильного стиха до щораз то докладнїйшого визначуваня менчих і більших одиниць ритмічних; на се вказує розвій не лиш української але й латинської і нїмецької ритміки[1]).

У сьому впевняє нас ще й ся обставина, що істоту сьогочасної ритміки українських народних пісень не становить одноманїтне визначуванє ритмічних іктів, що єсть головною основою первісного хороводу, але симетричний уклад частий у більші і менчі цїлости.

Та хоч в нинїшних народних піснях слова виступають в нерозривній звязи з мельодиєю, то мельодия становить лиш форму; вона єствує лишень для слів і лишень при словах: у текстї, а не в мельодиї лежить цїль і зміст піснї, причім строге визначуванє ритму сходить на задний плян.

Розвій устної народної поезиї іде від первісної колєктивної творчости до індивідуальної; від весьвідомих рефлєксів думки і чувства до штуки, що сьвідомо добирає відповідні средства і способи для своєї цїли. Отже заки почнемо обговорювати розвій ритмічности в українській народній поезиї, треба нам пояснити значінє колєктивної творчости.

Кожда лїтература є тїсно звязана з полїтичним і социяльним устроєм суспільности. Першою социяльною єдностию уважаємо по дослїдам Лєтурно[2]) не родову сїмю, а доволї многочисленну, споріднену по крови общину, громаду, невелику етнїчну ґрупу, в котрій індивідуальні інтереси є строго підчинені загальним. Очевидно, що в подібних социяльних союзах нема місця для індивідуальної лїтератури в тїснїйшім значіню; лишень ті чувства

---

[1]) Також осьмискладовий вірш фінської руни розвинув ся із неправильної форми (щось в родї поетичної прози, переплїтаної римами).

[2]) Литературное развитіе различныхъ племенъ и народовъ. Петербургъ, 1895, ст. 19.

признають ся гідними уваги, котрі ворушать усю ґрупу, н. пр. чувство пімсти за кривду громади, війна, мисливство, що так або инакше зачіпають інтереси усїх і кождого; сюди відносять ся також мітичні віруваня, признавані за неоспориму правду. Первісна естетика проявляє особливий нахил до мімічних танків із співами, при чім всї участники виступають одночасно в ролї акторів і видців. Отже первісна поезия є хоральна і социяльна[1]). В періодї комунальної общини лїтература завсїгди єще дуже убога, являєсь точним вираженєм того, що можна назвати „колєктивною душею“.

Фаза первісної комунальної общини повинна була тягнути ся дуже довгі віки, і тому слїди єї подибають ся в індивідуалїзованих суспільностях, котрі ще й доси не можуть висвободити ся від уподобань і традиций, переказаних довговіковою минувшиною. Коли-ж врештї наступила діфференцияция в нїдрі первісної суспільности, відповідно до розвою социяльної нерівности, коли власність почала набирати щораз то більше особистого характеру і спричинила постепенно зростаюче ограниченє полових відносин, — се визвало таку реакцию похоти, такі напряжені чувства, що вони підчинили собі усе духове житє. В результатї з'являєсь розцьвіт нового лїризму, що згодом перегодом заступив хоральний лїризм перших віків. На тім степени зродилась сентіментальна любовна поезия, котра достигнула опісля широкого розвою. Дуже віроятний є здогад, що самі женщини принимали особливу участь в витвореню того еротичного роду лїризму[2]).

Хто занимав ся збиранєм народних пісень, зауважив певно, що й доси заховав ся в українській народній словесности подїл пісень на мужеські і жіночі. Звісна річ, що весїльні ладканя, заводи похоронні, веснянки і обжинкові пісні співають виключно

---

[1]) Ibid. ст. 19, 362. Такий первісний стан лїтературної естетики подибаємо у більшости туземців Індиї, як н. пр. Наґаси; у них танок, спів, музика і міміка ще не відділили ся від себе, а зводять ся до спектаклів, що інтересують всю невелику общину загалом, або приноровлені суть до зближеня обох полів. Ibid. с. 216. Щось подібного нагадують слова Найдавнїйшої лїтописї відносно до Радимичів, Вятичів і Сіверян: „браци же не бываху въ нихъ, но игрища межю селы. Схожаху ся на игрища, на плясаныя и на вся бѣсовьская пѣсни“. Летурно зазначує, що й доси заховали ся в Росиї хоральні і мімічні пісні общин: сї пісні завсїгди анонїмні являють ся колєктивними, збірними творами. ibid. с. 307.

[2]) Мужеський лїризм в менчій степени відмежував собі область любовних почувань; він заняв ся більше ріжнородними сюжетами, що мали загальнїйший інтерес і вязали ся з мітичними й історичними переказами. Ibid. с. 360—1.

лишень жінки або дївчата; вони-ж головно культивують любовну лїрику і пісні про жіночу неволю[1]).

Мужчини переважно, а в декотрих сторонах виключно співають колядки, рекрутські й історичні пісні, хоч не цурають ся також пісень любовних, побутових і баляд; (не тикаємо тут історичних дум і лїрницьких пісень, яких нїколи не співають жінки, бо сї пісні становлять репертоар не цїлого загалу, а специяльних співаків народних: кобзарів і лїрників, про яких буде мова пізнїйше). Такий подїл пісень на мужеські і жіночі (чьпльиднньскі) доволї строго заховують Гуцули. Взагалї годить ся зауважити, що сїльске жіноцтво має без порівнаня більший засіб пісень і більше співає, як мужчини. Єсть то річ доказана, що жіноцтво принимало дуже визначну участь в витворюваню народної поезиї у всїх народів: старинних (Жиди, Греки, Римляни) і новійших (Словяни, Литовцї, Нїмцї), висококультурних і диких. „Не на стрімких височинах суспільних витрпснуло жерело поезиї, лишень із глубини чистої і сильної душі нородної. Жінки пильнували його, і як культурне людство завдячує їх працї богато з того, що має найлїпшого, так також їх думанє і творенє увійшло в духову скарбницю, що переходить із поколїня на поколїнє“[2]). Та не всї мужчини, жінки і дївчата є однаково здібні до співаня пісень навіть в обсягу специяльно жіночого чи мужеського репертоару. Записувачеви народних пісень вказують завсїгди на визначнїйших співаків і співачок, що уміють найбільше і найкраще співати[3]). Се видимий знак, що укр. народна поезия з величезним богацтвом пісень дуже ріжнородних по змістови і формі стала штукою, яку не всякий потрафить опанувати; та про се найкраще сьвідчить поява народних співаків, про яких знаходимо історичні сьвідоцтва уже з XI ст.

Початкову фазу народної поезиї репрезентує фінська руна: вона ще всїм доступна, не перейшла в виключне посїданє якоїсь кляси людий, артистів. Пісні, з котрих зложено Калевалу, є народні

---

[1]) Пояснені в розвідцї Ів. Франка: Жѣноча неволя въ рускихъ пѣсняхъ народныхъ. Львів, 1883.

[2]) Бюхер op. cit. 355. У камчатських племен головно жінки складають пісні, таксамо у Ботокудів; Індийцї, Хінцї, Араби, мають богато жіноцьких пісень, які творять і співають виключно лишень жінки. Заводи похоронні майже у всїх народів землї співають самі жінки. Те саме можна сказати в значній части також про весїльні пісні. Ibid. c. 342, 345, 318.

[3]) Суть по наших селах жінки, яких усюди просять за свахи, бо вони найлїпше уміють ладкати, найкраще знають весїльні звичаї.

в повнім розуміню того слова, бо їх поезия в своїм твореню має наскрізь колективний характер, у ній не виступає ніяка поетична індивідуальність, а до того не слідно ніякого книжного впливу[1]). Фінський співак (Laulaja) повторяє і відразу творить. Множество пісень, котрі він в собі носить, уважає за спільне добро всїх і за свою власність. Вони становлять його знанє, його взір, його матерపял і відразу його наряди при власнім твореню. Один співак ніколи не повторить пісні буквально таким самим способом два рази: лучить нині в одній пісні те, що вчора розлучував і навпаки. „Так з'являєть ся цілість усїх до тепер зібраних пісень враз із нещисленними варіянтами як якась рухома маса стихір, поетичних думок, поетично-фантастичних творів, що знаходять ся в станї безнастанної зміни, безнастанного перетворюваня (Weiter- und Neubildung). І саме такою єсть природа властивої людової поезиї, заки вона стане ся індивідуальною і штучною; а людовою поезиєю в найтїснїйшім і найліпшім того слова значіню є традицийна поезия Фіннів“[2]).

Так отже народна поезия з'являєсь первісно як витвір натури, як несьвідомий рефлекс чувства, як вираз колективної душі в старинному хороводї; спершу розвиває ся народна поезия сама себе несьвідома, поволи витворює для себе означену форму і дозріває врештї до штуки, що сьвідомо добирає собі способів вираженя. Щоби-ж народна поезия стала ся штукою, до того не треба анї лїтератури, анї книжок, анї доктрінерської школи, як справедливо замічає Компаретті: „штука повстає незалежно від усего того, її природний хід емпіричний а не теоретичний; вона є сама своєю власною учителькою, її школа — власний досьвід“[3]).

Але в міру того, як підносить ся рівень народної поезиї, розвивають ся і досконалять ріжні її роди, образують ся більше зложені форми поетичного складу і вислову, з'являють ся вироблені, обємисті твори, — народна поезия стає штукою не всїм доступною: вона переходить здібність загалу, а вимагає покликаня, талану, приготовленя і відомостий, які не всякий має; так затїсняє ся що раз то більше круг народних співаків, вибиває ся індивідуальний талан у творах, що мають вже не колективний, але особистий характер[4]).

---

[1]) Domenico Comparetti, Der Kalewala, oder die traditionelle Poesie der Finnen. Historisch-kritische Studie über den Ursprung der grossen nationalen Epopöen. Halle 1892, ст. 301—2.

[2]) Ibid. c. 2. [3]) Ibid. c. 302.

[4]) Компаретті op. cit. 302. Лєтурно op. cit. 362.

Пісня утворена народним співаком чи взагалї якоюнебудь талановитою одиницею увійшовши в народне уживанє стає безіменною і ассімілює ся цїлим своїм складом до стилю народної поезиї, поки не затратить виразних слїдів індивідуальної творчости, та поки не перейме у всїх суставах житєвих соків народної поезиї. Оттаким способом колєктивна творчість накладає свою печать на індивідуальний поетичний твір[1]). Буває й так, що поема книжного походженя зложена в народнім дусї стає народною, перейшовши згаданий процес ассиміляциї[2]). Не инакше мандрівні й чужоземні мотиви входили в склад укр. людової поезиї; часами пісня перейнята, а ще не вповнї з'асимільована заховує в язицї слїди чужого походженя (як звісна пісня про Жельмана, пісня „Ой бре море бре, сип шинкарко ще"). Усяка народна пісня якогонебудь походженя удержуючи ся в народній памяти без помочи письма, а лишень силою устної традициї, мусить переходити більші або менчі зміни відповідно до того, хто де й коли її співає; сї зміни виходять або на користь або на шкоду первісного тексту[3]).

Щоби пісня приняла ся в народї, вона мусить набрати народного характеру не лиш у змістї і вислові, але передовсїм у формі, т. є. в своїй ритмічній будові. Укр. народна поезия в протягу свого довговікового розвою витворила цїлу систему ритмічну, велике богацтво і ріжнородність вироблених форм, що й надають українським народним пісням признаки штуки.

До колєктивної поезиї в ширшім розуміню сего слова можемо затим причислити всякі безіменні, навіть індивідуальні твори, коли

---

¹) Се можна помічати особливо на новотворах пісенних, і на піснях, що знаходять ся так сказати-б in statu nascendi. (Порівн. пісню про шандаря — Франко, Жіноча неволя, с. 44).

²) Н. пр. пісня про Перебийноса: Гей не здивуйте, добриї люде, що на Вкраїнї повстало". (Житецький: Мысли о народ. малорусс. думахъ, с. 127) і звісна пісня про знесенє панщини 1848 р. Нам довело ся з народних уст записати в селї Ходовичах стрийського повіта звісну думку Федьковича „Гей по горі по високій тройзїль розстелив ся", що подекуди перейшла в народ і з'асимілювала ся до народ. пісень.

³) Зауважено, що галицькі варіянти взагалї повнїйші і консервативнїйші: се можна сказати особливо про обрядові піснї, н. пр. колядки. Розвідки М. Драгоманова. Збірник фільол. секциї Наук. Т. ім. Шевченка. II. с. 49: „чим західнїщий вариянт по місцю свого записаня, тим інтереснїщий в історичному й археольоґічному зглядї. Через те особливо інтересні вариянти з прикарпатської Руси". с. 115. „Ледви чи денебудь зберігло ся стілько найдавнїщих рисів руської народности, як у сих буцїм то „споляченних" країнах". Таку-ж консервативність галицьких варіянтів що до пісенної форми зазначимо на свойому місцї.

на їх вироблене у змісті і формі вплинула або й впливає збірна творчість народної маси; такими є особливо твори з неусталеними пісенними текстами, що лишають широке поле до імпровізациї, н. пр. фінські народні пісні, які кождий співак може співати по свойому, задержуючи лишень головну основу пісні і поетичний стиль та пісенну форму руни.

Можна догадувати ся, що й пісні з усталеними текстами перейшли фазу колективної творчости, заки застигли в неподвижні форми[1]).

На вироблене пісенної форми як і поетичного стилю укр. нар. поезиї зложила ся духова праця цїлих поколїнь, в якій видну участь принимали професіональні співаки й музики народні[2]).

---

[1]) Також твори, що суть виразом збірних почувань („колективної душі") общини, що займають інтереси усеї громади можемо в сьому розумінню назвати колективними в противенстві до індивідуальної лїрики.

[2]) Наведемо отсе за Фамінцином (Скоморохи на Руси, Петербург, 1889) що важнїйші історичні сьвідоцтва про співаків у давній Руси та уживане музичних інструментів. Сьвідоцтва ті починають ся уже з XI ст. І так читаємо в Найдавнїйшій лїтописи під р. 1015: „лютѣ бо граду тому и земли той, въ немъ же князь юнъ, любяй вино пити съ гуслми". На другому місцї пише лїтописець: „но сими дьяволъ льститъ и другими нравы, всячьскими лестьми, пребавляя ны отъ Бога, трубами и скомрахи, гусльми и русалья". [Полн. собр. русс. лѣтоп. I. 6, 73]. В житію св. Теодозия знаходимо звістку, що коли ігумен прийшов раз до князя Сьвятослава Ярославича, увидїв у палатї при князю „многихъ играющихъ предъ нимъ: овыхъ гуслныя гласы испускающихъ, иныхъ органьныя писки гласящихъ, иныхъ мусикийскія, и тако всѣхъ веселящихся, яко же обычай єсть предъ княземъ". Блаженний поник головою, і сказав до князя: „Такъ ли будетъ на томъ свѣтѣ?" (Печерс. Патер. 1806, с. 55). Подібні звичаї водили ся на дворі сербського царя Стефана (1195—1228), про що сьвідчать отсї слова з Житія сьв. Сави: егда же бо и на трапезѣ прѣдьсѣдѣще, тумьпани и гусльми, яко обычай самодержьцемъ, благородныхъ веселяще).

На стариннїй фресцї Київо-Софійського собора, яку відносять до 1073 р., з'ображено грачів на флєтї, на довгих трубах, на струнових інструментах (один подібний до арфи, другий до ґітари) і на тарілках. Кирило Турівський дорікає тим, „иже басни баютъ и въ гусли гудутъ". Він згадує теж о „плесаніи" нелиш на пирах і весїлях, але й на публичних ігрищах і вулицях. (Пам. русс. словесн. XII в. 94). В „толкованіи къ апостолу Павлу" (XII в.) читаємо: егда играють русалія или скомороси ли пьяницѣ кличуть, или како сборище идольскихъ игръ, ты же ть часъ пребуди дома (Miklosich, Die Rusalien 1864, с. 5). Христолюбець наказує: Не подобаетъ крестьяномъ игръ бѣсовскихъ играти, еже есть плясанье, гуденье, пѣсни мирскія и жертвы идольскія (Тихонравовъ, Лѣт. русс. лит. IV, III. 90).

Представителями сьвітської музики на Руси від найдавнїйших часів протягом кількох столїть були скоморохи. По думцї Фамінцина період історию сьвітської музики на Руси від XI. до середини XVII в. можна назвати добою скоморохів. Уже в XI ст. штука скоморохів була дуже розширена і глубоко вкорінена на Руси. Між давними співаками музиками треба розріжнити два типи: одні співають поважні, героїчні або історичні піснї — билїни, і шукають собі знатних слухачів в дружинній сфері, другі забавляють товпу веселими піснями танками і шутками по улицях, пирах і весїлях, беруть участь в публичних зборищах та іграх, і людових забавах[1]). Тип поважного співця — поета виразно обрисований в Слові о полку Ігоря: се віщий Боян, званий внуком Велеса, соловієм давної години, що приграваючи на многострунній інструментї співає славу старому Ярославови, хороброму Мстиславови, красному Романови, Всеславови полоцькому[2]). До сеї поважної постатї близько підходить співак гусельник, так як его з'ображують великоруські билїни[3]). Оповідаючи про далекі сторони і давні часи, виводячи чудні повісти про „старыя времена и про нынѣшни и про всѣ времена доселюшни", билїнний співак рисує фантастичні казкові картини, звеличує подорожі й подвиги казкових героїв, що поборюють ріжні чудовища; се мабуть тії високі „замышленія" Бояна, котрим протиставить автор слова „бы-

[1]) Фамінцин op. cit. c. 27. Ріжниця між тими обома типами була така, як між трубадурами, знатними придворними співаками-поетами, а жонґлєрами, котрих репертоар приймав більш вульґарний характер, затрачуючи величність стилю придворної ігри. Ibid. c. 64.

[2]) В Задонщинї Боян зове ся просто київським співаком. З пізнїйших часів маємо ще згадку про співака Митусу, в Галицько-Волинській лїтописї під р. 1240: Словутого пѣвця Митусу, древле за гордость не восхотѣвша служити князю Данилу, раздраного акы связаного приведоша.

[3]) Народна традиция не робить строгої ріжницї меже висше означеними двома типами народних співаків: і сей і той зове зя в билїнах скоморох, гудець, веселий молодець. Фамінц. op. cit. c. 27:

Веселые скоморохи садили ся на лавочки,
Заиграли во гусельцы, запѣли они пѣсеньку.

Гусли як струновий інструмент, що має вигляд горізонтальної арфи, звісні були на Руси уже в першій половинї XVI ст. В старовинї слово гусли означувало всякий струновий інструмент музичний. О скілько можна догадувати ся на основі Слова о полку Ігоря — уже в XII ст. звісні були на Руси многострунні інструменти, коли їх звучні струни можна було порівнати із стадом лебедів. В протягу більш як 1000-лїтнього єствованя на Руси гусли пережили кілька фаз розвою і перфекціонованя. (Лисенко: Народні музичні струменти на Вкраїнї. Зоря 1894, ч. 9, с. 211).

лины“ свого часу. Боян мабуть таксамо сплїтав дїйсність з чудесним сьвітом, як творцї билїн.

Билїнні скоморохи так як і Боян славили й величали героїв минувших часів і сучасних собі князів, сплїтаючи давну славу з новою; своє оповіданє переплїтали „припѣвками“ загального характеру, обо натяками зверненими до звісних осіб, як вискази Бояна про Всеслава Полоцького.

Закінченє Слова славословієм пригадує анальоґічне величанє в билїнах князів і бояр, хазяїна й учасників пиру „отъ стараго до малаго“.

Уже в старинній добі з'являють ся на Руси народні співаки, котрих репертоар становлять головно піснї духовного, християнського характеру. Такі піснї витворювали ся особливо під впливом паломництва до сьвятих місць та християнської апокріфічної лїтератури. Старші із духовних стихів — пісень (н. пр. пісня о Єгорію Храбрім, що по змісту буває зачислювана через декого до билїн) ведуть свій початок трохи що не від перших часів християнства на Руси[1]). Отсї старинні піснї релїґійного змісту по свойому складу, епічному характері і мельодиї дуже близько підходять до билїн. Се й дає нам певну основу зближати творцїв і співаків духовних стихів — калїк перехожих із билїнними співаками, так як і пізнїйший тип лїрника стоїть близше всего до кобзаря-рапсода. В середній добі виступає ще яснїйше звязь між лицарським епосом і релїґійною піснею.

Калїки-перехожі як товмачі визначних проявів окружаючого сьвіта сповняють місию учителїв народа в справах віри і моральности, пізнаня правди і добра, оттим то вони виступають як зовсїм протилежний тип супроти веселих скоморохів, що здобули собі значний вплив не лиш серед простого люду, але й на княжому і царському дворі[2]). Та щира і глубока ненависть до скоморохів побожного царя Олексїя Михайловича нанесла сему станови смертний удар[3]).

В 1648 р. видає Олексій Михайлович грамоту звернену проти

---

[1]) А. Масловъ, Калики перехожіе и ихъ напѣвы, историческая справка и мелодико-техническій анализъ. Петербург, 1905, с. 23.

[2]) За Івана Грізного грали скоморохи в народному житю важну ролю; з ними сам цар співав на своїх пирах гулящі піснї і танцював у машкарі. Фамінцин op. cit. с. 151.

[3]) На весїллї сего царя в супереч давному звичаєви не було скоморохів, за те на царський приказ старцї-слїпцї співали побожні піснї. Маслов. op. cit. с. 9.

скоморохів: заказує веселі розгульні ігрища при участи скоморохів, велить ламати й палити музичні інструменти, а непослушних бити батогами[1]). В наслідок такого переслідованя переводять ся на півночи мандрівні скоморохи. Наступниками давних скоморохів на українсько-руських землях являють ся профессіональні, але вже стало поселені музики, що грають на весілях і иньших забавах. Фамінцин зближає колишнїх скоморохів, що волочили ся ватагами по селах і містах, із колядниками і білоруськими волочебниками, що й нинї ще на різдво, запусти й великдень ходять від дому до дому з піснями, випрошуючи собі подарунки[2]). Слїди скоморохів переховали ся на укр.-руській теріториї в декотрих топоґрафічних назвах.

Наступниками давних дружинних співаків стали в середнїй добі кобзарі-бандуристи, творцї й співаки історичних дум. Вони вийшли із гурту убогих калїк старців, що знаходили пристановище в приютах і в шпиталях при церквах; (за козацьких часів майже не було церкви без шпиталя). Та шпиталї й приюти стояли в тїсних зносинах із школами, які розвивали ся теж під охороною церкви. Таким способом старцї познайомлювали ся з творами шкільної мудрости, які оброблювали по свойому і розносили в народні маси. В отсїй убогій братії знайшла церков ревних проповідників християнських ідей, що з часом підорвали в народнім житю значінє скоморохів. По думцї Житецького типові признаки дум не могли виробити ся на полї битви, далеко від культурних впливів школи; ініціятива в твореню дум виходила від старцїв слїпцїв, з посеред котрих з часом виділив ся осібний тип військових кобзарів-бандуристів; се були козаки, що задля старости або калїцтва немогли вже орудувати шаблею і входили в склад полкової музики: вони то з військом козацьким брали участь в походах, опісля-ж розносили славу козацьких героїв по всїй Україні. Саму-ж форму дум уважає Житецький[3]) за результат співділаня шкільних і народних впливів і зближає її з релїґійними псальмами (богатими на дієсловні рими), які й доси співають лїрники й бандуристи. По нашій думцї нема потреби конечно звязувати появу дум із школою кінця XVI ст., коли отсї старцї-слїпцї ма-

---

[1]) Фамінцин op. cit. c. 184.

[2]) Волочебники зберегли навіть слїди якоїсь внутрішньої орґанїзациї: між ними є зачинальник і співаки помагачі (подхапчики), є музика і міхоноша. Фам. op. cit. c. 142.

[3]) П. Житецкій, Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ. Київ, 1893, ст. 159—171.

ють своїх протоплястів в старинних калїках-перехожих (в репертуарі яких слїдно теж лїтературні впливи), а для форми дум знаходимо прототип в Слові о п. Ігоревім. До того-ж старинний інструмент, кобза, перейшов до козаків від татарських племен в дуже давних часах: назва „кобза“ по дослїдам Фамінцина може бути прослїджена в старинних памятниках словянських і несловянських до 1250 р. Се слово було звісне і Половцям, що як назву так і інструмент занесли із своєї азийської вітчини[1]).

Заваживши ще сьвідоцтво польського історика Сарнїцького про співанє дум під р. 1506 можемо появу кобзарів-рапсодів і витворенє козацького епоса посунути значно поза XVII ст. в старину, тим більше, коли не будемо ограничувати книжних і церковних впливів на думи школою з кінця XVI ст. і пізною віршовою лїтературою.

Уже в початках XVIII ст. кобзарі перестають творити нові думи; анї одної події з XVIII ст. не оспівано в думах. В XIX ст. думи щораз то більше забувають ся, тип кобзарів переводить ся; самі вони признають, що „малї старцї настали“, а колись по їх словам жили „старечі королї“ або „старечі цехмістри“; вони то заводили у себе цїлі школи учеників співаків, які збирали для своїх учителїв по городах і селах милостиню[2]).

Репертуар Остапа Вересая складаєсь із дум, з пісень релїґійних (про сьвятих), комічних і танкових. Новіщі кобзарі вже лиш рідко співають думи[3]), значить, вони стратили із свого репертуару піснї колись найбільш характеристичні для кобзарів. Одним словом — тип кобзарів-бандуристів уже завмирає і стає доволї рідким[4]). Одинокий живучий тип народних профессіональних співаків, не лиш на українсько-руських землях, але і в московщинї — се лїрник.

Лїру занесено до нас мабуть із заходу; на Руси стали ужи-

---

[1]) Фамінцин, Домра и сродные ей инструменты русс. народн. с. 91. Кобза й бандура стали тепер сінонїмами і уживають ся без ріжницї. Бандура, се назва струнового інструменту, схожого на старинну кобзу, одначе більш вдосконаленого; принесли її італїйські музики до Польщі при кінци XVI в., а звідси розширилась вона й по Українї в половинї XVII ст. та виперла з уживаня кобзу перенявши її назву. Лисенко op. cit. Зоря 1894 ч. 1, с. 17—18. Порівн. Фамінцин, Домра и срод. ей музикаль. инструменты русс. народа с. 111.

[2]) Під теперішну пору єствують хиба останки таких шкіл. Житецький op. cit. c. 162—3.

[3]) Житецький op. cit. c. 163.

[4]) Тепер подибають ся кобзарі лишень на лївобічній Українї.

вати сего інструменту при кінци XVI. або на початку XVII ст.[1]. Не так то ще давно водили ся у нас лірницькі цехи, які й намятають старші лірники. Сліди станової орґанізациї лірників переховали ся ще й до сего дня в осібнім словарци[2]) яким лірники послугують ся, коли не хотять, щоб їх розмову розуміли посторонні люди, в самосуді і в лірницькій школї. Щоб стати лірником, треба перебути довгу, часами кількалїтну науку у старшого лірника, „вченого“ або „благочинного“ (як називають їх на Україні); по скінченю „термінациї“ дає „майстер“ або „ґазда“ „визвілку“ свому ученикови. Наука обіймає молитви, просьби, пісні і гру на лірі. По словам самих лірників — давнійше співали вони гарнійших пісень, яких молодші незнають, бо „старі вимерли і з собою їх до гробу забрали“. Тепер вже й лірники починають переводити ся: через бідноту приходить ся труднїще удержувати учеників, а до того й власти ограничають мандрівки лірників приписами про волоцюзство; під теперішну пору нема вже анї цехів лірницьких, анї старшини — кождий жиє для себе[3]).

Хоч ліра витиснула в значній части труднїщий інструмент бандуру, і хоч лірників подибаємо ще доволї часто особливо на ярмарках, празниках і відпустах по всій Руси-Україні — нема сумнїву, що й лірники, починають уже переводити ся так як і бандуристи; по влучному вираженю Маслова[4]), тип старця-сліпця розміняв ся уже на дрібну монету, тим більше, що теперішні лірники й бандуристи уважають лишень заробіток на прожитє за ціль свого ремесла.

В репертоар нинїшних лірників входять майже виключно пісні релїґійно-морального змісту, що мають признаки книжного походженя (есхатольоґічні, про сьвятих, гимни, п. на страсти Христові, віршовані молитви, п. про правду і неправду, суєту і пр.). До декотрих із лірницьких пісень знаходять ся паралєлї в старинних піснях калїк перехожих (зібраних Безсоновим)[5]), що мають апокрифічний характер, иньші в більше або меньше відмінній редакциї входять в склад Почаївського Богогласника[6]).

---

[1]) У перве згадуєсь ліра в замітках Маскевича 1610—11 р. Маслов op. cit. c. 10.

[2]) К. Студинський, Лірники. Львів, 1894, ст. 27—56.

[3]) В. Гнатюк, Лірники. Етноґрафіч. Збірник II. с. 1—8.

[4]) op. cit. c. 10, 12.

[5]) Порівн. Ент. Збір. II. с. 3. Про сьв. Василія, с. 50. Про Лазаря, с. 67. Про Гавриїла.

[6]) с. 27. Про хрест і смерть Христову, с. 33. Про сьв. Григорія

Як бачимо, лїрницькі піснї — се переважно книжні складаня, перероблені на народний лад; але попадають ся між лїрницькими також щиро-народні піснї, як пр. пісня про синів, що виганяють матїр удову; (тая пісня є по здогадам Житецького[1]) більш архаїчною формою звісної думи того самого змісту). Щиронародною бодай в головній основі можна-б назвати також пісню про сирітку[2]). Формою підходять декотрі піснї лїрницькі дуже близько до дум[3]), але переважна їх часть заховує правильну строфічну будову. В репертуарі лїрників так як і кобзарів подибають ся також піснї сатиричного змісту, як пр. пісня про тещу[4]).

Поясню ючи значінє первісного хороводу і колєктивної творчости старались ми означити взагалї напрям, в якому іде розвій народної поезиї, коли вона виробляючись у змісті і формі індивідуалїзує ся щораз то більше і стає штукою, що вимагає специяльного талану й приготованя.

Сї загальні уваги, поперті науковими вислїдами Бюхера, Лєтурно і Компаретті, як також відомости про на одних співаків уважали ми за вказане подати на вступі, так як усе то причиняєсь до поясненя і зрозуміня тих специяльних проявів в розвою укр. людової ритміки, які дальше будемо обговорювати.

* * *

Богатий скарб пісенний укр. народу виказує широку скалю в розвою ритмічних форм. Коли в декотрих піснях весільних, думах кобзарських та заводах похоронних слїдно ледво слабі завязки ритмічности, то піснї з новійшої доби визначують ся виробленою і так сказати-б скінченою формою строфи. Тому то не можна приймати однакових норм ритмічних для всеї масси укр. народ. пісень, як якоїсь суцїльної материї, а клясифікацию ритмічних форм мусить попередити загальний погляд на розвій ритмічности в укр. нар. поезиї.

Та розпоряджаючи вельми скупим історичним материялом, бо за записуванє укр. пісень з голосами взяли ся етноґрафи ледво в 30-тих роках XIX в., мусимо з конечности оперти ся лишень

с. 35. Про сьв. Николая, і пр. Декотрі піснї цитував лїрник Златарський д. Гнатюкови так, як би читав з Богогласника, не роблячи навіть фонетичних змін. ibid. 73.

[1]) op. cit. c. 185—6. [2]) Етноґр. Збір. II. с. 54. [3]) ibid. с. 23, 33.

[4]) Зоря 1894, ч. 8, с. 187. На Українї запрошують лїрників також на весїля, де вони грають скочні мельодиї до танку, хоч лїра мало надає ся до танкових мельодий.

на піснях в їх нинїшній формі, уважаючи за свою задачу виділити з маси укр. пісенности давнїйші і новійші верстви та формациї. Важну підмогу в сьому змаганю дають історичні сьвідоцтва, особливо тексти віршів і пісень з давнїйшої доби[1]).

Опираючи ся на дослїдах дра Кавчинського („Porównawcze badania nad rytmem i rymami“, Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie, т. VI, глава 2, ст. 49) приниmаємо реченє просте за найдавнїйшу форму первісного стиха, а паратактичне зіставленє таких речень ріжної довжини за найдавнїйшу форму народної піснї з тої доби, як вона почала іти дорогою самостійного розвою.

В часах, коли поетична думка не укладала ся ще в означені форми правильного вірша, коли довші і коротші реченя без ніякого упорядкованя складів та наголосів, без огляду на взаїмну симетрию були в піснї зіставлені паратактично побіч себе, мельодия — можна догадувати ся — мала дуже прімітивну форму.

Первісний спів ріжнив ся хиба лиш більшою експресиєю та протягуванєм тонів від звичайного співаного говору, поки не було вироблених сталих ладів (ґам), а й інтервали неясно відтїнювали ся від себе.

Такий спів мав затим характер речітатіву, причім хроматичний наголос впливав на підношенє або понижуванє голосу, а довгість і короткість складів на протяжність тонів, їх розмір і треванє в часї[2]).

Примірів такої первісної форми нема вже що й шукати в теперішній укр. нар. поезиї; в части лиш пригадує її похоронний завід, що й єсть безперечно останком найдавнїйшої поезиї рітуальної, а чотиротонова ґама, в якій обертає ся мельодия заводу, вказує також на її старинність:

[1]) Хоча наш погляд на витворюванє ритмічних форм в укр. народ. поезиї має подекуди гіпотетичний характер, то се зовсїм не змінює наших висновків що до теперішного стану укр. людової ритміки, що її становить головну тему отсеї студиї.

[2]) Мельодия могла витворити ся на підставі характеристичних властивостий давних язиків, т. є. хроматичного наголосу і квантітативности самоголосів. Перший елємент становив завязок до витвореня сталих ладів, а другий до витвореня тактового розміру. (Кавчинський op. cit. ст. 66).

А. [1])

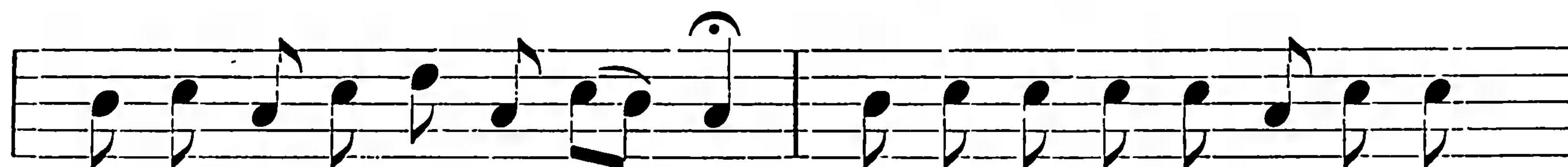

Б. [2])

Наведені заводи виказують паратактичне зіставлене сінтактичних цїлостий в текстї і відповідних їм фраз музичних в мельодиї; фрази опадають звичайно ферматою на тонїцї і не лучать ся з собою в якісь більші цїлости чи строфи анї не становлять замкненого круга[3]). Стихи заводу, коли-б так назвати части

---

[1]) Галицько-руські народні піснї з мельодиями зібрав у селї Ходовичах Др. Іван Колесса. „Етноґрафічний Збірник“ т. XI. Львів, 1900.

[2]) Pokucie, obraz etnograficzny, skreślił Oskar Kolberg. Kraków, 1882, т. I, ст. 216.

[3]) Дуже первісну форму задержав завід похоронний в північній Росиї. Барсов видав осібний збірник плачів похоронних і надмогильних в „Причитаніяхъ сѣвер. края“ 1872; на жаль не могли ми покористувати ся сею збіркою.

безформного речітативу, ріжнять ся значно що до свого обєму; тому-ж і фрази музичні, що відповідають тим частям тексту, суть неоднакової довжини. Завід переходить місцями в деклямацию, що затирає зовсім чистоту інтервалів і иньші признаки мельодиї. Взагалі в наведених заводах нема поділу на такти, нема ритму, нема сталої мельодиї, а єсть лишень один загальний розтяжимий мотив, під котрий можна виспівати довші і коротші стихи[1]).

До заводів похоронних дуже близько підходять своєю будовою пісенною історичні думи, що мимо богатого змісту та високо розвиненого поетичного складу і вислову виказують дуже первісну й архаїчну форму пісенну, яка знаходить собі близьку анальоґію в „Слові о полку Ігоревім", оскілько можна про се судити на основі самого тексту Слова[2]). Історичні думи ілюструють найстаршу фазу в розвою української людової ритміки, як показує отсей примір (уривок з думи про Хведора Безродного)[3]):

Ой по по-тре- бі, по по-тре- бі бар- зе цар-ській

да там то мно-го війська гей по-на-же- но да че-рез ме-

чу по- ло- же- но да й не є- ди- но- го ті- ла ко-зацько-

ко- го мо- ло- дець- ко- го.

---

[1]) Неправильні рими, уживані також в поетичній прозї і в історичних думах, не ведуть єще за собою строфової будови.

[2]) Згадки про Бояна, що при співі уживав многострунного інструменту, кажуть нам догадувати ся, що і Слово було рецитацією із співом при інструменті, в роді козацьких дум.

[3]) Записки Юго-Запад. Отдѣла Імпер. Русс. Геогр. Общ. т. I. р. 1873. Ноты къ думамъ и пѣснямъ исполняемымъ О. Вересаемъ.

Ось що говорить Лисенко про пісенну будову дум[1]): Что касается ритма, то можно сказать, что думы лишены его вовсе. Такая свободная широкая форма съ цезурою въ концѣ каждой музыкальной мысли въ видѣ ферматы стѣснена былабы рамками ритма, измѣнилабы роскошной, оригинальной формѣ деклямаціи[2]).

Поетичні твори, в котрих не переведено ніякої ритмічної норми (як у висше наведених заводах і думах) стоять на первіснім степени в розвою поетичних форм, який — бачить ся — переходила поезия усїх Індоґерманців[3]).

Та хоч нема в думах правильних ритмічних одиниць, все-ж таки можна в них доглянути завязки тої пісенної будови, яка розвинула ся в иньших галузях укр. народної поезиї. Історичні думи зложені із довших і коротших колїн пісенних, які не мають сталої форми і внутрішної орґанізациї: се т. зв. розтяжимі музикально-сінтактичні стопи, що вміщають більше і менче число складів без означеня сталого місця для наголосів. Кождій стопі сінтактичній відповідає така-ж розтяжима, не застигла в неподвижні форми фраза музична, звичайно зложена із двох частий: перша, се монотонна рецитация, що пливе однаковими одиницями нотовими (вісїмками чи чвертками) і обертає ся на одному-двох тонах; друга часть фрази — се низка тонів з живійшим рисунком мелодичним, закінчена звичайно ферматою. Такі колїна пісенні дуже

---

1) Op. cit. ст. 351.

2) Історичні думи нагадують своєю формою староарабські макамп, якпх зразки наводить Р. Вестфаль (Allgemeine Metrik d. indogermanischen Völker. Berlin 1893, ст. 22—24) в німецькім перекладі, передаючи вірно поетичну форму арабського ориґіналу. Макамп (себто оповіданя, новелї) з огляду на їх форму називають німецькі учені римованою прозою; рими в макамах таксамо як і в укр. думах, переважно дієсловні:

So schloss er den Brief.
Und das Wort im Munde seiner Tadler schlief,
seines Beifalls Gemurmel lief
durch die Versammlung. Und sie rief:
Auf welchen Bergen ist sein Stamm entsprossen,
aus welchem Thal kommt dein Strom geflossen,
aus welchem Köcher ist dein Pfeil geschossen?
Da hub er an;
Von Chasans Wurzel bin ich geboren,
mir war zur Wohnung Sarug erkoren,
ein Haus an Schimmer der Sonne gleich
ein Erdenhimmel mit goldenen Thoren.
O welches Leben, das ich erhebt!
O welches Eden, das ich verloren!

3) R. Westphal, Metrik der Griechen. Leipzig 1868, II. т., ст. 13.

виразно відграничені від себе продовжуванєм наконечних тонів в мельодиї творять осібні стихи або лучать ся по два і три в більші ґрупи — періоди. Сінтактичну приналежність до себе пісенних колін помічаємо не лиш в тексті, але також в мельодиї[1]). Звичайно уважають рим за крітерий при визначуваню стихів в думах; і справдї рим сходить ся звичайно з закінченєм поодиноких моментів мисли. Та справедливо замічає Тиховський[2]), що не всяку сінтактичну часть, закінчену римом, треба уважати за стих, бо-ж попадають ся в думах також стихи без риму, а в народних піснях рими — як звісно — з'являють ся і в серединї стихів. Думи як і похоронні заводи заховали в значній части характер пісенної імпровізациї, причім думка не вяже ся формою, лиш підчиняє собі мельодию і розмір; звідси випливає нерівномірність стихів і змінчивість мельодиї.

Ритм проявляє ся в материї слів, звуків чи рухів танкових заведенєм означеного пляну в укладї частий материї, т. є. подїлом даної материї на рівномірні визначені іктом части[3]) і уґрупованєм тих частий в більші і менчі цїлости[4]). Очивидно найперше почалось визначуванє **більших** цїлостий в словеснім текстї і в мельодиї, т. є. стихів, і відповідаючих їм музичних фраз, бо первісна поезия у всіх народів лучила ся із співом[5]).

Пробуджене почутє ритмічности визначує ся змаганєм 1) до заведеня одностайности в закінченях поодиноких цїлостий сінтактичних і відповідаючих їм фраз музичних, і 2) до вирівнуваня розміру стихів пісенних.

Що кристалїзация стихів почала ся від окінченя, на се вказують індийські Веди, що становлять перехід від складочислової поезиї до квантітативної: прінціп квантітативности проявляє ся передовсїм в окінченях ведийських стихів, що визначують ся сталим порядком довгих і коротких складів, коли проча часть стиха задержує давну прозодичну індіференцию[6]).

[1]) По нашій думцї в мельодиї треба шукати основи при визначуваню стихів в думах, а до сего можуть послужити записки дум з нотами.

[2]) Прозою или стихами написано „Слово о полку Игоревѣ". Київ 1893, ст. 14.

[3]) В поезиї одиницями ритмічними суть стопи метричні тонїчні чи сінтактичні, в музицї — такти.

[4]) В поезиї стихи, періоди і строфи, в музицї фрази, реченя і періоди музичні.

[5]) При неправильній формі стиха давні пісні не мали сталої мельодиї, а були свобідними рецитациями.

[6]) R. **Westfal**, Metrik der Griechen (2-ге вид.) т. II. ст. 14.

Ось і схема ведийського стиха:

⏒ ⏒ ⏒ ⏒ ⏒ – ⏑ ⏓ | ⏒ ⏒ ⏒ ⏒ ⏒ – ⏑ ⏓

Отся стала форма не всюди задержана в окінченю першої половини стиха.

На довгих складах в окінченях спочивав без сумніву сталий ритмічний ікт[1]).

Длячого-ж — питає Вестфаль — квантітативна міра з'являєсь передовсім в окінченю стиха? Длячого не переведена вона заразом в цілім стисї? Бо коли стих єсть співаний, то закінченє з'являєсь найвизначнійшою партиєю — а також для ведийських віршів мусимо приняти первісне мелїчне виголошуванє. Се-ж і єсть причина, длячого пізнїйше Римляни и Византийцї, коли звернули ся до прінціпу акцентуацийної метрики, лишень при кінци стиха чи колїна а не в попередній части заводили згідність ритмічного наголосу з граматичним; се-ж і єсть основа риму, що в середних віках виступає в усїх поезиях[2]). Подібний прояв помічаємо в співаній рецитациї церковної відправи. Отся рецитация не виказує якоїсь означеної форми ритмічної; склади проголошують ся з однаковою протяжностию без визначуваня якихнебудь менчих цілостий чи одиниць ритмічних, та в окінченях поодиноких фраз виступають сталі каденциї, попереджені як де сталою фіґурою музичною з ясним визначенєм наголошуваних і ненаголошуваних складів. Отсї стереотипові закінченя розмежовують від себе поодинокі цілости сінтактичні, заводять певну відміну в одноманїтній рецитациї, і надають бодай в части форму спільну усім фразам. В церковній рецитациї бачимо дуже близьку анальоґію до заводів і дум, абстрагуючи від иньшого характеру і подекуди більшої ширини ґам, в яких обертають ся мельодиї укр. рапсодий. Та форма розкішного речітатіву, яку бачимо в похоронних заводах і в історичних думах, витворила ся мабуть зовсім незалежно від впливу церковного співу.

Укр. обрядові піснї, особливо-ж весільні, задержали богато архаїчних форм пісенних, що пояснюють процес витворюваня ритмічности в укр. нар. поезиї.

Характеристичний се прояв, що весільні й обжинкові піснї на карпатськім Підгірю виказують в своїх мельодиях один типо-

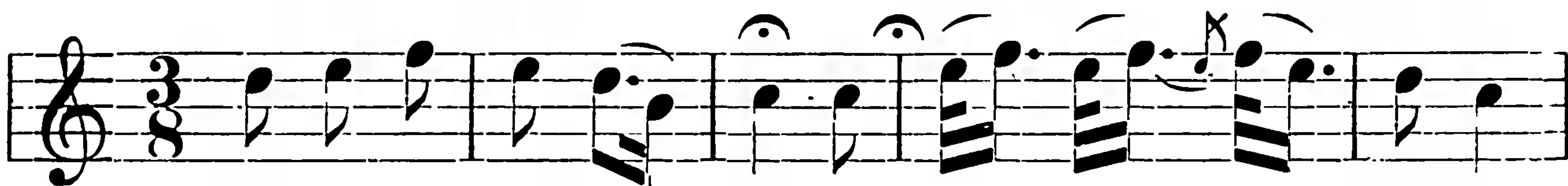

В дальшім розвою індийська поезия приймає цілковито квантітативний прінціп, так як поезия давних Греків. (R. Westfal, Allgemeine Metrik, c. 46).

1) Ibid. c. 17. 2) Ibid.

вий мстив, що обертає ся в тетрахорді лідийської ґами і дише глубокою стариною[1]):

Andantino.

В го- ру со- нінь- ко в го-ру; в го- ру со- нінь-ко

в го-ру, най я ни- вонь-ку до-жну.

Під сей мотив підходять довші і коротші стихи; часом навіть стихи одної пісні ріжнять ся від себе розміром[2]). Взагалї мельодия в декотрих весільних і обжинкових піснях іще не застигла у сталі, неподвижні форми; вона гнучка й розтяжима надаєть ся якраз до переданя пісенного речітатіву та поетичних імпровізаций, подибуваних між весільними піснями[3]); сей речітатівний відтїнок споріднює подекуди весільні пісні з похоронними заводами і з думами.

Однакож фрази весільних і обжинкових мельодий визначують ся в переважній части правильним закінченем, стереотиповою каденциєю з продовженем передпослїдного тону:

Ти-хий буй- ний ві- тронь-ку! Не ле- жи за го- ро- ю,

Роз-вій ко- соньку мо-ю по бі- лім ли- чень-ку, по чорних

о- чень-ках, Розвій до во- ло- ска, Ней пі- де по- го- ло-ска!

---

[1]) Етноґр. Збірн. XI с. 31.
[2]) Порівн. пісні весільні у Кольберґа пок. I. ст. 109—320.
[3]) На се звернув увагу також Нейман: op. cit. ст. 638.

В мельодиї сеї пісні а подекуди також в тексті бачимо паратактичне зіставленє заокруглених цілостий; мельодия не має означеного ритму: фрази музичні, з котрих кожда єсть варіяциєю типового мотиву весільного, не звязаиі ніякою сталою формою, і можуть після потреби тексту бути розширюваними або вкорочуваними. Число стихів пісенних не ограничене строфічною будовою, не становить замкненого круга. Та спільна усім фразам характеристична каденция акцентуючи сильно передпослідний склад кождого стиха доказує ясно, що стремлінє до заведеня якоїсь одностайности і одноформности в частях тексту і мельодиї проявляє ся передовсім в закінченях пісенних стихів.

Доси пізнали ми дві форми сталих окінчень або каденций в пісенних стихах: первіснійша, що визначує ся продовженєм послідного тону в фразі музичній і відповідного складу в тексті, (подибувана в заводах і думах) і пізнійша, що продовжує ферматою передпослідний тон фрази і відповідний склад стиха. Згадані форми каденцияльні треба віднести безперечно до глубокої старини, коли в нашій мові удержувала ся єще в повній силї квантітативність самозвуків: длятого можемо не без підстави супонувати, що під продовжувані мельодиєю тони підходили довгі склади тексту. Виходить з того, що довгі склади мали в тій найдавнійшій формі поезиї стале положенє при кінци пісенних стихів: в одних піснях на передпослїднім, а в других на послїднім місци. Тим способом проявляло-б ся в нашій найдавнійшій поезиї те саме змаганє до ритмічности, наслїдком якого було стале розміщенє довгих складів при кінци стихів в ведийських піснях.

В великім числї колядок бачимо ось який устрій ритмічний:

Та йшли мо- лод- ці ра- но з цер-ков- ці.

Ся типова і безперечно дуже старинна форма пісенна вказує також на стале розміщенє довгих і мельодиєю продовжуваних складів при кінци обох частий десятискладового стиха колядкового в добі квантітативности самозвуків; проча часть одного і другого півстиха була що до прозодиї мабуть індіферентна.

(Не без підстави можна догадувати ся, що форма колядкового стиха 5 + 5 належить до тих, які найскорше приняли сталий ритмічний устрій, і то ще в добі квантітативности самозвуків в укр. мові, так як витворенє колядкового стиха треба віднести до

передхристиянської доби; за старинністию сего розміру промовляє також його розповсюдженє в народній поезиї усіх Словян).

Хроматичний наголос[1]) в добі квантітативности самозвуків був другорядним елементом вокальним, як на се вказує старогрецька метрика, що при будові стиха опирає ся лиш на прозодиї, а зовсім не узгляднює наголосів. Такий самий прояв бачимо в будові ведийських стихів. Коли-ж квантітативність самозвуків утратила своє значінє, наголос, перемінивши ся із хроматичного у експірацийний, став одним з нормуючих елементів ритмічних, і так витворила ся версифікация акцентуацийна з тенденциєю годити ритмічні ікти з наголошуваними складами словесного стиха. Подібне явище бачимо також в укр. народній поезиї; по затраті квантітативности самозвуків згадані продовженя в окінченях фраз музичних стали притягати до себе граматичний наголос[2]).

Очевидно, треба догадувати ся довшої доби переходової, заким довершила ся така переміна і заким граматичний наголос прийшов до значіня нормуючого елементу в укр. людовій ритміці.

Тимчасом наступила дальша кристалізация пісенного стиха: подвижна розтяжима мельодия починає принимати сталі форми в своїм рисунку, починає укладати ся в менче і більше означені такти, а рівночасно з тим з'являють ся в тексті словеснім цезури, що розбивають пісенний стих на ґрупи силябічні. В тій новійшій добі ритмічности проявляє ся більше або менче виразне стремлїнє, погодити граматичний наголос з мельодичним особливо при кінци сінтактичних цїлостий.

Мельодичний наголос повстає в наслїдок визначеня акцентованого тону супроти сусїдних через 1) протяжність, 2) відносну висоту або положенє на ґамі музичній, 3) положенє на сильній части такту в піснях із сталим розміром тактовим та живим темпо.

---

[1]) Проф. Огоновський доказує, що в укр. руській мові тої давної доби наголос був без сумнїву звязаний з квантітативностию. (Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache с. 220).

[2]) Українсько-руський наголос є мішаний: тонїчно-експірацийний. Та чи в українсько-рускім акцентї переважає елемент тонїчний (музикальний) навіть більше як у ческім язицї (такий погляд стрічаємо в розвідцї Дра В. Охримовича: Про наголос в українсько-руській мові Записки Н. Т. ім. Шевченка т. XXXIII, ст. 2) — се питанє, яке треба би ще близше прослїдити. Про перевагу тонїчного-музикального елементу в моравськім діялектї переконує нас розвідка Леоша Яначка: O hudebni strance národ. písně moravské (в збірнику Фр. Бартоша: Národni písně moravské. Прага 1901); сей учений вказує на ґенетичну звязь меже мельодиєю народних пісень а тонїчним характером моравського наголосу.

Часто-густо мельодичний наголос залежить просто від експресиї або напруженя, яке співак надає певному тонови. Експресиєю визначує співак звичайно тії тони, що сходять ся із наголосом граматичним.

Кождий із висше наведених моментів сам про себе витворює мельодичний наголос; та часто два і три моменти, як протяжність тону, його положенє в ґамі і на сильній части такту сходять ся з собою і витворюють незвичайно сильний наголос; таке полученє заходить звичайно при кінци пісенних стихів і пісенних колїн.

Правильне розміщенє граматичних наголосів в полученю з мельодичними в окінченях поодиноких цїлостий сінтактичних — се дуже важний крок на перед в розвою ритмічности, се основа до витвореня правильного кінцевого риму, що єсть признаком новійшої формациї пісенної. Сей важний зворот полишив свої слїди в перехідних формах. Переховало-ся і доси значне число колядок, в котрих нема правильного риму.

Каденцияльна форма фраз музичних, що відповідають ґрупам силябічним колядкового стиха, основує ся в переважній части колядкових мельодий на продовженю послїдного тону. Такі каденциї з огляду на українську акцентуацию були менче придатні до витвореня риму; і справдї односкладовий рим виступає лишень в ограниченім числї пісень і то не всюди є строго видержаний. Притім згадані каденцияльні продовженя в колядкових мельодиях не лучать ся з ритмічним іктом.

Взагалї в укр. колядках найдавнїйшої верстви нема ще виразної тенденциї правильно розміщувати мельодичні наголоси при кінци музичних фраз, щоб відтак годити граматичні наголоси із мельодичними, т. є. нема основи до витвореня правильного риму, як у піснях новійшої формациї; виказують се приміри[1]):

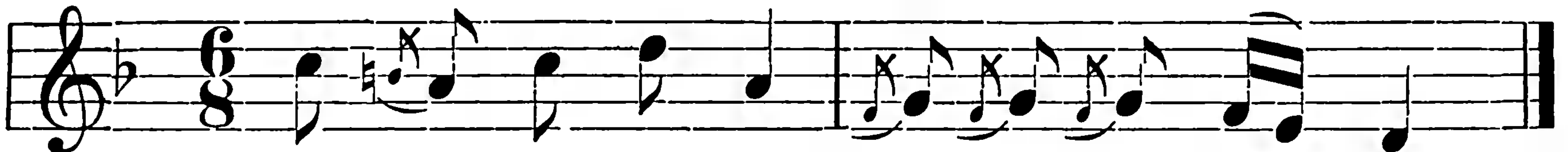
Зди- бав сї мі- сїць я з дріб-ним до- щом.
Я до- щик ка- же: не- ма над ме- не.
А я о- кро- плю жи- то пше- ни- цю і т. д.

В колядкових мельодиях сего типу при їх повільнім темпі ритмічні ікти (на першій і четвертій вісїмцї) слабо визначують ся; в супереч ритмічним іктам видвигають ся наконечні тони фраз

[1]) Етноґраф. Збірник XI. с. 2.

муз. своєю протяжностию або й відносною високостию положеня у скалї.

В другій фразї рисунок мельодичний визначує третий тон від кінця, таксамо як і в отсїй колядцї[1]:

Радьит радоньку невеличеньку:
Скиньмо сї братї по золотому,
По золотому, по червоному,
Та купимо си золотий човен,
Золотий човен, срібне весельце,
Та пустимо сї крайом Дунайом;
Там ми чуємо доброго пана,
Доброго пана, славного царя.
Там ми будемо вєрне служити,
А він нам буде добре платити.
Що по рокови, по коникови,
По яснї стрївцї, хорошї дївцї.
Бувай же здоров білий молодче.

В однїй і другій колядцї граматичний наголос в обох половинах стиха хитає ся що до свого положеня між трема наконечними складами (знаходячи собі опору то в іктї ритмічнім, то в рисунку мельодичнім, то в протяжности відповідного тону). Висше наведені мельодиї не дають затим основи до витвореня риму, хоч подибають ся в колядцї Б. замітні ассонанциї:

молодцї	церковцї
вони си	радити
золотому	червоному
рокови	коникови.

Рими, не піддержувані мельодичними наголосами, лучать лиш стихи 11, 12 і обі половинї 14-го стиха.

На основі таких признаків можемо зачислити колядки, в яких рим виступає лиш спорадично, до переходової фази в розвою укр. людової ритміки; такі перехідні форми з'явили ся по затратї квантітативности самоголосів, а перед витворенєм правильного

[1]) Ibid. c. 1.

кінцевого риму, що знаменує пісні новійшої формациї.

О много лекше приноровили ся до новійших норм версифікацийних тії старинні пісенні форми, в яких музичні фрази кінчать ся продовженем передпослідного тону. Отсе каденцияльне продовжене получене звичайно з сильним наголосом мельодичним визначує ударенем передпослідний склад відповідної ґрупи силябічної і через те відповідає найбільше акцентуациї укр. язика. В таких окінченях пісенних колін граматичний наголос сходить ся правильно із мельодичним і витворює двоскладовий рим навіть в старинних весільних піснях. Однакож переховало ся значне число таких весільних пісень, що обходять ся без правильного риму[1]).

Другий напрям, в котрім проявляє ся ритмічність уже в найдавнійших памятниках народної поезиї — се стремлїнє до повільного вирівнуваня пісенних стихів що до розміру[2]).

Силябічна поезия доходить до вирівнаня стихів через численє складів, якому в народних піснях пособляє мельодия. Іранська Зенд-Авеста виказує правильний 16-складовий стих з цезурою по осмім складї. Такий самий склад стиха подибаємо також в індийських Ведах (хоч ведийські стихи становлять уже перехід до просодичної версифікациї).

В добі квантітативности самозвуків до вирівнаня стихів треба було очевидно однакового числа довгих і коротких самозвуків. Оттому то і грецькі метричні вірші мали сперш стало означене число складів, а тетраметер ямбічний чи трохаїчний треба-б уважати за найдавнійшу форму грецької метричної поезиї[3]).

Українська народна поезия в своїй основі складочислова виказує цїлковите вирівнанє розміру стихів у піснях, почавши від старинних колядок, що задержують правильно 10-складовий стих, аж до найновійших коломийок з правильним 14-складовим стихом.

Коли з'являють ся які ріжниції що до розміру стихів, то

---

[1]) Етноґр. Збір. XI. ст. 168, ч. 3, ст. 178, ч. 38.

[2]) Кавчинський op. cit. ст. 61.

[3]) Кавчинський, op. cit. ст. 61. Характеристична річ, що декотрі розміри грецького метричного стиха мають назву від числа складів, як hendecasyllabus Saphicus, Alcaicus.

Справедливо замічає Ровінський, що лишень мелїчна поезия виказує стихи, які визначають ся одностайністю ритму і цїлковитою правильністю будови; така правильність могла бути переведена лишень під охороною мельодиї (Uwagi o wersyfikacyi polskiej jako przyczynek do metryki porównawczej. Prace filologiczne, Warszawa 1893 IV).

ограничають ся звичайно на 1—2—3 склади; такі ріжниці подибаємо в декотрих старинних колядках, весільних і лїрницьких піснях, рідше в історичних і побутових; притім пісні, записані на подніпровській Україні, виказують більше свободи у складочисленю, як галицькі варіянти. Коли-ж в декотрих збірниках укр. пісень без нот замітне деяке занедбанє засади численя складів, то найчастїйше треба се приписати неувазї або й нерозуміню самих-же збирачів, що при записуваню кажуть собі диктувати пісні. Про се можна переконати ся, порівнюючи із згаданими збірниками вірні записки із нотами, як Кольберґа „Pokucie“[1]), „Галицько-руські народ. пісні з мельодиями“ зібрані Д-ром Іваном Колессою[2]) і знамениті „Збірники українських пісень“ М. Лисенка, що їх кладемо в основу отсеї студиї.

Відступленє від засади вирівнюваня розміру стихів на основі численя складів подибаємо лишень в історичних думах, (що й суть відокремленим проявом в укр. пісенности) та в декотрих весільних піснях. Заводів похоронних неможна тут брати під увагу, бо се переважно імпровізациї, а не пісні, що мали-б сталий склад і зміст.

Правильний силябічний склад опертий на пісенній мельодиї, переведений з цїлою строгостию також в поезиї західних і полуденних Словян. Визначуванє рівномірних ґруп силябічних уважає Вольнер за правило в сербській народній поезиї, а брак правильности називає недостачею, блудом (Unvollkommenheit, fehlerhaft), який зводить до впливів книжної поезиї і штучної музики, або приписує злому збирачеви, чи злому сьпівакови (op. cit. c. 223—4. Вольнер ідентифікує unregelmässig і unvollkommen в приложеню до пісенного розміру).

За вирівнанєм стихів у піснях пішло й усталенє строго означених типів пісенних, як 10-складовий стих колядковий, 7-склад. стих весільний і пр.

Коли подвижна розтяжима фраза первісної мельодиї зовсїм нагинає ся до петреб тексту, як се бачимо на історичних думах, то в міру того, як мельодия починає спершу в окінченях фраз, а відтак і в дальших своїх частях приймати сталї форми, набирає вона сили нормуючого елєменту, що всецїло панує над текстом. Ми вже висше зазначили, що такі прояви ритмічности, як заведенє одностайности в окінченях стихів пісенних, починають ся

---

[1]) Краків I. т. 1882, II. т. 1883, III. т. 1888.

[2]) Етноґр. Збірник XI, Львів 1901.

в мельодиї. Нема сумніву, що від мельодиї почалось також вирівнюванє стихів що до розміру. Доказом на се є великоруські народні пісні; в тексті одної і тої самої пісні стихи не мають стало означеного числа складів, а ріжниці бувають доволї значні; тим часом мельодия для всіх стихів однакова виказує сталий розмір і як найбільшу рівномірність частий. Отже в великоруських народ. піснях вирівнанє частий наступило уже в мельодиї, хоч нема його в великій части пісенних текстів.

В парі з вирівнюванєм розміру пісенних стихів і усталюванєм їх форми в окінченях ішла внутрішна кристалїзация стиха і мельодиї. В мельодиї передовсім почалось ритмічне визначуванє і ґрупованє частий, що й привело згодом перегодом строфічну будову.

Розтяжимі і подвижні фрази, що варіювали один загальний мотив, привязані до більше означеного числа складів у тексті, почали укладати ся в правильний розмір, приймати означену протяжність тонів і сталі контури у своїм мельодичнім рисунку, поки одноцїльна фраза не розпала ся на дві або три менчі части, що застигши в неподвижні форми вносили відтак до кождого стиха одну або дві сталі цезури. Таке визначуванє і ґрупованє частий в тексті і мельодиї було дїлом розбудженого почутя ритмічности і думки музичної; та на сю внутрішну кристалїзацию стиха вплинули чимало також зовнїшні формальні фактори, як рефрени (приспівки) і повтореня.

Рефрен *(ὑπόψαλμα)* — се приспівка повторювана незмінно при кінци кождого стиха або строфи протягом усеї пісні; рефрен з'явив ся наслїдком участи громади в людових піснях через повторюванє певних окликів, слів або речень на кінци поодиноких стихів або строф[1]). Приспівки або рефрени належать до найстарших прикрас лїричної, а особливо гієратичної поезиї[2]). Знайшли вони широке розповсюдженє в християнських гимнах і псальмах і особливо в богослужебних співах[3]) (при т. зв. респонзориях і секвенциях).

---

[1]) J. Schipper, Englische Metrik. Grundriss der germanischen Philologie. II. Bd. 2. Abt. (ст. 226) Strassburg 1905.

[2]) Кавчинський op. cit. гл. II.

[3]) Н. пр. Egidio psallat coetus, ille letus, Alleluja. Schipper op. cit. с. 231. Порівн. Paul, Deutsche Metrik. Grundriss der germ. Philol. II. с. 122. В середновічній лїтературі одержала осібну назву отся верства церковно-набожних пісень, котрі завсїди кінчили ся приспівкою кіріелейсон. Такі пісні мала не лиш німецька, але й словянські лїтератури, н. пр.

Такий двоїстий склад пісні із властивого тексту (співаного первісно як сольо одним співаком) і сталих приспівок (співаних хором) заховали також українські обрядові пісні, колядки, щедрівки, веснянки і купальські, що звязані з культом богів задержали характер давної гієратичної поезиї.

Колядкові приспівки містять від одної до чотирох ґруп силябічних. Однакож за первіснійші треба уважати коротші приспівки, що обіймають одну ґрупу силябічну з відповідною фразою музичною: „Гей дай Боже“, „Щедрий вечер“, „Ой лелія“, „Ой дід ладо“, „Купала“ і пр.

Первіснійші також такі мельодиї колядкові, в яких дві фрази музичні, що відповідають двом 5-складовим ґрупам силябічним, становлять про себе закінчену цілість, що може і без рефрена остояти ся, н. пр.:

Рефрен служить тут лиш до лученя пісенних стихів з собою, як осібне огниво. Се вказує виразно на респонзорийний характер сеі приспівки.

Рефрени із означеним числом складів, сталим розміщенєм продовжень і наголосів повторювані в протягу усеї пісні могли приниматн означену неподвижну форму ще тоді, коли не мали її пісенні стихи, навіть отже у первісному хороводі.

Форма рефрену найзвичайнійша в обрядових піснях, звязаних із релїґійним культом, розповсюджена в усіх родах укр. людової поезиї.

Нема сумніву, що така строго означена ритмічна одиниця, получена із пісенними стихами впливала на їх внутрішну кристалїзацию²).

чеська. Німці звали такі пісні leisen, leise і kirleise.

В. Яґіч, Історичні сьвідоцтва про співанє і пісні словянських народів. Правда 1878, II с. 147.

¹) Анальоґічний пројав подибаємо в церковних співах, що при довших і коротших речітатівах лишень приспівки мають сталу форму ритмічну.

²) Широко розповсюджений в колядкових мельодиях такт 6/8 міг витворити ся під впливом ритмічної форми чотирискладової приспівки „Гей дай Боже“, яку в колядках так часто подибуємо із схемою ритмічною

Повтореня стихів, півстихів і ґруп силябічних — се характеристична прикмета народної поезиї взагалї. Дуже буйно розвинула ся отся форма стилїстична в поезиї Словян, особливо-ж Українців і Великороссів. Шафранов у згаданій студиї виводить усе богацтво пісенних форм в великоруській народній поезиї від уживаня повторень і паралєлїзму.

Сокальський[1]) доказує, що повтореня півстиха, осібних фраз або й слів мають ту саму загальну фізіольоґічну основу, яка породила й паралєлїзм. Чувство настроєне на означений лад, — се результат материяльного руху в нервах, що по правам інерциї стараєсь удержати ся в своїм строю (релятивній скорости) та одноковій височинї і переливає ся в материяльну правильність вираженя мисли в стихах. Анальоґічною появою з повтореними в текстї суть секвенциї в мельодиї.

„Таке внутрішне споріднене речень, слів і мотивів надає піснї єдність настрою, що підносить вражінє, яке вона викликує. А єдність настрою се загальний закон для творів усїх галузий штуки"[2]).

На внутрішну кристалїзацию пісенного стиха в укр. народній поезиї найбільше могла вплинути така форма повтореня, при якій другу половину або послїдну ґрупу силябічну одного стиха повторюєсь на початку слїдуючого; н. пр.:

Сив коник плавлет, вушком поводит.
Вушком поводит, бів камінь лупле,
Бів камінь лупле, церков мурує,
Церков мурує на штири вугли,
На штири вугли на троє дверців,
На троє дверців на дві віконцї. і т. д.

Такі повтореня подибаємо в кождій колядцї чи щедрівцї майже без виїмки. Коли-ж колядковий стих кінчить ся сталим каденцияльним продовженєм послїдного тону, то другий півстих, ставши при повтореню першою частию слїдуючого стиха переносить з собою до середини сего стиха каденцияльне продовженє музичної фрази і цезуру в текстї, що дїлить колядковий стих на дві половинї. Як-же се повторило ся в більшім числї стихів одної піснї,

[1]) Op. cit. ст. 242—3.

[2]) Замітна річ, що навіть в прозї українські оповідачі народні уживають сеї стилїстичної прикраси, повтаряючи послїдні слова одного реченя на початку слїдуючого.

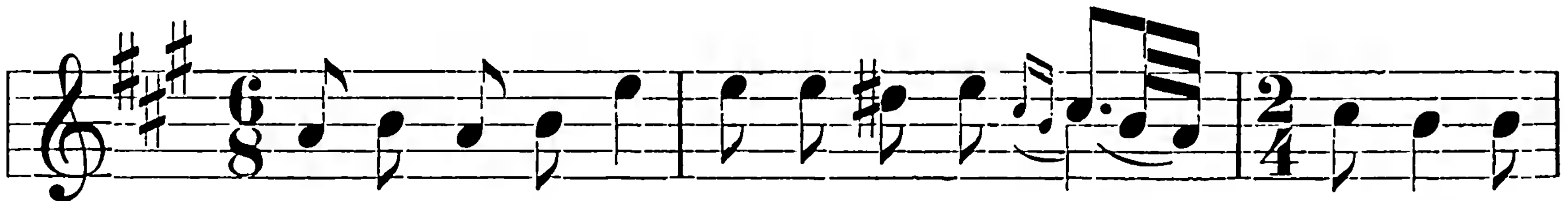
то згадана форма стала ся правилом, з'явила ся стала цезура в серединї стиха колядкового силою анальоґії через ассиміляцию форм також в стихах, в яких не було повтореня і місце сеї цезури щораз то більше усталювало ся, а з годом-перегодом наступило цїлковите вирівнанє обох півстихів і витворенє типового розміру колядкового 5+5. Природним наслїдком повторень було не лиш зверхне вирівнанє півстихів що до їх довжини, але й одностайність внутрішного устрою обох півстихів, бо повторюваний півстих вносив до першої фрази мельодиї ритмічний устрій другої фрази. Таким способом через повтореня колядкова форма приняла вигляд нерозривного ланцюха зложеного з кільців однакової величини і форми. Колядки і щедрівки визначають ся великою правильностию ритмічної будови власне длятого, що виступають в них повтореня поряд із приспівками. Із колядок та обрядових пісень обговорений висше спосіб повтореня переніс ся на иньші роди народної поезиї, ведучи за собою подїл стиха на два колїна, на дві музикально-сінтактичні стопи.

Хоч двоколїнний стих є домінуючою формою в народній поезиї Слован[1]), то уже в найдавнїйшій верстві укр. народних пісень подибаємо також стих, зложений із трех ґруп силябічних, які відповідають трем фразам музичним, злученим респонзиями в одну цїлість.

Триколїнний стих витворив ся без сумнїву під впливом рефрену. Коли пісню подїлену первісно на сольо-спів і приспівки хору стане співати цїлий хор, як тепер співають у нас обрядові піснї, то рефрен, злучений з двоколїнним стихом творить разом висшу цїлість троїстого складу. В висше наведеній колядцї (ст. 55) властивий стих і рефрен становлять дві окремі части, лишень механїчно злучені з собою; та пізнїйше увійшов рефрен в тїснійшу звязь з властивим стихом, а се проявляє ся передовсїм в мельодиї:

---

[1]) Двоколїнний стих є в поезиї усїх народів первіснїйший і більше уживаний як триколїнний; на се маємо докази не лиш в лїтературах старинних (Індийцїв, Іранцїв, Греків, Римлян), але і в новійших. Староґерманський аллїтерацийний стих (Alliterationszeile) виказує також правильний подїл на два півстихи (Halbzeilen), що лучать ся з собою через аллїтерацию. Двоколїнний аллїтерацийний стих з'являєсь також в старонорманській Еддї і в анґльосаксонськім епосї. (Sievers, Altgermanische Metrik. Grundriss der germ. Philol. II. Strassburg 1905, c. 19, 33—34).

(Село Ваньковичі пов. Самбір, зап. Ф. К.)

Перший стих сеї строфи колядкової має в своїм складі три ґрупи силябічні 5+5+3. Два перші коліна, се властивий стих колядковий; трете коліно належить уже до присьпівки, — але змістом і мельодиєю воно тїсно вяже ся із колядковим стихом, творячи із ним троїсту цілість. Зовсїм анальоґічно уложені пісенні коліна в другім стисї строфи, що враз із послїдним колїном першого стиха становлять сталу приспівку повторювану протягом усеї пісні. Та в дальших строфах між колядковим стихом і приспівкою нема вже тої льоґічної звязи, яка виступає в першій строфі:

Ци маєш Івась рідного батенька — по вино
Ой вино вино, де два квітоньки заквило.

В дальшім розвою триколїнного стиха сінтактична звязь розтягає ся і на трете колїно не лиш у першій строфі, але й протягом усеї пісні; се трете колїно перестає бути рефреном, а входить як інтеґральна часть в склад стиха. В декотрих стихах веснянкових трете колїно з'являєсь в двоякім характері, рефрену й інтеґральної части стиха:

Ой чия то | крута рута | в городоньку?
Марисина | крута рута | матусенько.
Чому-ж ти ї | не сполола, | Марисенько?
Бо я єї | не любила, | матусенько.

(с. Ваньковичі пов. Самбір, зап. Ф. К.)

На витворенє триколїнного стиха могли вплинути також повтореня. Троїстий склад пісенного стиха з'являє ся насамперед в мельодиї, причім під трету фразу підходить повторенє першого або другого півстиха, а відтак витворюєсь осібна трета ґрупа силябічна.

Ой заквили | фіявочки | заквили,
Всї сьи гори | з долинами | закрили.
Ци слихав, | ци видав
Мою Галю | на торгу | на торгу?
А ми єї | слихали, | видали,
З собов ми ї | пояли | пояли.

(с. Ваньовичі пов. Самбір. зап. Ф. К.)

Відтак з'являєсь уже правильний триколїнний стих, яким зложене велике число старинних весїльних пісень, як н. пр.

Ой за-бре-ні-ли ко-ва-ні во- зи на дво- рі, Ой за-пла-ка-ла Ган-ни-на ма- ти в ко- мо- рі.

Ой не плач не плач | моя матінко | за мною,
Не заберу я | усього добра | з собою. і пр.

(„Наша Дума“ Збірн. укр. пісень с. 10).

В будові кождого стиха переведено правильний поділ на три ґрупи силябічні: 5+5+3; поділ сей залежить від устрою мельодиї. Природний віддих при кінци кождої фрази музичної, яка виповнює один такт, витворює правильні цезури в текстї піснім. Кожда ґрупа силябічна, получена із фразою музичною становить заокруглену частину пісенного стиха: се неділима одиниця, т. зв. музикально-сінтактична стопа, якої внутрішна орґанізация залежить від ритму мельодиї. Ми пізнали одно- і двоколїнні стихи пісенні. Та музикально сінтактична стопа також сама про себе може творити стих. (Про всїлякі форми музикально-сінтактичних стіп та їх симетричний уклад в стихах і строфах пісенних буде мова в III і IV главі).

Доси говорили ми лиш про паратактичне зіставленє стихів

і відповідаючих їм речень музичних. Однакож така старинна форма пісенна, найчастійше уживана в колядках, заховала ся в малім розмірно числі пісень.

В головній масі укр. нар. пісень домінуючою є правильна строго переведена строфічна будова, що основуєсь на гіпотактичнім лученю двоколїнних і триколїнних стихів пісенних з собою. Що строфа скристалїзувала ся насамперед в мельодиї, а відтак обняла й текст пісенний, — се доказує устрій декотрих колядок і весільних пісень, які в текстї заховують паратактичне зіставленє стихів, а в мельодиї при повтореню кождого стиха тексту виказують уже строфічну будову, н. пр.:

Ой роз-то- че- ні тон- кі бі ле- ні по сї-ньох,

Ой роз- то- че- ні тон- кі бі- ле- ні по сї-ньох.

(Етноґр. Збірн. XI. с. 170).

Строфічна будова мельодиї витворила ся, як бачимо, через повторенє цїлого стиха словесного з реченєм музичним зміненим о стілько, що входить воно з попереднім реченєм в відношенє музичної респонзиї.

Строфічна будова в колядкових мельодиях творить ся також через полученє пісенного стиха із сталою приспівкою, що дорівнує колядковому стихови, або й перерастає його своїм розміром, н. пр. [1]):

Ци до- ма до- ма бі-лий мо- лод- че, Щедрий, добрий,

сьві- тий ве- чер.

Сидит він дома по конец стола
На нїм шьипонька, як мак дрібонька,

[1]) Етноґр. Збірн. XI. с. 4.

Під впливом мельодиї, повторень і рефренів з'явилась відтак строфічна будова також в тексті піснѣнім. Поява строфи в текстах народних пісень ішла рядом з розвоєм поетичної думки, котра немогла вже вигідно містити ся в коротких паратактично зіставлених реченях, але при заведеню гіпотактичного лученя речень в складнї мусїла шукати для себе ширшої пісенної форми. На витворенє строфічної будови в текстах укр. народ. пісень вплинули також високо розвинені форми поетичного вислову, особливо повтореня і порівнаня, що їх можна спровадити до одної основної форми паралєлїзму.

Паралєлїзм, се рівнобіжне зіставленє побіч себе двох подібних образів, або двох споріднених змістом речень: звичайно із такого зіставленя виходить порівнанє або антітеза, на пр.[1]):

„Ой шуміла лїщинонька, як сї розвивала,
Ой плакала дївчинонька, як сї віддавала.
Ой не шуми лїщинонько, тей не розвивай сї,
Не плач не плач дївчинонько, тей не віддавай сї.

Перший образ буває найчастїйше символїчний, фіктивний, або нарочно вишуканий з царства природи на те, щоб надати ширшу перспективу другому реальному образови, саме тому, о якій розходить ся у піснї[2]):

...Ой мовив же єс, з бука листочку, що не будеш падати,
Ой мовив же єс, ти мій батеньку, що мі не даш від хати.
...Ходит павонька по сїножати, крилонька розпустила,
Ходит молода по подвєреньку, косоньку розчесала[3]).

На паралєлїзм вказує тут також однаковий уклад слів в рівнобіжних рядках.

Рідше можна знайти в укр. народ. піснях приміри антітези паралєльних образів:

Лежит дївчина (bis) в матери в коморонцї,
А бідний жовняр (bis) в зеленї дубровонцї.

---

[1]) Етноґр. Збірн. XI. с, 177.

[2]) Ось як пояснює Потебня такий порядок образів: „Як в поодинокім етимольоґічно яснім слові знак неминуче попереджає значінє, так і в розвиненім порівнаню первісний порядок образу і значіня остає той сам, а переставленє його (коли говорить ся спершу о предметї, а відтак о тім, з чим він порівнуєть ся) як всяка інверзия єсть пізнїйшим складом мисли“. (Малорусс. народ. пѣсня по списку XVI в. ст. 18).

[3]) Етноґр. Збірн. XI. ст. 172.

Ой за дівчинов за молоденьков отець-матїнка плаче,
Ой над жовняром над молоденьким чорненький ворон краче.
Ой за дївчинов за молоденьков дзвони сьи розщибали,
Ой за жовньиром за молоденьким лїси сьи розльигали[1]).

Та не все звязь між паралельними членами єсть ясна і легко уловима: форма паралелїзму так заволодїла укр. народною поезиєю, що витворила дуже буйну символїку, роз'ясненю якої присьвячена в значній части праця проф. А. Потебнї: „Объясненія малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсень“[2]).

Паралелїзм проявляє ся не лиш внутрішним спорідненєм мислий, але також розміщенєм слів по означеному пляну; в обох паралельних членах бачимо зовсїм симетричний уклад слів навіть що до їх значіня лексикального і сінтактичного[3]):

Закувала зазуленька на хатї на розї,
Заплакала дївчинонька в церкві на порозї.

---

[1]) Етноґр. Збірн. XI. ст. 158.

[2]) Сю тему обговорює Потебня також в иньших своїх працях, як: „Малорусская народная пѣсня по списку XVI в. текстъ и примѣчанія“. Воронежъ 1877. „О нѣкоторых символах в славянс. народ. поэз.“ 1860. Так улюблене особливо в укр. нар. піснях зачинанє (піснї) символом - замічає Потебня — се розмах діланий думкою длятого, щоб перейти до предмету спершу недоступного (Малор. пѣсня ст. 18).

[3]) В фінських народних піснях-рунах виступає особлива відміна паралелїзму, т. є. зіставленє двох сінонїмічних рядків, з котрих другий є парафразою першого. Кождий стих замикає закінчену думку або заокруглену часть більшої думки, котра в найблизшім стисї буває повторена иньшими словами; такі повтореня ідуть часто через більше як два стихи, часами не з'являють ся в довшім рядї стихів, то знов виступають навіть серед стиха. Отже уживанє паралелїзму так як аллїтерациї і риму єсть в рунах зовсїм свобідне. (Comparetti, Der Kalewala c. 31—2).

Н пр.: Матїрка води все плавле
Та дочка повітря красна
По дрімливих хвилях моря,
По морській туманній площі.

Простяглись під нею води
А над нею ясне небо
На девятий рік нарештї
На десяте уже лїто
З моря голову піднесла

Підвела над хвилї чоло
Почала творить створіння
Утворять утвори стала
На хребтах прозорих моря,
На просторі вод безмежних.

Калевала, перекл. Тимченка (вид. У. Г. Вид. Спіл.) с. 12. Тимченко не заховує цезури по серединї осьмискладового стиха, яку обсервують кращі нїмецькі переклади, тому-ж український переклад не зовсїм добре віддає пісенну форму ориґіналу.

Не куй не куй зазуленько, вже-с сї накувала,
Не плач не плач дївчинонько, вже-с сї наплакала.
(Етноґр. Збір. XI. с. 177).

Сокальський добачує прояв паралєлїзму навіть в симетричнім укладї ґруп силябічних і в однаковім розміщеню наголосів в обох паралєльних членах[1]). „Надаючи симетричність устрою паралєлїзмам руський пісенний творець — говорить дальше С. — не тратить з ока і прінціпу дїленя часу на рівні частки, і коли в одній ґрупі показуєсь нерівність, то вона вигладжуєсь в ґрупі висшого порядку або при співі“[2]). Оттак С. змішує паралєлїзм із проявами ритмічности Ідучи консеквентно тою дорогою С. причисляє паралєлїзм до ритмічних форм вираженя; в отсїй формі „части не виказують строго означеного метричного устрою, як се було у Греків, але не менче проте грають ролю свого рода „вольного метра“, недїлимої одиниції, що стає основою ритмічного ґрупованя“[3]). Такий погляд треба назвати зовсїм невірним, бо форма паралєлїзму стрічаєсь нерідко також в прозових творах, в яких не може бути бесїди про ритм[4]). Не можна уважати за ритмічні одиниції паралєльних членів, котрі величиною дорівнюють стихам, (т. є. ґрупам ритмічних одиниць) або їх перерастають а притім зовсїм не мають стало означеного розміру[5]).

Коли-ж при паралєлїзмі що найменче два рівнобіжні рядки лучать ся тїсно з собою не лиш що до змісту, але й що до звукової сторони і укладу слів, то нема сумнїву, що паралєлїзм передовсїм вплинув на витворенє строфічної будови в текстї укр. народ. пісень. Та вирівнюванє паралєльних членів що до розміру, їх рівномірний подїл на дрібнїйші одиниції — се вже прояви ритмічности, що виступають і незалежно від паралєлїзму.

Визначуванє ритмічних одиниць, їх лученє у менчі і більші ґрупи, та паралєлїзм думок проявляє ся в поетичній мові також зовнїшною, звуковою стороною.

Згідність звукова, що звязує менчі ритмічні одиниції у більші

---

1) Op. cit. ст. 241. 2) Ibid. ст. 240. 3) Ibid. ст. 238.

4) По вислїдам Олесницкого („Ритмъ и метръ въ ветхозавѣтной поэзіи“. Труды Кіев. духов. Академіи 1872, цитовано за Сокальським) паралєлїзм подибаємо також в прозових історичних книгах старого Завіта. Чимало стрічок з паралєльними членами набересь також в новозавітних евангелиях, писаних прозою.

5) Порівн. взори гебрайських псалмів, наведені Р. Вестфалем, Allgemeine Metrik d. indogermanischen u. semitischen Völker. Berlin 1893, ст. 14—17.

цілости, виступає в троякій формі: як аллїтерация, ассонанция і наконечний або властивий рим.

Аллїтерация або початковий рим, т. є. рівнозвучність в початкових складах (Anlaut) римованих слів, стала домінуючою формою в старій поезиї нїмецькій, норманській і анґлїйській[1]).

Але і в українських народних піснях, особливо в колядках подибаємо нерідко аллїтерацийну форму, що лучить стихи або пісенні колїна, або й слова в обсягу одної ґрупи силябічної. Ся форма виступає побіч ассонанций і риму в полученю з повторенями і паралелїзмом, як показують слїдуючі приміри:

...Єст межи ними, — єст один старший.
...Взяли шьипочки — поза крисочки,
Взьили шабельки — поза обельки,
Взьили рушнички — поза бочечки.
...Вірне служили — від молодости,
Від молодости — аж до старости.
Вже нам голови — аж посивіли,
Вже нам бороди — аж побілїли,
Та вже нас жони — не поприймают,
Та вже нас дїти — не попізнают. (Кольберґ Pokucie I. ч. 14),
...Ввійду до сїний — сїни сниянот,
Ввійду до їжґьби — пани повстают,
Пани повстают — панну витают.
...Гой один каже: ци се попівна?
Я другий каже: ци се царівна?
Я Семен каже: це моя дочка.

---

[1]) Аллїтерацию називають нїмецькі теоретики Stabreim, (т. є. рим на початку стихів чи ґруп силябічних) в противенстві до наконечного риму Endreim. Із староґерманської доби переховало ся велике число памятників аллїтерацийної поезиї. Аллїтерация видвигає найсильнїйше акцентовані слова стиха; що два півстихи (Halbzeile) лучать ся через аллїтерацию в одну цїлість (Langzeile) (Sievers, Altgermanische Metrik. Grundriss der germ. Philol. II. 1905, ст. 13, 14). Протягом 9—11 ст. аллїтерация загинула яко поетична форма в нїмецькій лїтературі (Paul, Deutsche Metrik. ibid. с. 63). В Анґлїї держить ся аллїтерация далеко довше побіч загально розповсюдженої форми риму, а в 14 ст. аллїтерацийний вірш доходить до розцьвіту. (Luick, Englische Metrik. ibid. 142). Осьмискладовий силябічний вірш фінської руни багатий на паралелїзми і аллїтерацию. Та уживанє аллїтерациї в рунах зовсїм свобідне: подибають ся також стихи і без аллїтерациї. Паралелїзм в сполученю з аллїтерациєю характеризує також староєврейську поезию.

...Як ласківочка — при нових сінех
Як макіночка — при дрібних ґітех,
Як соловейко — при лузї в тузї. (ibid. ч. 9).
.. Щіскечко на двір — ґля худобочкі,
Здоровечко в ґім — ґля челядочкі,
Ґля худобочкі — ґля рогової,
Ґля челядочкі — ґля домової.
Дай-же вам Боже — в гороґі зело,
В гороґі зело — в хакі весело,
В гороґі зілє — в хакі весілє. (ibid. ч. 4).
...Бай по трубочцї — я в праві ручцї,
Я в Миколая — бай міґяная,
Я у Юрия — бай роговая,
Я в Пана Бога — бай золотая.
...Гой усї пташки — позанїміют,
Позанїміют, — позалїтают.
...Яж всї сї церькви — порозтваряют,
Я всї сї сьвічи — позажегают. (ibid. с. 7).
...Воротарю воротаречку,
Утвори-ж нам вороточка. (ibid. ч. 73).
...Дивіт сї ненько — ци хорошенько,
Дивіт сї люде — ци стройно буде.
...Там риболови — рибу ловили
Три риболовцї — всї три молодцї. (ibid. ч. 15).

Паралелїзм лучить ся дуже часто з повторенями і аллїтерациєю, особливо в піснях весїльних:

Ай а з за гори з за високої — три зорі ясненькі,
А з за горища а з за другої — три сестрі рідненькі.
А єдна ішла, бервінок несла — бервінок на віночок,
А друга ішла, я чесник несла — а чесник до віночка,
А трета ішла, а шовк несла — а шовк до віночка. (ibid. ч. 149).
Гой як рубано — гуґіло,
Гой як спускано — шуміло. (ibid. ч. 214(.

Буває й так, що безпосередно по собі наступаючі слова лучать ся аллїтерациєю:

...Я в тих наметах — стоя столове (ibid. ч. 14)
...Біль білила — личко мила, (ibid. ч. 46)
...Та не радь радочку з дївками (ibid. ч. 128)

...І на посаг посадити. (ibid. ч. 191).
...Лежели берви бервінкові (ibid. ч. 211)[1]).

Під ассонанциєю розуміємо недокладний рим, рівнозвучність у самозвуках без згідности співзвуків. Ассонанциї подибають ся уже в клясичній поезиї Греків та Римлян, певно не шукані поетами, а уживані несьвідомо. В середновічних літературах ассонанциї приготовляють появу докладного наконечного риму, що вимагає не лиш однозвучности самозвуків і співзвуків, але й однакового місця для наголосу в наконечних складах римованих слів. Наведені приміри колядкових стихів виказують часто уживану форму ассонанциї побіч свобідного риму.

Висше старались ми виказати, що і в українській народній поезиї рим з'являєсь на ґрунті приготовленім довговіковим розвоєм ритмічних форм, особливо-ж ассонанциями і заведенєм одностайних каденций в окінченях пісенних стихів з продовженєм послїдного або передпослїдного тону, як се бачили ми на піснях колядкових і весільних, що ще не знають правильного риму.

Властива функция риму є зазначувати поділ метричної мови на рівномірні части. Отже рим з'являєсь передовсїм на кінци стихів. Стихи, які лучить правильний рим, стають ся уже висшою цілостию, т. є. строфою, що стоїть понад одиницею стиха. В народній поезиї Словян римують ся звичайно що два стихи[2]).

В укр. нар. піснях стрічаємо три форми риму: найзвичайнїйший є двоскладовий (женський) рим, з наголосом на передпослїднім складї тих сінтактичних цілостий, котрі лучать ся римом. Двоскладовий рим завдяки акцентуациї укр. язика найбільше розширений в укр. нар. поезиї, почавши від старинних весільних пісень (в котрих двоскладовий рим приняв ся під впливом типових каденций мельодичних з продовженєм передпослїдного складу), аж до пісень найновійшої формациї — шумок і коломийок.

В значній части укр. нар. пісень виступає друга форма риму з наголосом на послїднім складї римованих ґруп силябічних чи стихів, т. є. односкладовий (мужеський) рим.

Ой гук мати гу́к
Де козаки йду́ть.
Щасливая тая доріженька,
Куда вони йду́ть.

Дівчино моя́
Напій ми коня́
Не напою, бе ся бою,
Бо-м ще не твоя́.

---

[1]) На аллїтерацию в українських і в.-руських піснях звертає увагу Сокальський Р. Н М. с. 238—40.

[2]) Таксамо і в німецькій народній поезиї. (Paul. op. cit. с. 117).

Такий рим, хоч і піддержаний мельодичними наголосами, мало в котрій пісні переведений консеквентно; за причиною, треба шукати в акцентуациї укр. рус. язика. Проф. Огоновський замічає, що коли Українці залюбки наголошують послїдний склад, то в галицько-руських говорах переважає наголос на передпослїдному складї (Studien, ст. 234). Однакож тисячі примірів переконують нас, що так в галицько-руських як і в українських нар. піснях домінують двоскладові рими, власне тому, що мають основу в акцентуациї язика.

Найрідше розмірно уживаний є в укр. нар. піснях трискладовий рим з наголосом на третім складї від кінця римованих цїлостий сінтактичних, як пр.:

Ой у поли три криниченьки,
Любив козак три дївиченьки:
Чорнявую, ще білявую
Трету руду препоганую
Що чорнявую з душі люблю
На біляву залицяю ся
А з рудою препоганою
Хиба піду розпращаю ся.

В укр. народних піснях рими з'являють ся також в серединї стиха, там, де є до того висше згадані услівя; се т. зв. внутрішні рими, що лучать з собою поодинокі ґрупи силябічні, звязуючи їх нераз із наконечним римом стиха, н. пр.:

А я гаю не рубаю через лїщиноньку,
А я дома не ночую через дївчиноньку.
Коло млина ясенина, явір похилив ся,
Як не озму, кого-м любив, не буду женив ся.

(Етноґр. Збір. XI. ст. 93, вірш. 719).

А дощ іде роса паде на білу березу,
А я свому миленькому сорочку мережу. (Ibid. с. 99 в. 921)
Високо ти голубочку з дуба воду пити,
Далеко ти мій любочку до мене ходити (Ibid. с. 97 в. 851)
Ходить сорока коло потока, тей краче,
Ходит миленький попід віконце, тей плаче. (Ibid. с. 124).

В українських народних піснях уживають ся залюбки рими і ассонанциї навіть в рамах поодиноких ґруп силябічних і лучать безпосередно по собі наступаючі слова; се дїє ся часто в обрядових піснях, особливо в колядках, н. пр.:

Та пустимо сї крайом Дунайом (Ibid. с. 1)
Де сї сушила? в стозї на розї. (Ibid. с. 5)
Треті си стали з кіньми під сіньми (Ibid. с, 5)
Де сї сушила? в лужку на шнурку
Де сї тачьила? в Львові на столї.
На тї паноньцї вінок зелїнок. (Ibid. с. 9)[1]).

Часом римують ся з собою два слова, утворені з того самого коріня, перше поєдинче, друге розширене приставкою:

Кличу покличу — на того цюру,
Скочу поскочу — за тими Турки. (Кольберґ Пок. І. ч. 8)
Май-Біг помай Біг ґречная панно. (ibid. ч. 9).

В уживаню риму заходить значна ріжниця межи новійшими історичними, лїричними й побутовими піснями, а старинними обрядовими.

Із висше наведених примірів могли ми переконати ся, що уживанє риму в обрядових піснях не є правильне, консеквентне, лишень зовсїм свобідне: рим з'являєсь то в близших то в дальших відступах, лучить не лиш два, але й три окінченя з собою, часто минає кілька віршів, щоб знов показати ся навіть серед вірша; притім односкладовий рим мішаєсь з дво- і трискладовим, а докладний із недокладним. Такий свобідний рим, уживаний поруч із аллїтерациєю, ассонанциями і паралєлїзмом характеризує звичайно первісний стан народної поезиї, коли вірші ще не вирівнялись, не приняли сталої форми (хоч укр. колядки і иньші обрядові пісні визначають ся сталим розміром стиха, який вказує уже на висшу фазу в розвою народної поезиї). Відповідно до того, як приходить до значіня метричний елємент, як кристалїзує ся стих, як з'являє ся плянове ґруповане ритмічних частий, тратить вже свою нормуючу силу якість звуків і їх повторюванє; аллїтерация, паралєлїзм і ассонанциї з'являють ся в новійшій поезиї як пережитки старовини; остає лишень рим, але не сей свобідний, первісний, який виступає в колядках або в фінських рунах; в новійших фазах ритмічности рим підчиняє ся скомплїкованим метричним правилам, вяже ся з уґрупованєм пісенних колїн у строфи, служить до того, щоб виразнїйше зазначувати симетричний уклад ритмічних одиниць. Таку функцию сповняє рим також в новійшій верстві укр. народ. пісень, які вяжуть ся із найдавнїйшою верст-

---

[1]) Такий рим звісний також в німецькій поезиї під назвою. Schlagreim. (Paul. op. cit. с. 118).

вою цілим рядом мішаних перехідних форм.

Заходить питанє, коли і під якими впливами з'явив ся рим в укр. народ. поезиї? Як пояснити собі нерівномірне уживанє сеї форми в старинних і новійших верствах укр. народ. поезиї? Звичайно випроваджують уживанє риму від впливу арабської і середновічної латинської поезиї; найскорше увели сю форму до літератури романські народи, Еспанці, Французи та Італійці. Під впливом середно-латинської церковної пісні та провансальської і північно-французької поезиї рим швидко запановує в літературі анґлійській[1]) (уже в X ст.) і німецькій (впроваджений уперве через Отфріда в творі Evangelienbuch[2]).

З романськими і ґерманськими впливами, а особливо з латинською гимнодиєю вяжуть звичайно розширенє риму в народній поезиї Словян. Однакож ритмічні основи словянських народних пісень, т. є. дво- і триколїнний стих та двостихова строфа виробили ся ще перед уведенєм правильного риму, як на се вказують старинні, особливо обрядові пісні великоруські, українські, болгарські і сербські, що в своїй будові обходять ся без риму, або виказують рим лиш як спорадичну, припадкову прикрасу.

Ось що говорить Яґіч про рим в народній поезиї Дальматинців: „Уживанє риму для піднесеня і скріпленя музикального ефекту видаєсь менї ділом романського впливу. В народній словянській поезиї, що не заразилась єще романськими уподобанями, можна було обійтись без риму, не вчувалось його потреби". Яґіч виказує, що улюблений в сербо-хорватських народних піснях розмір стиха 6+6 виробив ся незалежно від латино-романського впливу[3]).

Пісні із правильним римом становлять затим новійшу верству в народній поезиї Словян. Однакож трудно допустити, щоб рим так швидко розширив ся і запанував в европейських літературах, коли-б не мав глубших причин в еволюциї новочасних язиків і в широко розповсюджених формах аллїтерациї і ассонанциї.

Замітна річ, що вже неримований аллїтерацийний стих, котрий по вислїдам Зіверса треба уважати за спільну староґерманську

[1]) K. Luick, Englische Metrik, Grundriss der germ. Philol. II. 142.

[2]) Schipper, Englische Metrik. ibid. c. 225. Очевидно, форма риму у Отфріда ще недокладна; пізнійше доперва вироблюєсь і доходить до приблизної докладности при кінци 12 ст. (Paul, Deutsche Metrik. ibid. 107—110).

[3]) Размѣръ одинадцатислоговой. Извѣстія Имп. Акад. Наукъ 1896, I. кн. 3. с. 451.

форму одержує подекуди також особливу прикрасу через рівночасно виступаючий рим[1]).

Люїк підносить як дуже важний прояв, що в усій староанґлійській літературі побіч аллітерациї виступають початки риму; сей рим, хоч спершу невироблений і недокладний, дає почин до витвореня національного римового вірша[2]).

Форму Отфрідового стиха треба ставити у звязь не лиш із латинськими церковними гимнами, але також із народним співаним стихом, в якому попадали ся також спорадичні рими[3]). Впрочім не треба забувати, що й латинська церковна пісня навязує своєю формою до народної поезиї.

В фінських мітичних піснях — рунах, котрі уважає Компаретті за старші від великоруських билїн, уживаний є також свобідний рим.

Аллїтерация, рим і ассонанциї з'являють ся також в поезиї таких народів, у яких поетичні форми стоять ще на перших ступнях розвою, н. пр. у альтайських Татар, західних Кірґізів, Каракірґізів, Уйґурів і иньших народів споріднених з Угро-Фіннами: у тих татарських племен розвій поезиї поступав натуральним способом зовсїм незалежно від впливу народів, що мають лїтературу[4]).

До речі годить ся завважити, що аллїтерация, рим і ассонациї уживали ся ще перед віршем в поетичній прозї[5]). Сюди можна-б причислити римовані примівки, заклинаня, молитви[6]) і ритуальні промови, — „законні речі" (звязані з весільними обрядами); єсть між ними й такі, що походять безперечно із глубокої старини. Отсї зразки поетичної прози нагадують подекуди своєю формою і дієсловними римами історичні думи.

Чи супроти всего того впроваджене риму до укр. народних пісень можна зводити виключно лишень до пізних латинсько-польських впливів? Коли доси привикли ми задовольняти ся зовсїм певною відповідю в тій справі, то бачимо, що се будь що будь

---

[1]) Sievers, Altgermanische Metrik. Grundriss d. germ. Phil. II. c. 2.

[2]) Luick, Englische Metrik. ibid. c. 141—2.

[3]) По думцї Люїка інновация Отфріда лежить в тім, що він переніс сей стих із пісень на більший епічний твір, щоб через него витиснути сьвітські народні піснї. (ibid.). Певна річ, що бодай партиї свого твору призначував Отфрід до співаня. (Paul. op. cit. c. 53).

[4]) Dom. Comparetti, Der Kalewala ст. 33. [5]) Ibid.

[6]) Див. Гуцульські примівки. Етноґраф. Збірн. V. ч. 41—72. Жебрацькі молитви, ibid. c. 106—110.

іще питанє, яке вимагає докладнійшого прослідженя.

Розвій української людової ритміки, як ми се в головних моментах зазначили, ішов від неправильної, речітатівної форми до щораз то більшої правильности і одностайности в каденцияльних окінченях стихів, в їх розмірі і внутрішній кристалїзациї.

Приміри із похоронних заводів, весільних пісень і дум привели ми як такі, що можуть в приближеню ілюструвати первісну форму стиха; (не було-ж нашим наміром із дум виводити правильні форми, як пізнїйші).

Правильна пісенна строфа із рівномірними стихами і симетрично розложеними пісенними колїнами з'являєсь уже в усїх обрядових піснях: колядках, щедрівках, веснянках, купальських, обжинкових і весільних; а що розвій і розцьвіт гієратичної поезиї мусимо положити на добу перед розширенєм християнства на Руси, тож і вироблене згаданих форм відносимо до сеї доби. Та саме на час повільного розширюваня християнства на Руси припадає доба героїчних подвигів войовничих дружин, що й дали привід до витвореня богатого дружинного епосу, як на се вказують в.-руські билїни, українські колядки і знамените Слово о полку Ігоревім з виробленою вже формою поетичного стилю, із згадками про славного співака-поета Бояна, і цитатами з його-ж пісень.

Новійші досліди (особливо Житецького і Тиховського) доказують, що Слово зложено в тій самій формі, яка пізнїйше розвинула ся в козацькім епосї та в історичних думах. Епічні рецітациї могли заховати свобідну форму тому, що були призначені до виголошеня одним співаком; вони вимагали специяльного приготовленя, довгого виучуваня не лишень пісенних текстів, але й гри на інструментї, при якій були виголошувані; при тім давали широке поле до імпровізациї. Певна річ, що дружинний епос (так як і пізнїйші козацькі думи) плекав специяльний стан співаків-рапсодів, що були попередниками пізнїйших кобзарів-бандуристів. Як історичні думи були поезиєю воївничих козаків, так і дружинний епос звязаний із воєнною верствою, із дружинами. Через те дружинний епос знайшов доступ до лїтератури і навіть духовні автори лїтописий стоять під його впливом, виклинаючи рівночасно „бѣсовскія пѣнія“, під якими треба розуміти передовсїм обрядові піснї простого люду.

Побіч епічного речітатіву, плеканого дружинною верствою, розвивала ся хорова пісня простого люду із сталою мельодиєю та строго означеною будовою вірша і строфи. Пісня призначена для хору уже з натури річи скорше чи пізнїйше мусить прийняти

сталу форму, виказати сталий ритм, без чого може обходити ся свобідна рецітация, продукована одним співаком[1]).

Подібний прояв бачимо також в старонімецькій і староанґлійській поезиї, що побіч хорових пісень, виголошуваних у співі (Gesangsvortrag) розвинулась уже в дуже давних часах стихічна форма, призначена для проголошуваня одною особою (Einzelvortrag) і характеристичний для неї стиль. Отже єствувала побіч себе поезия строфічна і стихічна, співана і рецитована.

В добі розцьвіту староанґлійської епічної поезиї епічно-стихічна форма а з нею і рецитация в противенстві до співу розвинулась до такої виключности, що тогочасна література може лиш виказати твори сеї форми[2]).

Тут насуває ся ще одно важне питанє: коли розвій ритмічности в укр. нар. поезиї іде від безформного речітатіву до щораз то більшої правильности і симетриї в будові вірша і строфи, то длячого-ж, чим старші пісні, тим правильнійша буває їх будова, як замічають (незалежно від себе) Вольнер і Сокальський, що найдокладнійше доси прослідили основи словянської людової ритміки?

Сю позірну суперечність поясняємо ось яким способом: найстарші народні пісні — обрядові[3]), як раз ті, що від непамятних часів до нинїшного дня при сьвятах і обрядах співають ся виключно лишень хором[4]).

---

1) Значна ріжниця між деклямациєю і співом виступає в старогрецькій драмі, коли порівняємо форму діяльоґа із формою хорових партий, з їх правильними, симетрично збудованими строфами її антістрофами.

2) Sievers, Altgermanische Metrik. c. 5.

Зіверс уважає староґерманські стихи, котрі заховали ся в літературі, за рецитациї (Sprechverse) і відкидає a limine погляди Меллєра (Möller) і Гайслєра (Heusler), що старають ся накинути аллїтерацийному стихови означені такти і гладкі, одномірні тактові ряди (ibid. c. 6). До поглядів Зіверса прихилюєсь також Люїк. Нема сумнїву, що в староґерманській поезиї були пісні хорові, які мали сталу мельодию і рівнотактовий ритм. Однакож історичний староґерманський Stabreimvers, що і в староанґлійській добі так часто приходить, з'являє усї прикмети рецитованого вірша. Але і в часї розвою епіки з рецитованим віршем не вимерли пісні із сталою мельодиєю, лишень що їх рідше списувано, бо епос був поезиєю висших станів, а коли оспівував християнські теми, притягав увагу письменного духовенства. До сьвітської лїрики церков відносила ся завсїгди ворожо. (Englische Metrik. c. 149—150).

3) Порівн. Яґіч, Історич. сьвідоцтва про співанє і пісні словянс. народів. Правда 1878. II. c. 135.

4) Нема того звичаю, щоб один колядник заколядував під вікнами, або одна дївчина заспівала веснянки чи одна сваха завела весїльної: усї ті пісні получені з обрядами вимагають конечно участи більшого числа осіб.

Пісні-ж, призначені для хору, як ми се висше згадали, мусять визначувати ся строгою правильністю форми, що не лишала-б нічого до волї поодиноких співаків, бо інакше вони не зійшли-б ся у хоровому співі[1]). Через те й обрядові пісні, співані від давен давна хором і то з широким приноровленєм приспівок і повторень, визначують ся розмірно більшою правильністю як иньші роди пісень[2]), (хоч усяку народну пісню може співати хор так як співають пісні на вулиці, на вечерницях або й при роботї).

З другої-ж сторони неправильність форми, як зовсім вірно завважують Вольнер і Сокальський, проявляє ся в піснях, що підлягли впливови книжної версифікациї і новійшої музики, а се вже не розвій в значіню зросту, лиш декаденция, видимий знак упадку народної творчости, що проявляє ся і в занедбуваню давної форми пісенної і в забуваню або перекручуваню давних текстів та псованю язика. На сей повільний упадок народної поезиї зложили ся у нас такі події, як обмеженє горожанських свобід простого люду, знищенє козацтва, зруйнованє Січи, заведенє кріпацтва і рекрутчини, вплив більших міст, фабрик, врешті шкіл і взагалї ширенє інтернаціональної культури, що нївелює народню словесність. Вона й загибає на наших очах, а її розцьвіт мусїв випередити усї висше згадані події і впливи. І справдї: буйний зріст історичної пісні і думи вяже ся з козацькою добою; розбуджене полїтичне і духове житє укр. народу в тій добі давало богато імпульсів також до розвою лїричної поезиї, а оживлені взаємини із східними і західними народами певно причинили ся до розширеня мандрівних мотивів.

Через сильний підєм народного житя і сьвіжий прилив культурної струї із заходу в XVI—XVII ст. укр. народ. поезия того того часу збогачуєсь новим змістом, а певно й новими формами пісенними.

Та витворенє основ укр. людової ритміки треба віднести до раньшої доби, на яку припадає розцьвіт обрядової пісні. Взагалї годить ся тут зазначити, що в головній масї укр. народ. пісень форма старша від змісту. Справедливо замічає проф. В. Яґіч: „Зміст, то як листя, що в осени з деревини опадає а на весні

---

[1]) Очевидно не говоримо тут про виїмки, бо-ж і весїльні та обжинкові обряди, а навіть весняики допускають пісенні імпровізациї, які відтак підхоплює цїлий хор.

[2]) Драгоманов зазначує, що національна українська пісня більше сольова нїж хорова. (Псованє укр. народ. пісень. Збір. фільол. секциї Н. Т. ім. Шевченка т. III. с. 199).

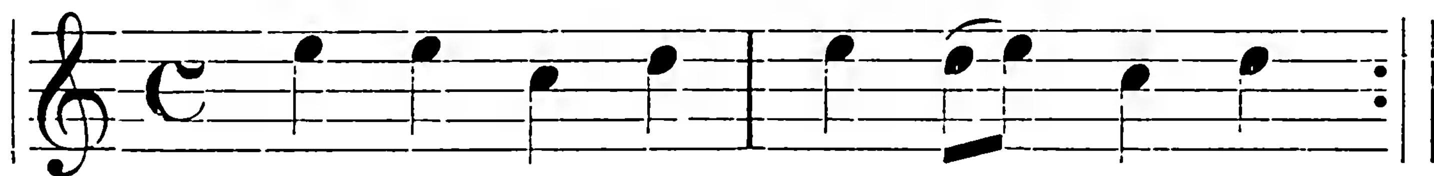
нове, але таке само випускає"[1]).

Що силябічний римований стих міг витворити ся у Словян в дуже ранню добу зовсїм незалежно від латинсько-романських впливів, на се живий примір дає фінська народна поезия. Вона виробила лишень один розмір: осьмискладовий стих з трохаїчною сканзиєю (і з цезурою по середині, без якої рідко обходить ся стих фінської пісні-руни, як на се вказують кращі німецькі переводи, що вірно віддають форму рун[2]).

Така будова стиха завсїгди дуже правильна сходить ся з сінтактичним уґрупованєм слів в заокруглені льоґічні цїлости. Реченя може співак розтягати після вподоби, бо строфічна будова є зовсїм чужа руновій поезиї. Компаретті кладе витворенє руни на віки X—XI; в часї шведського завойованя і християнїзованя краю (1151) руна дійшла уже до розцьвіту. По думцї Компаретті руна о много старша від билїни; годї припустити, щоб Фінни запозичили свій осьмискладовий стих у якого сусїдного народа, хоч ся форма звісна в народ. поезиї Ґерманцїв і Словян, яких культура від дуже давних часів впливала на фінську: руна що до змісту і форми є виключно фінським витвором і доси зберегла свою оригінальність і повну незалежність[3]).

До сеї старинної рунової поезиї дуже близько підходять укр. колядки і щедрівки що до форми і поетичного стилю, виказуючи характеристичні повтореня, свобідне уживанє паралелїзму, аллїтерациї, ассонанциї і риму. Отсї елементи прімітивного складу з'являють ся в фінських рунах так як і в укр. колядках поряд із сталою формою силябічного стиха, що є вже знаком зрілости в розвою ритмічности.

В переважній части колядок та щедрівок так як і в рунах думка не ограничена строфічною будовою. Декотрі щедрівки зложені осьмискладовим стихом, 4+4 (побіч 4-складових ґруп приходять і 5-складові) без приспівок в паратактичнім зіставленю, що зовсїм нагадує пісенну форму руни:

[1]) Історич. сьвідоцтва про співанє і піснї слов. народів. Правда 1878. II. с. 188.

[2]) Comparetti, Der Kalewala. с. 142—153.

[3]) Ibid. ст. 280—5, 32—36.

Добрим людем на сьвйнтий вечер!
А ци дома ґречні сподарі?
Ой ми знаєм, що сподар дома,
Сидє собі конец стола.
На них шуба шубельова
А в тій шубці білі ручки і т. д.

(Кольберґ Pokucie I. ч. 38).

Як первісний ступень в розвою фінської народної пісні-руни приймає Компаретті поетичну прозу з визначуванєм подібности у звуках (аллїтерация, ассонанциї, рим) і рівнобіжности в думках (паралєлїзм); така поетична проза єсть і доси у менчекультурних племен угрофінського походженя одинокою формою народної поезиї, яка не дійшла ще до виробленя, правильного стиха[1]). Таким способом фінська руна в розвою своєї форми ішла-б такою самою дорогою, яку ми зазначили і в укр. народ. поезиї.

Фінська руна переховала єще одну визначну черту, яка характеризує усяку щиро-народну поезию, що ще живе в повній силї, а навіть розвиває ся: вона дає народним співакам широке поле до імпровізациї[2]).

Сам спосіб співаня рун пособляє імпровізациї: два співаки сідають побіч себе або проти себе, так що доторкають ся колїнами, тримають ся за руки, і хитаючись легко співають руну; перший або головний співак починає вірш, а в третім трохею впадає другий співак, і так співають два чи три послїдні склади разом.

---

[1]) Comparetti op. cit. ст. 33, 280—1.

[2]) Ось що говорить в сїй справі Лєпрот, що перший зібрав фінські руни у великий епос Калевалу: Буває так, що при нагоді весїля, чи якого иньшого празника хтось почує нову пісню, яку й старає ся затямити. Коли-ж він її опісля заспіває при иньшій нагоді, перед новими слухачами, то тямить більше властивий зміст фабули, як докладне віддане її слово за словом. Місця, котрих собі докладно не пригадує, переповідає власними словами, часами виправляє те, що перед тим чув, а коли в той спосіб якась часть оповіданя меньшої ваги буде пропущена, то се уходить тим більше, що за се співак додасть щось нового до тексту. В такий самий спосіб поступає з піснею другий і третий слухач, і так пісня підлягає поволи змінам, але більше в поодиноких виразах і побічних річах, як у властивім змістї. Побіч такого способу народної традициї єсть і другий, що переховує пісню вірнійше з її давною формою вислову і її розвоєм: се та традиция, що переходить з ґенерациї на ґенерацию, з батька на сина". Так жила руна — говорить Компаретті, — так розвивала ся, так жиє вона й доси, стара й нова заразом, завсїгди та сама, і завсїгди змінювана (ibid. c. 64—5).

Потім другий повторює сам цілий стих, а перший має час подумати над слідуючим стихом: отсе й дає народним співакам добру нагоду до імпровізованя.

Коли в проголошуваню рун розділені й доси ролї двох співаків, то форма колядок обіймаючи властивий стих і рефрен вказує також на первісний двоїстий склад у хорі співаків. В декотрих колядках кождий стих із приспівкою повторюєть ся, лишень при повтореню зазначуєсь мала зміна в мельодиї; отся форма ще більше підходить до продукованя фінських рун. Можна здогадувати ся, що первісно один співак проголошував властивий стих, а хор співав рефрен і повторенє[1]). Хто записував укр. народні пісні безпосередно із уст народа, той міг завважити деяку свободу в передаваню пісенних текстів через співаків; однакож ся свобода має в порівнаню з традициєю фінських рун доволї тїсні границї і далеко стоїть від імпровізациї.

Все-ж таки народному співакови, що опанував добре ритмічну форму і поетичний стиль народ. пісень, не трудно буває змінити пісню, або й додати дещо від себе; се впливає певно на ріжницю між кращими і гіршими, повними і невикінченими варіянтами одної і тої самої пісні.

Вольнер замічає, що в сербській народній поезиї слова не справляють співакови великої трудности, коли ходить о імпровізацию, тим бліьше, що мова сербських пісень не богато ріжнить ся від звичайної буденної бесіди.

(Далї буде).

[1]) В народній поезиї старинних Греків звісні були пісні співані ἐ ἀμοιβαίων, що визначувались теж двоїстим складом.

В українських весняикових обрядах виступають і доси два хори, що виконують одну-ж ігру.

Село Мшанець Старосамбірського повіта.

Матеріяли до історії галицького села.

Зібрав **Михайло Зубрицький.**

АКТИ.

LIV. Іван Сивак з Мшанця перепрошує Стефана Кухту за те, що закидав йому чарівництво, 28 червня 1783 р.

Miendzy stronamy dwoma, to iest pierszą stroną Stefanem Kuchtynym, a drugim Iwanem Siwakiem staneła się zgoda mnię̨dzy niemy. Sami się strony obydwie zgodzili, ze Iwan Siwak zadawał Stefanowi Kuchcie czarowstwo, ale świadkow nie miał, nie dowiodł w tym sposobie, że mu bydło przypadkiem gineło, żona y dzieci chorowali. Więc Iwan winnym się daie, przeprosił dum tegoz Stefana Kuchty przy ludziach wiarygodncy (!). Więc strony zakładaią sobie przy ludziach grzywien złotych polskich 48 na cyrkiw mszaniecką, ktora by się ważyła, więzieniem do (одно слово годі відчитати), ma odbyć te karc w kaydanach na (одно слово не читке) dwanascie, y na to obydwie strony podpisuią y ludzie przy tym bili wiarygodney (!) przy teyże konplenacyi. Iwan Siwak † Stefan Kuchta † Fedio Mysiow przysięzny † Liesio Wataszczak † Jędrzey Jankowski † Stefan Sysyn † Andri Steckiewicz † Ihnat Paraszczak † Iwan Liemak † Liesio Pozniak †

Dattum w Mszancu 28 iunyi 1783 r.

Мабуть Стефан Кухта (ту видерто кусень паперу) ma expensu na złotych polskich 5, які певно судиї пропили.

LV. Квіти з чиншу і гіберни „просних війтів“ з Мшанця 1783–4 рр.

Prosci woyci wsi Mszanca zapłacili czynszu pro anno 1783 złotych ryńskich pietnascie xow 30, dico rf. 15, xow 30. Dat. w Samborze die 28 febr. 1783 (підпис нечиткий).

Ci zapłacili hyberne pro ratha martii 1783 złotych ryńskich osmnascie, xow 45, dico rf. 18 x. 45. Datt. w Samborze 26 iuny 1783 (той сам підпис).

Z tegoz woytowstwa odebrałem in vim hyberny pro ratha septembris 1783 złotych ryńskich dziesięc, x. 42, dico rf. 10 x. 42. Dattum w Samborze d. 31 octobris 1783 (той сам підпис).

Z woytowstwa Mszaniec odebrałem reszte hyberny septembrowe za rok 1783 złotych rynskich 8 fr. 30 x. W Samborze dnia 11 9-bris 1783. In absentia domini cassieris Ignatz Anton Steinberg cassae aeconom. scriba.

Woytowstwo Mszaniec oddało czynszu pro anno 1784 złotych rynskich pietnascie, xow 30, dico rf. 15 x. 30. Dattum w Samborze die 25 martii 1784 (підпис, як в попередних квітах).

LVI. **Іван Калинович, посесор части війтівства, квітує свого тестя Леся Сисиного, з відобраного віна, 16 лютого 1784 р.**

Ja niżey na podpisie wyrazony Jan Kalinowycz, posesor pewney częsci woytowstwa płoszczańskiego, iz kwituie teszcza swego, Liesia Sysynego z posagu, to iest z wołow, ktore woły walory (!) czerwony[ch] złotych osm, krów trzy, jałowkie iedne, na czwarte byki złotych polskich 16, na klacz złotych polskich 32, ktorego kwituie ze wszystkiey pretensi chudobney y posagowey wiecznemi czasy. Ktore to kwitowanie dla liepszey wiary i wagi ręką moją własną podpisuię y przy ludziach wiarygodney (!) rękami naszemi własnemi krzyżem swiętym podpisuię

Dattum w Mszańcu dnia 16 februarii 1784 rok.

Jan Kalinowicz † Liesio Wataszczak † Jrzy Łopuszański † Hryć Wołoszynowski † Maćko Jewczyn † Jęd. Steckiewicz pisarz.

LVII. **Лейба Юдкович квітує Івана Баранецького з відданого довгу, 26 падолиста 1784 р.**

Poniewaz Iwan Baraniecki podług testamentu tescia swego powinien arendarzowi zapłacic złotych polskich 15 gr, 15 praesente te oddac nakazuie się. Arendarz zas niema prawa więcey upominac się, kiedy sam testament oczywistym iest dowodem, ze więcey niewinien. Dlaczego gdy Iwan Baraniecki dług podług testamentu zapłaci, w exekucyi iest wolny. Datum w Wołczym die 26 novembris 1784. B. Strus kraynik.

Z roskazu wielmoznego pana kraynika krainy lipeckiey odebrałem od Iwana Baranieckiego złotych polskych pietnascie, dico zlt. 15, a długu niebozczyka Iwana Opaliaka teższa (!) mego, z kturego odebrania kwituie

wiecznemi czasy starozakąny Lieyba Judkowicz, arendarz chaszczoszky. Na to sie podpisuie po hebreysku.

LVIII. Мшанецький громадський уряд за наказом крайника розмірнвши поле рішає, щоби Дилині відступили зі свого півлану 80 жердий в хосен Івана Волощака, 27 цьвітня 1785 р.

Podług rozkazu wielmosznego pana kraynika naszego. Ja przysienzny Mszańca uczyniłem na roskaz wielmoznego pana, wziołem s sobow ludzi summiennych osob szec na polie nazwano na Poliankach, o ktore sie zalił Iwan Wołoszak. Tak my ludzie sumnieniem swoim wyszedszy na rozmiar, na Polianky zwane, tak sumnienie nasze rozmiarem pokazało, wielkym pokrzywdzeniem Iwan Wołoszczak przyciśniony podług sumnienia naszego sprawiedliwego, azeby s pułłanku Dylinego miarow oddali polia zerdzi osmdziesiąd Dyłynowie, to bendo mnieli do obydwoch pułłankow ruwnym podziałem z Iwanem Wołoszczakiem y Piotrem Wołoszynowskim. Y tak sami przyznaio Dyłynowie, jako mniec powini Iwan Wołoszczak y Petro Wołoszynowski na tymze mniey[s]cu na Poliankach. Datum wsi Mszancu na urzendzie die 27 apıylis roku 1785 anno. Swiatkowie, ktorzy na tym poliu byli: Liesio Wataszczak † Jacko Troska † Stefan Kuchta † Hryc Siwak † Ihnat Paraszczak † Stefan Sysyn †

Jak sniegi spadną, to sąd deklaruie zjechac y rozmiar sprawiedliwy uczynic lub ludzi dobrze znajomych z obcych wsi zesłać y do skutku przywiesc. Signatum Lipie die 28 ianuarii 1789 anno. Aug. Karwowski, iust. et iudex cameraralis sectionis łomnen.

J. Panu Andrzejowi Jankowskiemu w Mszancu, woytowi, Fediowi Krawcowiczowi, przysięznemu, Leszkowi Wataszczakowi, Iwanowi Malinowskiemu, przysięznemu lipeckiemu y Iwanowi Tanczakowi, przeszłemu przysięznemu michnowskiemu przykazuie się, aby na groncie Dylinow Leszczakowski zwanym rozmiar sprawiedliwy między Iwanem Paszkiem (?) y Wołoszynowskim, tudziesz innemi do tego gruntu nalezącemi uczynili y sądowi na koncu relacyę uczynili. Signatum Lipie die 15 aprilis 1789 anno. Aug. Karwowski iust. caalis łomn.

LIX. Війти з Плоского винаймають на один рік свій млин на мшанецькій ріці Федеви Стецкевичеви з Мшанця і Андрієви Павковому з Ґрозьови, 18 марта 1787 р.

Stanoł dobrowolny całoroczny kątrakt d. 18 marty 1787 anno. Między szlachetnie urodzonemi possessorami wuytowstwa wsi iego caes. kr. app. mosci płoskiego skarbowey, w krainie lipeckiey leżącey

do ekonomij samborskiy nalezącey, stanoł dobrowolny całoroczny kątrakt i niwczym nieodmienne postanowienie w nizey opisany sposob. Poniewaz Fedio Steckewicz ze wsi Mszańca, krainy teyze lipeckey, z Andrzejem Pawkowym ze wsi Grąziowy zakątraktowali kątraktem rocznym młyn na rzece mszanieckiy u wyz wyrazonych szlachetnie urodzonych wuytow płoszczanskich za złotych polskich 68, dico szesdziesiąt osm, ktorę to rok zaczyna się od srodoposcia ruskiego w roku 1787, a konczyc się ma takze o sredoposciu ruskim anno 1788. Waruią sobie pp. possessorowie, aby młynarze wyz wyrazeni wszelkiy starannosci y reparacij koło młyna dawali y doglądali, gromada zas to wymawia sobie, aby dla cudzego mliwa nad ich zbozem zbytkowania nie było, iako Stefanowi Oleniczowi wolne mliwo bez miarki Co zas młynarze waruią sobie, to y na się podeymuią, że to gotowismy wypelnic, tylko to iezeli iakowego materyału będzie młyn potrzebował, a pp. wuytowie, czyli tez przez okolicznosc gromacką wakans by był (?), to panowie possesorowie sami do tego wakansu aby się przyieli. Koła iako to wodne y pałeczne młynarze aby kosztem swoim zrobili, tylko pp. possesorowie buczyny aby wygotowali i przywiezli. Szenkarz, ktoren będzie propinacią trzyniał, czyli zyd, czyli katolik, wolne mliwo bez miarki. Na to się podpisuiemi. Dattum ut supra. Andrzey Łopuszanski † Jan Kalinowicz, wuyt † Fedio Wołkowicz † Jan Łuczkewicz † Iwan Wołkowicz † Michał Cykowski † Grzegorz Łopuszanski † Stefan Tychowski † Grzegorz Misiowicz. Przy tym byli Olexa Misiowicz, przysiężny † Wasyl Oniszkow † Stefan Olenicz † D. Prokopow, pisarz mp.

LX. **Громадський уряд посьвідчає, що поле на версї Теремі належить до Юрка Барила, 4 вересня 1787 р.**

Z urzędu naszego gromadzkiego wydaie się attestatt Jurkowi Baryłowy, ktore pole na wirszchu Teremie nazwane z lasu laskowego przy granicy płoszczanskiey, dobyty podczas rozmiaru monarchicznego, zamierzoną na tegoz Jurka Baryła po w[y]gony Bilakowey, więc Jurko Baryło ten kawałek pola z lasu dobyty używać powinien wiecznemy czasy y potomkom swoim zostawić powinien. Co dla liepszey wiary wagi iako nie umijąc pisac znak krzyza s. podpisuiemy attestat. Datt. na urzędzie dnia 4 7-bris 1787. Lies Wataszczak, przysiężny † Stefan Sysyn, plinipoten † Hryc Siwak, plinipoten † Ihnat Paraszczak dto † Jacko Drahinicz dto † Iwan Mucha dto † Lies Bilak †

NB. przy ktorym attestacie z gromady wiary godney będący ludzi niepomału: Jacko Petreczkiewicz, woyt prawny † Iwan Paraszczak z gromady † Petro Wołoszynowski z gromady † y cała gromada † † † † † †
Coram me. Ję. Steckiewicz.

LXI. Дня 1 лютого 1788 р. розпарцельовала самбірська економія мшанецьке війтівство поміж 16 ґаздів, які вже мали свої ґаздівства, одні на части війтівства, ще їх предкам наданій, другі на громадськім. А проте називано їх новосадками подібно, як оселених по деяких громадах Німців кольоністів. Хоч се війтівство, або як люди повідають — „панство" надала самбірська економія в дідичне володіне, то спадкоємці ще до 1885 чи 6 р. платили від тих ґрунтів еквівалент до податкового уряду в Старім Самборі. В поданім вище році внесли „новосадки" просьбу до скарбової дирекції і їх звільнено раз на все від плати еквіваленту, бо і від сього наданого їм ґрунту вимірює скарбовий уряд посмертну таксу.

Документ в цілости надруковано в Записках Наук. Тов. ім. Шевченка, том L misc. стор. 8—12.

LXII. Тестамент Івана Когута, 1 червня 1788 р.

W Imie Oyca y Syna y Ducha Swiętego. Amen.

Ja Iwan Kohut będąc od Pana Boga chorobą na ciele nawidzony, liecz na umysle zdrowy, przy pamnięci dobrey, czynie porządek mniedzy żoną y dziecmy moiemy; to iest synowi Iwanowi y Fediowi y Petrowi zapisuię gruntu swego oczystego prętow trzy, kazdemu synowi po prentowi, a naystarszy syn Michał iest odwinowany. Dziwczont troie cisz synowie wyposazac powinni będą. Chałupe y stodołe synom zapisuię. Co zas tyczy się długow komum winien, lub mnie kto. Winienem Senkowi Pawełkowi zlt. pols. 10, żydowi Kielmanowi zlt. 6, gr. 3. Co zas tyczy się łazow pola, nazwany za Jaciowym zastawmy (!) od Szewiaka do mego pradziada zlt. pols. 8. Co zaś łazy moie, z brataniczem moim synowie moi obopulnie zazywać powinni będą. Winienem był xiędzu Starzewskiemu zlt pol. 10, alem oddał. Łonka na prentach dwuch za chałupą po rżykie kupiona u Ihnata Czarnego za zlt. pol. 50, dico Nr. 50. Na Jaciowie pod dwa pługi od miedzy z dołu Hrycuny, z gory Mysiowey. Na Barnyczat grzące (грядції) pod pługow dwa, od miedzy z dołu y z gory Fedia Drahinicza, na nowinach łaz pola pod pługow trzy, od miedzy Fedia Guzara z dołu, z gury od lasu w iedne strone ku Groziowie, w drugie zas strone ku Bandrowu. Nad Zomklo pod plugow trzy, na Hatyszczoch łażek pola y kronżki (кругй) sianozenć. Miarka pola w rzykach (на ріка́х) Zastawna u Fedia Sysynego nalezy do mnie, do Iwana Zamiszczaka y Liesia Makara. Co wyraziwszy ostatniey woli moiey sumienia mego ten testa[ment] stwirdzam y kto by się wazył ten testament kasowac, tedy ten testam (?) będzie miał sąd ze mno na tamtym swiecie. Działo się w Mszancu dnia 1. junii 1788 roku. Iwan Kohut.

Ten testament będąc przy ludziach wiarygodney (!) Fedio Krawciowicz przys. † Stefan Sysyn † Ihnat Paraszczak † Lies Makar † Ihnat Sysyn † Iwan Kohut † Iwan Zamiszczak † Fedio Maskal † Iwan Starzewski † Ję. Steckiewicz, pisarz.

NB. Winno mi się posagu po zonie moiey drugiey talerow bitych dwa, alias zł. pols. 16.

LXIII. **Іван Ґула продає Іванови Волощакови кусень поля Ями за 12 зол., 17 цьвітня 1789.**

Actum in iudicio caesareo-regio justiariali camerariali sectioneque numero secundo posita, die 17-ma aprilis 1789 anno.

Coram judicio caesareo-regio justitiariali camerariali łomnensi comparens personaliter laboriosus Iwan Guła, olim laboriosi Mathiae Guła filius, olim vero laboriosi Hryc Guła nepos, fundi Dylinow Jamy vocitati haereditarius successor legitimus et naturalis, sanus mente et corpore exsistens, non compulsus nec coactus, sed sponte et libere recognovit, quia ipse fundum suum haereditarium Dylinow Jamy vocitatum a granicie bystrzanensi se protendentem, in villa Mszaniec sita (!), juxta decretum judicii justitiariali camerarialis łomnensis a laborioso Hryć Szewiak, olim laboriosi Andreae Szewiak filii (!), exemptum cum omni jure dominii, prout ant[e]coessores recognoscentis utebantur, jam ex nunc et defesso laborioso Iwan Wołoszczak, ejusque legitimis successoribus pro summa duodecem florenis polonientibus (!) perpetuo et in aevum dedit, donavit et resignavit hac sua praesenti recognitione, ac praemissa mediante. Signatum Lipie die 17 aprilis 1789 anno. Iwan Guła signum sanctae crucis apponit † Ex actis caes. reg. just. camerarialibus sectoni łomnens. extradidit Aug. Karwowski, just. et judex camerarialis łomn.

LXIV. **Подїл поля між Куделичами і Ґулею та Старявським, 11 червня 1789 р.**

Dekret między Iwanem Guło y Iwanem Starawczakiem.

Na urzędzie naszym mszanieckim stanoł dekret między Iwanem Guło y Iwanem Starzeskim w niczym nieodmienny, a to w ten sposob. Poniewaz Wasyl Kudełycz testamentem swoim w roku 1754 dnia 26 decembra rozdzielił synow swoich, to iest Pawła, Andria Kudelczakow polami na Polankach zwanemi, a teraz Pawło y Andri Kudelczaki Iwanowi Gulie dobrowolnie ustompili częsci dwie z pola Polanki zwanego, a część trzecia zostaie Iwanowi Starzewskiemu, pod Zukowem zas miarki, co naliezali do Pawła, teraz naliczo do Iwana Guły wszystkie

trzy, a nad sadem połowa Iwanowi Gulie, a połowa Iwanowi Starzewskiemu, ku Bandrowu pręt ieden Pawłuw naliezy Iwanowi Gulie, a drugi Iwanowi Starzewskiemu, nad Zukowem miarka cała Pawłowa naliezy Iwanowi Gulie, miarka pod Kozim, co naliezy do Andria Kudełycza, ta teraz naliezy do Iwana Guły, a zas na Polankach polia zwane, to dwie częsci, to iest Pawłowa y Andriowa nalezo do Iwana Guły, a trzecia Iwanowi Starzewskiemu, na Przedolinach (Передолина) Andriowe całe polie nazwane, nalezy się. Działo się na urzędzie naszym mszanieckim dnia 11 junii 1789. Fedio Krawcowicz, przysięzny † Jacko Drehenicz z gromady † Hryc Wołoszynowski † Lesio Bilak † Jacko Drehenicz drugi † Iwan Pozniak † Hryc Huywan †

LXV. Іван Баранецький і Лесь Бурдин міняють ся кусиями поля, 28 липня 1789.

Działo się we wsi Mszańcu roku teraznieyszego 1789 die 28 iulii. My ludzie sumniene bendąc na roszmiaru (!) pliacowym Iwana Baranieckiego y Liesia Burdynego, przy ktorym to roszmerzeniu naszym luckym sami s sobo dobrowolnie zgodzili sie tak: Iwan Baraniecky daie polia, za zamiane pliacowe, roli swoiey pod gurą od dołynky wzdłusz na siedm prętow i puł, wsyrz na dwa prenty Liesiowi Burdynemu y potomkom iego wiecznemy czasy, a Liesio Burdyn na pliacu ustepuie pod budynek wzdłusz od brzego od rzeky mniaro na dziesienc prentow, wszyrz na pułtora prenta takze wiecznemi czasy y potomkom iego, a siąsidom blisznym droga wolna na potoku, lub koło Liesia Burdynego być powinni (!). Przy ktory to ugodzie dobrowolney my ludzie wiary godni podpisuiemi znaky krzyza swiętego. Jacko Drahunicz, Jacko Troska, Stefan Sysin, Liesio Sysin, Wasyl Senkiw, Fedio Krawciowicz, przysię.. Jacko Wataszczak, woyt, Michał Michalikosky, pisarz.

Напись: Ta ugoda Liesia Burdynego od Iwana Baranieckiego dana wiecznemi czasy.

LXVI. Передшлюбний запис Василя Дицмана, 16 серпня 1789 р.

Za wolo Boga naywyszego jawnie y dobrowolnie nic nieprzymuszono zapisuię Iwanowi Wołoszczakowi, zięciowi y curce moiey na imie Nastuni małżąkom mniędzy sobą gruntu pola prętow dwa sołtyskich z placem do obudwania (!) z łazamy, gdzie się tylko znaydowac do tych dwoch prętow, jako to pirszy łaz na dzielnicy na polankach nazwany od gruntu Krysiowstwa pod pługow dwa, to zięciowi daruię w posagu, drugi zas łaz nazwany pod Tynio pod pług z dołu od miedzy Stefana Maliny az do miedzy Wasyla Wołoszczaka, brata iego, zas miarki z nazwane pod Tynio pod pług z dołu od miedzy Wasyłykowey az do

miedzy Iwana Wołoszczaka ma się ciongnoc. Zas miarkie pola pod Jackoskim do południa orania. Co zas w gotowiznie pieniędzy, na posag wołow talerow bitych 4, Nro cztery, krowe iedne y iałuwkie iedne, ktora to intercyza jawnie y dobrowolnie zapisuię y dla liepszey wiary y wagi iako nie umijąc pisac znakamy k. s. podpisuiemy. Działo się w domu Wasyla Dycmana dnia 16 augs. 1789. Jacko Drahinicz, starosta † Lies Wataszczak † Jacko Troska. Jako ja teszcz y zona moia Dycmanowstwa małząkowie podpisuiemy się zięciowi swemu Wasyl Dycman † Kasia Dycmanowa † Wasyl Bybka †

Intercyza Iwanowi Wołoszczakowi dana od Wasyla Dycmana w roku 1789.

LXVII. Громадський суд рішає маєтковий спір між братьми Іванами Волощаками на користь молодшого, 30 вересня 1789 р.

Wielmozny Panie y nayłackawszy Dobrodzieu nasz!

My ludzie sumniennie podaimy (!) prawdziwe pod sumnieniem naszym pomiarkowanie tegoz Iwana Wołoszczaka, ktoren sie starał o termin WW. pana na brata swego starszego Iwana Wołosczaka, ktoren chce polia prent ieden uporem odebrac, czynimy wiadomo WW. Panu, ktoren zaposzwany ożenił sie na grunt gromacky, alie był na fundamencie liat osm nibyto gospodarzem, alie sam sobie nie braciom swoim, zebrawszy sobie summe pinienzną kwotą y bydła nachowaiąc na fundamęcie, wszystko z sobo pozabirał po osmuch liatach zabiraiąc sie na gromade, na swoie gospodarstwo, nic a nic z tego bratu swemu nie zos[t]awił, alie kazał sie bratu swemu zenic na gospodarstwo, a teras po liat szestnascie upomina sie gruntu oycoskiego, alie nie spłaty y budynkow y [d]latego grunt wszystek zamierzony na młotsczego, ktoren barzo pokrzywdzony zostaie, wienc jego intercyza sama swiadczy, co pozabirał, tak nasze sumnienie decyduie, azeby młotszy Iwan Wołosczak spłacił naymłotczemu, co sie bendzie naliezało, alie nie starzemu, gdysz wun wszystko s pliacu pozabirał, bo kiedy wun mniał sie upominac oyczyszny, to było nie kazac sie zenic na pliac, samemu było gospodarowac, a ten był sobie grunt znaliazł był, jak wun sobie znaliazł zebrawszy sobie znaczne fortune, bał sie zaliegłych podatkow y stamnto umykał, a ten musiał sie na fundamencie zostac, nie lienł sie tego. N[a] te pisanie nasze luckie pod sumnieniem znakiem krzyza s. podpisuiemy.

Datum wsi Mszancu die 30 7-brs a. 1789.

Fedio Krawciowicz, przysieżny, Wasyl Seńkiw z gromady, Iwan Wołosczak, szołtys, Jacko Wołosczak, szołtys. Michał Michalikoski m. p.

LXVIII. Громадські уряди Мшанця і Бистрого присуджують спірний ґрунт Іванови Волощакови, крайник затверджує присуд, 25 жовтня 1789 р.

Poniewasz sąd zlicił urzędom wsiow dwoch bystrańskiemu i mszanieckiemu weyzdrzenia w kontrowersią mniędzy Iwanem Wołoszczakiem aktorem, a pozwanemi drugim Iwanem y Wasylem Wołoszczakami wzglendem placu dla obudowania się na łanie sołtyskim, więc my [w] urzędzi wziołszy prent pomiarowy, ktorym się z dawna dawien grunta mierzało, tym przemierzylismy y zwazyli przysądzami, aby plac był wolny Iwanowi Wołoszczakowi na całey cwierci łanu apokt (?) mu w posagu danego, ktoren plac od wengła Fedia Wołoszczaka z dołu, ktoren plac jest pod Iwanem y Wasylem Wołoszczakami. Poniewasz nakoniec widząc, ze niema proznego placu, tak przysądzami, aby ci dwoch Wołoszczakow uwolnili plac Iwanowi Wołoszczakowi dla budowania się. Co moco ninieyszo dekretu stwierdzami. Działo się na urzędzie mszanieckim dnia 16 augusta 1789. Fedio Krawciowicz, przysiężny mszaniecki † Petro Jutryna, przysiężny bystranski † Stefan Sysyn z gromady † Hnat Paraszczak z gromady †

To pomiarkowanie przez gromady delegowane uczynione we wszystkim approbuie się, y aby plac Iwanowi Wołoszczakowi corkę Wasyla Dycmana maiącemu zupełnie był oddany y za zebrane na tym placu iabłka, aby mu było nadgrodzono, zaleca się y nakazuie. Signatum Lipie. Die 25 8-bris 1789 anno. Aug. Karwowski iustitiarius et iudex cameralis districtus Łomnensis.

Poniewaz gront oyczysty na Iwana Wołosczaka szredniego przez urbarium jest zamierzany, przeto zachowuiąc jak nayscisley patenta monarchiczne, tegoz samego Iwana przy wieczystey possessyi tegoz grontu zachowuie się, Iwanowi zas starszemu y Senkowi młodszemu nie z powinnosci, ale z grzecznosci y przywiązania ku braciom dac, co moze. Signatum Lipie die 25-ta 8-bris 1789 anno. Aug. Karwowski iustitiarius et iudex cameralis districtus łomnensis mp.

Урядова печатка лякова.

LXIX. Поквітоване заплаченого чиншу мшанецькими солтисами з 1791 і 1793 рр.

Mszanizier Hayducken zahlen an Lahnzins pro anno 1791 dreyssig Gulden rheini. id est 30 fr.

Łomna den 11 9-ber 1791. Johann Frydl, Verwalter.

Kwit na złotych rynskich trzydziescie, dico Nro 30 fl. rh., kture haydacy wsi Mszanca tu do kasy praefektualney iako cynszu z łanu w zupełnosci zapłacile, ninieyszym się kwituie.

Sig. w Łomny die 16-ta novembr. 1793. Jann Frydl, Praefectus.

LXX. Громадський уряд і цїла мшанецька громада продає Ільковн Перилови чверть поля, 28 вересня 1791 р.

Działo się na urzędzie wsi kameralney Michnowca die 28 7-bris 1791 anno. Niżey na podpisie wyrazeni urząd wsi kameralney Michnowca y cała gromada daiemy te karte w ręce Ilka Piryła, jako onemu przedalismy cwierc pola z łanu zwanego łechacowskiego, od miedzy dulney Kobzaruwki, to iest Mikołaia Piryła, a od gurney Sawki Sołopa, czwierci zwaney łanu tego, za złotych pol. trzydziesci ieden, Nro 31, wiecznemi czasy przedaiemy onemu y potomkom iego. Juz do niego nie powinien będzie miec nic a nic nikt. Na to się podpisuiemy. Wasio Piryło † Pawło Udycz † Wasyl Katerynicz, przysięzny † Stefan Melkowicz † Wasyl Łeseyko Jackow † Michał Łeseyko † Wasyl Łeseyko † Wasio Czupil † Jan Udycz † Andri Celuch Iwanow † Stefan Smoliy † Ihnat Łeseyko † Jacenty Melkowicz, wuyt † y cała gromada † † † Coram me Johann Frydl Verwalter. Vidi Krynski iustitiarius cameralis. J. Wesołowski iustitiarius cameralis.

LXXI. Староміський камеральний уряд рішає жалобу Леся Сисиного против мшанецького пароха Івана Демяновського і иньших спільників в справі гроший вложених на наєм шинку в Мшанци, 22 марта 1792 р.

W sprawie pracowitego Łesia Sysyna, poddanego kameralnego, wsi kameralney Mszańca powodu przeciw xiędzu Janowi Demianowskiemu, Łesiowi Wataszczakowi in societate innych względem powrocenia kwoty sześć czerwonych złt. na promowowanie szynku w karczmie mieyscowey mszanieckiey od lat 4 z gury zaliczanych, razem z uzytku 1-szego roku na 500 fp. będącego otrzymania porcii, a za lat nastempnych trzy pochodzącey prowizii oraz kosztow prawnych. Processem srmmaryalnym na gruncie w Hołowecku dnia 1 decembris 1791 Nro 620 w obecnosci innych pozwanych, osobiscie stawaiących, w niebytnosci imci xiędza Jana Demianowskiego nie tylko nie stawaiącego, ale tez o delegacią wcale nie doproszaiącego się przez sąd kameralny staromieyski sądzono zostaie. Poniewaz z powodow sądowi wiadomych aktor Łesio Sysyn na swoy wniosek ieszcze nic nie dostał,

a za tym imci xiądz Jan Demianowski z percepty u siebie będącey nayprzod 108 fp. wniosku, powtore zysku wylikwidowaną porcią 36 f. p, nakoniec po trzecie prowizyi za lat 3 od 108 f. p. 16, razem zlt. pol. sto sześćdziesiąt wynoszących temuz Łesiowi Sysynemu ma zapłacic, co wszystko w terminie dni 14 uskutecznic y dopełnic ninieyszemi obliguie się. Datum w sądzie kameralnym staromieyskim dnia 22. marca 1792 roku. Franciszek Ksawery Krynski, iustycyaryusz kameryalny.

LXXII. Передшлюбна угода між Лесем Бурдином і Андрієм Сенидою, 11 жовтня 1792 р.

Staneła intercyza z iedney strony między pracowitym Łesiem Burdynym, a z drugiey strony z pracowitym Andriiem Senydo, a to w ten sposob: Poniewaź Andri Senyda brata swego na imie Sawkie (!) bierze wnukie Łesia Burdynego na imie Maryanne za małżonkie, więc co strona stronie obiecuie, przy ludziach w te intercyze wciągaią. Nayprzud Łesio Burdyn Sawkie Senyde przymuie do budynkow swoich, chałupy stodoły y staynia (!) y obiecuie posagu za wnuko swoią Andriowi Senydzie pola pręt, z gury od miedzy Stefana Mielnika aż do od Iwana Oszczypka i do tegoz pręta pola łazy: łaz zwany pod Sieczke z gury z Oszczypkiem w puł, łaz w Polanskim z dołu od miedzy Baranowey na puł z Oszczypkiem, nizy podpisane wszystkie łazy, łaz w Bzowaty z gory az do Łu (?) Oszczypek, laz na polankach z dołu od miedzy Chaynusowey, z dołu Oszczypkowey, na peredolinie z gury od wirzcha, na Sokiri z dołu od Kudeliczowstwa, miarka na Kozim z dołu od Kudeliczowstwa, a z gury Oszczypkowey, miarka druga z gury od Stefana Mielnika, a z dołu Oszczypka, miarka pod Żukowem od Kamienistego, miarka od sołtystwa na popowskim, miarka z Oszczypkiem na puł, miarka pod Kozim na puł z Oszczypkiem, bykuw para, kruw dwie, łoszycze, obsiwek, co się na gruncie znayduie. A zas Andri Senyda bratu swemu pola pod Smereczko zwanego, horb żebraczy pod puł dnia, na kruzi za popowskim pod puł dnia, na woły.# 5, dyco pięc, krowe iedne, jałuwkie przezimkie, owsa korcy pięc, zyta cwierc, jęczmienia cwierc, bobu cwierc. A tenże Sawka Senyda powinien dziada y babkie zony swoiey, oraz y matkie zony swoiey do smierci bez żadney kłutni dotrzymać, na co strony przy ludziach dobrowolnie przystali y na to znakami krzyzuw swiętych ztwierdzaią. Sign. w Mszancu die 11 8-bris 1792 anno.

Z iedney str. Łesio Burdyn dziad † Z drugiey strony Andri Senyda † Ludzie przy tym będąci jako sprawiedliwie przystali, tak y my znakami krzyzuw swiętych ztwierdzamy.. ut supra. Jacko Drehynicz,

starosta † Hnat Paraszczak † Hryc Wołoszynowski † Senko Hrycak † Iwan Oszczypek † Stefan Mielnikow † Hnat Drehynicz † M. Jachniewicz, pisarz, Michał Michalikosky mp.

LXXIII. Угода між Іваном Лукачем і Іваном Москалем, 20 жовтня 1792 р.

Intercyza. Staneła intercyza między stronami nizey opisanemi, a to w ten sposob: poniewaz syn Fedia Moskala słuzył lat 15 w Iwana Łukacza, a to w dziada po ciorce (!) swoiey, ktorem(u) Iwan Łukacz zadney płaty bez te lata nie dawał, alie teraz gdy Iwan Łukacz dzieci swoich nima, a zatym Iwanowi Moskalowi deklaruie czasy wiecznemi pola prętuw dwa w strony obydwie, w iedne strone ku Bandrowie, a w drugie ku Groziowie z łąkami, paswiskami, z potokami y z łazami, ale temi łaz ieden na polance, pod pługow trzy, część trzecia Iwana Hryniowego, łaz drugi pod Teremom, y tego łazu część trzecia Iwana Hryniowego, łaz trzeci na Fitciowskim, z tego łazu część trzecia Iwana Hryniowego, łaz czwarty na Diakonce cały Iwanowi Moskalowi, miarkie w Jaciowie, a część trzecia Iwana Hryniowego, woły obopulne, krowe iedne, chlib wszystek, co się na gruncie znayduie. Chałupe po śmierci, a zas oyciec Fedio Moskal synowi swemu Iwanowi obiecuie pola pod pług ieden w Jaciowie. Z iedney strony Iwana Michałkowego, a z drugiey strony od miedzy oyca swego na co strony obydwie przystali tak przy ludziach. Na to znakami krzyza swiętego ztwierdzaią.

Signt. w Mszancu d. 20. 8-bris 1792 anno. Dziad Iwan Łukacz † oyciec Fedio Moskal † y ludzie przy tym będąci iak sprawiedliwa ta intercyza, tak na to się podpisujemy, ut intus.

Jacko Dryhynicz, przysiężny † Hnat Paraszczak † Fedio Krawciowicz † Fedio Mysiow † Jacko Troska vęl Dryhynicz † Andri Paraszczak † M. Jachniewicz, pisarz. Vidi Johann Frydl Verwalter. Печатка з темно-зеленого ляку.

Intercyza uczyniona między Iwanem Łukaczem y młodzięcem Iwanem Moskalem 1792.

LXXIV. Передшлюбна умова між Андрієм Янковським і Михайлом Петричкевичом, лютий 1793 р.

Mniędzy imci panem Jędrzciem Jankowskim z iedney i drugiey strony Michałem Petreczkiewiczem staneła ugoda, a to w takowy sposob, iż imci pan Jędrzy Jankowski przystanowia syna swego, na imię Woyciecha do curki Michała Petreczkiewicza, na imię Maruni

y zapisuie synowi swemu wniosku posagowego na woły talerow bitych 8, dico ośm, krowe y jałuwkie dwulatkie, owsa korcy 3, zyta cwierć, ięczmienia cwierć, zas Ignacy Jankowski bratu swemu Woyciechowi zapisuie zrybie, iak mnie Bog zspomoze.

Zas druga strona Michał Petreczkiewicz zapisuie zięciowi y curce swoiey gruntu woytoskiego oyczystego tako połowe miec powinni, iak moy brat Ilko Petreczkiewicz trzyma, zas gruntu woytoskiego nowosadzckiego prentow dwa, te grunta obydwa oyczyste y nowosadzkie teszcz y [z] zięciem swoim uzywac powinni, zięc iako rodzicow szanować ma a rodzice po smierci swoiey lieguiąc, nikomu inszemu tylko zięciowi y curce y potomkom ich, zas chudobo w puł, budynkow w puł, krestencia puł, woły za 4 talerow bitych 21, krowe trzy, ieden byk zięciowi słuzyc, krestensia, iaka iest, w puł zięciem swoim. Ktora to intercyza, czyli dunacya iawnie y dobrowolnie ugodzona, stwierdzamy znakami krzyzow swiętych, renkami własnemi podpisuiemy się. Ję. Jankowski † Ignacy Jankowski † Michał Petreczkiewicz † Ilko Petreczkiewicz † przy tym bytność Lies Wataszczak, starosta tego aktu † Hnat Paraszczak † Fedio Krawciowicz, przysięzny † Andry Steckiewicz † Petro Wołoszynowski † Ję. Steckiewicz mp. pisarz. Datto roku 1793 februarius.

LXXV. Мшанецька громада продає Івановп Ґулї поле Андрія і Івана Куделичів, що вийшли в Угорщину, 29 марта 1793 р.

My gromada wsi kameralney Mszanca z krainy lipeckiey, derekcyy cyrkułu samborskiego daiemy to pismo Iwanowi Gulie, obywatelowi naszemu mszanieckiemu, a to w ten spysub. Poniewaz Andri y Pawło Kudelicze więcy jak lat 30 do Węgier zbiegli, a gruntu podług kart od Andria y Pawła danych nieco zostawili y opisy Iwanowi Gulie dali, tak my gromada bez lat 30, jak wyz pomienione zbiegli, tosmy wszystkie ciężary z tego gruntu odbywali y podatki do skarbu zawsze zaspakaiali tak za panow polskich, jako y za teraznieyszych, szczęsliwie panuiących monarchow, więc teraz zapatrzywszy się na pisma y wydząc, ze na ten grunt pisma służą Iwanowi Gulie, a za tym my gromada temuz Iwanowi Gulie daiemy, przedaiemy czasy wiecznymi ze wszystkiemi naliezytosciami do tego gruntu za złt. pols. 34, dico trzydziesci sztyry, do kturego gruntu nicht a nicht zadney a zadney pretensyi miec nie powinien z sukcessoruw Kudeliczowskich, ani żadnych do Iwana Guły. A poniewaz by się kto opominał o ten grunt w Iwana Guły, to nie Iwan Guła iest w odpowiedzi, alie my gromada y nas gromade powinien by cytowac do sądu, a nie Iwana Gułe, gdyz my Iwanowi y sukcessorum iego przedali. Na co dla lepszey wiary,

wagi y waloru wszędzie Iwanowi Gule danego, znakami krzyzuw swiętych ztwierdzamy. Datum w Mszancu dnia 29 marcii 1793 roku, a to przy zwykłey pieczęci naszey wieskiey. Jacko Drehenicz, przysiężny † Hnat Paraszczak z gromady † Hryc Siwak † Fedio Mysiuw † Hryć Wołoszynowski † Iwan Paraszczak † Łesio Wataszczak † Iwan Pozniak † Fedio Krawcowicz † Wasył Seńkuw † Jacko Troska † Iwan Leniński † Iwan Kohut † y cała gromada † † † † † † † † † † † † Jędrzy Steckiewicz, pisarz. Productum in officio praefecturae łumnensis die 30 maitii anno 1793. Joannes Frydl, praefectus.

LXXVI. Громадський уряд признає за Іваном Волощаком Малим спокійне уживане купленого ним поля, 28 вересня 1793 р.

Dattum w urzędzie mszanieckim dnia 28-go 7-bra 1793.

Urząd wsi kameralney Mszanca będąc proszonemi od Iwana Wołoszczaka Małego, a to na plac w osiadłosci, tak wyszedłszy y zapatrzywszy się na dokumenta, a to na pierwszy sub l. A, co Iwan Wasil przedał oycu wyz pomienionego Iwana, a to bez zadnego przymusu, plac na pręcie pola [za] złt pols. 13, na co y testament swiadczy, sub l. B na prętuw dwa. Więc tak decyduiemy, aby w spokoiu Iwan Mały ten plac y prętuw 5 uzywał, tak on iako dzieci iego, a zas w testamęcie oyciec Małego za wyz pomieniony plac dał złt. pols. 30, percepto y teraznieyszego przyłozenia się. Więc iezeliby kto iakowo kłutnie wczynał, to ad cassam policiej dac powinien będzie renskich 10, i w wielmozney prefekturze wedlug woli ukarany bydz powinien będzie. Na co dla lepszey wiary wagi y waloru nie umięiąci pisac znakami krzyzuw swiętych zwierdzamy y na to podpisuiemy się. Dat. ut intus. Fedio Krawcowicz, prysiężny † Hnat Paraszczak, wuyt † Jacko Drehynycz † Jędrzy Jankowski † Hryc Siwak † Iwan Cmajuw † Łesio Paraszczak † Vidit Verwaltung. Johann Frydl, Verwalter.

LXXVII. Андрій і Іван Стецковичі ділять ся полишеним їх братом Федем майном при посередництві громадського уряду, 20 падолиста 1793 р.

Między Janem y Andrzeiem, braciamy rodzonemy Steckiewiczamy, stanęła się ugoda na podziele pozostałey fortuny po nieboszczyku bracie naszym Fedju, jako w budynkach y krescencyi. Ma Jan Jędrzejowi bratu swemu z budynkow y chudoby talerow bitych osm, dico Nro 8, dać, owsa korcy 5, zyta garcy 16, jęczmienia garcy 16, ruchomosci drewniane podzielic w puł przy urzędach mają się, naczynie żelazne, jako to swidry, dluta y inne naczynie służyc obydwom

mają, bronę Jędrzejowi dać a pług Janowi, sąsiek jodłowy matce do smierci służyć ma, a po smierci Jędrzejowi oddany być ma, matkę naszą Jan do smierci uczciwie szanować ma y pochować powinien. Ktora to zgoda dobrowolna, ani przymuszona przy urzędzie ugodzona dnia 20 9-bra 1793. Jędrzey Steckiewicz, brat starszy † Jan Steckiewicz, brat młodszy † Marunia Steckiewiczowa, matka † Fedio Krawciowycz, przysięzny † Hnat Paraszczak, woyt † Hryć Paraszczak z gromady † Andrij Riabinec † Jędrzey Jankowski † Fedio Steckiewicz † Łesio Steckiewicz † NB. Bracia obydwa iedyn do drugiego zadney pretęsyi do siebie miec nie powinni pod odpowiedzią sądową.

Na wyz wyrazoną ugodę Steckiewiczow, jako Jan Jędrzejowi zpłacił pieniężney kwoty talerow bitych ośm, dico Nro 8, owsa korcy sześć oddał, żyta garcy 16, jęczmienia garcy 16 oddał, co się tyczy ruchomosci podług ugody podzielił w puł, jakoto przy ludziach się działo w wyż wyrażonym 1793 roku, na to się ludzie podpisuią, ile nie umietni pisma znak krzyza swiętego kładą. Co się tyczy osmiu talerow bitych iako oddane, na to świadkowie Jurko Cholewicz z Wiciowa † Jurko Krzywiecki z Wiciowa † Fedio Krawciowycz, przysiężny mszaniecki † Hryć Paraszczak z grom, W. X. Jan Demianowski, paroch mszaniecki † Ciz sami byli przy oddanju zboza opisanego y ruchomosci, na to się podpisuie zpładca. Jan Steckiewicz † P. S. Brona tudziez oddana.

LXXVIII Павло Сисин викупляє від Івана Сухого заставлене поле, 1793 р.

Kwitacya. Poniewaz polie zwane pod Siczko, a to ława Morozowa, więc ta ława była od Sysynych w Szmania Michała zastawiona, a teraz Pawło Sysyn, a swiętey pamięci syn Stefana Sysynego, tez ławe odemnie wykupuie, a to ta ława zastawiona była w (!) zł. pol. 15, ktore summe wyż pomieniony syn Stefana Sysynego wykupił y naliežytosc od tey ławy mnie oddał, a to zł. pol. 15, a więcy ani ia, ani sukcessorowie moi, zadney a zadney pretensy miec nie maio ani miec nie powinni. Na co strony obydwie przy ludziach wiary godnych nie umieiąci pisać znakami krzyzuw swiętych stwierdzamy... 1793. Iwan Suchy † oyciec, Andri Suchy syn † Przy tym ludzie będąci iako sprawiedliwie Pawło Sysyn summe wyz pomienione Iwanowi Suchemu zapłacił, tak na to znakami krzyżuw swiętych stwierdzamy die et anno ut intus. Fedio Krawcowicz, przysięzny † Hnat Paraszczak, urzad † Jacko Drehynicz † Iwan Kiszczak † Jurko Dyłyn † Jędrzey Jankowski † Fedio Moskal † M. Jachniewicz, pisarz gromadzki.

LXXIX. Мшанецькі солтиси жалують ся на громадські тягарі, які мусять поносити і просять заховати їх при їх правах, 5 грудня 1794 р.

Przeswiętna Kommisia! Nizey podpisani z jak naygłębszą pokorą y uniżonoscią łaski kommissyi przeswiętney, przy złozeniu prawa naszego sołtyskiego, dopraszamy się a to następuiący sposób, iż my podług tegoz prawa uzywamy we wsi ich cesarskiey krolewskiey mosci kameralney Mszańcu, sołtystwa łanu iednego bez przyłączonych w nim przynależy tosci y opisanych wolnosci, y na tymze łanie miesci się nas gospodarzow sześć. A luboc w tymze prawie mamy ostrzezono, azebyśmy wolnemi byli od wszelakich ciężarow, powozow, szarwarkow y tym podobnych innych skarbowych powinnosci, iednakże my już od lat 18 płaciemy kontrybucyi po złt. pols. 22, mesznego złt. pols. 5, podatku rocznego złt. pols. 120, nadto prowiant, kiedy rozkaz zaydzie, wiele na nas gromada odłozy, daiemy, z prowiantem gdzie rozkazą iedziemy y inne powozy odbywamy, na drogach cessarskich powinne dnie tak wozami, jako tez y pieszą odbywamy, do gromadzkich expensow przykładamy się, nawet łatry dwa razy wozeniem a raz rąbaniem, kiedy widzielismy, ze gromadzie pociężko będzie, odbylismy. Z tych więc powodow łaski kommissyi przeswiętney z tym naszym żądaniem dopraszamy się, aby ta nasza prosba, przy złozeniu prawa naszego, w naywyższym urzędzie ich cesarskiey krolewskiey mosci Gubernialnym, była przyłączona y oddana. Które naywyższy y nayłaskawszy urząd, uwazywszy tor (tenor?) naszych praw, tudziez na nasze powinnosci y podatki, ktore płaciemy y odbywamy, zapatrzywszy się, mamy nieomylną nadzieie, iż nas przy naszym y naszych antecessorow prawie dobrotliwie utrzymac zechce. A my za takie dobrodzieystwo nam wyswiadczone, gdy innym sposobem wypłacić się nie zdołamy, więc majestat Boski za długoletne y szczęsliwe rządow naywyższych panowanie, do zgonu naszego z wszystkiemi sukcessorami naszemi błagać zapisuiemy się. Ich cesarskiey krolewskiey mosci wierni poddani Jan Wołoszczak † Wasyl Wołoszczak † Jan Wołoszczak † Jan Dorosz †

Do przeswiętney ich cesarskiey krolewskiey mosci kommissyi pokorna proźba od nas sołtysow, we wsi kameralney Mszancu mieszkających, die 5 decembris 1794 anni podana.

LXXX. Громадський уряд посьвідчає, що солтиси в Мшанци уживають один лан поля і поносять публичні тягарі, 5 грудня 1794 р.

Nizey podpisani, daiemy wierne y sprawiedliwe zaswiadczenie sołtysom, we wsi kameralney ich cesarskiey królewskiey mosci

Mszancu zostaiącym; w ten sposob: iz ci, podług dawnego prawa, w teyze wsi Mszańcu, zażywają łanu iednego pola, bez zadnych, w swoim przywileiu wyrazonych przynalezytosci, tudzież wyznaiemy iż pomienieni sołtysi, procz kontrybucyi, mesznego y podatku rocznego, nad wolność prawa wszelkie powozy, szarwarki, prowianty y reparacyę drog cessarskich corocznie odbywaią y nam we wszystkim, cokolwiek iest pomocnego do ciężarow skarbowych odbycia, dopomagają. Na co my onym attestat wydając, dla lepszey wiary y waloru onego, nie umiejętni pisma, znakiem krzyza s. podpisuiemy. Signato w Mszańcu dnia 5 grudnia 1794 anno. Ihnat Paraszczak, woyt prawny † Fedio Krawciowicz, przysięzny † Łesio Wataszczak z gromady † Jacko Dryhynicz z gromady †

LXXXI. Два Івани Куделичі, стриєчні братя, продають своє поле Іванови Ґулї, 7 лютого 1795 р. (пор. ч. LXXV).

Nizey podpisani daiemy to sprawiedliwe wyznanie nasze Janowi Gule, obywatelowi wsi kameralney Mszańca, w ten następuiący sposob, iż my mając w teyze wsi Mszanca gruntu naszego oyczystego pręt ieden, ktorego poniewaz sami uzywać nie mozemy, tedy wzmiankowanemu Janowi Gule rzeczonego gruntu pręt pola przedaiemy, daruiemy wiecznemi czasy, a to za summę złotych polskich sto ośmnascie. Do ktorego to pręta pola łazy należące z dawna temuz Janowi Gule przysłuzać powinny, z ktorych pierwszy łaz na Polankach zwany, ciągnący się przez dwoie ugony y garbek tamże, co wszystko wynosi pod trzy dnie orania, (a to w ten czas bywa orane, kiedy w stronę ku Groziowic bywa carzyna), a zaś ku granicy bandrowskiey pierwszy łaz na Peredolinie pod trzy dnie orania, 2-gi pod Żukowem, miarek dwie do południa orania, 3-cia pod Kozim miarka, 4-ty nad Żukowym łazek pola pod dzień ieden orania. Ktoren to pręt pola z rzeczonemi łazami y placem pod budynek na nim jawnie y dobrowolnie Janowi Gule y potomkom jego wiecznemi czasy zlecamy, a to za sumę wyzey opisaną, nic a nic w pretensyę naszym potomkom nie zostawując. A ten od nas wydany zapis dla pewnieyszey w kazdym urzędzie wiary y wagi otrzymania, ile nieumiejętni pisma, znakiem krzyza swiętego podpisują, co się potwierdzamy. Signatum w Mszańcu dnia 7 lutego 1795 roku. Przedawcy: Jan Kudelicz, syn Jędrzejow † Jan Kudelicz, syn Pawłow †

To pismo czynione przy urzędzie wsi Mszańca wieskim y innych ludziach, ktorzy dla lepszey wiary znakiem krzyza s. podpisuią się. Teodor Krawciowicz, przysięzny † Ihnat Paraszczak, woyt prawny † Jan Pozniak z gromady † Łesio Pozniak † z gromady † Jan Woło-

szczak z gromady † Piotr Wołoszynowski z gromady † Hryć Woło szynowski z gromady †

LXXXII. Тестамент Василя Петричкевича, 18 грудня 1795 р.

W iymie Oyca y Syna y Ducha swietego, amen.

Ja Wasyl Petreczkiewicz będąc podobnieyszy tamtego swiata, ni jezeli tego y przy pamnienci dobrey, rozporządzam tym testamentem sumnienia mego oraz y wyrazam, co mam gruntu swego własnego woytoskiego y wolniczego, to zapisuie brataniczowi swemu na imie Michałowi swoio czensc trzecio z miendzy braci moich po oycu naszym, ruwnym podziałem, od granicy bandroskiey w iedne strone, zas w druge strone do granicy grozioskiey. Budynek wszystek, ktoren się znayduie na gruncie wysz wyrazonym, Michałowi zapisuie y potomkom iego na wieczne czasy; zboza, jakie się na obsiw tego gruntu jakie się znayduie, wszystko zapisuie Michałowi wysz wyrazonemu. Zaś co się tyczy zony moiey powinien io szanować bratanicz muy wysz wyrazony az do ostaniego zycia na tym swiecie y do grobu przyprowadzic po krzescìansku, krowe.... z Michnowca winien mi złt. pol. 16, Nro 16, ażeby oddał zonie moiey, na miarce na polu za obszarem na zastawie Lesia Pozniaka złt. pol. 3, Nr. 3, Starzawskiemu taliaruw bitych trzy, alie jusz oddane, krowe jedne z wysz wyrazonych kruw dwuch iedne przedac, jecze dołozyc na cztyrydziescie mszy parochowi oddac Ktorym to ja testamentem stwirdzam y podpisuie, jako nie umieiocy pisac znakiem krzyza swiętego podpisuie się. Wasyl Petreczkiewicz † Przy bytności moiey ludzi wiarygodnych jako chorego nawidzaiąc: Iwan Petreczkiewicz † Jacko Petreczkiewicz † Łuc Lininsky † Michayło Jaceiow † Iwan Jacieiow † Fedio Petreczkiewicz † Michał Michalikoski mp. Datum wsi Mszanca die 18 X-bris anno 1795.

LXXXIII. Громадський уряд рішає, щоби брати Андрій і Михайло Петричковичі поділили ся ґрунтом по половині, 28 цьвітня 1796 р.

Działo się na urzędzie wieskim mszanieckim dnia 28 kwietnia roku 1796. W sprawie y akcyi sądowey mnię̨dzy utsciwemi braćmy rodzonemi Petreczkiewiczamy, iż Michał Petreczkiewicz zapozwał brata swego Andrya, a to w ten sposób y skarzył się, że Andry Michałowi parkan w oborze prasem (прьасем) dwie rozrzucił, a Michał chory będący nic mu nie mowił, więc my urząd pytając się obydwoch braci: „Czy tylko się na parkanie sądzicie?“ — odpowiedzieli obydwie strony: „nie tylko sądziemo (!) się na parkanie, ale i na gruncie“. Ponieważ Michał powiada tak, że ja powinien puł gruntu trzymać, a Andry odpo-

wiada, że nie powinienes, więc my urząd wysłuchawszy kontrowersii stron obydwoch podług sumienia naszego tak decyduiemy, aby grunt iako to gromadzki y woytowskiy w puł trzymali, a złaszcza ieszcze Michał brat młodczy matkie staruszkie na swoim chlebie trzyma y brata kalikie na imię Hnata y to tysz tak przysądzamy, aby bracia obydwa, Michał y Andry bratu swemu Hnatowi po staiach pola nie broniły posiewać sobie dla wyżywienia iako kaliki do śmierci, a po śmierci matki y syna Hnata Michał y Andry pochować, iak się należy, powinni i na budynkach oyciec ich podzielił ich, iako tosz y krestensio y ruchomosci (!) ruchomo y nieruchomo; ieden do drugiego żadney pretensyi roscić sobie nie powinnie. Poniewasz jusz po kilka razy rożne sobie punkta zadawali a żadnemi swiadkami nie dowodzili, to sąd nasz urzędniczy na takowe punkta nic nie decyduie forum wyszey zwirszchnosci (?). Co teraz my urząd wieski mszanieckii nakazuiemy. Datt. ut supra. Hnat Paraszczak, woyt prawny † Iwan Siwak, przysiężny † Jacko Troska z gromady † Jędzey Steckiewicz, pisarz.

LXXXIV. Яцько Дригинич дає кусень поля Іванови Волощакови за сукно на сїрак і 9 зол. п., 20 жовтня 1796 р.

Jawnie y dobrowolnie Jacko Drahinicz Iwanowi Wołoszczakowi daruię na dwoch prętach swego gruntu pola Łozine od gaci woytoskiey po drogie publiczno, a to się daruio za to, ze Jacko Drahinicz odebrał darowizny w Iwana Wołoszczaka na kurte sukna czarnego syna po wcce (?) y złt. pol. 9 winych, więc ja teraz nizey podpisany daię y daruię te miarkie Iwanowi Wołoszczakowi o (!) wieczne czasy y potomkom iego, daruię bez zadnego podatku y płaty. Na to się podpisuię znakiem krzyza swientego. Działo się w domku Jacka Drahinicza dnia 2 8-bris 1796 roku. Jacko Drahinicz, posesor tego gruntu † Pazia małoznka † Przy tey dobrowolne complenacyi bytnosć ludzi nie pomału wiary godney: Łukasz Mysiow, przysięzny † Hnat Paraszczak, woyt prawny † Andry Paraszczak † Wasyl Szewiak † Wasyl Senkow, Jacko Drahinicz Troska † Hryc Paraszczak † Jędrzy Steckiewicz.

LXXXV. Передшлюбна умова між Іваном Ґулою і Стефаном Мельниковим, 15 сїчня 1797 р.

Mniędzy pracowitym Iwanem Guło z iedney, z drugiey pracowitym Stefanem Melnikowym staneła dobrowolna zgoda, ni wczym nieodmienna, a to w takowy sposob, iz Iwan Guła przystanawia brata swego na imie Dmytra do curki Stefana Melnikowego na imie Jewki i zapisuie bratu swemu Dmytrowi wniosku na woły czerwonych złotych sześć, Nro 6, krowe iedne y owce iedne kotno, owsa korcy

dziesiec, Nro 10, zyta mace, jęczmienia mace, bobu garcy 8, pola pod pług ieden na Peredolinie, iedna strona wyz miankowana. Zas druga strona Stefan Melnikow zapisuie zięciowi swemu y corce swoiey na imie Jewce gruntu pola prent ieden y łazow w puł, co do dwoch prentow nalezo, budynku połowe, krescencyi połowe, iakowa się znayduie. Zas co się tyczy curki moiey młodszey zostawa iey prent pola y łazow puł. A iezeli zięć moy Guła wyposazyc dopomoze, tedy drugi prent zięciowi memu nalezyć będzie takze z łazami y mnie y zone moie do grobu przyprowadzi, tedy obydwa prenty zięciowi memu nalezyc będo z łazami. Ktora to intercyza, czyli dunacya dla liepszey wiary y wagi nie umieientni pisma znakami krzyzuw s. podpisuiemy. Działo się w Mszancu dnia 15 januarii 1797 roku. Iwan Guła † Stefan Melnikow † Stefanowa Melnikowa zona † Przy tey intercyzie bytnosć Hnat Paraszczak, starosta † Łukasz Mysiow, przysięzny † Iwan Paraszczak z gromady † Iwan Wołoszczak Paszkow † Jędrzey Steckiewicz, pisarz.

LXXXVI. Тестамент Стефана Сисина, 28 січня 1797.

W imie oyca y Syna y Ducha swiętego, amen. Ja Stefan Sysyn będąc od Pana Boga chorobo nawidzony a na umysle zdrowy, czynie porządek mniędzy zono y synami swoiemy, to iest starszym Liesiem, a młodczym Łuciem. Zapisuię im gruntu pola prentow szesc, ktore grunta ydą nie wraz, ale kazdy z osobna liezy, to iest dwa prenty biezące od miedzy Macka Sysynego z gury a z dołu miedzy Iwana Oszczypka. Do tych dwoch prentow dwoch y dwoch prentow Macka Sysynego pod sciszko ydący do Groziowy łaz zaczyna się od kirnicy z gury a na duł az do chaszczu, to powinni się dzielić Liesio y Łuc z Mackiem Sysynym na puł troie wgony. Pod Diakunko pod pług y puł wraz z inszymy Sysynymy podział mają. Zas prent pola od miedzy Pawła Sysynego za polanko od Pawła Sysynego miedzy od siodła az do potoka Tepłego granicy groziewskiey, to na czworo dzielić powinni, to iest Pawło Sysyn y Łuc Sysyn, Liesio y Łuc Sysyni y Macko Sysyn. Pod Kiczyrkami orane pole i sianozęc, to nalezy synom moim Liesiowi y Łuciowi trzecią czensc, miarka w mosta przy miedzy Mysiowey z gury a z dołu miedzy Wasyla Kohuta. Zas mam gruntu kupionego zwanego Kubrostwa prentow trzy Do tych trzech prentow łazy: pirszy łaz na Polance pod pługow dwa od miedzy Iwana Paraszczaka z gury, z dołu Bobowey; od potoka Jaciowa do potoka Tepłego za Polanko pod pługow dwa, to pod pług ieden bratowey moiey Iwanowey Kohutowey, a pod pług synom moim. Ten łaz liezący od potoka Tepłego przypira do gruntu Łukaczostwa. Zas winna mi

bratowa zł. pols. 33 gr. 20. Co zas bratu naystarszemu zpłacałem y wydałem Liesiowi owsa korcy 22, bobu garcy 8, jęczmienia garcy 8, zyta garcy 8, bykow pare, ktore na dziesiey[szy] czas walory (!) talerow bitych 20 y krowe iedne; to jusz moie bratanicze do synow moich nic miec nie powinni. Mniędzy Horbki łaz pola z dołu miedzy Siwego przypira do chaszczow zarosłych horbka wirszka. Przy tym testamencie bytność ludzi nie pomału wiary godney. Ja, jako smiertelny, ten testament stwirdzam pod sumieniem moim y ktoby się moy testament wazył kasowac, tedy ten będzie miec sąd na tamtym swiecie. Działo się w domu Stefana Sysynego dnia 28 januarii 1797 roku. Stefan Sysyn. Przy tym testamencie bytność: Łuc Mysiow, przysięzny † Hnat Paraszczak, woyt † Łuc Sysyn z gromady † Pawło Sysyn z gromady † Hnat Sysyn z gromady † Fedio Kohut z gromady † Jędrzey Steckiewicz, pisarz.

LXXXVII. Тестамент Михайла Драгунича, 8 цьвітня 1797 р.

Opis testamentu swiętey pamięci Michała Drahunicza.

W imie Oyca y Syna y Ducha Swiętego amen. Ja Michał Drahunicz będąc cielesno chorobo od Boga nawidzony, a na ciele moim zdrowy czynie porządek mniędzy zono y dziecmy moiemy. Zapisuię gruntu swego oyczystego pola prent ieden y łokiec ieden w obydwie strony, zas łazy, gdzie się znayduią, to z bratem moim rodzonym na puł dzielic się powinni. Poniewasz cząstka gruntu brata mego Andrja iak y u mnie y dlatego łazy w puł mają uzywać, a com kupil ławe pola pod Sieczko w Ilka Kudolina Łapowskiego za talerow bitych osm, Nro 8, y miałem karte na wieczne czasy, ale zgorzała, ale sumienie moie nie zgorzało y gromada barzo o tym zna. Co się tyczy długow, com komu winien; Lipie zydowi winien złt. 7 groszy 20 y owsa saganow 4, zyta saganow 2, zas Lieybie arędarzowi winien złt. 8 groszy 20, Iwanowi Liemakowi winien złt. Nro 21 y jęczmienia garcy 8. Na ten dług na pole ławe pod Sieczko na zastawie na ten dług ma pola ławe Liemak trzyma pod Sieczko na zastawie, zas zięc moy Hryc Sawczak winien mi posagu po curce moiey. Dałem bykow pare, za ktore wzioł talerow bitych dziesięc, Nro 10, zupan y sirak, pierzyne, inne bielizne, i zawicie białogłowskie; imci xiędzu Janowi Demianowskiemu parochowi mszanieckiemu czerwonych trzy, Nro 3, a com kupił chałupe w Andria Senydy y zapłaciłem mu zupełnie, a Andry Senyda ma mi dodac sztuk 7 brusow, lub łupanego drzewa stuk 7. Co ja teraz ostatney woli tego swiata wyraziwszy sprawiedliwie pod sumieniem ten testament podpisuię. Działo się w domu moim dnia 8 kwietnia 1797-go roku w Mszancu. Przy tym

ludzi niepomału bytnośc: Łuc Misiow, przysięzny † Iwan Wołoszczak, sołtys † Iwan Liemak † Hryc Liemak † Jacko Paraszak † Ignacy Jankowski † Ję. Steckiewicz, pisarz.

LXXXVIII. Громадський уряд означує становище мшанецьких війтів в справі пошошеня громадських тягарів, 20 вересня 1797 р.

Niżey podpisani, imieniem całey gromady sprawiedliwie ninieyszemi woytow wsi naszey kameralney Mszanca zaswiadczamy, jako ci, luboć mają prywilegia, które ich przodkom y im onych potomkom na zawsze służą, iednakże: 1-mo, podług tych prywilegiów wolności sobie przyzwoitych, jakoto młynów, karczem, danin, ktore ich przodkom przysłuzały y ciż onych partycypowali, nie używają, 2-do owszem do gromady kontrybucye, koszta, jakowe tylko być mogą y procenta płacą, powozy i szarwarki na drogach cesarskich, pieszą i wozowo wartę do kassy y magazynu prefekturalnego odbywają, na reparacyę do karczmy y młyna skarbowego w Mszańcu y pieszo za rozkazem naszym chodzą, oraz drzewa na reparacyę y słomy na pokrycie onych corocznie dodają. Jedynie tylko od nas gromady tym się rożnią, że łatry do żup starosolskich ani rąbają, ani wożą, ale na to mieysce hiberne, czynsz y meszne do skarbu ich cesarsko-krolewskiey mosci płacą. Na co dla lepszey wiary y wagi nieumiejętni pisma znakiem krzyża s. podpisuiemy się. Signato w Mszańcu dnia 20 7-bris 1797 roku. Ihnat Paraszczak † wóyt prawny, Łukasz Misiowicz, przysiężny † Łesio Wataszczak † z gromady, Jan Paraszczak † z gromady, Hryć Siwak † z gromady, Piotr Wołoszynowski † z gromady, Hryć Wołoszynowski † z gromady.

Pieczęć gromadzka zginęła y z tych przyczyn nie wycisnioną została.

LXXXIX. Передшлюбна умова між Теодозією Когутовою і Теодором Стецкевичем, 9 жовтня 1797.

W niedostatku stempla. Stanęła pewna ni wczym nie odmienna ugoda y stateczne postanowienie między stronami; z iedney Teodozyą Kogutową wdową y synem iey Janem, a z drugiey strony Teodorem Steckiewiczem y corką iego Tatyanną w nizey opisanym sposobie, iz Teodor Steckiewicz zamyslał wydać w małzeństwo corkę swoją Tatyanną za Jana Koguta, dla ktorych na początek gospodarstwa strony obydwie dać obiecują przyzwoitą nalezytość. Teodor tedy Steckiewicz po corce swoiey obiecuie pieniądzami czerwonych złotych Nro 9, krow dwie, bykow parę, iałowek dwie, zrebie y owcę iednę a Teodozya

Kogutowa pola prętow 3 w obydwie strony, wołow parę, klacz. A poniewaz budynki stare pogorzały, więc z tey chałupy, ktora iest kupiona y wystawiona y z stodoły, na ktorą teraz drzewo wożą, Jan młodszym braciom swoim Janowi y Hryciowi będzie powinien byé dopomocnym, jak się będą... gospodarstwo zabieraé, do wystawienia budynkow, y... czas te, ktore teraz na placu zostają... własciwe. Ktore ugodę dla większey pewnosci y waloru, strony obydwie, ile nie umiejętni pisma znakiem krzyza swiętego podpisują. Teodozya Kogutowa † matka, Teódor Steckiewicz † oyciec. Ta ugoda dla swoiey lepszey pewnosci y wagi działa się przy ludziach wiarygodnych, ktorzy ile nie umiejętni pisma znakiem krzyza swiętego podpisuią się. Dato w Mszańcu dnia 9 miesiąca pazdziernika 1797 roku. Ihnat Paraszczak † woyt, Lesio Wataszczak † z gromady, Jan Paraszczak † Piotr Sysyn † Lesio Sysyn † Jan Michawkow † Fedio Kogut † Wasyl Leseyko † z Michnowca. Wird vom Amtswegen bestättigt. Łomna d. 14 Octobr. 1797.

XC. Громадський уряд обстає за Лесем Ватащаком, від якого Петро Сисин неслушно домагав ся звороту вложених в наєм пропінациї гроший, 9 червня 1798 р.

W niebytnosci stempla. Ninieyszemi urząd y gromada, tudziez niegdys spolnicy propinacyi wsi Mszanca, zaswiadczamy, iz Lesio Sysyn, a oyciec Piotra Sysynego, do społki tey propinacyi nalezał y tych, ktore pretenduie sobie, pieniędzy nie zyczonym sposobem, ale przez społkę dał między nizey podpisanych spolnikow. Lecz poniewaz Piotr Sysyn swoie pieniądze teraz od Łesia Wataszczaka szczegulnie repetuie y na tego koniecznie usiłuie exekucyę wyrobic, my więc polegaiąc na dowodach: 1-mo, że te pieniądze Lesio Wataszczak na swoie potrzebę nie wzioł, ani zyczył, 2-do, tez pieniądze Lesio Sysyn, ile będąc spolnikiem, złozył do społki, 3-o, poniewaz temiz pieniądzami juz od lat kilku nikt nie zachodzi się, ani handluie, ale podług regestru sprawiedliwie spisanego lit. a. przyłączonego, na gromadzie mszanieckiey zostaią, przeswiętnego urzędu dopraszamy się, aby Lesio Wataszczak, ile nie winny, od exekucyi uwolniony, a gromadzcy obywatele na tymze regestrze zostaiący, nakaz oddania należytego długu odebrali, przeswiętnego urzędu iak naypokorniey dopraszamy się. A dla lepszey wiary, ile nieumiejętni pisma, znakiem krzyza s. podpisujemy się. Dan w urzędzie wsi kameralney Mszanca dnia 9. iunii 1798 roku. Ihnat Paraszczak † woyt, Łukasz Misiowicz † przysięzny, Jan Pozniak, z gromady, Jurko Dylin, z gromady. Spolnicy: Lesio Wataszczak, Piotr Sysyn, Jan Demianowski mp.

Се письмо переписав о. Іван Демянівський, тодїшний сотрудник при своїм батьку в Мшанци, в громадську книжку. До неї вписували громадські писарі всяку всячину. Є ту кілька завіщань, інтерциз та контрактів на продаж ґрунтів. В нїй майже все списав Андрій Стецкович, громадський писар в Мшанци при кінци 18 а на початку 19 в. Ся книжка ще й тепер є в переховку родини Андрія Стецковича. Більшу часть карток з переду хтось вирізав при самім хребтї. Повідають люди в селї, що сї картки нароком вирізано, бо коли би се не зроблено, було би пів села вигоріло.

XCI. Самбірський окружний уряд повідомляє парохіяльні уряди, що о. Шеремет з Вовчого дістав нагану за вінчане людей без дозволу домінії, 16 лютого 1799 р.

Wszystkim duchownym imci XX. parochom y gromadom. Cesarsko-krolewski urząd cyrkularny względem popełnioney samowładnosci X. parocha Szeremety w Wołczym do prefektury ninieyszą wydał rezolucyę, ktora od słowa do słowa tak opiewa:

Imci X. Szeremetowi Parochowi w Wołczym. Prefektura kameralna łumnianska, doniesienie pod dniem wczorayszym uczyniła, że X. Szeremet zgromadzonemu w cerkwi ludowi publicznie ogłosił, iż żaden, któren się żenić ma, pozwolenia od prefektury wzmiankowaney na to nie potrzebuie y X. paroch bez pozwolenia dominii kazdemu slub benedykować będzie. Jakoż już 26 opowiedzi stronom takowym ogłosił, ktore od zwierzchnosci dominikalney zadnego pozwolenia do zenienia się nie mają. Takowy tedy samowładniczy poddanych burzący y gruntową zwierzchność poniżający postempek X. Szeremetowi z tym nakazem gani się jak naysurowiey, ażeby żadnemu poddanemu, bez pozwolenia prefektury łumnianskiey slubu dawać nie wazył się. Inaczey bowiem za kazdy, bez pozwolenia dominikalney zwierszchnosci dany slub kary 6 # zapłaci y procz tego iego upartość y niespokoyne zachowanie się tak konsystorzowi, jako y wysokim rządom krajowym, dla dalszego ukarania doniesionym zostanie. W Samborze dnia 13. lutego 1799 roku. Raab mp. Takowe kopie wszystkim imci XX. parochom y gromadom, na ten koniec do wiadomości daie się, aby się stale wszystkich wysokich przepisow trzymali, od złego przykładu z strony X Szeremety danego nie zarażali się y strzegli się takowych postempkow czynić, a bez pozwolenia zwierszchności żadnych nie zawarli (!) slubow. Łomna die 16. februarii 1799. Przez cesarsko krolewskie prefekturę łumnianską. Ernest Haysler mp. prefekt.

XCII. Присуд громадських урядів з Мшанця, Бистрого і Михнівця в справі спірного ґрунту між Іваном Волощаком і Іваном Дорошем, 6 мая 1799.

Działo się w urzędzie mszanieckim dnia 6-go maja 1799.

Na fundamencie rozkazu od przeswietnego sądu kameralnego nam urzędom wsiow trzech, iako to mszanieckiego (!), bystrańskiemu y michniowskiemu zlicono dla rozmiaru gruntu zwanego łaz Hryniow nazwany, licencyą sądowo wyszedłszy na wyz zwany łaz rozmierzylismy; od lasu skarbowego Zakutyne w puł dzielic się powinni Iwan Wołoszczak z Iwanem Doroszem, połowa Wołoszczakowa z dołu od miedzy woytowstwa, a gurna Doroszowa, zas pirsza po Zakutynie miarka pod dzięsięc pretow od woytowstwa Iwanowi Wołoszczakowi, zas druga miarka Iwanowi Doroszowi po prętow dzięsięc od woytowstwa do granicy Michnowskiey obydwie strony. Reszte pola oranego obopulnie Iwan Wołoszczak Iwanem Doroszem uzywac powinni, poniewasz butownie (?), strona przudy ktora strona zasiała kazdy własciciel podług rozmiaru y swoiey miarki zkosic ma. Co my urzędzi (!) wsiow trzech zliceni tym dekretem nakazuiemy y na to się podpisuiemy znakow (!) K. s. kładniemy. Hnat Paraszczak, woyt † Wasyl Senkow, przysięzny † Jacko Rapacz, przysię[zny] michnowski † Bazyli Terlecki, przysięzny bystranski † Lukasz Mysiow, przysiężny przeszły † Jacko Drahinicz z gromady † z gromady Hnat Wołoszynowski † Andry Choma † Hryc Bardyc † Lies Pozniak z gromady † Ten rozmiar ma się kommunikowac przez kopię stronie przeciwney, a iezeli strona przeciwna do dni 14 od tego rozmiaru zadney appellacyi nieuczyni, tedy w swoiey mocy zostanie. Die 8 mai 1799. Smolnica (під Старим містом). Franc... ius kaalis (Judex cameralis).

XCIII. Податок мшанецької громади визначений дня 24 вересня 1799 р.

Repartycya. Na fundamencie c. kr. cyrk. rozporządzenia wies Mszaniec do eferunku za rok 1799 przystawić powinna mac 206 czyli 103 korcy owsa et quidem

	Owies	
	korcy	garcy
gromada	68	20
nowosadkowie . . .	13	
woytowie . . .	10	
sołtysi	5	22
xiądz paroch . . .	5	22
Summa .	103	

Takowe quantum czystego owsa powinno na dniu 11 8-bra r. t. zapas do magazynu przemyslskiego bydz offerowane, inaczy surowa na wyzwyrazone strony wypadnie exekucya. Łomna d. 24 septembris 1799. Richter, krainik.

XCIV. Мшанецька громада посьвідчає, що Андрій Янківський, посесор частини мшанецького війтівства правно уживає поле Погар, 2 грудня 1799 р.

Attestatt. My niżey na podpisie wyrażeni znamy (!) tym zaświadczeniem, danym imć panu Jędrzejowi Jankowskiemu, posesorowi czensci woytowstwa mszanieckiego, iż jako my sami nie słyszeli od inych, ale widzielismy, że dziad Jędrzeja Jankowskiego krzakow... krzaki y czyscił pole iako swoie, będąc uprzywiliowanym na pole zwane Pohar, do ktorey Pohar wdzira się Hnat Sysyn Fedkow, a nie pokazuie się w żadnym testamencie, ani w dokumencie nie zaswiadcza Hnatowi Sysynemu, lub wszystkim Sysynym, chiba w roku teraznieyszym 1799 zmirał Łuć Sysyn [i] z namowy w swoy tessament napisał Pohar, a daley y w pradziadowskim testamencie nie opisana Pohar Sysynnym. Do tego się protestoweł Jędrzey Jankowski podczas pisania testamentu s. p. Łucia Sysynego z ludźmy gromadzkiemi, dobrze w tych gruntach wiadome (!), aby nie opisywał woytowstwo na gromadzkie grunta. Na to się podpisuiemy znakami krzyża swiętego. Datt. Mszaniec die 2 X-bris 1799 roku. Jacko Drahunicz Troska Staryczkowich † Lies Wataszczak z gromady † Fedio Krawciowicz z gromady † Jacko Drahunicz z gromady, † Hryć Paraszczak z gromady † Ję. Steckiewicz mp., pisarz. Przy tey (!) zaświadczeniu bytność ludzi nie pomału wiary godney: Wasyl Seńkow, przysiężny † Hnat Paraszczak, woyt prawny † Hnat Wołoszynowski † Fedio Drahunicz z gromady † Iwan Lieniak z gromady †

XCV. Лопушанський писар виправдує ся перед гвоздецьким урядом з закидів пороблених йому Федем Галевичем і ин. (поч. XIX в.).

Do Przeswiętney ces. krol. ferwalteryi krainy gwozdeckiey!

Przeciwko supliki (!) od wolnych ludziy z Łopuszanki na zadane zarzuty fałszywe pod 21 junii r. b. podanych (!) sumienną a sprawiedliwo daie explikacyią takową: 1-mo nazywa mnie Fedio Halewicz ferwalteryią, a więcey piiak pisarz Strzeleckiy ze swoiey głowy maluie z tych powodow, że ten Fedio Halewicz iakoweś dawne ma na mnie zawzętosci nie maiąc czym zemste robić, myszli, że mnie tym u wielmożnego pana w niełaskę wprowadzi, ponieważ iego to ciężko obchodzi, że ja sie jeszcze około przeswiętney ferwalteryi cokolwiek kręce. Prawda, że w rozkazach, kiedy widzę, że woyt zaniedbywa, na ten-

czas ia się w to sczerze wdaie, by zadosyć uczynioną było y to Fedia Halewicza nie kontentuie. Na ostatek tak ten chłop na mnie zawzięty, opisać trudną, ale Pan Bug widzi y ludzie, że daremnie; odgraża, że ia winien, że każo iem szarwarki robić y robocizne zapisuie, ale w tey mierze moia (!) daremna od niego napaść. 2-do. Skarzy, że grąta, łąki gromadzke używam y robotnikow, wiele chce, mnie daią. Prawda łąkie pod Hreble na 4 fury siana kosze, ale za to cały rok z pisaryią gromadzie slepam; więcey ani grosza nie mam w gotowiznie, pole zaś obocze (?) gromada dobrym sposobem mnie do smierci do używania wypusciła, na co mam dokumęt zaintabulowany. Co się tycze robotnikow, kiedy sobie gromade poprosze, czasem na poranek, tak iest grzeczna, że mnie poratuie, ale za to maią wudke y tiutiun, liecz to wszystko nie gwałtem, ale dobrym sposobem bywa. Niech przeświętna ferwalterya zważy niegodziwość y zazdrość tego Halewicza y iego wspuł wyżey wyrażonych niespokoynych napasników y ludzkość pisarza strzeleckego, czy godziwie to pisał, co nie iest z ich krzywdo. 3-tio. Mam także ucienienżenie od Jozefa Jaworskiego, że ten mnie rożne czyni szkody, ktoremu ia przy urzędzie muwił y przy gromadzie, aby mnie zanichał, a do tego zbił mi daremnie pastucha. Lecz ia, upominaiąc się o to pięknemi słowy przy woycie, cięszko zostałem znieważonym od niego — szanuię honor — psem, drabem, swinio mnie nazywał y to, co nie należało, grubianskemi słowami swoiemi, iak mu się podobało, zelżył. I tom cierpliwie ponosł. A że iemu Pan Bog dał na Samuela grącie, że iest bogatym, z zawzętosci muwił gromadzie, aby odemnie zapisany kawał pola odebrali y łąke za pisaryią używane; Deklarował dać na zastaw pułtrzecia tysąca wyliczyć y samowładnie od pisaryi oddalić przyrzekał, ale to podobną na władzy przeswiętney ferwalteryi zależy, nie na takich Jaworskich mocy. 4-to. Żalo się na mnie, że ja prowianty i garce nie daie. Zaswiadczy mnie gromada, że ja co tylko było prowiantow, wszystkem, co na mnie z grątu rozdanego wypadało, zapłacił, do oka będzie. Co się tycze garcow, tedy y suplikanci dopiero raz pierwszy w r. t. dali, o ktoren mnie nic nie muwili. Ja nawet nie wiedział, kiedy zsypali y zawiezli, nie byłbym w tym uporczywym, byłbym oddał. Jednakowoż w innych wsiach pisarz ma forszpany... ale ja w każdym razie płace, co i w tym roku za forszpany.. dałem złt. pols. siedm, gr. 10, takze do oka będzie muwioną. Ja zaś czyniąc zadosyć moiemu obowiązkowi pisarskiemu, już lat 9 od wszystkich wolnych ani grosza moiey należytosci za pisaryią nie widziałem, płacic nie chcą y o co późniey swoie zażalenie podać przymuszony iestem. 5-to. Skarzo na mnie nie słusznie, że ja zakazał pisarzom, aby tymże supliki nie pisali. Dla lepszey prawdy dowodow,

iak będą pisarze na sessyą kiedy zwołane, niech przeświętna ferwalterya raczy spytać się, kiedym to zakazywał, a tak pomiarkuie swoim delikatnym zdaniem, czyli należy takowe rzeczy pisać, czego doprowadzić trudną, co także kompozycyia pisarza strzeleckiego karygodna. 6-to. Na koncu powiadaią, że ia za gromado stoie. Prawda, że ia wszystko, coby gromadzie było z ich dobrem, radbym dopomagać, ponieważ od gromady mam kawałeczek chleba, należy za dobre dobrym zawdzięczać, gdyż gromada przecie mnie szczersza, iak wolne, ktore nie tylko, aby mnie moią zasługe własną wypłacali, ale ieszcze na moie zniszczenie... waią. Pan Bug y ludzie widzo, że mnie zaśane zboża, ogrody....

Гвоздець, де була фервальтерія, невеличке сільце над Дністром, належить тепер до турецького пов., Лопушанка Хомина до старосамбірського, так само село Стрілки, з якого був стрілецький писар, ворог лопушанського. Виправдуванє написане на одній аркушевій картці по обох сторонах, кінця не має. Ся картка заховала ся припадком між иньшими паперами у одного ґазди в Мшанци. В сїм письмі досить виразно виступає ріжниця між вільними, упривілеованими, і громадою — підданими. Воно написане десь з початком 19 в., пізнійше належав Гвоздець до фервальтерії в Спасї.

XCVI. Андрій Янківський з своїми синами продає прут поля війтівства Лесеви Стецковичови за 164 зол. п., або 20 талярів битих, 18 мая 1800 р.

Opis mniędzy imci panem Jędrzeiem Jankowskim y Liesiem Steckiewiczem stanoł. Działo się na urzędzie mszanieckim dnia 18 maja 1800 roku. Chientnie, iawnie y dobrowolnie stanoł zapis w takowy sposob: Imci pan Jędrzy Jankowski z synamy swoiemy, to iest Ignacym y Michałem przedał gruntu swego oyczystego prent pola woytoskiego na dulnym łanie Liesiowi Steckiewiczowi za summe złt. pols. 164, alias talerow bitych 20 y puł o(!) wieczne czasy y potomkom iego. My Jankowscy wyrzykamy się nie zostawując nic a nic ani sobie, ani potomkom naszym, tylko ten prent ustompiony Liesiowi Steckiewiczowi y potomkom iego, ktoren prent liezy od miedzy gurney Iwana Kohuta, a dulney Jędrzeja Steckiewicza, w biegu zas gdzie so szachownicy przy miodzach wyz spomionych Steckiewiczow, sianozenci, iakowe się znayduią, do tego prenta nalezo. Ktoren to zapis iawnie i dobrowolnie załatwiony. Nie umieiętni pisma znakamy krzyzem swiętym stwirdzamy i renkamy własnemi podpisuiemy. Jędrzey Jankowski, oyciec † Ignacy Jankowski, syn † Michał Jankowski, syn † Przy tym zapisie bytność :

Hnat Paraszczak, woyt † Łukasz Misiow, przysięzny † Fedio Steckiewicz † Jędrzey Steckiewicz mp., pisarz.

XCVII. Тестамент Андрія Драгунича, 22 жовтня 1800 р.

Opis testamentu Andrya Drahunicza.

W imie Oyca y Syna i Ducha s. amen. Ja Andry Drahunicz czynie dyspozycyą duszy moiey y porządek majątku mego y zapisuię brataniczowi swemu na imie Stefanowi Liemakowi grunt[u] prent y łokiec w obydwie strony y łazy, gdzie się znachodzic mogo, w Jaciowie pod pług, łazek na Barnyczat Hradce (Барничат грядка) do południa orania od miedzy gurney Iwana Michałkowego, z dołu między Michała Drahunicza, po koniec Sieczki łazek pod dzien orania, z dołu miedzy Fedia Drahunicza az po droge, zas na Barnyczat Hriadce dwa kawałki, na teyze grządce miarka, a nalezy do gruntu Szewiakowego, zas ku bandrowa granicy w Syhawce łazek pola więcey iak na pułtora pługa orania, od miedzy gurney Cmajowey do miedzy Michała brata mego y sianozęc w spulstwie, łazek pola w Kiczerze od miegzy dulney woytowskiey do miedzy Łazarykowey, ktoren łazek był zastawny w Jurka Baryła za dozwoleniem moim takim protekstem, ze ia u Jurka byki stargował, tom mu był winien zlt. 17, tom sobie detrunkował (потрутив?) zlt. 8 za renkawiczne, a zlt. 9 bratanicz moy Jurkowi Baryłowi oddać ma, a ten łazek bratanicz moy uzywac ma, zas curce swoiey na imie Kasia zapisuie zlt. pol. 32, [które] bratanicz moy oddac ma, więc teraz ia cały majątek moy zapisuię, a do bratanicza mego moie krewne zadney pretensi miec nie mogo. Co teraz ostatney woli moiey ten testament stwirdzam y dla liepszey wiary i wagi znakiem krzyz s. kładne. Działo się w domu moim dnia 22 8-bra 1800 roku. Bratanicz moy curce moiey ma dac kor. 2 owsa. Andry Drahunicz † Przy tym testamencie bytność: Lies Wataszczak † Iwan Paraszczak † Iwan Liemak. Ję. Steczkiewicz, pisarz.

XCVIII. Контракт купна-продажі між Дунїїн Борковскими і о. Іваном Демянівським, 2 мая 1801.

Między imci państwem Mateuszem Duninem Borkowskim y Jozefą z Borkowskich Teodora Terleckiego Prokopowicza małzonką, niegdyś Jerzego Borkowskiego synem y corką, naturalnemi sukcessorami z iedney, a przewielebnym imci xiędzem Janem Demianowskim y Maryanną z Maliczewskich małżonkami z drugiey strony, staie nastempuiący kontrakt kupna y sprzedaży częsci, to iest: pięciu cwierci pola we wsi Rosochach, w cyrkule samborskim leżących, wieczyscie trwać mający, w nastempuiący sposob, iz 1-mo: imci panstwo Matęusz Borkowski,

y Jozefa z Borkowskich Teodora Terleckiego Prokopowicza małzonka mając pięć cwierci pola we wsi Rosochach, w cyrkule samborskim sytuowaney, prawem naturalney sukcessyi po swiętey pamięci Jerzym Borkowskim, na siebie spadłych, tez same, jak z dawna posiadali od przodkow swoich, rzeczonemu przewielebnemu imci xiędzu Janowi Demianowskiemu, parochowi wsi Mszańca y Maryannie z Maliczewskich małżonkom za dobrowolnie umowioną y ustanowioną szacunkową summę złotych polskich trzy tysiące, dico Nro 3000, ze wszystkiemi przynależytośćiami do rzeczonych pięć cwierci pola należącemi, jako to: łąkami, ogrodami, lasami, krzakami, pastwiskami, wodami, stawami, łazami, iednym na górze Hołowny zwaney y drugim na gorze nad Lubochową nic sobie, ani sukcessorom swoim nie excypuiąc cum jure dominii et proprietatis dają, darują. Ktorą szacunkową summę trzy tysiące złotych polskich, następuiącym sposobem kupuiący wypłacają; to iest 2 do tysiąc złotych polskich przez niegdyś s. p. Jerzego Borkowskiego, oyca naszego, pod dniem 25 stycznia 1776 roku, od konwentu WW. OO. Bazylianow ławrowskich zaciągnioną kapitalną summę libro haer. 87, fol. 33, Nro 1 onerum zaprenotowaną a przez c. krolewskiego fiskusa ewinkowaną y w stopniu exekucyi będącą; jako detaxacya tych pięciu cwierci pola, libro eodem, Nro 7, onerum prenotowana naucza, z expensami prawnemi y zaległą prowizyą, przez wyż rzeczonych iuriskwezytorow do kassy fundi religionis, a prowizyonalną do dnia 5 kwietnia roku 1800 narosłą ad alterum tantum WW. Konwentowi ławrowskiemu OO. Bazylianow ogolnie dwa tysiące trzysta dziesięć zł. pols. i groszy 6, dico Nro 2310, gros. p. 6 wynoszącą zastępuie za iudisdatorow (!) y Barbarę małolenią Borkowską, unikających expens exekucyi y szkody z nizey wypaść mającego na licytacyi szacunku, wypłaconą, jako osobne kwity do tabuli krajowej podane ad Nrum 17275/801 o extabulacyą teyze summy swiadczą, pro persoluto przyimują, jako dług gruntu tyczący się. 3-tio. Z resztującey szacunkowey sumy na siebie przypadaiącey po 230 złt. pols., łącznie 460 złt. pols. do rąk wyliczoney, przedający kupuiących ninieyszym kwituią kontraktem. Jednakowoż 4-to. Na dopełnienie szacunkowey summy 3000 złt pols. na małoletnią siostrę przedających Barbarę Borkowską przypadającey bezpieczeństwo na teyże częsci samey kupioney zapisują y osobnym skryptem zaręczają z obowiązkiem płacenia prowizyi po 6/100 dla małoletney rocznie dopoty, dopoki lat wielko letnosci nie dostąpi; skoro zaś wielkoletnią zostanie, natychmiast do rąk teyże kapitalną summę 230 złt. pols. wyliczyć przyrzekają. 5-to Imci panstwo przedający wolney intromissyi urzędowey do kupionych częsci natychmiast dopuszczają i tey ani przez siebie, ani przez kogo

innego wzbraniać nie mają y papiery tey częsci przysłużające kupującym pooddawać przyrzekają. 6-o. Za pewność dziedzictwa tychże części rezygnowanych y wszelkie pretensye tyczące się gruntu, na osobnych częsciach swoich w Rosochach sytuowanych zapisują imci państwo przedający kupującym. A nawzajem 7. Wielebny imci xiądz Jan Demianowski y Maryanna, małżonkowie kupujący ewikcyę zapisaną akceptują. Ktory to kontrakt y wszystkie w nim opisane punkta strony sobie nawzaiem dotrzymać y ziścić obowiązują się. Dla lepszey wiary wagi y waloru, rękami własnemi, przy uproszonych przyiaciołach y swiadkach, bez ich uszkodzenia, podpisuią y intabulować pozwalają. Działo się w Rosochach dnia 2 maja 1801 roku. Mateusz Dunin Borkowski † Josefa z Borkowskich Terlecka † Jako ninieyszą transakcyę we wszystkich punktach y klawzulach na osoby nasze zeznaną akceptuiemy, tak na to podpisuiemy się. Jan Demianowski mp., Maryanna z Maliczewskich Demianowska † Jako uproszony swiadek podpisuie się Jędrzey Terlecki † Побіч мала печатка з ляку. Jako uproszony swiadek podpisuie się Jan Ostraszewicz Jaworski † Jako uproszony swiadek podpisuie się Tadeusz Ostraszewicz Jaworski † Jako swiadek tych podpisow znakiem krzyza swię. podpisuię Michał Chrzanowski mp. Печатка з ляку. Jako swiadek tych podpisow znakiem krzyza s. podpisuię się Teodor Bokiewicz mp. Печатка з ляку.

XCIX. Екзекутор Янковский квітує мшанецьких „новосадків" з заплачених гроший, 4 червня 1801 р.

Ja niżey podpisany ekzekwent Jankowski znam (!) tym kwitem moim danym nowosadkom mszanieckim, stoiący na exzekucyi za odwiezienie beczek z Rrzeszowa do Tarnowa, odebrałem kontetacyi mnie należącey złt. 5, ninieyszym kwituię y na to się podpisuię. Datt. Mszaniec die 4-ta iunii 1801. Jankowski †

C. Передшлюбна умова між Катериною Сисиновою і Грицем Бардицем, 10 падолиста 1801 р.

Opis intercyzy Stefana Berdyca. Mniędzy Katerzyno Sysyno z iedney, a z drugiey Hryciem Bardycem staneła iawnie y dobrowolnie ugoda w nastepujący sposob, iż Katerzyna Sysyna przymuie Stefana Berdyca za zięcia do niewiastki swoiey na imię Iryny, ktoremu ia Katerzyna Sysyna Stefanowi Bardycowi zapisuię pola prentow dwa y puł, a to na takowy, iz małoletny wnęk moy pozostały po synu moim, to ten grunt prentow dwa y puł dzielic się ma z ma[ło]letnym Janem wnękiem moim y Stefan Bardyc zazywac powinien iako to w pocieznym gruncie, tak y w łazach, jakotesz budynkami, to iest chałupę zapisuię

ma[ło]letnemu, a Stefanowi Bardycowi w dwa rzendy staynie z komoro. Zas co się tyczy krestensii, iakowa się znayduie, obopulnie zięc moy Bardyc z wnekiem moim dzielic powinni, zas znayduie się ieszcze prent pola leżącym boku, to puł prenta nalezy wnenkowi y Bardycowi zięciowi, a puł prenta Iwanowi Sysynemu. Co się tyczy chudoby znayduie s'ę woły, ktore kosztuią talerow bitych dwadziescie y ieden, Nro 21, krow dwie, iałuwka iedna, a ta chudoba ma służyć na gospodarstwie doputy, dopuki curka syna mego na iimie Nastunia zrosnie y z tey chudoby ta curka wyposazona bydz ma. Zas druga strona, Hryc Bardyc, zapisuie bratu swemu Stefanowi na wniosek na woły czerwonych szesc, Nro 6, krowe iedne, jałuwkie iedne, zyta wnosi dwie, Nro 2, jęczmienia cwierci dwie, Nro 2, owsa korcy 6, co ja zas Katarzyna Sysyna excypuię dla siebie gruntu staie dwie do smierci swoiey, iak by się nie mogła zgadzac zięciem Bardycem Stefanem, to iest iedne staie w ieden rok ku Groziowy, drugi do Bandrowa, zas omawia sobie doskonale Stefan Bardyc, aby się lokowało wicki y na wieki z zoną swoją y dziecmi swoiemy, iezeli Bug ich da, na pułtora prenta pola a pułtora prenta małolietnemu Janowi, a nie wyday Boze, zeby na wyrok boski małoletny Jan umarł, to Stefan Bardyc ma się lokowac wszystkich trzech prentach, zas Hryc Bardyc zapisuie bratu swemu Stefanowi pola podług ieden.. Ktora to intercyza (!) czyli dunacya jawnie, dobrowolnie strony stwirdzamy i znakami krzyzow swiętych podpisuiemy. Działo się w domu dnia 10 9-bris 1801. Katerzyna Sysyna † Hryc Bardyc † Przy tey dunacyi bytnosc: Hnat Paraszczak † Łukasz Misiow, przysięzny † Hnat Wołoszynowski † Iwan Bardyc † Iwan Wołoszczak Paszko † Iwan Sysyn † Hnat Sysyn † Michał Michalikowski mp. Ję. Steckiewicz mp., pisarz.

CI Михайло Петричкович поновлює запис з 1793 р. котрим віддав свому зятеви Войтїхови Янківському частину майна, 6 січня 1802 р.

Mniędzy imci panem Jędrzeiem Jankowskim z iedney, drugiey Michałem Petreczkiewiczem czyniąc dunacyą, czyli intercyą poprawiaią starszo młodczo, ze pod dniem 6-go ianuarii 1802 datowana, a to w takowy sposob, iż na wyrok boski zona Michała Petreczkiewicza do wieczności iest oddana, wię[c] teraz ia Michał Petreczkiewicz z drugo zono pobrałem się, z Katerzyno Czarniecko ze wsi Czarney. Więc teraz ia Michał Petreczkiewicz zapisuię powtornie zięciowi swemu na imię Woyciechowi potwirdzaiąc pirszo donacyą pod rokiem 1793 tako prawoscio gruntu oyczystego takowy wcząstek, iak u mego brat[a] Ilka iest, zas zmarłego Piorkowskiego nadano mi przes komisią nowosadkom 16-m nadano, to moia czensc 16-ta spadła. Te grunta ia Michał

Petreczkiewicz iako y zięc moy po curce moiey, imieniem Woyciech Jankowski, obopulnie uzywac mamy, gdybysmy się nie mogli zgadzac, a gdy mozem się zgadzać, to na tym chlebie posiadywac mamy, a gdyby nie mozna w spulce bydz, podzielamy iako to w gruntach dwoynych pulnie, budynkach pulnie, chudoby pulnie, krestensia pulnie, rozne ruchomosci pulnie. Obiespiecza Michał Petreczkiewicz ieszcze, iezeli mnie da Bug dzieci po terasnieyszey zonie moiey, mają bydz oddani naysamprud Bogu przedwiecznemu a poty zięciowi zwanemu Jankowskiemu pod opiekie odaią się. Y ten opiekun opiekować ma zono y dziećmy moiemy y cały majątek tak gruntami opisanemi wyz spomionemi ma spadac na opiekuna czyli zięcia mego, nie tylko na zięcia mego ale y na wnenkow iego spadać mają cały majątek o (!) wieczne czasy y z potomkow na potomkow. Ja teraz Michał Petreczkiewicz powtornie te donacyą stwirdzam y na to się podpisuię przy ludziach wiarygodney (!). Michał Petryczkiewicz † Przy tey dunacyi bytność: Jan Petreczkiewicz † Jędrzy Steckiewicz Senin † Wasyl Wołoszczak, sołtys † Stefan Steckiewicz, z woytowstwa † Petro Wołoszynowski † Ję. Steckiewicz, pisarz.

CII. Передшлюбна умова між Іваном Волощаком і Ігнатом Паращаком, 21 січня 1802 р.

Stanęła pewna, nieodmienna y na zawsze trwać mająca ugoda między stronami, z iedney Janem Wołoszczakiem y Ihnatem Paraszczakiem, obywatela[mi] wsi kameralney Mszanca, z drugiey strony w nastempuiącey okolicznosci, iz Jan Wołoszczak zamysla syna swego, iednego tylko mając, imieniem Jurka ożenić z Xenią Ihnata Paraszczaka corką, ktorym to nowo pożenić się mającym własni rodzice na gospodarstwo dać przyrzekają. I tak Jan Wołoszczak synowi swemu zapisuie pola oyczystego prętow pięc w obydwie strony, to iest od granicy do granicy, ze wszystkiemi łazami, sadami, sianozęciami y przydatkami, na tymze gruncie znayduiące się budynki, to iest chałupę y stodołę, chudobę jakową ma, to iest woły y krowy z krescensyą a słowem: całe gospodarstwo. Druga zaś strona, to iest Ihnat Paraszczak po corce swoiey zapisuie dać posagu na woły czerwonych złotych dwanascie, dico Nro 12, krow dwie, jałówkę iednę y zrébie do brony y takową summę y chudobę w tydzień po weselu wyrachować y oddać obowiązanym zostaie. Którą ugodę jako obydwie strony wykonac przyrzekają, tak tez dla dotrzymania tey prawdy, ile nieumiejętni pisma, przy uproszonych do tey ugody przyjaciołach, ile pisma nieumicjętni, znakiem krzyza swiętego podpisuią się. Działo się w domu Ihnata Paraszczaka dnia 21 stycznia 1802 roku. Jan Woło-

szczak † Ihnat Paraszczak † Ludzie tey ugodzie przytomni: Łukasz Misiowicz † Ihnat Wołoszynowski † Piotr Sysyn † Jan Michałkowski † Fedio Oliszczak † Wasyl Bybka † (Nro 121 gesehen zur Zeit der Grunduntersuchung d. 2. März 1874. Dsr. Wrecowski). (В сїм місци урядова помітка з 1814 р.).

Intercyza między Jurkiem Wołoszczakiem y Senią Paraszczakowną nowożencami, przez Jana Wołoszczaka y Ihnata Paraszczaka wymienionych nowozeńcow rodzicow, w obowiązkach zawartych wypełnić się mająca, uczyniona dnia 21 stycznia 1802 roku.

CIII. Мшанецькі війти просять щоби уряд не відбирав їм млина, в відповіди повідомляє їх фервальтерія, що по розпорядженю ґубернії їх уважаєть ся за звичайних підданих а млин буде забраний на скарб, 27 цьвітня — 8 мая 1802 р.

Przeswiętna prefekturo łomniańska! Niżey podpisani, wsi kameralney Mszańca, obywatele na siedmiu cwierciach woytowskich zdawna mieszczący się, względem młynka, od czasów naydawnieyszych do tychże siedmiu cwierci prawami nadanego, takową składamy explikacyę: 1-o. Ponieważ wszystkie nasze prawa na rzeczonych siedem cwierci wydane wszystkie, jakowe tylko być mogą wolności, powinności y pożytków, to iest: wolnego wódki kurzenia, piwa warzenia y innych pożytków w tychże prawach wyliczonych nie tylko naszym antecessorom, ale y ich nastempcom naypóznieyszym, przez których my y nasi sukcessorowie naypóznieysi rozumieć się mamy, pozwalają i take, gdy odięte zostały, przecie dla pamięci szczególnie, ten ieden partykalny młynek zostawionym. 2-o. Względem tegoż młynka y czasów dawnieyszych bywały lustracye y zawsze bywał przy nas utrzymywany, y za teraz szczęsliwie panujących rządów po kilka razy chodziliśmy do dyrekcyi samborskiey dla teyze lustracyi, nakoniec w tuteyszey prefekturze za prefektów wielm. Hayzlera y Richtera podawalismy nasze dokumenta, których recepisse wielmożny pan dobrodziey w roku przeszłym w swoie ręce odebrał z inszemi kopiami praw naszych, które toż samo twierdzą, iż wóytowstwo y młynek nie tylko naszym antecessorom, ale y ich naypóznieyszym nastempcom przysłużać powinny. 3-o. Co się zaś tyczy tego młynku proventu rocznego dla nas, ten iest bardzo szczupły, bo nayprzód, że żadney arendy nie bierzemy, a za to, że kiedy miarkę... nim rozmielemy, sami kamienie kupuiemy, o żelaza y inne materyały staramy się za pieniądze. Już kiedykolwiek potrzeba, poprawiamy sami y w nim za omieciny człowiek ze strony przesiaduie a nam kiedy może wygodę uczyni. Takową explikacyę przedłożywszy czekamy łaskawey rezolucyi y iako naypokorniey dopraszamy się, abyśmy, ponieważ

y tor (tenor?) praw nas nie odłącza ale owszem pozwala wszystkich pożytków, przynaymniey gdy inszych nie mamy pożytków, ten młynek mieć na daley w używaniu mogli. Którego miłosierdzia zebrząc zostaiemy przeświętnego urzędu nayniższemi podnózkami. Jędrzey Steckiewicz † Jan Steckiewicz † Jan Petreczkiewicz † Jacko Petreczkiewicz † Urodzony Jędrzey Jankowski †

Do Przeświętnego urzędu prefektury łomniańskiey od obywatelów wsi kameralney Mszańca, wóytów na siedmiu cwierciach mieszczących się, względem młynka z dawna zawsze do tychże ćwierci należącego, przez nas w używaniu do teraz zostającego, pokorna explikacya. Dnia 27 kwietnia 1802 roku podana.

Wysokie kraiowe rządy dto 30 may 1800 Nro 15466 przez cyrkuł samborski dto 8 8-br Nro 4916 prefekture uwiadomiły, żeby onych jako poddanych uważać y przy gruntach za opłaceniem dotąd czynszu zostawić. A ze w tym samym dekrecie są inni podobni wolnicy wytknięci, od których oddawna poodbierane są młyny, jako i inne skarbowi przynależące dochody, przeto y oni na dłużey przy młynie utrzymani być nie mogą y ten za naypierwszą rewizyą dóbr odebrany na skarb będzie. Co sie onym dla ich wiadomości y zachowania oznaimia. Dan Łomna dnia 8 maja 1802. **Нечиткий підпис.**

CIV. **Квіт з заплаченого мшанецькою громадою чиншу за** 1803 р., 8 **червня** 1803 р.

Kwit na złotych rynskich dwiescie dziesięc, graycarow 50, ktore ja nizey podpisany odebrałem z Mszańca a to: od nowosadkow za owsa mac 33, zlt. ryns. 30, graycar. 15; od gromady — za owsa mac 197, 180 złtr. 35 kr. za nich do magazynu przemyskiego za rok 1803 odliwerowanego, z ktorych odebranych kwituię. Dat. Łomna dnia 8 junii 1803. Berko Berman. Id est 210 ryns. 50 kr.

CV. **Ігнат Янківський позичає у Івана Волощака** 31 **битих талярів і за те дає йому поле в уживане на** 12 **літ за процент,** 1 **серпня** 1803 р.

Nizey podpisany ninieyszym pismem moim iawnie y dobrowolnie, przy uproszonych przyiaciołach, wyznaię, iz biorę zyczonym sposobem u Jana Wołoszczaka talerow bitych trzydziescie y ieden, dico Nro 31, na swoją własną potrzebę, o ktorey summy in vim prowizyi temuz Janowi Wołoszczakowi puszczam pole miarki zwane, wyzey gromadzkich wrót lezące od drogi az dopoki się ciągną, ktorego pola Jan Wołoszczak naydaley lat 12 uzywac powinien bez opłacenia zadnego po-

datku do skarbu, dlatego ze ja onemuz prowizyi od wziętych pieniędzy płacić nie będę, ale za niego podatek wszelaki z tego gruntu zastempowac y płacić będę corocznie aż do wypłacenia, czyli powrocenia wziętey summy bez zadney na potym pretensyi. Ktore powrocenie czyli oddanie summy nie koniecznie az we 12 lat być powinno, ale iezeliby mi Bog dopomogł y za 4 lub 6 lat wziętą summę Janowi Wołoszczakowi wyliczeć, tedy kazdego razu Jan Wołoszczak swoję summę odebrać a mnie pole iako moie własne odstąpić powinien bez zadney sprzeczki, ktorą summę nie kto inny, jak tylko ja sam, albo tez kto drugi z moiey familii wypłacić ma prawo. Ten zas grunt, poniewaz teraz iest cały nie sprawny, wyiąwszy iedne staie, ktore są w trzeciey siewbie, a zatym iezeliby Jan Wołoszczak cały grunt naprawił, tedy onemuż przyzwoite wyzycie naprawy iest zawsze wolne. Ktore wyznanie jako rzetelne y sprawiedliwe iest, tak tez dla lepszey wiary, ile pisma nieumiejętny, znakiem krzyza swiętego przy uproszonych ludziach podpisuię. Dato w Mszancu dnia 1 augusti 1803 roku. Ignacy Jankowski † Przy tym będący Łukasz Misiowicz † przysięzny Mszanca, Fedio Paraszczak † z gromady, Jan Michałkowski † z gromady, Mateusz Sklarski † z Bandrowa, Dmitr Gełetiyczak † z Bandrowa.

CVI. Передшлюбна умова між Іваном Когутом і Маріянною Михалківською, 29 жовтня 1803 р.

Stanęła pewna, nie odmienna a na zawsze trwać mająca ugoda y postanowienie między stronami Janem Kogutem młodzianem, zołnierzem absznitowanym (!), z iedney, a Maryanną Michałkowską panną z drugiey strony w następuiący sposob, iż Jan Kogut zamysla zawrzeć dożywotnią przyiaźń z Maryanną Michałkowską, a za tym dla początku gospodarstwa y na dalszy proceder zycia strony obydwie swoy majątek y wniosek ninieyszą intercyzą okazuią. Y tak Jan Kogut starszy zapisuie bratu swemu młodszemu tegoz imienia, to iest Janowi Kogutowi oyczystego pola prętow trzy między miedzami, z gory od woytowstwa a z dołu od Lesia Sysynego, ze wszystkiemi łazami, sadami, sianozęciami, pastwiskami y innemi przynalezytosciami, a z chudoby krowę iednę. Michał zas Michalikowski po corce swoiey Maryannie zapisuie na woły czerwonych złotych iedynascie, dico Nro 11, krow dwie, byczki małe, y zrebie. Ktora ugoda jako iest rzetelna, tak tez strony obydwie onę akceptując, dla lepszey wiary przy ludziach uproszonych do tey ugody, rękami własnemi podpisuią. Dato w Mszancu dnia 29 pazdziernika 1803 roku. Jan Kogut † brat starszy młodego, Michał Michalikoski mp., oyciec panny. Przy tym będący: Ihnat Para-

szczak † woyt prawny, Łukasz Misiowicz † przysiężny, Paweł Sysyn † z gromady † Lesio Sysyn † dto, Fedio Kogut † z gromady.

CVII. Тестамент Івана Осафайла, 22 грудня 1803 р.

W Imie Oyca y Syna y Ducha swiętego amen. Ja Jan Osafayło z woli Boga naywyzszego będąc na ciele słaboscią złożony, lecz czerstwym y zdrowym na umysle zostający, czynię nizieyszą wolą moją ostatnią porządek w całym majątku moim tak ruchomym, jakotez y nie ruchomym w następujący sposob. Nayprzod co się tyczy pola, tego mam ćwierć leżącą między miedzami, z gory od miedzy Jana Hrycuny, a z dołu Iwana Koguta. Te cwierć zapisuię Wasylowi Hrycunie y naypoznieyszym potomkom iego, tak iż nikt nie ma mocy ani prawa upominać się o ten grunt. Do teyze cwierci mam łazy po roznych mieyscach y roznego nazwiska, jakoto: pierwszy łaz koniec Sieczki pod dwa dnie orania, ktury wykupiłem u Wasyla Koguta, obok potoka Krasnego między miedzami z dołu y z gory Jana Hrycuny. Tudziez nalezy ława do tego gruntu koniec Sieczki, ktora iest w zastawie u Łucia Matiyczyka za trzy mac skołozdrzy (?) między miedzami z gory Kogutowych (!) a z dołu Jana Hrycuny. Ktorą zastawę, to iest: trzy mac skołozdrzy (?) Wasyl Hrycuna Łuciowi Matiyczykowi ma powrocic a pole rzeczone w swoie używanie odebrać. Tudziez u tegoz Łucia Matiyczyka iest miarka zastawiona za płachi na trumnę, między miedzami z gory Iwana Hrycuny a z dołu Ihnata Paraszczaka, ktore płachi, albo wartość za nich, Wasyl Hrycuna Łuciowi Matiyczykowi ma powrocić a rzeczoną miarkę odebrać do swego używania. Za Diakunką łaz obopolny z Iwanem Hrycuną, od granicy Płoszczanskiey do Czerwonego potoka, za Hłubokim potokiem w Motylicznym sianożęć y ornego pola kawałek przy granicy Płoszczańskiey y to zapisuię Wasylowi Hrycunie. Na Hrycunczat Grządce kawałek pola y reszta paswiska obopolnie Wasyl Hrycuna używać y dobywać powinni. Ogrod za wodą przezemnie z łoziny dobyty y przez kilkanascie lat bez naymnieyszey kwestyi i sprzeczki używany na szesciu prętach, ten tedy ogrod jako ja az do moiey smierci używałem, tak tez tenze Wasylowi Hrycunie y iego potomkom zapisuię y do używania wolnym zostawuię. Co się tyczy pretensyi Omokow z Wiciowa, ci do mnie nic nie mają ani tez do Wasyla Hrycuny zadney pretensyi roscic nie powinni, a chociazby y do prawa chcieli się udać, tedy w zadnym urzędzie ani sądzie względu dla siebie miec nie mogą. Toż samo y Iwan Jaceiow, czyli Petreczkiewicz, nie powinien się upominać o jakową należytość dawną, poniewaz ja ztamtąd nic nie wziąłem. Cały moy majątek, jakowy tylko miec mogę, zapisuię całkiem Wasylowi Hrycunie, a Wasyl

Hrycuna z tego wszystkiego, kiedy go (!) wspomoze, na cerkiew dać powinien złotych polskich czterdziescie. Ktoren to testament jako przy dobrey pamięci iest przezemnie spisany, tak tez gdyby go kto wazył się w iakowym punkcie nadwerężać, takowego przed naywyzszego Boga sąd pozwałbym, a teraz go dla lepszey wiary y wagi, ile pisma nieumiejętny, trzymaiąc się piora znakiem krzyza swietego ręką moią podpisuię. Jan Osafayło † Działo się w domu Jana Osafayła dnia 22 decembris 1803 roku przy ludziach uproszonych, ktorzy iako swiadkowie na to, cosmy słyszeli, ile pisma nieumiejętni, znakiem krzyza swiętego podpisuiemy się. Ihnat Paraszczak † woyt prawny, Łukasz Misiowicz † przysięzny, Ilkow Hryniow † sąsiad, Łesio Sysyn † sąsiad, Jan Paraszczak † sąsiad, Łuć Kibało † sąsiad.

Praes. 15 9-bris 1833 Nro 299. Ultima haec voluntas inscribatur ac intabuletur. Decretum in c. r. jurisdic[t]ione cameralis dominii Łomna die 15 9-bris 1833. **Нечиткий підпис.**

Слїдує урядова напись з 1833 р. про втягнене сього тестаменту до табулї.

(Далї буде).

З новійшої української історіографії.

Александра Ефименко: Южная Русь, очерки, изслѣдованія и замѣтки, I—II, Спб., 1905.

Критична студія **Івана Джиджори.**

В минулому році діждала ся д. Олександра Єфименко не аби якої приємности, якої рідко кому з наших учених за житя приходило ся дізнати. Петербурське „Товариство ім. Шевченка“ видало своїм накладом збірник розкинених по ріжним журналам її писань, які дотикають яким небудь способом України, бо — як звісно — ш. авторка належить більш до російських учених, як до українських. Збірник сей (два солїдні томи, разом коло 800 ст.) обіймає 24 статей ріжнородного змісту, від розвідки про архаїчні форми земленоволодіння у Славян і Ґерманів, аж до нарису про український елемент в творчости Гоголя. Перевагу, так що до великости як числа, мають статї історичного змісту (на загальне число 24 історичних є 15). Не вдаючись на разї в те, якою ідеєю руководило ся згадане товариство видаючи писання (в котрих, до річи говорячи, є й такі, які нічим не дотикають України, як напр. згадані „Архаическія формы землевладѣнія у Германцевъ и Славянъ“, або полємічна статя дуже загального змісту „Національность по В. Соловьеву“) — зазначу лише, що не можу зрозуміти, якої системи держала ся редакція чи редактор „Южной Руси“ при порядкованню сього збірника. До того-ж редакція не додала від себе жадного пояснення в виді передмови, де-б дотичні питання були вияснені. Тут наколи і слїдно яке порядковане то дуже вже примітивної форми: відділене статей наукових історичного змісту від прина-

гідно писаних, чисто публїцистичного характеру. При статях писаних протягом 25 літ[1]), неоднакової наукової вартости, присьвячених питанням з усіх майже періодів нашої історії (з виїмком київського), якийсь систематичний уклад конечно був потрібний. На мою думку тут можна було умістити статї або по хрональоґії їх написаня, або по хронольоґії змісту, себто відповідно до часу, котрому дана стаття посьвячена. Один і другий уклад має за собою певну рацію, а на користь одного або другого рішає ціль, яку хотїла редакція чи накладчик тим виданнєм осягнути. В противнім випадку видання задля утрудненої в нїм орієнтації тратить значно на вартости. Я в своїм огляді цїлого сього дорібку д. Єфименкової на полї української історіоґрафії буду держати ся того другого укладу.

Передовсїм кілька біоґрафічних дат. Олександра Яковлївна з дому Ставровска, родом Московка, род. 1848 р. Учила ся в ґімназії в Арханґелську, а потім учителювала в с. Холмогорах Арх. ґуб. і тут теж вийшла заміж за звісного українського етноґрафа Петра Савича Єфименка, який тут перебував на засланню. Від тодї, мабуть під впливом мужа, посьвятила ся вона студіям устрою звичаєво-правного й побутового народного житя, склонна до ідеалїзації його в дусї народництва. Важнїйші її писання з наведених питань в російській історії: Трудовое начало въ русскомъ народномъ правѣ, Крестьянское землевладѣніе на крайнемъ сѣверѣ (в Изслѣдованіяхъ народной жизни, Мва 1884), Артели въ Арханг. губерніи (в Сборникѣ матеріаловъ объ артеляхъ въ Россіи, 1873—4), Народныя юридическія воззрѣнія на бракъ, Семейные раздѣлы, Субъективизмъ въ русскомъ обычномъ правѣ, Юрид. обычаи лопарей, кореловъ и самоѣдовъ Арханг. губ. (Записки русскаго географическаго общества по отд. этногр. т. 8)[2]).

По сїм переходжу до самої річи — короткого огляду важнїйших праць д. Єфименкової, поміщених в сїм збірнику.

Не тому, що се належить до історії України, тільки для того, що тут коротенько представлені погляди авторки на деякі вихідні питання історичного дослїду, коротко згадаю про її реферат на однім археольоґічнім з'їздї (в Ризї, 1896) п. з. Архаическія

---

[1]) Найстарша стаття в сїм збірнику „Литературныя силы провинціи" написана в 1878 р., остання „Литовско-русскіе данники и ихъ дани" в 1903 р.

[2]) Ф. А Брокгаузъ, И. А. Ефронъ, Энцикл. Словарь, т. 11. Спб. 1899, с. 691.

формы землевладѣнія у Германцевъ и Славянъ (I с. 413—422). Ш. авторка простує тут хибні на її думку погляди берлїнського професора Авґуста Майцена на давні форми землеволодіння у Словян. Власне Майцен в звісній своїй праці[1]) поставив тверджене, що підчас коли у Ґерманів істнував один тип володіння землею т. зв. Gewanndorf, у Кельтів знова т. зв. Einzelhof, то на славянській теріторії і в басейні Двини панує на його погляд той же Einzelhof — хутір, у Великоросів — община, а у південних Славян Hauskommunion. Отже авторка передусім ставить всї ті наведені форми землеволодіння в орґанічну звязь між собою, а дальше доказує, що первісною такою формою в Великоросії була „деревня", печище, і се те саме, що і Einzelhof — хутір, у Кельтів, і південно-славянська Hauskommunion — задруга, а врештї і Gewanndorf, яке наслїдком вирівнаня в деревні, під натиском верховної власти участків між співвласниками деревні, перейшло потім в т. зв. общину. Складаючи вину ставленя Майценом справи тим способом на непорозуміннє, авторка з натиском підносить, як небезпечно ставити питання соціяльної еволюції на ґрунт національних типів, замісь степенїв розвою (I с. 420).

Я навмисне трохи більше нїж би може на се заслугувала тут отся статя сама по собі, своїм змістом, задержав ся над нею, бо тут стрічаємо ся з теорією, яка служить для авторки точкою опору в її розвідках про ріжні явища історичного житя, головно правно-побутового характеру. Се т. зв. „общинно-задружна теорія". Основною клїтиною початкової суспільної орґанізації ся теорія уважає рід, який початково сам для себе становив з кождого погляду самостійну одиницю, а первісна його орґанїзація з виробленими в ній звичаєво-правними понятями вистарчала йому. Одначе наслїдком історичного процесу наступав розклад роду, наслїдком діфференціяції вимогів житя не вистарчала первісна примітивна орґанїзація роду. Через те почали на ґрунтї старої орґанїзації творити ся нові, які перейнявши на себе певні сторони первісної орґанїзації, перейняли тим самим на себе відповідні функції. Навязуючи до сказаного, ми тим лекше можемо перейти до огляду цїлої ґрупи розвідок, яких вихідною точкою служить отся власне теорія. Перша з них се історичний нарис: Дворищное землевладѣніе въ Южной Руси (I с. 370—412). Ав-

[1]) Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven.

торка через анальоґію старавть ся доказати, що первісна форма землеволодіння в Литовсько-руських землях була з'орґанїзована на принципі „трудового захвата“ землї так само, як в північних московських землях. І так на півночи основною клїтиною в історичнім розвою землеволодіння була „деревня“: в значіню заселеного місця се присїлок зложений з кількох хат, в значіню земельнім „мала оаза оброблено́ї рілї і сїножатий, які чоловік власною працею видер з дикої пустинної землї, головно ж з лїса“. Те саме на українській теріторії було дворище. Власником так дворища як деревні є цїлий рід, котрий веде господарку спільно, а на зверх заступає дворище, перед якими б там не було властями, голова роду, від котрого імени дворище звичайно носить назву. Дворище незалежно від числа співвласників-своякі́в служить податковою одиницею і вона відповідно до своїх розмірів поносить ріжні тягарі чи то для держави чи для приватного державця. Як сказано кождий з членів був співвласником, а тим самим мав право на якусь пайку, однак ся пайка не була якась реальна, відмежована, тільки ідеальна. З часом рід розростає ся, наступає подїл інвентаря як і дворища, творять ся осібні хати, одначе дворище завдяки тим власне ідеальним пайкам остає ся і на дальше цїлістю, задержуючи при тім характер родинної власности. Одначе з часом рід розпадає ся, до нього входять теж чужі елементи через женячку або яку небудь правну умову, при чім дворище дробить ся на нерівні участки, а родинний союз замінює ся в т. зв. „посябрину“ — те саме, що на півночи в тій фазї називало ся деревнею сусїдів-складників. Очевидно що тепер спільна господарка стала неможливою так наслїдком великого роздробленя деревнї-дворища на богато нерівних частий, як і наслїдком більшого числа співвласників.

Такі погляди авторки. Заки піду дальше в оглядї їх мушу зазначити, що дехто з авторитетних в сїй справі учених заперечує виводи д. Єфименкової, буцїм то права співвласників так членів роду, як і сусїдів складників на якусь частину деревнї не реалїзували ся. Противно доказує, що деревня, хоч оставала ся цїла як податкова одиниця, то одначе на нїй повставали самостійні господарства при розмежованю землї[1]).

Вертаючи до поглядів авторки треба зазначити, що по

[1]) В. Сергѣевичъ, Древности русскаго права, т. III, Спб. 1903, стр. 51, 389-391.

ним дворище (деревня) номінально було власністю верховної власти — великого князя, коли дворище було на державній земли, або приватного державця, котрий мав поки що право тільки на деякі данини, фактично ж земля належала до того, хто на ній робив, чого доказом свобідне розпоряджуваннє участками дворища їх безпосередними власниками. В XVI в. одначе те понятє власности зачало зміняти ся на не користь селян. На півночи деревня через згадані комбінації перейшла в т. зв. общину, що було можливе тільки через вирівнанє на ново участків, а се могла зробити власть державна або приватний державець заявивши свої права на землю і скасувавши права дотеперішнїх власників селян. В литовсько-руських землях стало ся се по вступленю на стіл кор. Жиґимонта Авґуста через загальний помір ґрунтів на волоки, що спричинило упадок дворищ[1]), а дальше через розширенє тут польського права[2]) — крепацько-панщизняного устрою. Повстаннє Хмельницького змело отсї нові порядки в східній Українї і на короткий момент запанувало понятє свободи і спільности землї. Се одначе тревало не довго. Наслїдком збільшення числа людности а також розуміня цїни землї наступила знова заїмка земель і то вже не так на принціпі „трудового захвата", як радше щоб скілько мога більше прикріпити за собою юридично. Решту запасу свобідних земель розібрала старшина, яка швидко почала перероджувати ся в шляхту. Тут авторка робить таку увагу: „Очень любопытною стороной дѣла является то, какъ плохо съумѣлъ геній малорусскаго народа воспользоваться тѣмъ исключительно благопріятнымъ положеніемъ въ какомъ онъ очутился по отношенію къ своей землѣ. Онъ мало обнаружилъ силы самобытнаго творчества въ созданіи формъ пользованія своими запасами общей землѣ, еще менѣе того цѣпкости и энергіи въ удержаніи за собой этихъ запасовъ (I, с. 398—9). В сїм часї витворюєть ся зовсїм подібна до давнього дворищного землеволодїння форма: хутір, яка від попередньої головно ріжнить ся тим, що співвласники не члени одного роду, а посторонні елементи, які володїють спільно на підставі договору, одним словом се теж що авторка зве „сябринне" землеволодїннє, яке вона відріжняє від

[1]) М. Владимірскій-Будановъ, Формы крестьянскаго землевладѣнія въ литовско-русском государствѣ XVI в. Кіевскій Сборникъ въ помощь пострадавшимъ отъ неурожая. Кіевъ 1892, стр. 357.

[2]) Як раз українських земель волочний помір ґрунтів майже не зачепив — див. Грушевського Історія України-Руси V, с. 209.

дворищного тим, що тут співвласників вязало не посвояченє, а договір. Полємікою з проф. Лучицьким з поводу його статї „Слѣды общиннаго землевладѣнія въ лѣвобережной Украинѣ XVIII в.“ праця кінчить ся. Відкладаючи поки що свої уваги до сеї статї до загальної характеристики, зазначую на разї, що стата далеко більше обіцяє ніж дає, та й те що дає, в ґрунтї річи не виходить поза стверджене зверхньої подібности дворища до деревнї. Фактичний матеріял досить убогий[1]).

В звязи з тою моноґрафією стоїть друга стаття „Литовско-русскіе данники и ихъ дани“ (I 423—36). Майже половина статї посьвячена повтореню сказаного в попереднїй про дворище і його орґанїзацію, тільки ж тут зараз стрічаємо твердженє, яке викликує непорозуминє. Авторка твердить, що „данники (тіж власники дворищ) жили небольшими поселками, носившими по люстраціямъ названія wies, villa — названія наиболѣе соотвѣтствующія сѣверно-русскому слову „деревня“. Этотъ поселок, даже и въ разсматриваемую, относительно позднюю эпоху, состоялъ все еще лишь изъ небольшаго количества дворищъ, приблизительно отъ 10 до 12“ (I с. 426). Коли пригадаємо собі, що попередно сказано про ідентичність „деревнї“ з дворищем, то звідки нараз „деревня“ і 10—12 дворищ, чи там присїлок, одно і те саме або рівноважне? Загадка так і остає ся нерозвязаною. Для характеристики данних осад дає образ відносин в ратенськім старостві на початку XVI в. того глухого кута, котрого житє мало змінило ся від часів т. зв. київського періода: Авторка користувалась тут звісною розвідкою Любомірского Starostwo rateńskie й інвентарями й люстраціями виданими В.-Будановим і Грушевським.

Як форма землеволодїння опирала ся на родовім устрою так само народний або копний суд був теж випливом з тої родової орґанїзації — родового братства. Сїй справі посвятила авторка иньшу моноґрафію „Народный судъ въ Западной Россіи“ (I стр. 324—69). Поки чоловік обертав ся тїльки серед ґрупи, до котрої належав, поти очевидно не було потреби якоїсь спеціяльної інституції суду, бо всякі проступки проти своїх таки між

[1]) З пізнїйшої лїтератури про дворище крім цитованої розвідки Владимирского Буданова також М. Грушевський, Жерела до історії Укр.-Руси т. I вступна розвідка: Економічний стан селян на Поднїстровю галицькім в половинї XVI в., с. 7 і дальше. І. Франко, Причинки до української ономастики (Науковий Збірник виданий учениками її прихильниками М. Грушевського).

ними і залагоджувались. На провинника спадала **кара**. З хвилею одначе, коли люди з ріжних родових ґруп почали з собою стикати ся й виходили між ними непорозуміння, справи не могли більш залагоджуватись в середині поодиноких ґруп, через що показала ся потреба спільної судової інституції між тими ґрупами, які близько себе жили — словом сусїдського суду. Так на гадку авторки повстав суд посередників вибраних сторонами.

Проступок члена одної ґрупи супроти члена другої мав характер нарушеня уложеного мира. Першим наслїдком сього була пімста з сторони покривдженого, а дальше з сторони кривдника залагода першого, щоб уникнути пімсти. Звідти то панує тут засада **винагороди**. А що чоловік був тїсно связаний з своєю ґрупою, звідти походила **кругова порука**. Дальше виходить, що такий спільний суд не розріжняв понятя права карного від цивільного, а мав на метї стерегти супокою в околиці. Авторка оспорює думку, буцїм то з самого початку в славянських племен право суда мала державна власть, бо князї коли брали участь в суді, то не з титулу своєї власти, але мудрости і досьвідченя як напр. жреці. По тих загальних виводах приступає до обговореня на підставі документів народнього або копного (купного) суду. Документи, що висьвітлюють сю справу походять допера з XVI в., коли то наслїдком втисканя до литовсько-руської держави польського права, копний суд почав уже тратити своє давнїйше значінє. Бо підчас коли давнїйше до юрисдикції копного суду, з виїмком князїв, належали усї ще не так то здіференційовані верстви, тим самим також земяне, то тепер вони наслїдком шляхетських привілеїв почали виломлювати ся з під його власти. Авторка детально описує цїлу процедуру того суду, в котрім брали усї голови родин з цїлого округа. Вкінці ставить копний суд поруч з подібними інституціями иньших славянських народів, а передусім з правом польським (законодавством вислицьким і пйотрковським) і з литовським статутом — все те уважає майже ідентичним, ріжниця тільки в тім, що підчас коли писані статути звертали головну увагу на суспільне становище правного об'єкта, то копне звичаєве право такі річи іґнорує, а займає ся тільки перестунком. Як pendant до передньої служить статя: „Копные суди въ Лѣвобережной Украинѣ" (I, с. 310—23), де авторка на підставі одного знайденого нею в Архиві Мал. колеґії документу з 1722 р. описує один випадок селянського самосуда над „бортним злодієм", котрого за видираннє пчіл і крадїж меду селянський збір з кіль-

кох сіл, причім були сільські власти і представителї панських дворів, казав повісити. Сей випадок, на мою думку не вистарчає до робленя таких загальних висновків про істноване тут копного суду, який тут же орґанїзує ш. авторка на взірець давнїйшого. Безперечно, що тут відгомін того давнїйшого суду, одначе сам випадок представляєть ся більш, як т. зв. „хлопська комісія“ нїж з'орґанїзований суд.

Цїлу ту ґрупу статий правно побутового характеру замикаємо закроєною на широкі розміри моноґрафією: „Южнорусскія братства“ (І с. 200 – 310). Ш. авторка поставила собі за задачу виказати орґанїчну звязь українсько-руських церковних брацтв з анальоґічними йому иньшими суспільними формами орґанїзації у иньших народів, а дальше вияснити питаннє, яким способом ті брацтва з спеціяльними, почасти релїґійними, а почасти загально-житєвими цїлями вспіли вирости на орґан національно-полїтичної боротьби, як се було напр. з брацтвами у Львові і Вильнї. Подавши в загальних нарисах картину напору католицизма а з тим і польонїзації на українсько-руській теріторії в XVI в., авторка переходить до історії наших брацтв, котрі підняли боротьбу проти того напору Польщі. На вступі до сього зазначує, що усї дотеперішні дослїдники під брацтвами розуміли й займались тільки такими, які відіграли визначну ролю в історії, як брацтво Львівське, Виленське, Могилївське, Луцьке і Київське – головно ж два перші. Таке, на її думку, одностороннє представлюваннє справи було наслїдком того, що дослїдники не підозрівали орґанїчної звязи того, що називали брацтвом, з иньшими подібними формами громадянської орґанїзації. Завдяки власне сьому початок брацтв датували часом, коли брацтва одержували ріжні привілеї, назву ставропіґій або зміняли уставу. Між тим одначе не тільки не можна докладно означити року, але навіть епохи повстання даного брацтва, бо первісна його орґанїзація в даній місцевости припадає, по думцї авторки, на час заснованя самої таки місцевости.

Погляди на повстанє брацтв і їх характеристику авторка подає в кінцевій частинї сеї моноґрафії. Передусім стверджує, що брацтва були власністю виключно, як вона каже, „південно-русского племени“, то значить, що брацтво в такій формі, в якій воно виступає на історичну арену, ніде инде не істнувало. Не значить се одначе, щоб воно, як історичне явище того рода, було одиноким. Противно, воно було тільки одним членом численної родини анальоґічних йому

інституцій, які по знаній нам уже теорії, мають своє жерело в первісній родовій орґанїзації — родовім брацтві, висшім типі сімї-задруги. Родове брацтво, хоч уже в розкладї, істнує ще тепер у полудневих Славян, у котрих найбільше заховало ся архаїчних форм давнього родового побуту. Основи сього брацтва такі: 1) спільний предок (очевидно в пізнїйшім розвою — ся основа чисто фікцийна), 2) спільний патрон, 3) моральна звязь між членами, 4) спільна поміч і 5) спільна оборона. Як звісно, при дальшій еволюції родова орґанїзація не вистарчала, наслїдком чого повставали иньші подібні форми через договір. Такий перехід з родових інституцій до свобідних міг відбувати ся двояким способом: або через штучне творенє брацьких форм на взір родових іще при істнованю старої родової орґанїзації, або через творенє **нових** форм підчас процесу розкладу родової орґанїзації. Ті нові формації очевидно що до своїх цїлий були далеко більш спеціяльні, нїж первісна. Тим способом з родового брацтва повстали: побратимство у Чорногорців між двома людьми, колєктивне у Болгарів між не-свояками, дальше т. зв. Schutzgilden, для спільної оборони, які розвинули ся у Нїмців, а головно в Анґлїї і Данії; для релїґійного культу витворило ся сьвятковане т. зв. „хресного імени“ в честь родового патрона у Сербів, так як у Великоросів „братчина“ — і всї ті інституції, як бачимо, мали на цїли одну з основ давнього родового брацтва. Такою теж інституцією було і українське церковне брацтво, хоч авторка не подає, як саме воно повстало, чи ще за істнованя родового брацтва, чи по його розкладї. Зазначує одначе, що воно не переходило жадних посередних форм до того часу, коли ми його можемо прослїджувати. При тім підносить се характеристичне явище, що у Великоросів й слїду нема подібного брацтва, в замін за те розвинули ся спілки економічного характеру (артели), додаючи, що „русскій“ народ через те розійшов ся в основах громадського житя. Нема що й говорити, що теорію походженя церковних брацтв авторка обставила солїдною арґументацією, кладучи головно натиск на обрядові форми брацтва, напр. брацькі пири і т. д. які зближають ся до церемоній анальоґічних інституцій полудньово-словянських, котрих походженє від родового брацтва можна уважати доказаним. Все те одначе можна брати тільки як вказанє на анальоґію між українським брацтвом і подібними йому згаданими інституціями, а не як вияснене причинової звязи між ними. Треба мати насамперед на увазї, що українські церковні

брацтва розвивають ся по містах — по крайній мірі ми їх там застаємо, а на лївобережній Україні, як знаємо виразно, брацтва йшли з міста на село, де власне наперед повинні би повстати, бо прецінь характер родового побуту головно на селї з природи річи задержуєть ся довше. Ще більше насуваєть ся сумнївів, коли порівняємо згадані інституції, які повстали з родового братства з їх вузькими цілями та примітивною орґанїзацією, з українським брацтвом — досконалою орґанїзацією з розмірно широкою суспільно-культурною проґрамою, при чім власне ті обрядові формальности грають підрядну ролю. Правда, тут можна сказати, що з часом брацтва дорогою еволюції дійшли до тої висоти — але о се як раз ходить, щоби виказати ті чинники, що спричинили той розвиток і вказати на етапи того поступу. А сього не тільки авторка не зробила, але ще підчеркнула, що брацтва наші не переходили через які небудь посередні форми. Тим самим не вивязала ся, як слід з другого завданя — показати яким способом церковні брацтва станули на чолї борців за національно політичні права українського народа.

Орґанїзацію українських брацтв в часї, коли вони виступають на історичну сцену (XVI—XVII вв), авторка описує в головнїйших зарисах так: гурт людий, які ґрупують ся коло якоїсь церкви, мають над тою церквою право патроната і для опіки над церквою як і для иньших цілий звязують ся в брацьку спілку, що зоветь ся брацтвом даної церкви. Брацтво проте своїми засобами підпомагає церкву, утримує шпиталь, будує брацькі доми і заводить свою руську школу, головно для дітий міщанських і селянських. В цілях брацтва було також підпомаганє братчиків, котрі з якої небудь причини (напр. слабости) попадали в нужду, — як і иньші справи більш, так сказати, церемоніяльно-репрезентаційного характеру. Жерелами доходу брацької каси було вписове членів і періодичні вкладки, кари накладані на братчиків, які чим небудь провинили ся проти брацького уставу і добровільні датки а головно тестаментові записи. Вкінцї підносить авторка один іще найбільш, на її думку, характеристичний дохід, який вказує власне на орґанїчну звязь церковних українських брацтв з иньшими, на око неподібними, формами брацьких спілок. Церковні брацтва мали після привілею право, два рази до року варити без оплати акцизи певну скількість меду, котрий підчас важнїйших сьвят в брацькім домі розпродувано, а зиск з тої продажі віддавано до каси. Дальше обговорює авторка внутрішну орґанїзацію брацтв, головно на основі устава Львівського брацтва,

виробленого як раз перед наданнєм тому брацтву права патріяршої ставропіґії — який послужив взором для орґанізації других брацтв. Решта розділу присьвячена культурно-просьвітній роботі брацтв Львівського й Виленського, яка проявила в закладаню шкіл і видаваню книжок, в чім перевагу мало Львівське брацтво та в боротьбі з католицизмом і унією — де знова перед вело, навіть насильними способами, більш енерґічне Виленське брацтво, бо до помочи мало воно крім сього ще політичних репрезентантів в шляхті. З запанованєм унії, коли то руська шляхта по більшій части залишила православіє, брацтва, як чинник національно-політичної боротьби, стратили своє значінє, а задачу боротьби перейняло на себе козацтво. Брацтва-ж, які закладали уніяти виключно майже для виконуваня практик релігійних, навіть в малій частині не могли мати того значіня, яке мали православні.

З упадком брацтв в західних українських землях появляють ся на Лівобережній Україні брацтва, які авторка зводить до двох типів: брацтва цехові і церковні. Завдяки демократичному устроєви церкви на Україні розвинули ся на широку скалю брацтва церковні по містах, з відки розширюють ся і по селах. Розцьвіт їх припадає на другу половину XVII і початок XVIII в., і хоч жадне з них не дійшло до такого значіня, як котре небудь хочби другорядне брацтво в західно українських землях з браку власне політичної закраски, то одначе вони проявили незвичайно плідну і богату наслідками діяльність на полї культурнім через закладанє по містах і селах шкіл і шпиталів для старців і немічних (сї останні знова творили з себе осібні брацтва). Побіч членських вкладок і нерухомого майна, звичайно записаного ким небудь на цїли брацтва, одним з важних доходів було тут теж варенє і продажа меду, з чого потім витворили ся постійні шинки. З них доходи йшли до брацької каси, а часть обертала ся на уряджуванє підчас більших сьвят брацьких пирів. З часом коли церква на Україні стала ся офіціяльною, церковні брацтва, що були перед тим її складовою частию, упали, а частина їх діяльности — піклованє коло прикрашеня церкви, перейшла на ріжні цехові брацтва і парубоцькі громади. Вмішанє російського правительства в справу шкільництва знищило одначе ті додатні результати брацьких заходів. Цехові брацтва майже нічим не ріжнили ся від церковних, хиба своїм складом, та й то не завсїди, бо до цехових братств зложених з реміснинків

даного цеху могли належати і не ремісники, з другої сторони були цехи (і брацтва) зложені знова з хліборобів — „пахарські цехи“, які удержали ся до недавних часів. В міру того як ріжні чинники перейняли на себе давнійші аґенди брацтв, діяльність сих останніх чимраз то звужувала ся, характер їх первісної орґанїзації постійно зміняв ся — поки все те не звело ся до деяких церемонїяльних формальностий і брацьких угощень. Сї останні перейшли в цілости на т. зв. парубоцьку громаду, котра заховала в своїй орґанїзації і церемонїялї всї типічні риси брацької спілки.

Загалом історія брацтв представлена на підставі праць і фактів зібраних другими ученими і то, мушу сказати, досить побіжно. Передусїм треба сказати се про історію західно-українських брацтв, де авторка представила головно їх орґанїзацію, а за мало присьвятила місця, не так вже діяльности брацтв, як радше результатам брацької діяльности на усіх її полях.

Всеж таки, в цілости беручи ся статя по предмету як і оброблену одна з найлучших в сїм збірнику.

Переходимо тепер до другої ґрупи статей, які дотикають часів козаччини. Зачинає сю ґрупу найбільша в сїм збірнику статя „Очерки исторіи правобережной Украины“ (I с. 1—144), в якій авторка представляє події правобічної України від XVI в., себто від перших козацьких повстань проти Польщі, до кінця XVIII ст., до здавленя останнїх народнїх рухів проти польської шляхти в 1789 р. Зазначую з гори, що се найслабша річ з цілого збірника (говорю про статї історичного змісту) так що не тільки тепер, але і в часї, коли була вперве оголошена[1]) не представляла жадної вартости. Діло в тім, що написана вона в цілости, як зазначено було в первіснім титулї (в сїм виданню упущено), виключно на півбелєтристичних історичних нарисах польського письменника Йосифа Ролле, звісного під псевдонїмом Dr. Antoni J., чоловіка, який сам не був істориком анї немав до сього претенсії називаючи свої „історичні оповіданя“ „gawędami“. Тим то я не буду передавати змісту тої статї, а обмежу ся тільки до вказаня нарисів польського письменника і анальоґічних їм місць з статї Єфименкової. Статя розпадаєть ся на чотири части: 1) До Люблинской унїи, 2) Подъ польскимъ владычествомъ, 3) Хмельнищина и руина, 4) Передъ паденіемъ Польши. На початку подана характеристика

[1]) Кіевская Старина 1894—5.

території головно на підставі нарисів дра Антонїя „Ks. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosińskim“[1]), Niewiasty kresowe, Z dziejów Polesia, Kamieniec nad Smotryczem, Tron książęcy za kobietę“. Згадавши якби принагідно про унїю люблинську авторка говорить про наплив шляхти-кольонїстів на „креси“ на підставі „Jak się żyło na kresach ukrainnych przed inkursyą kozacką, Jeden ze szczepów zasłużonego rodu“, Senatorska dola[2]). Про релїґійні справи на Українї в часї Берестейської унїї оповідає на підставі нарису „Niemierycze“[3]). Початки козаччини, чи радше справа їх повстання і орґанїзації, в сїм нарисї поминена зовсїм. Справа Івана Підкови і перші репресалїї Баторія зачерпнені з нарису під тим заголовком[4]) і зі згаданої вже попереду статї про кн. Василя Острожського — майже живцем вийнята очевидно з пропущенем деяких уступів[5]). Дальші події козацьких повстань аж до упадку народнїх рухів перекладені майже дослівно з відповідними модифікаціями і скороченями з дотичних розвідок польського письменника[6]), при чім авторка іде так далеко за своїм жерелом, що навіть характеристики історичних осіб, як напр. діячів козаччини, подає словами польського істо-

[1]) Dr. Antoni J. Opowiadania historyczne. S. VI, Lwów 1887. Статя „Ks. Bazyli Ostrogski“ від с. 57.

[2]) Niewiasty kresowe. Opow. hist. Warszawa 1883. — Opowiadania. S. IV, t. 2. Warszawa 1884. Статя Z dziejów Polesia с. 225—256. — Zameczki podolskie t. I Kamieniec nad Smotryczem (вступ).— Op. hist. S. III, II. W. 1882, с. 1—4. Senat. dola. Op. h S. IV. War. 1884, с. 1—22. [3]) Op. hist. S. III, t. II.

[4]) Op. hist. S. VI. Lwów 1887. Iwan Podkowa с. 1—29.

[5]) Для прим. зацитую один уступ про піддане Косинського кн. Острожському: „10-го февраля Косинскій съ горсткою Низовцевъ явился въ станъ враговъ, отдаваясь на ихъ милость. Самъ престарѣлый воевода кіевскій князь Василій Острожскій пріѣхалъ на это торжество. Косинскій униженно просилъ прощенія. Воевода простилъ съ условіемъ, чтобы бунтовщикъ вмѣстѣ съ старшиною козацкою далъ письменное обязательство...“ (I, с. 37). „Dnia 10 lutego poddał się kozak na łaskę i niełaskę, i stawił się w obozie polskim z garstką niżowców. Sam stary ks. Konstanty zjechał na tę uroczystość. Kosiński... prosił o darowanie życia. Wojewoda przebaczył z warunkiem, aby buntownik wraz z starszyzną złożył na piśmie swe przyrzeczenie“ (Op. hist. S. VI, L. 1887, с. 90—100).

[6]) Від 1696—1667 Semen Nalewajko (Op. h. S. VI, L. 1887), Na posterunku (Op. h. S. V, c. 1—13, Koszka starszy wojska zaporoskiego), Niemierycze (O. h. S, III, c. 197—2021, Samuel Łaszcz, Iwan Bohun (Szkice i opowiadania. S. V, Krak. 1887). Події по 1667: Zemsta kozacza (Nowe op. h. L. 1878). Chamska dola, Na szpakowym szlaku (Op. h. S. IV. W. 1884) і др. Гайдамаччина: Sawa Czalenko (Szkice i op. S. V, Krak. 1887), Straszny Józef (Op. h. S. III, t. I, 1882).

рика[1]), та ще й такої міри історика, як власне Ролле. Першим наслідком такого невільничого слідкування за автором було богато похибок, яких я, як річний знаних навіть не пробую простувати[2]). Дальше се відбило ся на цілости статї, котра при всїм лїтературнім хистї авторки все таки представляєть ся як недоладне зліплене численних епізодів, які нераз мають підрядне значінє, підчас коли важнїйші річи пропущені або порушені лише принагідно. Се стало ся тому, що польський автор описуючи події героїв своїх опо-

[1]) Напр. характеристика Дорошенка: Męszczyzna piękny.. z waszecia się nosił... — wszystko po szlachecku... Układał swe przemówienia zręcznie, umiał trafiać do przekonania dyalektyką chłopską, prosto zmierzającą do celu. Piśmienny i biegły w czytaniu, a naukę wyniósł jeszcze ze szkoły kijowskiej, chwytał za serce tych ludzi stepowych pewnego rodzaju dobrodusznością, udawał wszakże tylko — w gruncie bowiem był on dziki, jak jego podkomendni (Nowe op. hist Lwów 1878, c. 208). Онъ (Дорошенко) былъ не безъ образованія: изъ кіевскихъ школъ вынесъ онъ знакомство съ „козацко-русскимъ“ письмомъ, но на умы окружающихъ онъ дѣйствовалъ своимъ увлекательнымъ краснорѣчіемъ не школьнаго, а чисто народнаго склада, сильной діалектикой, прямо, безъ ухищреній, достигающей намѣченной цѣли. Наружность молодого гетмана была самая подкупающая, и онъ умѣлъ украшать ее по шляхетски; вообще онъ ни въ чемъ не пренебрегалъ шляхетской обстановкой. Добродушіе которое располагало къ нему простыя сердца, не исключало жестокости, если она требовалась обстоятельствами. А подъ всѣмъ этимъ укрывался политическій умъ, сильное честолюбіе, широкіе замыслы (I, с. 93). Се останнє реченє додано замісь того, що Ролле говорив про піянство Дорошенка. І тільки всего про характеристику гетьмана.

[2]) Для прикладу наведу от хочби міт про козацькі реформи Баторія (про се див. статю В. Доманицького: Чи була реформа Баторія? Науковий збірник посьвячений проф. М. Грушевському. Тут теж подана лїтература до сеї справи). Се одначе меньше важне, бо виясненє сього питання наступило розмірно не так то дуже давно. Важнїйший одначе з ґрунту фальшивий погляд на самого Хмельницького а головно його відносини до Москви. Хмельницькому майже відмовляє вона навіть, що з часом вповні зрозумів ідею незалежности і до Москви не пристав з переконаня, як вона думає, а був се тільки маневр з його сторони. Проте хибно говорить вона, що Хмельницький напирав на Москву в 1655 р., аби вона цілковито знищила Польщу, підчас коли Хмельницький як раз сам старав ся уникнути походів з московськими військами на Польщу (М. Грушевскій, Очеркъ исторіи украинскаго народа, вид. 2, Спб. 1906 ч. 267 і перед тим). Супроти того не дивно, що авторка не видячи у провідників козацького руху належного зрозуміння своєї цїли, згідно з своїм первовзором бачить у низших верств української людности тільки „противобщественные инстинкти: дикость, жестокость, стремленіе къ легкой добычѣ, къ ничѣмъ необузданной свободѣ“ (I, с. 88).

відань, порушував важні для нашої історії факти о стілько, о скільки се було конечно потрібне для зрозуміння його нарису.

До історії Хмельниччини належить іще одна коротенька статя: „Бѣдствія Евреевъ въ Южной Руси XVII вѣка“ (II с. 1—12). Тут переказано за III розділом Ґрецової „Geschichte der Juden“жидівські погроми в часї повстання Хмельницького. Статя не дає нічого нового, хиба що навязуючи до пізнїйших погромів жидів на Українї авторка робить докір в формі запитання: „не научили-ли они (себто преданія) малорусскій народъ, что не на этомъ пути надо искать освобожденія“.

Далеко лучша довша статя: Изъ исторіи борьби украинскаго народа съ Поляками“ (II с. 12—126). Се популярно виложена на підставі розвідки Антоновича[1]) історія Гайдамаччини, котра служить заразом продовженем, а радше ширшим переповідженем кінцевого розділу „Очерків“. На початку рисує наш автор положеннє селянства під шляхетським панованем, в II розділї збирає докладно причини, які викликали гайдамацькі рухи (дає характеристику Гайдамаччини), дальше подає загальний нарис гайдамацьких походів і їх тактики, а потім переходить детально усї важнїйші вибухи народнього невдоволення в р. 1734, 1750 і 1768 і т. зв. Волинську трівогу. Гайдамаччину уважає згідно з Антоновичем за протест проти шляхетських порядків, до чого ще вмішала ся справа насильного запроваджуваня унії. Варто уваги розбитє леґенд, які витворили ся коло Мельхісідека Значко-Яворського і Максима Желїзняка,—сьому останньому відмовляє всякого значіння. Жерелом при описї уманської різнї служили авторці мемуари Младановича, Ліпоман і оповіданя Роллього п. з. Straszny Józef (реґіментар Стемпковский)[2]) — представленнє її, як натепер, вимагає сильних модифікацій[3]).

Далеко вище з кождого погляду ніж попередні дві стоїть

[1]) Архивъ юго-западной Россіи. Ч. III, т. 3.

[2]) Лїтература пізнїйша: Я. Шульгинъ, Очеркъ Колівщины по неизданнымъ и изданнымъ документамъ 1768 и ближайшихъ годовъ. Кіевская Старина 1890, кн. II—VII. В перекладї на укр. мову друкована в. т. XX Руської істор. бібліотеки. Матеріали до історії Коліївщини (статї і матеріали Грушевського, Крижановського, С. Г—ка, Франка) в Записках Наук. тов. ім. Шевченка т. LVII, LIX, LXII. В. П—ко, Къ исторіи Колівщины ibid, 1905, кн. I, с. 236—42. — Къ вопросу о народныхъ реакціяхъ въ Украинѣ въ XVIII вѣкѣ ibid. 1905, кн. III, с. 108—116. — Былъ ли игуменъ Мельхиседекъ Значко-Яворскій организаторомъ украинскаго возстанія 1768 г.? ibid. 1905, кн. I, с. 4—7.

[3]) Пор. особливо згадану статю дра Франка·

історичний нарис: „Малорусское дворянство и его судьба“ (I с. 145—200). По змістови можна її уважати до певної міри за історію української автономії під пануваннєм Росії тому, що представляє нам провідників тої ідеї — українську старшину, котра автономію запропастила. Якими дорогами прийшла справа до того сумного результату? Дуже просто: через перероджене старшини в шляхту. Як се стало ся і хто тут головно завинив — те має на цїли вияснити отся розвідка.

З хвилею прогнання Поляків Україна опинилась з погляду суспільного устрою в такім положеню, якого вона собі й бажала для уладженя свого житя на як на найширших демократичних підставах. Шляхта, яка по погромі остала ся, була так нечисленна, що не могла тут на устрій мати найменьшого впливу і фактично його не мала. Се що потім стало ся — витворене нової шляхти, зробило ся завдяки приймленю польських суспільних ідеалів і посередному впливови Москви. Щоб зреалїзувати ті ідеї — стати шляхтою, усякий старає ся дістати ся між старшину, а тут вже добиває ся ріжними способами матеріяльного забезпеченя, через зібране в своїх руках землї, а що на се треба було гроший, звідти пішло на широку скалю проваджене торговлї. Старшина опанована жадобою зібрати як найбільше богацтв, в браку добрих способів пускає ся на насильства. Земля без робітника нїчого не була варта, отже льоґічна консеквенція—старане старшини про закріпощене селянства, до чого підставою послужили ранґові маєтности. В тих змаганях авторка підчеркує солїдарне поступоване старшини, яке виникало зі з р о з у м і н н я с п і л ь н о г о і н т е р е с у. Вкінцї першу половину роботи — збогаченя себе землею і робітником, старшина щасливо виконала, зісталась іще друга частина, дістати санкцію верховоі власти на шляхетські права, які ф а к т и ч н о старшина вже мала. Тут теж були два способи осягненя цїли: дорогою осьвіти, щó старшина в короткім часї з надзвичайною енерґією встигла виконати, набравши за границею тої поверховної сьвітової оглади; другою далеко труднїйшою річею було одержане від правительства формального признаня за старшиною дворянських прав, чому одначе правительство з невияснених причин дуже довго опирало ся. Разом із сим чим раз більше віддавало селянство на поталу старшинї. Справа дворянських прав була фактично рішена указом 1783 р. про кріпацтво, де право мати крепаків одержували тільки дворяне — одержало його і українське панство, формально зрівняне з російським дворянством наступило два роки пізнїйше. За Романовичем-

Славитинским твердить авторка, що українське панство дуже гостре було для крепацтва і вияснює се психольоґічною причиною звісного Івана, який зробив ся паном. Від тепер панство занимало ся виключно тільки своїми клясовими інтересами, що видно головно з його постулятів до правительства.

Головна хиба тої розвідки лежить в тім, що авторка забираючись до писаня мала видко вже з гори усталений погляд на старшину. Згори представила собі старшину зразу сьвідому своєї цїли, з'орґанїзовану, солїдарну, з готовою програмою, виробленою в найменьших детайлях... Отже наперед скупленє і захват землї, потім закріпощенє посполитого і т. д. Відповідно до потреби своєї згори придуманої ідеї авторка підбирає під дотичні точки факти з ріжних часів, іґноруючи зовсїм хронольоґію, підчас коли ми не маємо нїде жадних сьвідоцтв про таку, відразу вироблену, сьвідомість і далекозорість в тім напрямі старшини. Через те, хоч як прозоро і добре з погляду конструкції статя збудована і легко написана, то все таки вона відразу зраджує свою штучність. Дальшим наслїдком сього було, що весь тягар за такий оборот справи паде виключно на старшину, а иньші чинники, котрі як раз може спричинили упадок автономії і закріпощеннє селянської маси через змушенє старшини до тої дороги — ті чинники, як в нїчім неповинні остають на боцї[1]). В матеріалї й виводах зрештою статя не дає нїчого нового[2]).

[1]) Матеріялом до студіованя піднесених тут питань, крім Дневныхъ записокъ Я. Марковича, Москва 1859, яким уже користувала ся авторка може послужити ще: А. Лазаревскій, Описаніе старой Малороссіи т. I - III (Полк Стародубський, Ніжинський і Прилуцький), Д. П. Миллеръ, Очерки изъ исторіи и юридическаго Старой Малороссіи. Превращеніе козацкой старшины въ дворянство. Сборникъ харьковскаго ист.-филолог. Общества, 1896, т. 8, с. 63 — 244; тойже, Очерки изъ исторіи и юридическаго быта Старой Малороссіи. Суды земскіе, гродскіе и подкоморскіе въ XVIII столѣтіи. Кіевская Старина, 1897, кн. I—IV. В. Модзалевскій, Генеральный судья Иванъ Чарнышъ и его родъ ibid. 1904, кн. III—V; йогож, Слухи о назначеніи Кантакузина гетманомъ Малороссіи (1718 г.), ibid. 1904, кн. VI, с. 451 — 464. Компілятивна статя В. П - ка: Конецъ старой Малороссіи ibid. 1906, кн. XI—XII, с. 343 — 9. Врешті мої статї: Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. Зап. Н. Т. ім. Ш. т. LXI; Україна в першій половині 1738 р. ibid. т. LXIX; Реформи Малоросійської колеґії на Україні в 1722 - 3 рр. (Науковий Збірник присьвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками, Львів, 1906).

[2]) Се підніс в своїм часї проф. Грушевський в рецензії на статю д Є. — в Правдї 1892 р.

З попередною лучать ся дуже тісно дві иньші статї, з яких одна вказує на один і то чи не найголовнійший чинник того суспільного процесу перетвореня старшини в дворянство — а друга на один з сумних епізодів того процесу. Перша то: „Двѣнадцать пунктовъ Вельяминова“ (II с. 126—144), про російську реформу на Українї, котра в обіцянках мала бути радикальним лїком на усї лиха, спеціяльно — на кривди посиільству від старшини, а в дїйсности показало ся, що з поза тих аґітаційних кличів та юдженя одних верстов проти других, через що наполохана старшина очевидно мусїла асекуруватись всїми способами проти грізної небезпеки — з поза сього, кажу, виглянув лише фіскалїзм та обкроєнє тих свобід, які ще поки що зістали ся були. На диво в супереч фактам, авторка, всякі не щирі фрази Петра бере зовсїм серіозно[1]). В другій розвідцї представлений один наслїдок, одна з відповідий людности на доконаний суспільний переворот: „Турбаевская катастрофа“[2]) (II с. 144—175) присьвячена власне обговореню справи вимордованя лихих дїдичів озлобленою, насильно в підданство взятою людністю

Статя: „Старинная одежда и принадлежности домашняго быта Слобожанъ“ (II, с. 191—208) старає ся дати нам образ внутрішного вигляду а почасти і деяких сгорін домашнього житя української старшини в XVIII в.

Вкінцї на підставі статї „Два намѣстника“ (II, с. 181—190) можемо на підставі характеристики двох перших російських намісників на Українї ретроспективно витворити собі погляд на вартість людий, при помочи котрих Росія в XVIII в. старала ся усунути хиби українського устрою.

Отсим ми кінчимо огляд історичних статей Збірника.

Про другу ґрупу статий д. Єфименкової згадаю бодай коротко, бо се не підходить до моєї теми. З наукового погляду найважнійші з них три лїтературно-критичні. Дві з них „Философъ изъ народа“ (II, с. 236—54) і „Личность Г. С. Сковороды какъ мыслителя“ (II, с. 255—75), як вже з заголовка другої з них видно, присьвячені звісному українському фільософу Сковородї. Головну вагу кладе тут авторка на виклад фільософічного сьвітогляду Сковороди і приходить до висновка, що Сковорода мав одноцільну і викінчену фільософічну систему,

[1]) Див. мою статю: Реформи Малоросійської колеґії па Українї в 1722—3 рр.

[2]) Турбаївська катастрофа в перекладї на українську мову надрукована в XIX т. Руської історичної Бібліотеки, с. 125—158.

котра найбільше підходить до поглядів Спінози, котрий одначе немав безпосередного впливу на нашого фільософа. Другим виводом авторки в тій справі є те, що фільософія Сковороди була заразом його релїґією. Не можучи вдавати ся в справу зазначу тільки, що як раз в питанню, чи мав Сковорода яку будь фільософічну систему, панують в дотичній літературі два суперечні погляди, з котрих другий заперечує одноцїльність фільософічної системи Сковороди[1]). Третя зі згаданих в горі статей „Украинскій элементъ въ творчествѣ Гоголя“[2]) (II, с. 343—58) займає ся виясненнєм причин тих суперечностий, які бачимо в його житю і писаннях. Причину сього бачить авторка в національнім роздвоєню великого письменника, котрий був „роднымъ сыномъ народности малорусской и пріемнымъ — велокорусской“. З роздвоєня національного повстало роздвоєнє духове, що і було причиною занепаду таланту а дальше і сумного кінця Гоголя. Сю тезу перевела авторка, на мою думку, знаменито.

З иньших статей тільки важнїйші погляди піднесу в загальній характеристицї писань д. Єфименкової.

Перше ніж до того перейти, хочемо зазначити, як прийнята була ся збірка писань в українській суспільности. І так д. Дм. К—ич в відзиві своїм в „Южныхъ Запискахъ“ про перший том сього збірника зложивши „глубоку подяку Товариству Шевченка“ за щасливу думку видання писань авторки, в рецензії підносить „легкість, зрозумілий виклад і строгу науковість писань авторки“. З статей подобають ся йому „Очерки правобережной Украины“ як наглядний образ розвою і упадку української державної самостійности (?) в протягу XIV (?) до XVIII вв.“. Розвідку про українське дворянство рекомендує він до прочитаня теперішній українській шляхтї, щоб ся перестала сторонити від мужиків від котрих дїлить шляхту не такий то дуже великий протяг часу. Та найбільше вдоволенє викликує у ш. рецензента статя „Южнорусскія братства“ — інтересна з того погляду, що підносить дразливе питаннє про „індівідуальність“ Українця. „Цїлим рядом історичних сьвідоцтв —

[1]) Лїтература про Сковороду досить богата. Більшість авторів держить ся того погляду що й д. Єфименкова. Противний заступає головно Кудринскій в статї: Философъ безъ системы (Опытъ характеристики Григорія Саввича Сковороды). Кіевская Старина 1898, кн. I-III.

[2]) Перший раз поміщена в „Вѣстникѣ Европы“ кн. 7 під заголовком „Національная двойственность Гоголя“ і під тим же заголовком надрукована в перекладї на українську мову в Лїт.-Наук. Вістнику за 1903 р. кн. V.

говорить він дальше, доказує Олександра Єфименко, що пресловута „індівідуальність“ анї трохи не перешкодила повстаню на Україні всякого рода автономічних братств, і навідворот приписувана великоруському духови „общинность“ не дала спромоги на повстаннє навіть одинокому літературно-науковому братству Ртїщева“ [1]). Далеко більше вражінє викликала поява сего збірника у д. Русової, яка з приводу головно деяких публїцистичних статей д. Єфименкової собіж написала статю п. з. „Малороссія и національный вопросъ“, яку закінчила полїтичною українською проґрамою [2]). Для нас в тих відзивах перед усім інтересне те значінє, яке двоє згаданих авторів приписують працям О. Єфименкової. Мабуть не помилимо ся, коли скажемо, що і „Товариство ім. Шевченка“ також подібно на сю справу дивило ся видаючи отсї книжки. Перший рецензент брав за точку опору працї з давної минувшини України, д. Русовій вихідною точкою послужили статї публїцистичні про теперішність, але доходять вони до однакового результату: писанням О. Єфименкової приписують побіч научного головно значінє практичне, уважають що ті статї дають суцільний образ історії українського народа, на підставі котрої можна набрати переконаня про здібність і право того народа на самостійне національне істнованє. Такий висновок, наколиб його можна зробити, був би тим більше цінний, що авторка Великороска і себе очевидно за таку признає. В справі української мови в школї вона забирає голос „въ качествѣ исконнаго великорусскаго человѣка“ (II, с. 210), так само полемізує з статею в „Русскомъ Богатствѣ“ „не будучи ни украинцемъ ни тѣмъ паче украинофиломъ“ (II, с. 291).

Та на жаль на підставі книжок д. Єфименкової можна дійти до всяких иньших висновків, тільки не до таких, як би собі бажали ш. рецензенти. Передусім О. Єфименкова твердо держить ся старої схеми т. зв. „русскої історії“ і не тільки не може зачислити т. зв. „київського періоду“ до історії українського народа, але навіть литовсько-руських часів. Мало того що держить ся тої схеми, але навіть не підозріває так сказати істнованя осібного українського народа і його історії. Стало уживає терміну „русскій“, „русскіе“ (напр. про козаків — I, с. 78 і ин.) в значіню народа, колиж уживає і слова „южнорусскій“, то більш в значіню ґеоґрафічно-територіяльнім. Терміну „малорусскій“ теж не уживає на означенє осібної народности, тільки радше з по-

[1]) Южныя Записки за 1905 р. ч. 8, с. 33.
[2]) таже ч. 20, с. 3–10.

треби, коли говорить про Українців в найтїснїйшім значіню того слова, про Поднїпровє, тому що „южнорусскій“, взагалї ужнваний на означенє західних і полудневих теріторий, міг би викликати непорозуміння. Та щоб над тим дальше не розводити ся, наведу її погляди, які виразно ставлять сю справу. Говорячи напр. про те, що на півночи (у Великоросів) витворили ся спілки економічного характеру а на півднї церковні брацтва, авторка виразно підчеркує єдність „русского“ народа, котрий одначе чомусь в витвореню зовсїм ріжних суспільних інституцій, пішов ріжними дорогами (І с. 296). Ще яснїйше висловлює сю думку пнї Єфименко, коли кладе „разсвѣтъ южнорусской исторіи“ на XVII в. (І с. 377). Наслїдком сього у неї нема розуміння української історії, як цїлости, і вона ніяким способом не може звязати попереднього з козацьким. Се напр. показуєть ся в тім, що авторка задивившн ся на великоруську „общину“, дивуєть ся „ґенїєви українського народа“, який не показав творчости в будованю форм користаня з спільного запасу землї — себто не витворив у себе „общини“ (І, с. 398—9), отже не припускає, щоб український народ наслїдком історичного процесу і своєї окремої індівідуальности міг творити иньші форми, нїж великоруський. Перейдїм тепер з історичних статий на публїцистичні. Зараз в першій з них (Малорусскій языкъ въ народной школѣ“) український народ у неї „южнорусская половина русской народности — одной и тойже народности, не чужой“ (II с. 209). Дальше силкуєть ся вона доказати, що Максимович і Житецький „въ своихъ трудахъ не проявляютъ и отдаленныхъ слѣдовъ какой-нибудь тенденціи отрознить сѣверно-русскій языкъ и національность отъ южнорусскихъ“ (II, с. 221). Коли ж авторка вступаєть ся за українську мову в школї, то не для того, буцїм то її се належить ся як самостійній мові, а просто з педаґоґічних потреб.

Отже коли була якась, так сказати, практично-педаґоґічна гадка — в сїм збірнику статей д. Єфименкової дати українському чи иншому читачеви підручник, з якого міг би він набрати ясного й правильного погляду на хід української історії, знайти образ історичних змагань українського народу і оправданнє його нинїшнїх змагань, то її приходить ся признати вповнї схибленою. Можна мати всяке признаннє до симпатий показаних авторкою-Великоросиянкою до минувшости й сучасних потреб українського народа, але не можна згодитись на представленнє сеї минувшости... Лишають ся иньші мотиви — науковий і т. ск. історіо-

ґрафічний. Постараємо ся відповісти на питаннє, що внесла д. Єфименкова в нашу історіоґрафію?

Щоб відповісти на се, держати мем ся зробленого нами в горі поділу статей д. Єфименкової на ґрупи. Загалом (очевидно є й деякі виїмки) її статї не відзначають ся особливим богацтвом фактичного матеріялу. Щоб довести річ до якихсь позитивних результатів, мусіла бідности матеріялу прийти в поміч комбінація, розумованє, словом теорія, і се власне характеристичний спосіб для д. Єфименкової як історика. Послугуєть ся вона такою методою, що в прослїджуванню історичних явищ, вона не бере за вихідну точку власне даного явища, але загалом готову, на иньшім ґрунті вироблену теорію і під сю власне теорію підтягнає розслїджуване явище (декуди, напр. в розвідцї про братства про око вона зовсїм противною йде дорогою — але се тільки про око, і в основі її досліду слїдно зовсїм виразно готову теорію). Особливо се треба сказати що до першої ґрупи розвідок — економічного і правно-побутового характеру. А що теорія вже вироблена навіть в детайлях, до того ще на чужім ґрунті, а матеріялу для розслїджуваного явища мало, проте авторка послугуєть ся головно анальоґією і се її методичний спосіб. Та се один з найслабших, а заразом найменьше певних способів і рідко допроваджує до певних усталених висновків. Так стоїть справа з поставленєм в звязь з общинно-задружною теорією ріжних побутових форм суспільної орґанїзації в нашій історії. Авторка бере їх під увагу в тім часї коли вони вже вийшли з стадії форми, а перейшли в добре з'орґанїзовані інституції. Отже щоб ті явища можна поставити в причинову звязь з тими первісними, які знає теорія, треба би провести докладну аналїзу для відріжненя архаїчних елєментів від пізнїйших і вказати поодинокі стадії розвою даної інституції — а сього власне авторка не робить[1]), через що остаточні її виводи мають для нас значінє більше здогадів нїж доказаних фактів. Всеж таки статї сеї ґрупи з погляду наукового займають найповажнїйше місце в збірнику — є в них богато ориґінального нового, коли не в інвенції, то в приложенню до фактів і форм українського житя.

Богато апріорности, але меньше самостійности в другій ґрупі статий — з часів козацьких. Я очевидно маю тут на увазї тільки більше самостійні розвідки де в більшій або меньшій мірі ви-

---

[1]) Див. напр. Зап. Н. Т. ім. Ш. т. LXXII, рецензія проф. Грушевського на статю: Литовско-русскіе данники и ихъ дани. Бібл. с. 8-9.

сказала вона свої погляди — головно ж розвідку про українську старшину.

Ми бачили, до яких висновків прийшла авторка дотично козацької старшини і її ролї в нашій історії. Безперечно, що в подробицях таке представленє річи вірне, одначе загальний погляд, наслїдком недобаченя авторкою властивих причин, чому так було а не інакше, — зовсїм хибний. Хмельниччина завела на Українї новий демократичний лад з широкою самоуправою і видобула на верх із суспільности найсильнїйший і найенерґічнїйший елемент — козацьку старшину, яка була представником української державности і з природи річи була покликана до кермованя краєм. Та тут одначе виступив новий конкурент і то сильний конкурент до керми українськими справами. Тою новою силою було московське, потім російське правительство, котре змагає до захопленя управи з початку тільки важнїйших, як напр., говорячи новочасним терміном, загранячну полїтику, а потім і решту справ у свої руки, а енерґію і діяльність старшини старає ся звернути виключно на поле економічне, надїляючи старшину в рекомпензату за полїтику численними маєтностями і лишаючи її як раз на стільки власти, скільки потреба до підчиненя собі людности. Коли одначе у одиниць чи загалу старшини проявляєть ся опозиція проти правительства і змаганє до оборони перед московським централїзмом, тодї правительство уживає репресій одиниці арештуючи, а загал старшини лякаючи цькованєм на неї низших верств української людности, незадоволеної з ступневого процесу закріпощування, до якого само правительство попихало старшину. Зрештою дальших перешкод в тім процесї правительство не робило, поперестаючи тільки на вказуванє на нього для аґітації, що одначе д. Єфименко за иньшими бере за добру монету. Того рода полїтика від часів Петра ведена зі здвоєною силою перейшла в XVIII в. три періоди, підчас котрих по обставинам і характеру правительств, зглядно пануючих, була примінювана в ріжний спосіб з однаковою силою. За Петра переважав терор, в часах Анни Іванівни наслїдком виробленої докладно програми і спеціяльних обставин (пробуток на Українї російських армій підчас війни з Турками) правительство впливало на вироблене понять старшини російським суспільним устроєм, а вкінці Катерина II в українських справах держала ся правила, що тут треба „имѣть лисій хвостъ а волчій ротъ". Одначе аґітація між масами проти старшини, а рівночасно не перепинанє тій старшинї в закріпощуваню тих мас спільне для усїх трех періодів.

Як можна сподіватись, політично-короткозора старшина пішла на руку тій зручній далекосягаючій політиці російського правительства. Позбавлена можности ширшої політичної діяльности вона з тим більшою енерґією взяла ся до захвату землї і підчиненя собі робучої людности. Тим способом матеріяльною силою обезпечувала себе перед евентуальними кроками правительства, ґарантуючи тим також, по своїй думцї, свій автономічний устрій, котрого вона була репрезентантом. В якій тїсній залежности був процес перероджуваня старшини в шляхту і закріпощуваня посполитої маси від анальоґічної полїтики правительства доказом сього є те, що захват земель і закріпощуванє per fas et nefas з найбільшою інтензивністю дїялось як раз тодї, коли правительство з більшою рішучістю обкроювало українські „права і вольности", напр. роздавництво маєтностий дійшло до кульмінацийної точки власне за гетьмановання Скоропадського т. є. за часів Петра І. Старанє старшини о признанє їй дворянських прав, було натуральним виплнвом російського суспільного устрою, в якім не було місця на свобідних нешляхетських посїдачів землї і крепаків. Тільки коли все те візьмемо під увагу, тодї буде зрозумілим, чому український суспільний устрій і що за тим йде українська автономія в своїм дальшім розвою пішли такою фатальною дорогою.

Д. Єфименко в браку достаточного матеріялу, опанована поглядом a priori (на мою думку тут головно під впливом поглядів пок. історика Ол. Лазаревського) не могла, так сказати, свобідно порушувати ся в своїх дослїдах і не звернула на сказане в горі уваги. через що не прийшла до самостійних висновків. Не вникнувши глубше в річ, вона брала за причину те, що було тільки результатом иньших причин. З того виходять нераз суперечности в її виводах про один і той сам предмет в ріжних статях, звідти теж те почасти неґативне становище до української автономії, хоч в новійших її розвідках (Котляревскій въ исторической обстановкѣ) слїдно деякий зворот в сїй справі і еманципацію з під давнїйших поглядів. Одначе що до розуміння української історії і нетрактованя поодиноких її періодів і що до часу і предмету, як орґанїчної цїлости д. Єфименкова належить до старшої ґенерації наших істориків.

Все се не відбирає, як я уже підносив, наукової вартости самостійнїйшим працям д. Єфименкової, які й заслугували на те, щоб їх вибрано й видано осібним збірником.

Miscellanea.

Одна з українських колекцій.

Люде старшої ґенерації на Україні мабуть мають іще в сьвіжій памяти поголоски про велику колекцію українських актів, зібрану в 1850-х рр. в Лївобічній Україні одним учителем — Поляком Ґоржковским, яка потім десь таємничо зникла. Вол. Антонович в однїй з раннїх своїх статей, з тих часів, коли з молодечим запалом вів війну з шляхетськими упередженнями польської шляхти на Українї, з поводу замітки Bibliotek-и Warszawsk-oї, де вона згадувала про матеріали з ватиканського архива, одержані нею від Ґоржковского, а важні особливо для характеристики Хмельницького, якого вони представляють у „правдивім“ сьвітлї — „чоловіка без ідеї й віри, бандита, готового для осягнення своєї мети прийняти всяку релїґію, хоч і магометанську“, писав от що:

„Ну, п. Ґоржковский особа давно звістна своєю совістністю, а на потвердженнє того можемо подати многозначущі факти з його біоґрафії. Кілька лїт тому п. Ґоржковский був учителем в чернигівській ґімназії. Заявивши про своє бажаннє науково розробляти історію України, він встиг дістати право працювати у всїх манастирських бібліотеках київської митрополії й переглядати всї церковні архиви в її границях. З власних слів п. Ґоржковского знаємо, як він використав се позволеннє: то користаючи з довіря монахів, то в характері особи нїби присланої митр. Філяретом приватно для контролї стану монастиря, він заберав усе, що дотикало історії краю й його зносин з Польщею.

Ми бачили у нього величезну збірку давнїх актів, видань київської академії, церковних книг і т. д. Насуваєть ся гадка, для якої мети зроблена була вся ота колєкція? П. Ґоржковский не зробив з неї нїяких витягів, не зробив приступною для публїки і навіть своїм знайомим не позволяв покористувати ся зібраними ним матеріалами — він її заховав так, що й слїд по нїй пропав... а мабуть були там річи не ватиканського сорту... Такого совістного вчинку мабуть не повстидав ся б і який небудь фанаріот, що бушує по Болгарії, маючи на метї знищеннє всїх старих памяток історії й письменства тих країв. Вкінцї п. Ґоржковский виїхав за кордон і в Римі вступив минувшого року до єзуїтського колеґіума; тодї мабуть, замучений сумлїннєм, він постановив винагородити забрані ним з наших церков і манастирів памятки иньшими, мабуть — більш автентичними й певними, які він відшукав, а може й — відгадав наперед в ватиканськім архиві (бо побожні патри societatis Jesu майстри на се, щоб вигадати і те, чого не було, коли се їм на руку)". (Основа, 1861, VII: Что объ этомъ думать).

Років пятнадцять тому, зацікавлений сими поголосками, я розпитував ся у декого з польських учених за сими колєкціями Ґоржковского, але не міг нїчого довідати ся. Аж останнїми часами виринула ся колєкція — в бібліотецї краківської академії, а виданий недавно катальоґ сеї бібліотеки (Katalog rękopisów akademii umiejętności w Krakowie, zestawił Jan Czubek, 1906), дає загальний перегляд сеї колєкції. Колєкція Ґоржковского фіґурує тут як „zbiór Krzyżanowskich, niegdyś w Ciepłowodach". Рукописи зібрані Ґоржковским мають його сиґнатуру: M. Gorz., і пізнїйшу печатку Станїслава Кшижановского з Черповодів (не Цєпловодів), з чого видко, що колєкція Ґоржковского перейшла від нього до сього Кшижановского, уманського дїдича, чоловіка, що цікавив ся місцевою стариною (див. його замітку про своє село Черповоди в Słownik-у geograficz-нім, sub voce), а від нього до краківської академії. З колєкції Ґоржковского сюди прийшло кілька плїків оригіналів і копій ріжних документів з другої половини XVII і першої половини XVIII в., головно актів на володіннє землею ріжних монастирів — два плїки документів до ріжних чернигівських монастирів (ч. 261), новогродсіверського (ч. 265), листи і грамоти ріжних духовних осіб — митрополитів, епископів і архимандритів (ч. 266), гетьманів, починаючи від Хмельницького до Апостола (в тім Хмельницького Богдана, його жінки Анни — виданий в попереднїй книжцї

Записок, і Юрка Хмельниченка, разом 16, Виговського 5, Безпалого 1, Бруховецького 3, Демяна Многогрішного 2, Дорошенка 1, Самійловича 4, Мазепи, 21, Скоропадського 8, Апостола 11)[1]) — ч. 270, збірка листів полковників і генеральних старшин другої половини XVII і першої XVIII в. — ч. 269, коло 60 штук, і поменьші колекції з XVIII в. під ч. 273 і 276, збірки ріжних документів з XVII—XVIII в. під ч. 263, 264, 267, 271, 274, 277, 279, касові записки генеральної канцелярії 1762—3 рр. ч. 268, рапорти київської ґубернаторської канцелярії ч. 275, книга маґістрату м. Козельця з кінця XVII і першої половини XVIII в. ч. 280, примірник хроніки Леонт. Боболинского ч. 281.

Переважна частина сих збірок представляє, як сказано, пліки зложені з поодиноких актів, позбираних в збірки самим збирачем; ті, які я міг переглянути (неоправлені документи адміністрація академії, на жаль, не висилає для користання) мають більше або меньше тїсну звязь з Чернигівщиною, і особливо тутешнїм монастирським землеволодїннєм. Судячи отже з того, що я міг переглянути і що подає про сї рукописи катальоґ (подає він, що правда, зміст дуже коротко й не завсїди докладно), ту опінїю, яка виробила ся про колекцію Ґоржковского — хоч би на підставі поданої проф. Антоновичом звістки, треба дещо змінити. Виходило б з того, що зібрана вона була справдї головно по монастирських архивах (хоч і не виключно мабуть), але не київської, тільки чернигівської епархії (імя Філярета означало б не митрополита київського, а його сучасника владику чернигівського), і що для історії козачини, її відносин до Польщі, та польського режіму взагалї вона не дає майже нїчого (хиба б припустити, що ті матеріали пішли куди инде, що меньше правдоподібно), бо на тій території і з тих архивів не богато матеріалу можна було б і зібрати про се. Для історії же Гетьманщини під козацьким режімом вона дає неодно цікаве, хоч взагалї визначаєть ся дуже припадковим складом, і нїяких особливих скарбів, з чисто історичного становища, не містить в собі. Зрештою над колекцією сею працюють тепер члени нашої археоґрафічної комісії, й будемо надїяти ся — все цікавійше з неї буде незадовго видане в виданнях сеї комісії. *М. Грушевський.*

---

[1]) Виписую з катальоґа — полишаючи відповідальність за докладність сього рахунку на нього ж (на докладність його означень не все можна спустити ся).

Хмельницький і сокальські бернардини.

При кінци 1655 р. переживала Польща дуже трудні часи. Зі всіх сторін могучої колись держави доходили звістки про неудачі її армій, а в кінци всї провінції опинили ся в руках ворогів, що думали поділити ся богатою і нетрудно здобутою добичею. Король Ян Казимир, з невеликим кружком прихильних йому сенаторів і панів, мусїв схоронити ся на територію сусідньої Австрії, бо в своїй державі не мав захисту проти сильних ворогів. Мов острови серед тої справдїшньої повени, держали ся при королю ще Ченстохова, Львів... Сокаль і не многі иньші укріплені місця, очікуючи трівожно, коли й вони впадуть в руки щасливих переможників. Тому й не диво, що коли Хмельницький з політичних причин відступив з під Львова, задоволившись невеликим лише окупом, самим Полякам здало ся се чимось незвичайним і почали говорити про чудо. Подібний настрій і подібні почутя огорнули також монахів і околичну шляхту, що схоронила ся була перед Хмельницьким до укріпленого монастиря бернардинів в Сокали. Вправдї Хмельницький сам не облягав сього монастиря, а навіть не висилав проти нього нїякого значнїйшого віддїлу, але страх був так великий, що відступлене Хмельницького з під Львова і стягнене поменьших віддїлів козацьких з околиці Сокаля дало привід монахови, що вів монастирську хронїку, убрати сю подїю ось як:

Chmielnicki, zająwszy dnia 9. listopada opuszczone miasto Sokal, nacierał zapalczywie na warowny klasztor, gdzie okoliczna szlachta z rodzinami i majątkami szukała schronienia. Szczupła garstka obrońców opierała się dzielnie ogromnym siłom najeźdźców, lecz kiedy w ponowionych szturmach kozactwo poczęło się wdzierać na mury i oblężeni zwątpili o dalszej obronie, zjawia się w powietrzu Najwyższa Opiekunka klasztoru i wiernego jej ludu w jasnej szacie, rzuca popłoch na kozactwo i oswobodza przybytek Pański. Chmielnicki odstąpił od klasztoru i rozłożył się taborem pod laskiem Walawką (ślady okopów do dziś w części zachowały się); stąd słał listy do klasztoru, pragnąc go zdradą zdobyć. Chcąc wywiedzić się o sile załogi, wprosił się, aby mu pozwolono pomodlić się u cudownego obrazu. Uzyskawszy pozwolenie, wybrał się ze swym sługą, Wasylem Prokowiczem, do klasztoru, gdzie wpuszczony, widząc mało ludzi, począł zaraz układać plany zbrodnicze Aliście natychmiastowa spotkała go kara; bo kiedy stanął przed ołtarzem Najśw. Panny i obraz cudowny odsłoniono, rażony niezwykłym blaskiem i jasnością, ociemniał. Pięć godzin trwać

miała ślepota kozackiego wodza, poczem dopiero wskutek gorących modłów zakonników, ludu i jego własnej skruchy, przejrzał. Za tę łaskę ofiarował srebrny kubek napełniony talarami i bezzwłocznie z pod Sokala ustąpił, udając się do Lwowa, skąd napisał list dziękczynny do przełożonego klasztoru[1]).

Що так не було, виказують отсї листи, переховані в оріґіналї в бібліотецї Оссолїньских під числом рукоп. 2440. Хмельницький не думаючи добувати Львова, не міг з тих же причин добувати в той сам час (9 падолиста) Сокаля. Противить ся сьому зрештою цїлий зміст листа його до ґвардіяна. Що найвисше могли се робити ватаги з віддїлу наказного гетьмана Данила Виговського, що повертав з під Люблина. Але і він сам правдоподібно не брав у сїм нїякої участи, бо йому мусїло в той час бути уже звісно про відступлене Хмельницького з під Львова і про причини сього гетьма́нського вчинку.

Wielebny w Bogu mosci oycze gwardyanie konwentu sokalskiego.

Posłancy od waszciów do nas zdrowo przyiechawszy list nam oddali, z którego wyrozumielismy o wszystkim, iż żądacie, żebysmy waszych wypuscili. Tedy my zaras, na sumienie wasze dufaiąc, wam zaras waszych wypuszczamy y zdrowo kazalismy onych odprowadzic aż do Sokala, tylko y wm. zaras naszych wszystkich kozaków, którzy tam są, żebyscie wypuscili y żadnych mimo iadących z czat kozaków nie gromili ani szarpali, gdyż y my was w całosci chcąc zachowac, żadnych woysk naszych tam nie posyłalismy y pustoszyc nie kazalismy. A ieżeliby się co pokazało na waszych, żebyscie mieli wypadaiąc czaty gromic i kozaków łapac, tedy na potym nie mieycie za złe. Dla obrony, żeby miasta niepalono, uniwersał obronny posłalismy. Przytem przyiaźni ww. pilno polecamy się. Dan w taborze pod Lwowe: 8. 9bris 1655. Wielebn. waszey zyczliwy prtt. y słyżyc rad Bohdan Chmielnicki H W Zap.

На коверті: Wielebnemu IE Mosci Oycu Gwardyanowi Conwentu Sokalskiego oddac.

Mosci xięże gwardyanie sokalskiego klasztoru.

Nie dlategom ia z tak wielkiemi zaporozkiemi, moskiewskiemi y innemi cudzoziemskiemi woyskami przyciągnął, abym Boże uchoway krwie rozłania albo skarbów iakich pragnął, ale abym wprzód dowiedział się, sile pod ten czas, gdy iuż ani pana ani woysk nie ma korona polska, ieżeli życzliwemi szlachta carowi ie. mosci moskiewskiemu y im panu hetmanowi waszemu wielkiemu byc zechcecie y tę

[1]) Bronisław Sokalski. Powiat Sokalski, Льв., 1899, c. 320.

życzliwosc sakramentem iako y inne pp. woiewodowie y szlachta w Lublinie, Kazimierzu, Uchaniach y innych miastach uczynili, pewno będąc, iż jeżeli to uczynicie, kazdy przy wolnosciach, conditiach y substancyach swoich wcale zostanie, sumieniem obowięzuiemy. A jeżeli inaczey, czekamy na to declaratiey, o czym y ustnie oycowie y ten szlachcic co tu u nas był opowiedzą. A ja modłom Wa. oddaię się. Jako wmsciom dobra zyczliwy Daniel Wyhowski hehtm. nakaz. woy. Zapor.

Wielebnemi w Bogu w Bogu mmsciwi oycowie klasztoru sokalskiego y imci pp. szlachta na ten czas tam zostaiąca.

Maiąc ia zupełne wskazanie od iasnie wielmożnego ie. mosci pana Bohdana Chmielnickiego, hetmana woysk Zaporozkich, mego mosciwego pana, abym przed niedziel ieszcze kilka tu w kraie te zapusciwszy się, gdziekolwiek nieprzyiaciół swoich zasiągnąc mogę, na pomoc Boga Wszechmogącego wziowszy, ieżeliby dobrowolnie upokorzyc się nie chcieli, nieprzyiacielsko się im stawił. Iakož za łaską Bożą, gdziemkolwiek przeciwnych znalazł, nie uznali miłosierdzia aż za samą Wisłą. Lublin zaś, Kazimierz y inne wszystkie miasta, które prosili o miłosierdzie ci one odniesli y przy wolnosciach y conditiach swoich zdrowo onych zachowalismy. Teraz zas powracaiąc mimo Sokal, gdzie umyslnie ze wszystkiemi tak naszemi zaporozkiemi jako y ie. car. wl. moskiewskiemi y innemi cudzoziemskiemi zapuscilismy się woyskami, umyslnie z tym pisaniem posyłamy do wmsciów pytaiąc się, jeżeli wmsciowie upokorzyc się zechcecie alboli contrarian (?), nim nastąpimy z woyskami daycie wm. deklaratią. A my waszmosciów upewniamy, że gdy obaczymy pokorę, takąż uznacie clementią iako y inne miasta, a jeżeli inaczey samym oswiadczamy się Bogiem, że krwie rozlewania nie życzymy. A teraz na prędką od wmsciów oczekiwaiąc declaratią, chęci nasze pilno zalecamy. Z obozu rano w niedziele wmsciom zyczliwy wszystkiego dobra Daniel Wyhowski hetman nakazny woyska Zaporoz.

Федор Ґолїйчук.

В справі відозви полк. Пйотровского з 1849 р.

Подаючи в кн. I—II „Kwartalnik a Historyczn-oro“ за 1906 р. (ст. 350—353) рецензію на мою розвідку п. з. „Оборонна орґанїзація руських селян на галицько-угорськім[1]) пограничу в 1848—49 рр. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, Т. LXIII—LXIV), др. Бр. Лозїньский пише між иньшим таке:

[1]) Др. Бр. Лозїньский цитує заголовок: „na hałycko-ruskim“?!

„Один закид, або радше один жаль мусимо висказати як під адресом автора, так і супротив редакції. На стор. 11 наведено наче б в оригіналі відозву команданта угорського пограничного відділу полковника Пйотровского до Поляків у Галичині. Се такий куріоз викошлявілої польської ортоґрафії, з яким досі не трафляло ся зустрінути нам навіть у хроніках дневників, що записують того рода дивогляди для розбавлення читачів. Автор повинен був принайменше зазначити, що воно куріоз, і вияснити, звідки то походить. Коли такий наче б (wrzekomy) оригінал містить ся в збірці Остермана[1]), то в такім разі падала б тінь на автентичність, або що найменше на стислість иньших актів, що містять ся в тій збірці (ст. 353)“.

Як видко з наведених вище слів, др. Лозїньский, що тикаєть ся поданої мною відозви полковника Пйотровского, допускає дві евентуальности: або Остерман подав у своїй збірці відозву зовсїм коректно, а викошлявленнє польської ортоґрафії, — се вина моя й редакції „Записок“, або згаданий ортоґрафічний дивогляд походить з руки Остермана і містить ся в самій його збірці, — а тодї той факт ставив би Остерманови погане сьвідоцтво легковажання з його сторони вірности копіованих ним текстів, через що значіннє їх як історичних документів було б зредуковане по крайній мірі до minimum, коли б може взагалї не треба було заквестіонувати їх автентичність, а їх ґенези шукати в фантазії самого Остермана. На випадок правдивости сеї другої евентуальности, всї мої історичні праці, оперті на документах сього рукопису, які чи то вже появили ся друком (крім „Оборонної орґанїзації“, ще „Цуцилївська трівога в 1848 р.“ — Науковий збірник посьвячений проф. М. Грушевському... Львів, 1906 (також осібно) і „З виборчого руху у східній Галичинї в 1848 р.“ — Записки Наук. Тов. ім. Шевченка Т. LXX), чи ще появлять ся в найблизшій будучности, не мали би найменшої наукової вартости, як взагалї виводи, оперті на фальсифікатах. Гороскоп, що правда, не рожевий...

Та на щастє побіч двох евентуальностий, заакцентованих дром Лозїньским, можлива тут іще третя, на яку шан. рецензент не звернув чомусь найменьшої уваги, а яка в тім випадку зовсїм годить ся з фактичним станом річи. Куріозне викошлявленнє польської ортоґрафії у наведеній на ст. 11—12 моєї роз-

[1]) Збірка Остермана — кілька томів копій урядових актів і розпоряджень з 1848-60 рр., на яких головно оперта моя розвідка; тепер в бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові.

відки відозві полковника Пйотровского, се нї результат легковаження мною й редакцією „Записок" вірности історичних документів, нї продукт фантазії Остермана, а тільки **вірна копія з друкованого оригіналу** (у Елїнґера в Унґварі на Угорщинї), який разом з купою иньших друків з 1848—49 рр. дістав ся по Остерманї до бібліотеки Наукового Тов. ім. Шевченка і вписаний тепер під ч. 2095 с.[1]). Отже „викошлявленнє польської ортоґрафії" походить з руки **самого полковника Пйотровского.** Взагалї з порівнання копії Остермана, репродукованої вірно у моїй розвідцї, з друкованим оригіналом показуєть ся, що треба просто подивляти той скрупулятний педантизм бюрократичної натури Остермана, з яким скопіював він згадану відозву Пйотровскому зі всїми її похибками й куріозами, коли взагалї брак у **мадярській** друкарнї польських букв, як ą, ę, ł, ó, ć, ś, ń, ź, ż і заступленнє їх з потреби чи то буквами найблизшими по виговорі (l, o, c, s, n, z), чи ультрафонетичним om = ą, en = ę можна назвати похибкою чи куріозом.

Таким чином не тільки що **не паде найменша тїнь на вірність** текстів, поданих Остерманом у його збірцї копій, але, противно, з порівнання заквестіонованої дром Лозїньским відозви і взагалї всїх иньших копій, поданих Остерманом з друкованими оригіналами кождий мусить набрати переконання про безоглядну скрупулятність і сумлїнність його в віддаванню актів.

Іван Кревецький.

---

1) У „Bibliografi-ї" Естрайхера відозва ся не занотована. Перший раз подав її др. Ів. Франко в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка Т. XXII, Miscellanea.

Наукова хроніка.

Етноґрафія в західноевропейських часописях за рік 1904

з деякими доповненями за р. 1903.

Теперішний огляд, упорядкований на ново, старав ся я подати в як найповнїйшім видї і вичерпати найважнїйший етноґрафічний матеріял в нїмецьких (і швайцарських), нїдерляндських, французьких і італїйських часописий. При обговорюваних часописях зазначую усюди рік, а майже усюди сторони або числа часописий; заголовки наведені в цїлости, в такім порядку, в якім були опублїковані. Що до змісту, то я старав ся втягнути по части і культурно-історичні справи і присьвятив більше місця релїґійним питаням з огляду на їх тїсну звязь з етноґрафією. Поза обсягом моєї теми лежать лише працї з поля славянської фільольоґії — врештою дуже нечисленні, які я позволив собі втягнути в свій огляд, щоби заощадити иньшим непотрібної роботи. Задля браку місця впровадив я деякі легко зрозумілі скороченя в наводженю заголовків, так приміром d = der, die, das у всїх відмінках, z = zur, a = auf і aus, u = und і т. д. З тої самої причини обмежив я значно справозданя з поодиноких праць, полишивши більші розвідки до окремого обговореня і старав ся писати коротко і звязко, хоч се може разити при читаню.

I. Етнольоґічні часописи загального змісту.

Internationales Archiv f. Ethnographie, 1903, XVI, H. VI, 1904, XVII, H. I—IV. Великий матеріял містить ся в працї Шмельца, Beiträge zur Ethnographie von Neu-Gwinea (192—244, XVI) і в окремім додатку, в якім надрукована праця H. J. Wehrli, Beitrag zur Etnologie der Chingpaw (Kachin) von Ober-Burma. В чо-

творох зошитах за р. 1904 уміщені 3 праці: L. Kersten, D. Indianerstämme des Cran Chaco bis zum Ausgange d. XVIII Jh. (Ein Beitrag zur historischen Ethnographie Südamerikas) (1—75), Dr. J. Gronemann, Het njirami of de jaarlijksche reiniging van de erfwapens in Midden Java (81—90) i J. Weissenborn, Tierkult in Afrika (91—172).

2. Ґеоґрафічні часописи.

Geographische Zeitschrift, hrg. v. A. Hettner, IX, X. Leipzig 1903, 1904. Branky, D. Namen im geogr. Unterrichte (8). T. Fischer, Marokko. Eine länderkundliche Skizze. M. Friederichsen, Über Land u. Leute d. russischen Kolonisationsgebiete des Generalgouvernements Turkestan — автор згадує про Сартів, Туркменів, Кірґізів, Таранчіс і Дунґанів. E. Ган доказує в статї D. Weltstellung Yemens, що полудневі Араби перенесли західноазийську культуру через Абіссинію до Єгипту. 1904. K. Oestreich, Makedonien (185—203, 241—253, 450—461, 513—24). L. Chalikiopoulos, Geogr. Beiträge zur Entstehung d. Menschen u. seiner Kultur (417—438). Автор доказує, що кождий орґанїзм розвиває ся під впливом клїмату, поживи і нервового систему, і розбирає усї моменти, що промовляють за тропікальним походженєм чоловіка. A. Геттнер, D. europäische Russland (481—506, 537—569, 600-626): антропоґеоґрафічна студія, в якій обговорено положенє краю, його історичний розвій, розселенє, культуру, народи (про Українців цїлком об'єктивно), релїґіі, державний устрій і кольонїзацію, економічне положенє і культуру.

Zeitschrift d. Gesell. f. Erdkunde zu Berlin, 1903, 1904. 1903. H. Steffen, Reisenotizen a. West-Patagonien (167—207). E. Seler, Ein Wintersemester in México u. Yucatan (477—502): староіндийські памятники, доми, типи. Ф. Ріхтгофен, Triebkräfte u. Richtungen d. Erdkunde im XIX Jhr. (655—692). A. Voeltzkow, Berichte über eine Reise nach Ost-Afrika zur Untersuchung d. Bildung u. d. Aufbaues d. Riffe u. Inseln d. westlichen indischen Ozeans, де богато заміток про тамошні племена. 1904. H. Meyer, Reisen im Hochland von Ecuador (49—61): м. и. замітки про характер і цивілїзацію людности. Продовженє статї A. Voeltzkow'a (Berichte über eine Reise nach O. Afrika, 274—301, 427—451).

Mitteilungen d. Vereins f. Erdkunde zu Leipzig, 1903, 1904 приносять справозданя і некрольоґи. В річнику 1904 уміщені некрольоґи Рацеля (K. Weule, 1—30), E. Берґера (W. Ruge, 31—58), A. Stübel'a (H. Meyer, 59—78) і S. Ruge (H. Gravelius, 79—94).

Mitteil. d. Vereins f. Erdkunde zu Halle a. S., 1904. A. Kirchhoff, Was bedeutet „Hillebille" (90—92): дошка до даваня сиґналів; імя значить „laut dröhnendes, in weite Ferne hörbares Schallbrett". На увагу заслугує критичний бібліоґрафічний огляд м. и. 6 розділ „етноґрафія" і 7 „Landeskunde".

Mitteilungen d. k. k. geographischen Gesells. in Wien, hrg. v. Dr. A. Böhm E. v. Böhmersheim, XLVII, 1904. Th. A. Ippen, Über d. geogr. Namen in Albanien (2—10): богато назв від топоґрафічного положеня або релїґійного походженя. J. Cvijić, Neue Ergebnisse über d. Eiszeit auf d. Balkanhalbinsel (149—195). В відділї дрібних заміток богато матеріялу з обсягу преісторії антропольоґії і етноґрафії. Одначе се по більшій части витяги з чужих статей. С. 99 про фляндрийський тип, с. 100 про фенїкійську знахідку в Саксонії, с. 105 знах. з La-Tène коло Тріру, с. 105 римські знахідки в Шкоції, с. 109 рядовий гріб к. Ґетінґену, с. 109 нові римські знахідки в Ремаґенї, с. 109—110 неолїтичні знах. в Портуґалії, с. 110 преісторичні укріпленя в Ренї, с. 115 розкопки на Родосї, с. 118. розк. в Калят-Шірґатї, с. 120 про палене тїл в Японії, с. 123 археол. знахідки в Єгиптї, с. 505 передісторичний чоловік в пол. Африцї, с. 220 розкопки в державі Інків. З обсягу етнольоґії: с. 116 маляйські театральні товариства, с. 353—5 звичаї в Тибетї, с. 479—483 про релїґію, медицину, чарівництво, амулети, звичаї і обряди Маляйців, с. 498—9 камінє помагає на слабости, с. 508 про мароканських віщунів, с. 511—2 про культ місяця в Африцї, с. 60 переказ про повстанє острова Феіс. З подорожий дещо етноґрафічного в статї Е. Шміта Тавери, Mein erster Ausflug in d. mexikanische Tierra caliente (421—462).

Deutsche geographische Blätter, hrg. von d. Geogr. Gesel. in Bremen durch Dr. A. Oppel n. Dr. W. Wolkenhauer, XXVI, 1903, XXVII, 1904. 1903. A. Волькенгауер, Über d. ältesten Reisekarten v. Deutschland a. d. Ende d. 15 u. d. Anfange d. 16 Jhr. (120—138). Цікавий матеріял в статї Р. Рейнгарда, Siedelungsgeographische Bemerkungen über d. grossen deuts. Seestädte unter besonderer Berücksichtigung Bremens (139—159). Етноґрафією займаеть ся близше розвідка W. R. Rickmers'a, Swanetische Fragmente (160—174): автор описує коротко дім і двір, знаряди і промисл, рільничі, лїсові і ин. занятя та подає по кілька заміток про погляди людности, про спосіб житя, їду і напитки, родинне пожитє і про деякі звичаї, м. ин. докладнїйше про похоронні. Некрольоґ Г. Шурца, написаний Рацелем (51—63), і до сього долучена статя покійника Santiago de Compostella (64—70). 1904. Методольоґічна праця M. Eckert'a, We-

sen u Aufgabe d. Wirtschafts- u. Verkehrgeographie (10-28). W. Dröber містить цікаву статю Kartographie bei den Naturvölkern (29-46), м. и. карти на дереві, камені, корі і т. д. В. Волькенгауер, Aus d. Geschichte d. Kartographie (95-116): автор вичисляє карти від р. 1475 до 1553, обговорює та описує їх і подає літературу. М. ин. мапа польського ґеоґрафа Johannes de Stobnicza з 1512 р. (Краків, по раз перший уміщено Америку в звязи з иньшими континентами), краківська мапа J. Honterus з р. 1530, мапа Росії З. Герберштайна 1549.

Mitteilungen d. Geograph. Gesells. in Hamburg, hrg. v. L. Friederichsen, Hamburg, XIX, XX, 1903, 1904. Moritz E., D. Nordseeinsel Röm (2—210); дуже важний етноґрафічний матеріял: розділ Ш, про людність і її прикмети (58—67), про економічне положенє (67—76), про імя Röm (99—102), історію і кольонїзацію (102—135), шкільництво (135-146), комунікацію (146—171). С. містить збірку переказів (переложити церков, 171—2), звичаїв (174-8), весїлє (178—184), похорони (184-5), забобони (186), вороженє на св. вечер, дїточі пісні і рими (187—190) Г. Міхов, Caspar Vopell u. seine Rheinkarte v. J. 1558 (217—241). Дещо в протоколах: Рошер, подорож по Альбанії і Македонії (255—7). 1904. Уміщена праця Фрідеріхзена, Forschungsreise in d. Zentralen Tiën-schan u. Dsungarischen Ala-tau (Russisch, Zentral-Asien) im Sommer 1902 (VI+311+52 таблиці і 2 карти): для етноґрафії нічого.

Mitteilungen d. geograph. Gesells. in München, M. 1904, I B., H. 1, 2, 3. Dr. J. Reindl, D. Weininseln Nord- u. Mitteldeutschlands (69—148) і D ehemaligen Weinkulturen in Südbayern (261—8). А. Волькенгауер, Beiträge zur Geschichte d. Kartographie u. Nautik d. 15 u. 17 Jhr. (161—260).

Petermanns Mitteilungen, L, 1904.

Geographischer Literaturbericht für 1904. Загальний інтерес представляє тільки студія Е. Фрідріха, Wesen u. geographische Verbreitung der Raubwirtschaft, в якій виказуеть ся, що рабункову господарку провадять культурні народи і тому терплять біду. Иньші статї займають ся описом подорожий. К. Фоґельзанґ описує подорож по Хінах, але не дає нічого цікавого з погляду етнольоґічного. Шляґінтвайт звертає увагу на орґанїзацію і стан Тибету, Анц представляє Шантунґ в зимі. Цікавійші статї проф. Steindorff'a, Eine archäologische Reise durch d. libysche Wüste zur Amonsoase Sîwe (179—187) і Jermann'a, Reise in d. Gummidistrikte Ostboliviens (188—195).

Mitteilungen d. k. u. k Militärgeograph. Instituts

1903, XXIII. 1903. Bielarski u. v. Haardt, D. Fortsetzung d. topographischen Arbeiten im westruss. Grenzgebiet (1899—1901).

Abhandlungen d. k. k. geograph. Gesells. in Wien V, 1903/4, 1904. Занотувати можна хиба статю пебіщика M. Voss'a D. Suezkanal u. seine Stellung im Weltverkehr (IV+76).

Mitteilungen d. geograph. Gesells. (für Thüringen) zu Jena, hrg. v. G. Kurze u. K. Dove, XXI, XXII, 1903, 1904. Містять стало статї етноґрафічного змісту. В р. 1903: D. „King'olle" o. Volksjustiz bei d. Wakamba (62—64), за чарівництво = середнов. феме. A. Robertson, Zur Volkskunde d. Erromanganer (65—80): тип, одїж, хати, звичаї, занятє, знаряди, релїґія. Ф. Крамер, Eine Reise nach d. Mentawei-Inseln (81—87). I. Bellon, Eigentümlichkeiten d. Tschisprache (88—100) з замітками про рухи і спосіб вимовлюваня. В протоколах також деякі замітки. Важне зіставленє бібліоґрафії з обсягу етноґрафії і пізнаня терену Туринґії (112—160). В р. 1904: Робетсон, Zur Volkskunde d. Erromanganer (11 - 20): звичаї, пожитє. G. Kurze, Ein Ausflug ins Land d. Banyang (21—24); Begräbnissfeierlichkeiten auf d. Neuhebrideninsel Wald (24—25): пир, жалоба.

Jahresbericht d. Geogr.-Ethnogr. Gesells. in Zürich pro 1903—1904, містить працю Келлєра, Über Maler u. Malerei in Abessinien.

La Géographie, VII, VIII, 1903, IX, X, 1904. 1903. VII, Vicomte du Bourg de Bozas, D' Addis-Abbabá au Nil par le lac Rodolphe: типи, культ дерев, слїди магометанського впливу, племена, монети, хати з соломи, плачки при похоронї, баскето неґрицького типу, ковтки і прикраси. E. Doutté, Figuig. Notes et impressions: племена, проституція, жреці, орґанїзація, пожива, одїж, прикраси без татуованя, танцї і співи, піснї з рефреном, родини, сьвято при тім, імена по 7 днях, обрізанє, пострижини, причім дають гроші, весїлє, подарунки, весїлє лиш в певних часах, смерть, похорони, плачки, „задушки", на гробах побожних кладуть червоні камінї, а кождий, хто переходить, докидає по камінцеви для відвернечя слабости, амулети, забобони, вороженє, виливанє, віщованє в екстазї, сьвята, звичаї, перебиранє і танцї, товариства. VIII. Superville, De l' oubangui à N' Dellé par la rivière Kotto: одїж, релїґія, занятя (ткацтво) племени Тамбаґо. A. Chevalier, Exploration scientifique dans les États de Snoussi, sultan du Dar el Kouti: замітки про племена. J. Deniker, Distribution géogr. et caractères physiques des Pygmées africains (négrilles): огляд студий. 1904. IX. D' Huart, Le Tschad et ses habitants. Notes de Géographie physique et humaine (161—176). A.

Chevalier, De l' Atlantique au Tschad par le Niger et le Bénoué (321—68). E. Brumpt, Mission du Bourg de Bozas (431—444). X. Laloy, Antropogéogr. de l' Herzégovine (109—114). G. Brousseau, Le Borgou (145-160) A. Allemand-Martin, Les îles Kerkenna. Essai de Colonisation agricole (201—222).

Annales de géographie, XII, XIII, 1903, 1904. 1903. H. Hitier, Le village Piccard: автор описує пікардийське обійстє, розклад і будову будинків і подає соціяльний розвій пікардийської людности. M. de Segonzac, Voyages au Maroc (1899—1901): про людність Ріф і Дйєбаля м. ин. про релїґійні погляди. Ch. van Cassel, Géographie économique de la Haute Côte d' Ivoire occidentale: про житє місцевої людности, канїбалїзм, чарівництво. C. Haug, Le Bas Ogooué, notice géograph. e. ethnogr.: про етноґрафію Бантунеґрів. E. F. Gautier, Sahara oranais: про старі перекази. R. Blanchard, Le Val d' Orléans: людність, оселї, соціяльні відносини. 1904. Bulard, L' industrie du fer dans la Haut Marn.

Deutsche Rundschau f. Geographie u. Statistik, hrg. v. Prof. Dr. Fr. Umlauft, Wien-Leipzig, 1903, 1904, XXV, XXVI. З дуже численних розвідок наводжу лише фолькльорні: 1904. P. Ваґнер, Madagaskars Bevölkerung (61—66): племена, житє. Д. Вінтер малює житє D. Araberin (113—117). Про походженє і раси Банту пише A. Bencke (Ein Beitrag zur Ethnographie Afrikas, 145—150). Rossmässler містить Völkerkundliche Skizzen a. d. Gebiete d. Wolga u. d. Kaukasus (199—205, 255—264, 315—318): про племена, їх тип, хати і житє. Schiller-Tietz переповідає погляди Балїнта про кавказьке (не туранське) походженє Гунів (Zur Hunenfrage, 266—7). Хр. Єнзен описує в статї D. Wiedingharde u. ihre Sagen (301—307, 362 6) одну шлєзвіґську територію і подає трохи етноґр. матеріялу про закопаний скарб, підземних духів, чарівницї, проклятих і дїдьків. Guillermo-Fredericos дає м. ин. етноґр. замітки Aus d Acre gebiet (в Бразилії, 354—62). R. Francé пише з нагоди працї Германа статю D. echte Typus d. Magyaren. Fr. Braun, Griechische Walddörfer am Bosporus (393—397) закінчує ряд статей.

Geographisches Jahrbuch hrg. v. H. Wagner, Gotha XXVI, 1903, XXVII, 1904. Містить м. ин. в 12 роздїлї результати антропоґеоґрафії (1891—1902), зібрані др. Е. Фрідріхом (с. 261—298), в 13 розд. результати етнольоґічних розслїдів за роки 1898—1900, з під пера G. Gerland і P. Gaetgens'а, в рр. XIV—XVI Länderkunde (249—260) а в відділї C історію ґеоґрафії, м. ин. лїтературу до історії середновічної ґеоґрафії (S. Ruge, 175—218). В річнику 1904 варта уваги реферат Наґля, Über d. Fortschritte d. geogr.

Namenkunde (113 – 176).

Vierteljahrshefte für d. geographischen Unterricht, hrg. v. Dr. Fr. Heiderich, 1903, 1904, Wien. Нічого не дає для нас.

Geographischer Anzeiger, Blätter f. d. geograph. Unterricht, 1904, V. 3і статей: Т. Ахеліс, D. Aufgabe d. histor. Geographie (265—8) і Г. Фішер, D. Siedelungsgeographie, als natürlicher Arbeitsfeld unserer germ.-hist. gebildeten Erdkundelehrer (121—3). В відділї „дрібних заміток" богато маленьких нотаток, переважно витяги з иньших статей. Богатий відділ рецензій: м. ин. на Günther'a Ziele (с. 155, ахеліс), Шурца Völkerkunde (с. 65 id), Крамера Weltall (210), Кляача, Enstehung u. Entw. d. Menscheng. (210), Бастіяна Lehre vom Denken (235). До занотовання ще статя Ставенґаґена, D. Kartographie d. Balkanhalbinsel im XIX J. (123—7).

Jahresbericht d. geogr. Gesel. zu Greifswald і Jahresbericht d. Frankfurt. Ver. f. Geographie u Statistik за роки 1903 і 1904, вийшли доперва в роцї 1905.

Z. f. Schulgeographie, hrg v. G. Rusch, 1903, 1904, XXIV, XXV. 1904. F. Branky дає витяг з працї Бернекера „D. russ. Volk in seinen Sprichwörtern" (280—281). R. Hanncke містить інформаційну статю Arabien u. d. Semiten (321 – 338), в якій описує територію, культуру Арабів і представляє їх історію, релїґійні погляди (коран) і поезію.

Z. f. Kolonialpolitik, Kolonialrecht u. Kolonialwirtschaft, 1904, I. Schütze. D. Neger u. seine Behandlung (3). Schnee, Land u. Leute d. Marshallinseln (4).

Deutsches Kolonialblatt, XIV, 1903. Деякі етноґ. звістки подибуємо в статях Домінїка про територіі довкола озера Чад, Senfft'a про остров Тінїян, Steinhausen'a про Nyassoso-Ninong в Камерунї, Енґельгардта про племена і їх житє в Камерунї і Борна, Leichenbestattung in Jap (на зах. Каролїнах).

Die deutschen Kolonieen, II, 1903. E. Dinckelacker, A. d. Geschichte d. Duala: автор обговорює перекази, релїґійні погляди, чарівництво і забави. Вестерманн, Rätsel u. Sprichwörter d. Euhevolkes: 18 загадок і 21 пословиць. А. Гольцгаузен, Spiele d. samoanischen Burschen. E. Burgi, Über Sprichwörter d. Neger in Togo: значіне і пояснене пословиць і порівнане з нїмецькими і з біблїєю.

Deutsche Kolonialzeitung, XX, 1903. Й. Келлер, Astronomische Ansichten u. Kenntnisse d. Isubu in Kamerun (N. 28): м. ин. повіря про місяць. P. Mohr, Reiseeindrücke a. d. Maghreb el

Aksa: про марокаиських жидів. Schnee, Unsere bösesten Landsleute: про людність адміральських островів. В. Ганнекен, Sabang, d. neue Hafen auf d. Wege nach Osten: три перекази з Суматри.

Mitteilungen von Forschungsreisenden u. Gelehrten a. d. d. Schutzgebieten, hrg. v. Dr. F. v. Danckelmann, Berlin 1903, XVI, 1904, XVII. Hösemann, Ethnologisches a. Kamerun (150—208); типи сїл і домів, пляни, дахи, вязаня, хати, урядженє, обістє, піч, знаряди, малюнки на стінах, прикраси, татуованє, одїж, збруя, польованє, рільництво, страйки, забави, забавки, музичні інструменти, торговля, економічне і суспільне положенє; при породї відокремленє через пять ночий, містище закопують, до близняків не привязують жадної ваги, імена, полові зносини зачинають ся, коли покажуть ся груди, менструація не має впливу (с. 178), весїлє, смерть, забобони, нар. медицина, амулєти. H. Dahlgrün, Heiratsgebräuche der Schambaa (219—252): заручини, заручені, kungri посередник, весїлє, подарунки, правні звичаї, смерть мужа, смерть жінки, розвід, діти, діти неправого ложа. Др. Борн, Zwei westkarolinische Sagen (264—8): 1) переказ про те, як вирнув з води остров Феіс і як покликано першого короля, що мав злих братів, і 2) про праматїр начальників. 1904. Ґраф Цех, Land u. Leute an d. Nordwestgrenze von Togo (107—135), положенє, культура, племена, орґанїзація, релїґія, династії, звичаї, татуованє, крокодиль-сьвятий, забудованя, одїж, покритє на penis, прикраси, обрізанє (ілюстрації). H. Ziemann, Żur Bevölkerungs- u. Viehfrage in Kamerun (136—174): і про слабости. Борн, Einige Beobachtungen ethnographischer Natur über d. Oleai-Inseln (175—191): тип, одїж, хати, доми на час менструації, обістє, човна, пожива, напитки, занятє, рибальство, татуованє, ткацтво; роди (окремо), при чім хати по родах палять, довший час по родах не вільно зноситись (108), родять сидячо або похилено, містище закопують, близнята, підчас менструації окремо і ознаки, перед менструацією не вільно зноситись (188), поліґамія (189), пожитє, музика, танцї, знахарство, вороженє (190), смерть, характер.

Das Land, hrg v. H. Sohnrey, XII, 1904. Часопись містить дуже радо і етноґрафічні статї: задля їх короткости обмежую ся лише до виписаня заголовків: Sylvester, Volkslieder a. d. Magdeburger Börde (1). Wüst, Hausinschriften im hessischen Hinterland (4). Kolbe, Weihnachten a. d. Eichsfelde. Ziegler, Weihn. im Siebenburg. Sachsendorfe (6). Spiess, Bücher u. Bildwerke z. hessis. Vk. (7). Cronberger, Bauernleben a. d. hohen Vogelberg. Lösser D., Dorfmusikanten im Herpf bei Meiningen (8). Buchting, Pflege d. Volksliedes im Oberwesterwaldkreise (9). Reiterer, Hausfleiss u.

Hauskunst d. Alplers (9). Mielke, D. Dorfkirche im kgr. Sachsen (10). Reichardt, Fastnacht in N. Thüringen (10) — Ländliche Hausarbeiten (Weberei) im Kr. Wittlage (12). Hillner, A. d. Leben d. lett. Bauern. Tienken, Eine Wanderfahrt durch d. Ansiedlungsgebiete d. Prov. Posen u. Westpreussen (19). Siegfried, Kaschubisshe Hausindustrie (20). Mielke, Verschiedene Erntegebräuche (21). Reichardt, Ernteaberglauben (22). Kirschbaum, Was d. Waldvier tler Bauer f. Redensarten u. Meinungen hat (24).

Wandern u. Reisen. Illust. Z. f. Touristik, Landes- u. Volkskunde, Kunst u. Sport. Berlin, Leipzig, Wien, 1904. Богато дрібних, переважно слабоньких статейок (передовсім описів подорожий), яких вартість піддержують часто лише гарні ілюстрації. Тому здержую ся від докладного поданя змісту.

Der Tourist, XX, 1903 А. Гартманн, D. „Römerlager“ bəi Kneblingshausen. Ф. Віхтманн, Ein altes Nest, де стрічаємо леґенду про сьв. Нотбурґу, патронку служби. М. Цендер, A. d. Sagenschatz d. Eifel: 7 переказів, м. и. про замок що запав ся. А. Шахерль, Zaubersprüche d. Böhmerwäldler: проти уроків, проти всїляких слабостий, проти злодіїв, щоб охоронити худобу, зловити злодія, бити неприсутного, зробити ся невидимим.

Mitteilungen d. Nordböhmischen Exkursionsklubs, XXVII, Leipz. 1904. R. v. Weinzierl дає огляд знахідок (Archäologisches a. d. Klubgebiet, 34–40). J. Haudeck оголошує з рукописної збірки одну різдвяну віршу (Weihnachtsspiel, 63—66). Й. Керн друкує два перекази (Sagen a. d. Umgebung von Graber, 67 - 69), з тих один про вужа з короною. K. Fleck оголошує Gregorilieder a-B. Kamnitz (77—78), Г. Рунґе, Märchen (87—88), а то казку про хлопця, що витягнув з моря еспанську корону і зістав королем, про пастушка, що переспав зиму, про чарівну шапочку і леґенди про побожного чоловіка в місяци, сьв. Петра як скрипака і про хрест. Ф. Цекель публїкує Zwei Osterlieder (152), А. Паудлер описує Alte Gebräuche (152——156) з обсягу народньої медицини і нар. звичаїв та вірувань (Маланки, куми) і оголошує Schlatten-Sagen (178—9). З під його пера вийшла розвідка Kleidung u. Nahrung vor hundert Jahren (188—9). Сирий етноґрафічний матеріял приносять статї Й. Денка, Sagen u. Anderes (191—4), Й. Фішера, Frühlingslieder (277—8), Арльта, Kinderspiele (313—319), F. Krahl'a, Zwei Sagen (363-4), Kögler'a, A. d. Volksmunde (381-3, дві пісні про ошуку і картофлю). Зрештою лишають ся до занотованя статї Паудлера, Rübezahl (227–238) (автор забирає голос з нагоди статї Цахера, обговореної нами в попереднїм огляді і уважає Р. за духів померших) і J. Böhm'a, Steinzeit-

Funde (387—390) з села Тугаи.

Jahrbuch d. Schweizer Alpenclub, XL, 1904—1905. Bern, 1905 u. Beilagen A. Wäber, Walliser Berg- u. Passnamen vor dem XIX Jhr. (248 - 287) з відбитками старих мап.

Deutsche Alpenzeitung, IV, 1904/1905.

Österreichische Alpenzeitung, XXVI, 1904.

Z. d. deuts. u. österreich. Alpenvereines, XXXV, 1904. М. и. справоздане з експедиції на Кавказ і продовжене статї Е. Обергуммера, d. Entwicklung d. Alpenkarten im 19 Jahrh, III Teil. Schweiz. До етноґрафії відносять ся статї: L. Hörmann'a, Voralsberger Volkstrachten i H. Reishauer'a, Italienische Siedelungsweise im Gebiete d. Ostalpen.

Mitteilungen d. deuts. u. öst. Alpenvereins, XX, 1904. М. и. Karl Übeleisen, Zur alpinen Namensforschung.

L' Alpiniste, Genève, 1904.

Akademischer Alpenklub Zürich, 1903, 1904; Akad. A. V. Berlin, 1004, A. A. V. München, XII, 1903/4, A. A-club Innsbruck приносять лише справоздания.

3. Часописи фолькльорні загального характеру.

Zeitschrift f. österreichische Volkskunde, X, 1904. Й. Шрамек, D. typische Bauernhaus im Böhmerwalde (1—16) з докладним описом будовання. Й. Бляу, Todtenbretter in d. Gegend von Neuern, Neumark u. Neukirchen (16—18): докладний опис нагробників і способу роботи та гарна збірка написів. W. Tschinkel, D. Sage in d. Sprachinsel Gottschee (42 - 49): автор подає загальну характеристику поглядів і наводить десять оповідань про білі, дикі жінки, про „pîlichmandle", чарівниці, закопані скарби, ошуканого дїдька, скаменїлий весїльний похід і ин. А. Дахлер описує Nagelkreuze (49). R. Dürnwirth оголошує Ain Jägerische Practica das ist Edliche observationes des Gewüters (50—54), К. Адріян, Haussprüche u. Haussegen aus d. salzburgischen Flachgaue (81—89). Я. Чех v. Чехенгерц публїкує збірку матеріялів в статї Beiträge zur Volkskunde v. Mähren u. Schlesien (89—96): 1) дївчина, що сьмієть ся рожами; 2) хлопець освободжує царівну від дїдька, палиця, що усе дає; 3) улюблених дурять, немов би то вони зраджували одно другого, що доводить до смерти обоїх; 4) образове оповіданє; 5) смок приносить гроші; 6) чарівниця ходить по смерти, треба її було перекопати; 7) водника відганяють сьвяченою водою; 8) у водника бере дївчина сьміте, що переміняєть ся в золото; 9) наслїдком проклону стає молоко кровю, а з масла вискакують кроти; 10) дївчина з рабівничого замку пересте-

рігає подорожних перед нападом; 11) карлики поривають породілї дитину; любий вертає по смерти і веде її до свого гробу (Ленора, гл. м. н. Vernaleken, Myth. u. Br., 75—81); 13) Trud; 14) лише Neunsonntagskind може відкрити скарб, який отвирає ся в цьвітну неділю; 15) сьвятоянський хробачок показує дорогу наслідком молитви; 16) по померших не вільно плакати (Töppen, Abergl. a. Masuren, 104; Rochholz, Sagen a. d. Aargau, II, 141); 17) проклята душа кличе в ночи матери; 18) дїдько забирає немилосердного адвоката зі собою; повішений робить в ночи гуркіт; 20) зьвізда з трумною приповіла шведську війну; 21) за нарушене граничних камінїв стають люди „огняними мужами"; 22) дїдько, закликаний дївчиною, приходить о 12 год. на вечерницї, так, що вона зі страху гине (Bartsch, Sagen a. Meklemb. I, 433, Meier, D. S. a. Schwaben, 163, Heyl, Volksk. a Tirol, 102, 104—6, Eisel, Sagenbuch d. Voigtlandes, 10, у нас загально знане). Д. Дан містить статю Glaube u. Gebräuche d. Armenier bei d. Geburt, Hochzeit u. Beerdigung (96—106): при дитинї треба палити сьвітло перед дїдьком [1]), заговори, уродини хлопця витають раднїйше [2]), новородка посипують сілю [3]), дитини не вільно цїлувати, породілї приносять дарунки, хрестини, земля з гробу сьвятих, замовлювати і скидати, колисанки, вивід, пословицї, заручини, обряд весїльний, гріш до гробу, плачки, і комашня. Р. Едер, Heilkräftige Johanneshäupter (107); при болю голови. Статї C. Reiterer'а, D. „Holtzkra" (107) і Amulettglaube in den Niedertauern (107—109), приносять дрібні замітки. А. Гауоттер дає дальші Beiträge zur Volkskunde d. Kuhländchens (109—113), а то рими мулярів і теслїв при обжинках, написи на фронтонах дахів, 6 пісень і один Pathenbrief. Е. Лянґер оголошує Denkspruch a. d. Rechnungsbuche eines fürstlichen Küchenmeisters 1486 (113) a А.

[1]) Talko-Hryncewicz, Zarysy lecz. lud. 83, Чубинський, Труди, 5, Шухевич, Гуц., III, 3, Гринченко, Изъ устъ народа, 160, N. 190, Kolessa, Narodziny... Zbiór wiad. d. antr. kr. XIII, 118 Милорадовичь, Сбор. харьк. и. ф. общ. X, 22, Сумцовъ, О нар. воззр. славянъ, 75, Аөанасьевъ, Воззрѣнія Славянъ на природу, III, 334, Ploss, D. Weib, II, 251, Wuttke, D. Volksab 360, Bartels, Isländ. Brauch, Z. f. Ethn., 74, Lilientalowa, Dziecko żydowskie, Mat. antr. arch. VII, 146, Баловъ, Рожденіе и воспитаніе дѣтей въ Пошех. у. Этногр. Обозр. 1890, N. 3, 92, Ивановъ, Знахарство... Кіевс. Старина, 1895, XIII, с. 28.

[2]) Сумцовъ, Культ. переживанія, N 79, idem, О нар. возр. 70—71, Ploss, D. Kind, I, 67—70, Meyer, Deut. Volkst, 106, Kolberg, Mazowsze, III, 92, Нушиħ, Косово, 122.

[3]) Ploss, D. Kind, I, 280—3, 123 і д., Рѣдько, Нечистая сила въ судьбахъ женщины матери, Этногр. Обозр., 1899, N. 1—2, 93 і д, Köhler, 113.

Вольфрам подає звістку про істноване Ahasverus-Sage in Münnichkirchen (113). J. Blau обговорює D. eisernen Opfertiere von Kohlheim (129—140), що служили до відверненя зарази на худобу (про се гл. розділ у Andree, Votive u. Weihegaben). M. Müller дає статю про Licht u. Leuchten im Egerlande (147—155). P. Едер описує (Neun Heutt des Weib, 155—6) стару Schützenscheibe, де змальовано і представлено тему, що жінка має 9 шкір, Fr. Franky, Ein Hochzeitskästchen mit acht Inschriften (156 - 7). Мерінґер (D. Glocke d. Bauernhauses, 182—87) стараєть ся доказати, що альпейські форми дзвіночків і калатал для худоби можуть бути римського походженя. В. Ґінтнер (Egerländisch leïn, 187—191) виводить слово leïn від Lehne. J. Blau описує техніку жіночих виробів в статї D. Spitzenklöppelei in Neuern (Böhmerwald) (191—206). Дуже цікава статя Е. Домлювіля, Kerbstöcke d. Schafhirten in d. mährischen Walachei (206—210) з численними ілюстраціями. А. Петак пише Über d. Herdform in d. Friaul (211—3), Höfler про Herzgespann (213—4), Габерляид про Menschliche Opferfiguren фаллїчного значіня (124—5), J. Blau про D. „Bärmutter“ (215 - 6), Й. Шрамек про Volksnahrung im Böhmerwalde, а Ф. Вільгельм про Totschlagsühnen u. Kreizsteinurkunden d. nordwestlichen Böhmen (220 - 224). Справоздане з праці Андрее дає Габерляндт в статї Votive u. Weihegaben d. kathol. Volkes in Süddeuts. (225 – 232). Крім тих статей надрукована Bibliographie d. slowen. Volkskunde (1898 – 1904) дра Й Шлебінґера (243 – 247)[1] і докладний зміст Mitteil. d. V. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen (1862—1903), Časop. vlasten. spolku muz. v Olomouci (1884—1904) і Český Lid (1900—1904). З нагоди 10-літнього істнованя товариства уміщена ювилейна статя Габерляндта. В додатку маємо гарну збірку А. Петака, Grabinschriften d. Österreich (1—75).

Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde. Berlin, 1904, XIV. Сьогорічний том приносить (як звичайно) огляд праць з обсягу славянської етноґрафії, написаний Брікнером і Полївкою (328—347), де богато місця відведено українським працям, і три иньші огляди: 1) найновійші праці про будову домів, стрій і нар. штуку в Німеччинї Lauffera (226—44), 2) новійша лїтература казок Больте (244—48) і 3) німецька етноґрафія в р. 1903, Шуллєруса (445 – 450). До української етноґрафії належать передовсїм праці Франка, Бернекера і Єллїнка. Франко подає доповненя до статї Больте (1904, 444—450), в якій не

[1]) Автор вичислює в тім огляді також всїлякі лїтературні і історичні праці, які з етноґрафією не мають нїчого спільного. Добре було би, коли б автор коротенько принайменьше зазначив, що в них саме належить до неї.

використано славянського матеріялу (Kirchenslawische Apokrypha von den 72 Namen Gottes, 408 -413). Автор наводить цілий апокріф з Тіхонравова (2, 339 і д.), що представляє компіляцію з чотирох частий: перша з них зближена найбільше до зах.-европейських верзій, а передовсїм до „Enchiridion Leonis papae“, друга могла повстати в Византії в 7 або 8 столїтю, як на се вказує молитва з (церк.-сл.) Часослова. Автор наводить при тім молитву з Ганкенштайнїянського кодексу, виданого Смаль-Стоцьким і звязує її з середньовічною каббалїстичною лїтературою: доказом сього крім великої скількости чужих слів служить також форма Татріель, яку подибуємо в „Magia naturalis et innaturalis d. Dr. Faust“ і в однім польськім заговорі, опублїкованім автором в 5 томі Етнографічного Збірника (с. 233 - 7). Е. Бернекер оголошує свій відчит „Das russische Volk in seinen Sprichwörtern“ (75—87, 179—191) в якім характеризуєть ся Великоросів значнїйшим числом приповідок Автор зачинає від історичних пословиць, від Нестора переходить до новійших, обговорюючи погляди народа про иньші племена і про себе, про релїгійні і моральні думки і спиняєть ся довше над сьвітоглядом селян і над прикметами і хибами їх характеру (фаталїзм, песимізм, здоровлє, положенє жінки, подружє, відносини дїтий до родичів, вихованє, свояцтво, гостинність, питє, праця, маєток і гроші, суд і т. д.). Статя Єллїнка, Zur Vampyrsage (322 – 328) написана з нагоди гарної працї Гока (Die Vampyrsagen), обговореної вже докладнїйше Рейшелем в 8 томі Euphorion; автор наводить численні паралелї і доповненя, через що його праця набирає більшого значіня. Сирий матеріял заступлений в „Часописи“ дуже слабо. W. Wisser публїкує два гольштинські варіянти казки про пастуха свиний і королївну (432—5), H. Schaar, Plattdeutsche Rätsel (168—179), які також пояснено критично, H. v. Preen, Drischlegspiele aus dem oberen Innviertel (361—376), де описано 42 забави молотїльників, (м. ин. їхати до млина на патику (367—8), підносити гріш (369) або шукати його (369), питка, бити бика (370), асентерункова комісія, астроном [знане і у нас, вливанє води через рукав], терлиця, забава в шевця (372), фризієра (372), пантоміна (374), шукати пантофля [подібне до „таляра“] (375), вавилонська вежа [у нас на гаївці]. Звичаї заступлені кількома статями. Е. Герман подає Gebräuche bei Verlobung u. Hochzeit im Herzogtum Koburg (279—289, 377 – 384), R. Reichardt, Thüringer Pfingstvolksfeste (418 - 423), R. Steig, Volksgebräuche, Volksglauben u. Volkssagen im Ländchen Bärwalde [423—7, Різдво, Маланки, запусти, Великдень, Зелені сьвята, кобольди (424—5), блудні огники, скарби, чарівницї, слабости (426), історичні перекази], M. Адлер, Allerlei Brauch u. Glauben aus d. Geiseltal (427—430, по Різдві не вільно прати, забави, ди-

тині не вільно давати імени батька, аби не вмерла[1]), дитині не вільно до року обтинати нігтів, умре, хто дивить ся на похорон або стріне ся з ним, діточі пісні і забави). E. H. Meyer, Indogermanischer Pflügebräuche (1—18, 129—151). Автор догадуєть ся, що плуг знали вже Індоґермани, подає усї його імена і форми, о скілько можна до сього дійти при помочи лінґвістики, археольоґії і фолькльору та обговорює звичаї звязані з уживанєм плуга: до ораня брали від давних часів волів, яким віддавало ся велику честь; боги рільництва (6—7), звичаї при ораню, перший виїзд (8 і д.), жертви (9), посьвяченє плуга (11), звичаї при оборюваню місця на місто. M. Höfler описує D. Gebäcke des Dreikönigstages (257-278) і навязує дуже інтересні замітки про сьвяткованє трьох королів, забави і иньші звичаї (біб в віруванях), Абекінґ, Stern- u. Wetterkunde d. portugiesischen Volkes (224-5). Höfler дає далї статю D. Faiminger, St. Blasienbrot (431—432), а Шаррінґгаузен описує D. erste niedersächsische Volkstrachtenfest (439-444). Богато місця присьвячено народнїм віруваням. Невтомний Неґеляйн містить гарну статю Macedonischer Seelenglaube u. Totenkultus (19—35), написану з нагоди і на основі книжки G. Abbott'a, Macedonian Folk-lore (Cambridge, 1903). Автор збирає великий матеріял про захованє живих супроти мерців, про усї способи задержати їх в гробі, про упирів, замиканє очий, закриванє лиця, ушкодженє тїла, даванє річий до гробу, забиванє смерти в дупла, кість і т. д., про душу, хароса, комашню, зворот „земля йому пером", паленє тїла і т. д. Zachariae дає початок праці Zur indischen Witwenverbrennung (198—210), де вичерпує матеріял про паленє вдовиць і доходить до частинного результату, що звичаї при паленю сходять ся цїлком з весїльним ритуалом; на се напроваджує автора м. и. киданє цитрини, весїльний звичай, що доховав ся до нинї широко у всїляких народів; від нього зачинає автор студію і розсипує по дорозї до цїли ряд заміток про весїльні звичаї, розмарин (200), руту, ґранати, черевик в віруванях (202), барву одїжи (204), хороненє живцем (207) і т. д. A. Olrik дає статю Der Sonnenwagen v. Trundholm (210-215), Ф. Вебер описує Eiserne Votivfiguren aus Oberbayern (215—216). Chauvin займаєть ся в статї Wunderbare Versetzungen unbeweglicher Dinge (316-320) поясненєм леґенди про Casa Santa в Льоретто і наводить 6 паралельних оповідань про те, як віра переносить гори (з історії александр. патріярхів Севера, з Marco Polo, Pauthier, 52—58), про камінь з Самарканду (Marco Polo, 138—140), про те, як Омар бичом прогнав стовп (Rev. d.

[1]) Lud, Z. C., 144, Wuttke, D. V., 363, Kolberg, Pok. 177, Drechsler, Sitte 193.

trad. pop. XV, 426), про рухливий мінарет в Басрагу і вежу в Berschânah та про силу свистом переносити доми. S. Singer дає витяги з Ростандових „Lettres diverses“ (1654) (Ein französ. Indiculus superstitionum, 413—416) a Heilig з актів баденських про процеси чарівниць з 1573 - 1614 (Zur Kenntniss d. Hexenwesens am Kaiserstuhl 416—418). Науковим обробленям поодиноких тем присьвячені студії Халатянца, Тольдо, Коппа, Больте, Кнаака і Адлєра. Халатянц обговорює Die iranische Heldensage bei den Armeniern (35—47, 290—301, 385—395), а передовсім переказ про Астіяґа, про Рустаміцаль у Вірмен, про характер героїв, про початок і зміст Шаг-наме (290—301), до чого долучує свапетийські, імеретинські, осетинські і ин. перекази про Рустема і Бієна. Тольдо містить продовжене давнійшої праці Aus alten Novellen u. Legenden (47—61) і обговорює 3 теми. Перша тема „добре нагороджена посьвята“ прийшла з Індії; друга (Spiel von d. hlg. Theodora) має початок в индийській леґенді; третя про справедливий поділ королівського подарунку, в тім випадку 50 київ[1]) зближуєть ся до оповіданя з 1001 ночи. A. Kopp (Das Fuchsrittlied u. seine Verzweigungen, 61—74) подає докладно усї варіянти з рукописних і друкованих збірок. K. Dieterich обговорює Neugriechische Rätseldichtung (87—104): новогрецькі загадки повстали у всіляких періодах грецької культури, є поганські старогрецькі, христіянсько-византійські і новійші, кожді з характеристичними прикметами даної епохи. Больте подає в статї Zur Sage von der freiwillig kinderlosen Frau (113—7) доповненя до праці Гауффена (Euphorion, X, 436) і до його давнійшої (ibid, IV, 323 і д.) про жінку, що убивала власні дїти[2]). M. Адлєр (Zu den ätiologischen Sagen) розповідає, як один парк дістав імя Фльори від того, що якась панї Фльора перша сїла на новозробленій лавці. G. Knaack подає Eine antike Parallele zu einem rügenschen Märchen (118—119) з Елїяна, що згадує одно місце з твору Олександра Миндоського „Про звірів“ (з 1 стол. по Хр.), инакше б бузьки відлїтали

[1]) У нас подібне оповідане привязане до особи Матвія; прошу порівнати мою працю Угорський король Матвій Корвін, Зап. Н. Т. ім. Ш., 1905, LXVII, с. 44. В середновічній лїтературі було воно надзвичайно популярне і прикладало ся до всіляких історичних осіб. В 14 столїтю оповідав подібну історію анґлїйський домініканин Іван з Bromyard (Summa praedicantium J, 6, 19, гл. Wright, Latin stories 1842, N. 127) про Фридриха, в 15 столїтю перенесено її на князя Оттона австр. і сьвященика з Каленберґ у (Bobertag, Narrenbuch 1884, c. 10, також у Бебеля Facetiae, 2, 56); у Франції приписано сю пригоду королеви Филипови Вальоа (збірка F. Sacchetti, N. 195.)

[2]) Прошу також порівнати праці Ю. Яворского: Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ и легенда о нерожденныхъ дѣтяхъ, 1904.

на відокремлений остров і переміняли ся там в людий. Больте веде далї свої цїнні студії Zum deutschen Volksliede (217— і д.) і наводить на сей раз 16, Lied von der Narrenkappe, 17. Erstürmung von Prag (1648), 18. Schwedischer Abzug aus d. römischen Reich (1649—1650), 19, Soldatenliebe з 2 пол. XVII ст., 20, Soldatenlob з 1644 р. і 21, баляду d. Waffenschmied freit eine Verlassene з другої половини XVII ст., що пригадує в дечім пісні про монахиню (Erk-Böhme, Liederhort, N. 89a—c), пробу любови (ib. 67e—f) і смертельні рани (ib. 96a). Етнольоґічних статей не багато. J. Bünker описує Székler Haus (105—114), R. Mielke (Alte Bauüberlieferungen, 151—168) займаєть ся розвоєм техніки будованя дахів і ліплених мурів і збирає гарний порівняний матеріял, який дотикає і Славян (ліплені мури стрічають ся головно у Вендів, у пол. народів і т. д.). M. L. Becker присьвячує кілька заміток боснійським вишивкам і иньшим жіночим роботам (D. Kunstgewerbe in Bosnien u. Herzegowina, 192 198). Зістають ся ще замітки Neubauer'а „Er ist zur grossen Armee abgegangen“ (313—316) і Лемке, d. Gnocchifest in Verona (320-322).

Hessi'sche Blätter f. Volkskunde, 1904, III. Статя E. Модк'а, D. Volkskunde im Rahmen d. Kulturentwicklung d. Gegenwart (1-15) буде обговорена деінде. A. Копп містить статю Handschrift d. Trierer Stadtbibliotek vom J. 1744 (16-53), G. Schönen, Erinnerungen u. Überlebsel vergangener Zeiten a. d. Dorfe Eschenrod im Vogelsberg (54—80), O. Шульте, D. Totenkirche bei Meiches 81—97). К. Ґроос виступає в відчиті D. Anfänge d. Kunst u. d. Theorie Darwins (98—111) проти погляду Дарвіна, що бачить початок штуки в сексуальнім житю чоловіка, і признає більше значінє соціяльнорелиґійним моментам і наклонови до змальовуваня себе самого. O. Кноон оголошує збірку матеріялу про Himmels- u. Naturerscheinungen in d. Anschauung d. Kujawischen Volkes (112-129), а то про сонце, місяць, зьвізди, вітер, дощ і град, грім і блискавку, блудні огники, знаки на небі і про конець сьвіта. К. Ебель подає Allerlei Todes- u. Liebeszauber (130-153) і обговорює чари при помочи зроблених фіґурок і напитків, aphrodisiaca. R. Wünsch описує Ein Odenwälder Zauberspiegel (154—160), O. Кнооп коментує польський переказ (Rasen auf dem Kopf gelegt, 160—1). Крім того стрічаємо ще малі замітки: Segensspruch in Kürnbalh 1686 (161), D. Judasverbrennen (162—5), D. heilkräftige Hemd (165—6) і Gegen Ohrenleiden (166). Гідний уваги бібліоґрафічний відділ.

Volkskunst u. Volkskunde, München, II, 1904. Наперед треба піднести ілюстраційну часть видавництва, яка відповідає вповні усім нашим вимогам. Зі статей, на які редакція звертає трохи меньшу

увагу, належить згадати богато ілюстровану розвідку І. Кронфуса Volkskunst in Krain (47–53, 55—60, 63—66), де особливо гарна колекція капличок і хрестів, і преісторичну працю Д. Вебера, Volkskundliche Bilder a. d. Frühzeit d. bayerischen Stammes (87—92, 95—102). Остання розвідка переводить дуже добре гадку, що „Volkskunde ist zu einem guten Teile Altertumskunde" і представляє історичну і культурну минувшість Баварців: розвідка може бути взірцем, як повинно ся трактувати подібний предмет. Зрештою уміщені такі статї: методольоґічна доцента von d. Leyen, D. Bestrebungen auf d. Gebiete d. Volkskunde (67—69); Фр. Цель, Bauernkalender v. Jahre 1548 (1—2), R. Mielke, Volkskunde u. Volkskunst (3—6, ein lebensfähiges Volk denkt u. äussert sich in allen Beziehungen künstlerisch, 6), Groeschel, Aus Amberg (10—16), H. Schnetzer, Über Kreuzsteine (25–30, 35—42), Gröschel, D. obere Tor in Weiden (60–62), H. Wolff, A. d. Spessart (71—77), П. А. Ганзен, Baulinienplan f. d. Vorort Pfersee bei Augsburg (79—83), J. Gröschel, A. Rabburg (83 86) і Ґ. Гаґер, D. Weihnachtskrippe (105—114, конець буде).

Mitteilungen a. d. Museum f. Deuts. Volkstrachten u. Erzeugnisse d. Hausgewerbes zu Berlin, Red. Com. M. Bartels, A. Voss, H. Sökeland, Band II. Erstes Heft 1903, II H., 1904, III H. 1905. Побіч докладних даних про стан і розвій музея містять ся і самостійні статї. R. Mielke (Bauernschmuck, 26—29) описує сїльські прикраси по теріторіям: серед. нїм. ґрупа, алєманська, баварсько-швайцарська. Уваги варті „силянки" Швайцарців. E. Лємке містить гарну статю Aus d. auf Tod u. Begräbniss sich beziehenden Sammlungen d. Museums (40—51), де між иньшим збирає матеріял про звичай давати гріш до гробу (Шварц В. бачив в тім специяльність Славян), про мальовані черепи і про Totenbretter, про полотно для покритя помершого у Лужичан і про брауншвайґські жалобні хустки, про жалобну одїж і описує один епізод, з якого видно, що гадка про смерть не сходить людям з гадки. К. Бруннер, Handspinnerei- u. volkstümliche Seilergeräte (118—124) і F. Weinitz, D. Kunst auf dem Lande (125–129) закінчують річник.

Das deutsche Volkslied (1904, H. 1–10, ст. 176) містить і сього року цїлий ряд дрібних заміток з обсягу народної музики і поезії. Між збірками сирого матеріялу згадати треба про продовженє праці Ditfurth'a, Poesie alten deutschen Volksglaubens, що приносить вязанку повірій, приповідок і леґенд про сотворенє сьвіта. Місяцеви признаєть ся великий вплив: хто лишить через ніч одїж на дворі і убереть ся потім, буде сновидою (III, 47). Віра в велику силу місяця роз-

ширена дуже широко: у численних народів славяньских і ґерманьских заборонено примірой вагітній дивитись на місяць[1]), а так само недозволено виставляти малу дитину проти місячного сьвітла, бо тоді буде вона сновигати[2]). Дрібнійших збірок богато: Кронфус і Сімон умістили долїшно-австрійські „Auszahlverse“, К. Кайзер діточі рими і приcлівя, Jäger „Sprechverse“.

З більших статей варті уваги: статя Поммера „Meine Ansicht vom Satz deutscher, namentlich älplerischer Volkslieder“ (IV, VIII, IX) і проф. L. Riemann'а: „Akustische und tonpsychologische Auffassung des deutschen Volksliedes“ (I–VII, IX, X): в обох статях зібрано важний матеріял до характеристики народної музики. Про значіне нар. пісні пише Götzl. Kronfuss містить статю „Weihnachtslieder in den deutschen Alpen“ (X, 137—141), в якій наведено кілька пісень з старої сальцбурґської рукописи. Німецькі коляди повстали під впливом латинської церковної поезії значно давнійше, ніж польські, одначе і тут більша їх частина походить з XV і XVI століття. Своїм характером підходять вони до наших і польських коляд. Зі збірок найлїпші Вейнгольда, А. Гартманна „Volkstümliche Weihnachtslieder aus Bayern, Tirol und Salzburg“, Leipzig 1884, і W. Pailler'а „Weihnachtslieder und Krippenspiele aus Oberösterreich und Tirol“, Innsbruck 1881, 2 томи. В сім річнику уміщено також одну коляду (X, 162–3), пісню на трьох королїв (I, 5 6), яку стрічаємо з малими змінами і в збірцї Пайлера (II, 319), і новорічне поздоровлення з долїшної Австрії (I, 7). Крім вичислених статей знаходимо богато пісень з мельодіями, між иньшими сатиричну пісню про Наполеона (огол. Teltschin'ом III, 45), баляду про нещасливого сина, що звів шляхетську дівчину і мусїв за те сидїти в вязницї (ог. Jäger'ом VI, 96) і 2 баляди „Ach weint mit mir ihr nächtlich stillen Haine“, оголошені Blümml'ом (VIII, 128 — 9, IV, 62 Der Jüngling am grabe seiner Wilhelmine).

Wallonia, XI, 1903. O. C., La Bertrijote (Le testament de l'âne) (люксембур. нар. пісня). O. Colson, Calendrier folklorique (1–3) м. ин. про prima Aprilis. O. C., Comment passer dedans ce bois (нар. пісня з нотами). H. Bragard, Le Folklore de la Wallonie prussienne: La foire de la st. Pierre à Malmédy (6). O. Colson, Deux chansons sur les couvents (6). G. Delaw, Légendes des bords de la Semoys (7): про карликів, чарівницї, перекази і передражню-

---

[1]) Talko-Hryncewicz, Zarysy lecznictwa lud. na Rusi, 1893, c. 69. Ulanowska, Łotysze, Zb. wiad. do antr. kraj. c. 277.

[2]) M. Bartels, Isländischer Brauch. Z. f. Ethnol. 1900, c. 63, Patschovsky, Beiträge zur Schles. Volkskunde, Mit. d. Schl. Ges. f. Volksk. 1896/7, c. 55.

вання. H. Bragard (8—9), Le Folk. d. l. W.: Une aprés-midi de dimanche a M., i Le jeu aux jambon. E. Matthieu, La Jeunesse, association traditionelle: цікавий процес проти членів парубоцької громади, що побили свого члена, коли він оженивши ся не хотїв викупитись. J. Lejeune, Calend. folkl.: La nuit de la Toussaint â Jupille (з р. 1805, 10). F. Jacques, Chansons dia loguées: Bonjour, belle Isabeau i Le vieux et la jeune. В відділї Documents et notes: с. 129 про щасливі і нещасливі днї.

Volkskunde. Tijdschrift voor Neederlandsche Folklore, 15-e Jaargang, 1903. A. de Cock, Het spel van de Koningstochter (N. 1—2): забава лишила ся слїдом звичаю хапати жінки. W. Zuidema, Hulp zoeken bij geestelijken van een anderen godsdienst (1—2): з нагоди уживаня abracadabra могамеданськими съвящениками в Боснії, обговорює автор віру в надприродну силу съвящеників иньшої релїґії і доказує, що вона вийшла з того, що кожду чужу релїґію уважаєть ся дїлом чорта. A. de Cock, Spreekwoorden. J. D. C., De „Reinaert“ bij de Indianen: лис удає мертвого і виїдає мясо з воза, вовкови се не удаєть ся; питанє про походженє. G. J. Boekennoogen, Ned. sprookjes et vertelses: 25) про коваля, що не хотїв умерти, 27) варіянт Ґрімового Zaunkönig (N. 171), 28) перегони жаби і слимака, 29) Van de luis en de vloo die op bezoek gingen (зьвіринна казка, схожа з Ґрім. Tod d. Hühnchens (N. 80), 30) мельник і качки, 31) вовк і 7 теляток (Grimm, N. 5), 32) лис і вовк, 33) зьвір. казка, 34) медведеви замерзає хвіст в водї, 35) Waarom de schelvisch bruine vleeken heeft? – бо Петро дїткнув ся брудними пальцями, 36) від кропель Христової крови, руде листє, 37) Waarom in het dekriet en beet is: бо чорт вкусав, 38) Waarom de wilgen bersten, бо Юда повісив ся на вербі, 39) з ключів Петра ростина, 40 довга весна (анекдота про те, як дурній жінцї вкрали ковбасу, переховувану до весни), 41) про дурних людий що посилають гроші помершому синови[1]). P. Hamelius, De dood van Kain en de Engelsche Mystericspelen van Coventry: схожість з саґою про убийство Бальдера. W. Zuidema, Allerlei Groninger Volkwijsheid: про анекдоти, передражнюваня, дитячі рими, новорічні поздоровленя, дїточі забави, загадки і т. д. Idem, Naaktheid als toovermiddel (5 - 6): нагота має чарівну силу. M. Sabbe, Los praatje over Kinderspel en Kinderlust: мітольоґічне поясненє A Cock, Wormen en rupsen bezweren en aflezen (7 8): зьвіринний процес, замовлюваня і т. д. Idem, Het exempel van den

[1]) Подібне оповіданє записав я в Жукові береж. пов. Пор. Grimm, KHM. N. 104.

ondankbaaren zoon: паралелї до Grimm, N. 78 і 145. Idem, Volksliedern. J. Schrijnen, Kerstputten: христіянїзоване поганського культу жерел (9—10). A. d. Cock, Oude nederl. Volksboeken: автор обговорює нові видання старих нїдерл. друків (II, v. Floris ende Blancefleur, IV, v. den reus Gilias, V, v. Malegijs, VI, v. Jan v. Beverley) і наводить численні паралелї (про дїти, що говорять перед уродженем, голуб заносить лист до неба). G. J. Boekenoogen, Nederl. sprookjes en vertelsels (N. 43—48), всїлякі анекдоти (IV, 43—4, мерцеви крадуть срібну ногу, 47, парубок шукає дурних людий і т. д.).

Folk-Lore, XV, 1904 — буде обговорене в дальшім оглядї.

Revue des traditions populaires, XIX, 1904. Річник складаєть ся з яких кількасот причинків, тому згадаю лише найважнїйше. René Basset оголошує кілька оповідань на тему Le bâton, qui reverdit (66—7, 336—7, 532—3), причім відріжняє дві ґрупи: 1) патик зеленїє на означенє невинности, 2) суха палиця розвиваєть ся на знак, що Бог простив гріх. W. Zuidema і Sébillot оголошують дві верзії теми L' os qui chante (170—1). A. van Gennep виступає зількома інтересними статями: Notes sur les religions grecques primitivs (c. 227 і д.), Totémism et culte des enseignes à Rome (c. 321 і д.), Croyances soudanaises en Tounisie (c. 314 і д.) і з богатьма записями. Зі збірок матеріялу треба вичислити збірку причинків про людське тїло (Le corps humain (IV - X), збірку René Basset i u., Les villes englouties (N. 331—355), збірку La faune pop. de la Basse Cornouaille (N. 1—4), Les Marques domestiques (N. 1—19), Coutumes et Superstitions de la Haute-Bretagne (N. 53—65) і de la Basse-Bret (N. 7—10), Pelerin et Pelerinages (IV, 80—115), La mer sur le littoral belge (N. 381 - 392), Les Métiers et les Professions (166—7), Les Rites de la Construction (N. 31—46, Harou, Sébillot, Lucie de V. H., R. Basset), Les Météores (N. 12—15, Basset), Les taches de la lune, 1. L' homme dans la lune (R. Basset), Les Minéraux et les Métaux (N. 10—15, Pérol, Harou, Sadoul, Sébillot). В відділї казок опублїковано збірку Petites legendes locales (N. 589 611), Contes de Lorraine (1 - 4, Sadoul), Contes et légendes de la Grèce ancienne (N. 38—40, Basset), Pet. légend. chrétiennes (N. 59—62), далї арабські оповідання F. Macler'а, арабські і орієнтальні Basset'а, леґенди і вірування привязані до передісторичних памятників і леґенди про Наполеона. C. Sadoul містить 4 пісні з Льотрінґії, L. Pineau дає вибір скандинавських поезий. P. Sébillot оголошує статю про біблїйні імена в приповідках (Les personnages dans les proverbes). В відділї рецензій стрічаємо коротку рецензію A. v. Genepp'а на 3 том Гуцульщини Шухевича.

La Tradition, XVII, 1903. Destutayre, Les étrennes: про новорічні дарунки в старинности, у Кельтів, в сер. часах і за часів Людвіка XIV. J. Christillin містить продовжене статї Dans les Alpes, кілька казок.. A. Harou, Traditionnisme de la Belgique. Sorciers et sorcières: духи, чари, чарівниці, способи проти чарів, ознаки доброго чарівника, не підносити голок, як говорить ся про чарівниці, охорона перед чарівницями при породї, сіль як спосіб проти чарів, пізнавати чари дивлячись через перстень, виїзд чарівниць, оповідання про чарівниці. Corps humain (Août — Sept): солодка кров, моч, білі знаки на нігтях, сверблячка, веснянки, волосе, великі ноги, пальцї, брови. Les jeux (Décembre): всїлякі забави, прим. шукане пантофля[1]). A. Orain, Traditions pop. de l' Ille-et-Vilaine: матеріял про дїтий. I. Simonneau, La légende de l'île de Faussebrie: переказ про скарб. Destutayre, Légende Crétoise: з божого подолка падають цьвіти і камінє, на Крету тільки нещасливі камінї, бо подолок роздер ся. J. Simonneau, Chanson pop. du Bas-Poitou: ніс Мартина приростає до дерева, як виріс, зриває його дївчина. A. Specchio, Un coin de l' Italie méridionale: приповідки. A. Orain, Le merl blanc et le renard: зьвіринна казка. N. Calhiat, Le miracle de St. Janvier: чудо мало дїйсно стати ся. Téa, Le mariage en Sardaigne, м. и. свати питають про голубку, що мала сховати ся. I. Rougé, Quelques vieilles croyances et coutoumes du Bas-Terroir Tourangeau: культ води, жерела, леґенди про сьв. Мартина, палене соломяних ляльок.

Archivio per lo studio delle tradizioni popolari, XXII. 1, 1903. G. Calvia, Essere meravigliosi e fantastici nelle credenze sarde e spezialmente di Logudoro. Автор збирає звістки про дїдька, що може перемінювати ся, про чарівниці і упирів, а далї про иньших демонів і духів, як приміром про Джіояну, що страшить жінок, коли ті прядуть в четвер, про білих духів, домових кобольдів, карликів, великанів, про людий, що перемінюють ся і т. д. Z. Chibbaro описує Il carnevale in Tunisi e la fantasia araba і дошукуєть ся жерел того звичаю. C. Formicchi доказує в противенстві до Коскена що La leggenda del paggio di S. Elisabeta витворила ся під впливом всїляких мотивів, які вібрано в одно лїтературне оброблене в давних часах. A. Massara, Leggende pop. sacre з горішної Італії. G. A. Borgese дає конець працї Giganti e serpenti, в якій основно виказує, що леґендові смоки завдячують свій початок дїйсним великанським, передїсторичним потворам. P. Simiani (Monte San Giuliano nella satira popolare) подає ряд оповідань про дурні народи. G. Zot-

[1]) Гл. статю Адріяна, Salzb. Volksspiele, Böhme, IV, 604.

toli, La leggenda di Pietro Barliario in Salerno: леґенда трактує про подібну тему, що і Фавст. Б. доказує при помочи дідьчої книжки всїляких штучок, щоби пімстити ся на дамі, що не приймила його любови, але вкінци жалує за гріхи і кінчить жите в ласцї Божій. S. A. del Priore, San Paolino III e la secolare festa dei gigli in Nola: доповнене до статї про сьвято лїлїй. S. Amato розповідає в статї Misteriose apparizioni in Floridia, як то в містї появив ся в ночи чорний пес і вовк, про яких говорили, начеб то були чорти, випущені з пекла. G. Giannini оголошує гарну збірку передражнювань (Blasone popolare Lucchese). G. Pitré містить Canti pop. d' Italia su Napoleone I у всїляких діялектах: Наполеон представлений тут цїлком несимпатично. A. Ive наводить короткі римовані загадки з Велїї (Indovinelli in Veglieto odierno). B. C. Melfi представляє в статї I „Saramenta" in Chiaramonte перебіг церковного сьвята перед великодною недїлею. G. Janazzo, Novelle pop. romanesche: одна казка про королївну що висвободила ся з рук горбуна і про когута та миш. В Impronte maravigliose in Italia подані 2 дальші причинки. G. Pitré розкриває історію одної містифікації (Per la storia della poesia pop. Siciliana). В Miscellanea: Scomessa „A maschio o femina" (хлопець чи дївчина), L. Bonnemère, Leggenda sulla guarigione della rabbia: Бретонцї думають, що від скаженини помагає сьв. San Goldas. Il pomo d' Adamo in Bretagna. Потім іде бібліоґрафія і дрібні нотатки.

4. Фолькльорні часописи поодиноких територій.

Mitteilungen d. schlesischen Gesells. f. Volkskunde, hrg. v. Th. Siebs, Breslau 1904, XI, XII. Почавши від 11-го числа появляють ся „Записки" не поодинокими зошитами, тільки книжками, наслїдком того збільшило ся богацтво і ріжнородність змісту. Г. Зеґер, D. Denkmäler d. Vorzeit im Volksglauben (1—13): перекази і вірування, привязані до меґалїтних гробів, цвинтарищ, урн, передісторичних знарядів, громових стрілок, закопаних скарбів і т. д. переховують давну традицію; автор вказує на згідність між переказами а передіст. розкопками. A. O. Meyer, Schlesische Gedichte a. d. Reformationszeit (14—22): автор оголошує рукопись з 16 ст. (вроцлавська міська бібл. H. S. M. 1562), що складаєть ся зріздвяних римів, 6 любовних пісень і з одної церковної пісні. T. Siebs, Zur Kunde d. deutschen Monatsnamen: Hornung (23—32): від слова hor(e) nhd, *hôr germ. = болото. F. Skutsch, D. Josefsfest zu Rimini (32—40): забаву з лялькою і забаву для дїтий звязує автор з загально-европейським звичаєм проганяти зиму. O. Böckel, D. Volkslied d. polnischen Oberschlesier verglichen mit d. deut. Volkspoesie (40—65): автор подає характери-

стику шлезьких нар. пісень на підставі рукописного перекладу Вайса збірки Роґера і порівнує їх з німецькими піснями, беручи передовсїм під увагу шлезькі. В першій части розібрані подібні прикмети що до змісту: сліди старинних мітів і звичаїв, як зачароване в дерево (42 - 3), цьвіти на гробі нещасливих коханків (43, N. 136)[1]), сни віщують (N. 230)[2]), символїка чисел (три рази кричати ратунку, N. 125), кат може увільнити засуджену від кари смерти, коли схоче оженити ся з нею, а вона на се пристане (N. 136, 137)[3]); потім спиняєть ся коротко над польськими балядами, а то над т. зв. Tagelieder (любовна пара розстаєть ся, Erk-Böhme, II, 611), над балядою про віднайдену сестру в шинку або господї (N. 132), над піснями про бідного заяця (N. 67 — 9), про пташачі весїля (N. 448), над т. зв. Lügenlieder (N 447, „танцювала риба з раком", гл. Uhland, Schriften III, 223 і д., Erk-Böhme, III, 45 і д.), над піснями про те, як милий і мила обіцюють перемінювати ся в всїлякі звірята і річи, щоби лише не дати себе зловити (N. 285. Erk-Böhme, Ш, 35), потім подає невеличку але гарну замітку про відносини пісні до природи [липа, N. 281, 243, 310, 313, 314), роля птахів, соловія, зазулї (312, 303), ластівки (104), жайворонка, голуба, риби (227), розмарину (354, 355, 326, 332, 330), яблоко (5, 257, 236, 362, Erk-Böhme, D. L. I, 25, Hoffmann-Richter, Schles. Vl., N. 116)]. В роздїлї формальних схожостий обговорено паралелїзм, типові форми, як бажаня, типічні звороти, як зірвати рожу, украсти вінець, вложити чепець, epiteta ornantia, заперечене, означене „нїколи", смерть представлена як весїлє, числа 3 і 7, будову пісень, їх характер і техніку, перзоніфікації, deminutiva, повтореня, реторичні питаня, рефрен і т. д. B. Kahle, Eine Vorschrift für Taufpaten (66—7) обговорює звичай, що піп не сьміє при хрестї ставати між кумів. Ольріх виказує в статї D. Milchtrinken der Schlangen (67—72), як великий вплив мали народні віруваня навіть на науку. Wahner містить статю Zum „Klapperngehen" in d. Charwoche (73—77), Е. Бляшке описує Drei Spiele (77—79), K. Stanzel подає Volkskundliches a. d. Oelser Kreise, besonders a. Klein-Ellguth (79—90) м. ин. одно оповідане, лїтні і обжинкові пісні враз зі звичаями і кілька діто-

---

[1]) Gruschka-Toischer, D. Vl a. Böhmen, 102, Hauffen, D. d. Sprachinsel Gottschee, 272—3.

[2]) Сон грає також рішаючу ролю в балядах про королевича, якого жінка умерла при породї.

[3]) В. наводить один примір з р. 1525 в Нориберзї і пісню наведену у збірцї Erk-Böhme, Ad. L., I, 326. Звичай сей знаний був і далї на сходї: про се прошу порівнати спеціяльнїйші студії.

[4]) Böckel, D. Vl. a. Oberhessen, Marburg, 1885, LIII.

чих римів та пісень, м. и. одна польська. М. Гіппе обговорює два вроцлавські перекази (Zwei Breslauer Sagen, 90—119) про виливанє дзвона і убитого челядника та про Hankrähe, що були штучним витвором і дістали ся з писаної літератури між народ. Ф. Прадель друкує вірші з р 1826 про десятину (D. Decem, 119—121). XII. Ф. Прадель, D. Schatten im Volksglauben (1—36) доказує на основі численних прикладів, що тїнь означала душу; при тій нагоді обговорені усї повіря, звязані з тінею, як наступати на тїнь, продавати, тїнь дерев. Той сам автор пояснює міти і перекази про людий і звірів без голови (Kopflose Menschen u. Tiere in Mythe u. Sage, 37—41): без голови ходять люди, яким утято голову за кару або по поганському звичаю, а звірі, яких ужито на жертву. S. Fraenkel, D. orientalischen Quellen (42—44): про пробу огнем і чарівниці. В. Нерінґ, D. slowenischen Volkslieder, 44—61) дає дуже гарну характеристику словінської народної поезії. Ц. Ольбріх, D. Freimaurer im deutschen Volksglauben (61—78): вільномулярі стали у народу чарівниками. М. Гіппе публїкує Volkstümliches aus einem alten Breslauer Tagebuche (79—85): нотатки з 17 столїтя про обряд з деревцем, обряди на Різдво з дзвінками і т. д., про вічного жида, публичні циркові і подібні представленя, перегони кіньми, перегони жінок і про ремесла. K. Gusinde оголошує в статї Über Mundartengrenzen im Kreise Öls (86—88) пісню про богату хазяйку, 6 діточих пісень і одно повірє. О. Шольц описує Schlesische Tänze (88—91), А. Гаас містить Fünf Sagen a. d. Riesengebirge (91 97), про нічного мисливого, про блудні огники, про скарби і про бійку двох чарівників, M. Hellmich, Sagen a. d. Kreisen Glogau, Falkenberg u. Grünberg (94—97), про Feenstweiber, дїдьчий камінь, про великий рів, де згинув зарозумілий пан і про русалки. Th. Siebs дає в Ruf, Sang u. Spruch beim Aus u. Eintrieb d. Viehs (97-102) збірочку цїкавого матеріялу. Е. Бляшке замикає річник статею Weihnachtsheiligerohmt ei der Schwenzer Schmiede vor 30 Jahren (103—107).

Zeischrift d. Vereins f. rheinische u. westfälische Volkskunde, hrg. v. K. Prümer, Dortmund, Prof. P. Sartori, Dortmund, O. Schell, Elberferfeld, u. K. Wehrhan, Elberfeld. I, 1904, I. Elberfeld. Нова часопись дає найлїпше сьвідоцтво про розцьвіт етноґрафічних студій в Німеччинї: перший вже зошит презентує ся дуже гарно. У вступі подано звістки про товариство, в першій статї обговорено задачі і поділ етноґрафії (3—5). В—и порядкує цїлий матеріял в семи роздїлах: 1) село, дім і обійстє, город, нива, занятя, 2) одїж, 3) пожива, 4) звичаї і обряди: а) при родах, хрестинах, весїлю, смерти і похоронах, б) народній календар, в) господарські звичаї

(обжинки, нар. штука), г) правні звичаї, д) віруваня (реліґ. погляди, забобони, нар. медицина і т. д.), 5) народня словесність: а) пісні, б) перекази, казки, оповіданя, в) анекдоти, г) пословиці, загадки, жарти, проґнози, лайки і т. д., д) написи, е) діточі рими і пісні, з) драматичні сцени, 6) імена і назви осіб, знарядів, місцевостий і т. д. і 7) діялект. По вступі уміщено 4 статї, дві замітки і біблїоґрафію. Fr. Jostes (Roland in Schimpf u. Ernst, 6—36) розслїджує початок і розвій культу Роляида, що не має (розуміеть ся) нїчого спільного з провансальським героєм[1]). Прецїкаву студію умістив Сарторі про заповідане смерти (Todansagen, 35—54), без якої не буде могти обійти ся нїхто, хто схоче займити ся обробленєм звичаїв і віруваиь, звязаних із смертію і похоронами. Автор обговорює звичай заповідати смерть хазяїна домашним звірятам, а передовсїм худобі, і пчолам: робить ся се на те, щоби мерлець не мав до них права. О. Шель дає Beiträge zum Baumkultus im Bergischen (55—65) і обговорює віруваня в душу дерев, в лїсових духів, в сьвятість дерев, а далї приношенє жертви деревам, віру в походженє дїтий з дерева, звичай прикрашувати деревця, переносити слабости і т. д. K. Wehrhan (Ein Detmolder Tierprozess von 1644 u. d. Bedeutung d. Tierprozesses überhaupt, 65—77), збирає звістки про кари на звірята. K. Prümer оголошує пословиці (Volksweisheit a. d. Westfäl. Mark, 77—79), Henn von Höns етноґрафічні причинки Aus Hünze an d. Lippe (79—83).

Нової часописи Blätter d. Badischen Vereins f. Volkskunde hrg. v. B. Kahle u. F. Pfaff. Freiburg i. B. I, 1904 не міг я поки що у Відни дістати.

Mitteilungen d. Vereins f. sächsische Volkskunde, hrg. von E. Mogh u. H. Stumme, Dresden, III, 1904. Переважно дрібнїйші працї. Köhler і Bachmann публїкують старий твір Christus ward heut geboren, А. Тілле оголошує Sächsische Gesellenbrüderschaften. Cl. Pfau містить статю D. Pferd (Ein Beitrag zur geschichtl. Volksk. Sachsens) де представлено його минувшину на основі преісторичного матеріялу, його „становище“ в поганській і христіяньській реліґії і обговорено звязані з ним віруваня і звичаї (підкова). Ц. Ріхтер бачить реальні наслїдки Wünschelrute. O. S. м. с. Tauschhandel d. Gegenwart: Spielwaren als Zahlung f. Karusselfahren, Пільц містить Kleine Beiträge a. d. Volksleben in Geithaein м. и. вірші, рими і йод-

---

[1]) Про ту саму тему появила ся рівночасно (1904) студія К. Гельдманна „D. Rolandsbilder Deutschlands in dreihundert-jähriger Forschung u. nach den Quellen. Halle a. S. (M. Niemeyer, VIII+172).

лєри, E. Mucke Rezepte u. Zaubermittel f. Imker a. d. Jhr. 18 (N. 1—22), Барч, Spottvers, Ліндиер, Причинки до йодлєрів. G. Kosern подає в статї Schutzringe, що цьвяхи з труни, виймлені в велику пятницю, помагають на слабости.

З кінцем сього року мало також вийти перше число часописи Mitteilungen d. Vereinigung Deutscher Vereine für Volkskunde (hrg. v. Dr. K. Helm) Giessen, одначе я не мав іще нагоди бачити його.

Mitteilungen u. Umfragen zur bayerischen Volkskunde, 1904. На 16 сторонах сеї малої але інтересної часописи уміщено докінчене статї Über unsere Volksmärchen (I), присьвячене порівнаню німецьких казок з індийськими і мароканськими. Бреннер звертає увагу на буденне і соціяльне житє селян і виказує, що зміна продукції або способу житя впливає багато на етноґрафічний характер людности (Eine Quelle d. Volkskunde). Подібні гадки підносив у нас Сумцов, об'ясинюючи приміром упадок моральности по селах занедбуванєм і пасїчництва і домашнього промислу. Той сам автор вказує в статї Reine u. angewandte Volkskunde (II) на практичне значінє етноґрафічних студій особливо з обсягу будівництва і народної музики. Дрібнїйші замітки стрічаємо в статї Бреннера Vom Aberglauben (III) В 3 і 4 ч. поданий виклад Шмідконца, Deutsche Sagen u. Geschichtswissenschaft, де автор збирає східні точки між переказами й історією. В останнїм числї оголошено 5 переказів з Нуссдорфу (Schwarze v. N., d. Wabach-Lichtlein, Ebenackerdudl und Schneiderlein, d. gespenstige Badestube d. wilden Heuberggeister).

Schweizerisches Archiv f. Volkskunde, Zürich, VIII, 1901. Найбільшу вартість представляють статї А. Тоблєра і Гоффмана-Крайєра. Тоблєр дає гарну моноґрафію про аппенцельський танець (D. Volkstanz im Appenzellerlande, 1—23, 100—115, 178), при чім звертає увагу на історію танцю, на його опис і на музичну сторону, яку найдокладнїйше представлено. Г.-Крайер (Knabenschaften u. Volksjustiz in d. Schweiz (81—99, 161—177) займаєть ся дуже вдячною темою, яку порушили перед ним Узенер і Дітеріх в „Hess. Blätter f. Vk." 1902 (обговорені нами) і збирає увесь німецький матеріял про парубочі громади. З'орґанізовані в товариства, вони виповнюють певні обряди, як обряди на запусти, танцї довкола криниці, і пильнують строго моральности. Крайер описує докладно їх діяльність і доходить до результату, що вони скорше військового як сакрального походженя[1]). Р.

---

[1]) Про українські парубочі громади, про які автор, розумієть ся, нічого не знає, істнує велика лїтература: Н. Сумцовъ, Досвѣтки и по-

Брандштеттер виказує в статї D. altschweizerische Dramatik als Quelle f. volkskundliche Forschungen (24–36), що старош. драма брала переважно зміст з народних переказів: в тодїшних драматичних творах стрічаємо багато звісток про нар. забави, сьвята і звичаї, а ще більше формальних прикмет, перейнятих від народу, як прислівя, проклони, присяги, поздоровленя, образи і т. д. Ґ. Тоблер оголошує Gedichte a. d. Zeit d. Berner Oberländer-Aufstandes d. J. 1814 (37–47) – 7 штучних пісень. S. Meier подає Wettersegen (47-49), A. Daucourt, Les sobriquets des villes et villages du Jura bernois (49–52), E Stükkelberg, Notizen aus d. Urserental (53–57), де зібрані замітки про стару каплицю, камінні печі, забави, чарівниці і про останки шибениць, A. Zindell-Kressig, Reime u. Redensarte aus Sargans (57–60, діточі вірші, вірші до танцю, жарти, накликуваня на худобу). Між дрібними замітками подибуємо статї E. Stückelberg'a, Schw. Santiagopilger (61–2), E. Виманн'а, Würgen u. Würgeten am Namenstag (63, доповненя до Arch. III, 139) i Feuerbüchsen u. Pluderhosen im Tessin 1564 (63–4), A. Küchler'a, Mitnehmen junger Leute in Obwalden beim „Marchen" (64), Гоф. Крайера, Zum Eingang d. Weingartner Reisegens (65) i D. Kuhreihen d. Schweizer in preussischen Diensten 1751 (65). A. Rossat публїкує поему Les Paniers (116–140, 196–219, 282–295) з поясненями і вступом. Гоф. Крайер видає в статї Volksmedizinisches (141–153) матеріял, надісланий в відповідь на квестіонар про нар. медицину; наводжу для прикладу: плювати, щоб відвернути нещастє, коли поліжниця має жовті плями уродить хлопця, так само, коли живіт остро видовжений, перед хрестом кладуть дитину на землю, щоб була покірна, не вільно надавати імен помершої рідні, против чарів служать обтяті нігтї, нагнїтки, волосє, переносити слабість (147), закопувати, проти болю зубів курити (149). E. Гаффт, Alte Galgen in d. Sch. (157–8) і доповненя; B. Келлер, Variante zum „Maartwybli" (158). E. Stückelberg, D. Verehrung d. hl. Morand Mon (220–3). Augustin-Farnez, Zum Kapitel d. Kettenbeissens

---

сидѣлки (Кіевс. Старина 1886, III), Боржковскій, „Парубоцтво" какъ особая група въ малор. сельскомъ обществѣ (Кіев. Стар. 1887. VIII, 765–776), Н. Чернышевъ, Къ вопросу о „парубоцтвѣ", какъ основной обществ. группѣ (ib., 1887, XI, 491–505), Th. Volkov, Rites et usages nuptiaux en Ukraїne (L'antrop., 1892), Хв. Вовкъ, Свадебные обряды въ Болгаріи (Этногр. Обозр., 1895, XXVII, с. 24 і д., В. Ястребовъ, Новыя данныя о союзахъ неженатой молодежи на югѣ Россіи (Кіевск. Стар. 1896, LV, 110–128), М. Дикарев, Проґрамма до збірання відомости про громади і збірки сїльської молоді (Матер. до укр.-руської етнольоґії, III, 1–27). Сумцовъ, Культурныя переживанія, с. 188–9.

(223—4) і доповненя. Jeanjaquet, Formules traditionelles sur la couverture des livres (224). В. Пелляндіні, Usi e costumi di Bedano (241—267): релігійні сьвята, обряди, карнавал, імена і т. д. Züricher і Reinhard подають далї Allerhand Aberglauben a. d. Kanton Bern (267-281). Редактор оголошує манускрипт J. Ochsner'а Volkstümliches a. Einsiedeln u. Umgebung (296—315) з дуже цінними причинками про духів, чарівниці, закопані гроші і т. д.

Rogasener Familienblatt, hrg. v. O. Knoop, VII, 1903 O. Кноон, Beiträge zur Volkskunde d. Prov. Posen (1, 4, 5, 10): збірка ріжнородного матеріялу про житє ремісників, казки і віруваня. Богатий розділ Volkssagen a. d. Prov. Posen (N. 1—17): 1) скарб під дубом, 2) повстанє одного ставу, 3) дїдько стереже скарбу, 4) вода в керниці червона на знак братоубійства, 5) страхи, 6) село Ярославець, що запало ся, 7) дїдько приніс камінь, 8) дух, що пчихає, 9) потопельник, 10) піп вертає по смерти на землю, 11) кара за перебиранє ся в страха, 12) худоба говорить на сьв. вечер, 13) страх (жінка) привязує чоловіка. Оповіданя і перекази подає ще Пк (Zwei Geschichten a. Schubin). З иньших статей остають до вичисленя дрібні замітки про татуованє в Альжірі, великодні сьвята в Америцї, сьвято маєвих дзвіночків у Франції і два оповіданя про старого Фріца. В обсяг преісторії належить статя Freystedt'а, D. vorgesch. Funde in Buschdorf.

Unser Egerland, VIII, 1904. Й. Бахманн, A. d. Leben d. Egerländer Dorfjugend (3—6, 18—21, 39 40): гарна розвідка про забави і житє хлопцїв і парубків. Його-ж, Unsere Reichsstrassen ehemals (32—35): коршми, комунїкація, звичаї фірманів. A. John оголошує збірку мітичних переказів (D. Sagenschatz d. Egerlandes, 6—9, 21—24, 35—39). Автор подає у вступі розвій і дефініцію мітольоґії, відріжняючи мітичні і історичні перекази, збирає і вичисляє докладно лїтературу чеської териториї ї кладе собі за ціль упорядкувати і подїлити усї перекази так, щоби без великих цитатів були „d. mythische Wesen u. d. Kern d. einzelnen Sagenkreise offen u. klar, für jedermann verständlich" (с. 9). До мітичних переказів належать передовсїм I) віруваня про душу і про її житє по смерти. Автор дїлить їх на віруваня 1) про тїло і душу, 2) про духів і їх борби, 3) про захованих духів, 4) духів в формі звірят, 5) в виді людий, 6) про страхи, 7) про Irrwische, Feuermänner, Druckgeister, Vilmazschniter і подає до кождого відділу короткі змісти знаних до тепер переказів. Крім вірувань про душу відріжняє ще автор II) Перекази про ельфів з підділами про карликів, домовиків, лїсовиків, пільних і річних духів, III) перекази про демонів і богів, IV) про чарівниці, знахарство і дїдьків, V) про чуда (кирниці, каплиці, скарби, дзвони); в усїх роздїлах переповідає

автор 84 перекази. В звязи з тою статею стоїть друга D. Walensagen u. Tannhäuser in Fichtelgebirge (9—11), де м. ин. зібрано гарний ряд переказів про палицю, що зазеленіла. А. Свобода пише про Schafeier (12—13), Берґманн про плуг в пословицях (25—26), Höfler про Marzipan (31—32), не запускаючи ся в первісне значінє слова (про що деінде), Фр. Андрес, про Erntefest in Radbusathal (41—42), К. Альберті про Alte Ringwallinseln im Egerlande (50—52), про перекази, J. Köferl про Brot, Salz u. Milch im Volksglauben Westböhmens (42—43) та про Geburt u. Tod im Volksglauben (54—56): діти з керниці, вплив планет, нехрещені діти стають блудними огниками, Sonntagskinder — Glückskinder, не переходити через дитину, відміна, до виводу не можна виходити, отець іде також до хресту, пир в корчмі, стріляне при хресті, дитина не сьміє дивитись до зеркала, уроки, мати вертає до дитини, назви і вигляд смерти, проґностики смерти, пукане, вите, сова, вікна отвирають, щоб душа утікла, сьвічка відганяє духів, як мерлець має отворені очи то хтось умре, мерлець лежить ногами до дверий, стукане в поріг, щоб мерлець не вернув, комашня. Бахманн обговорює Egerländer Taufbräuche (56—58): з керниці, куми, імена, поганина виносять, християнина приносять. В відділї дрібних заміток: Todaustragen (16), Kleine Hühnereier (16, 28).

Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde 1903—1904, IV, 2, V, 1, 2. За останї два роки опублїковано 3 працї; про першу з них A. John, Oberlohma. Gesch. u. Volksk. eines egerländer Dorfes, 1903, була вже згадка. В першій половинї 5 тому уміщена статя Ю. Лїпперта, Haubaustudien in einer Kleinstadt (в Браунау в Чехах), 1903, (1—41), в другій половинї праця P. Grassl'a, Gesch. d. deutsch-böhmischen Ansiedlungen in Banat, 1904 (VI+125). Крім історії кольонїзації обговорено тут занятя і звичаї людности, а далї описана одїж і діялект. Малу замітку присьвячено також хрестинам: дїтий приносить повитуха; вона-ж просить в куми.

Deutsche Volkskunde a. d. östl. Böhmen 1904, буде обговорена в слїдуючім оглядї.

(Конець буде).

Бібліоґрафія

(рецензії й справоздання).

Hermann Reich — Der Mimus. Ein litterar-entwickelungsgeschichtlicher Versuch. Erster Band. Erster Teil. Theorie des Mimus. Zweiter Teil. Entwickelungsgeschichte des Mimus. I–II, Берлїн (у Вальдмана) 1903, стор. 900 (у двох томах).

Отся книжка, одна з наукових сензацій 1903 року, варта згадки і у нас задля незвичайно широкого обсягу своїх дослїдів, які хоч не заходять на руський ґрунт, але декуди доторкають ся до нього, а для кождого, хто від тепер буде займати ся комічною лїтературою, чи то в драматичній чи в епічній формі, отже комедією та інтермедією, вертепною драмою, ляльковим театром, анекдотами, новелями та жартами, мусить бути підручною книжкою так як Бенфеєва Паньчатантра або Донльопа-Лїбрехта Geschichte der Prosadichtungen або Роде історія грецького романа. Титули обох віддїлів першого тома не зовсїм відповідно дібрані. В першім віддїлї автор не розвиває „теорію міму“, але подає широкий історичний огляд того становища, яке займали мімічні твори в поглядах сучасних, коли натомісь у другім віддїлї він оглядає еволюцію цїлого мімічного жанру від найдавнїйших часів аж до наших днїв.

Автор ставить понятє Mimus дуже широко; се не лише комічний актор, штукар та весельчак, пізнїйший блазень, скоморох, жонґлер, шпільман і т. и., се також усї роди тих штук, якими вони збуджували сьміх юрби, отже починаючи від імітації голосів звірів та явищ природних, рухів та жестів иньших людий, аж до імпровізованих гумористичних пісень, діяльоґів та цїлих драм і до правильної комедії та

сатири. Може не зовсім пластично вийшло у автора представлене початків того жанру; стара атенська комедія, що для нас майже рівнозначна з назвою Арістофана, якось не звязана з мімічними грами, хоча вона без сумніву має на собі всї прикмети мімуса. За те автор задав собі богато працї, щоб як найповнїйше змалювати обсяг і значінє того мімічного елементу, що грав таку визначну ролю в житю і в штуцї Грецїї та Риму від II віку до Христа до III по Хр. Особливо високо ставить він головного майстра грецької фарси Філїстіона, якого що до сили та блискучости таланту, богацтва фантазії та сили і ріжнородности вислову не вагаєть ся порівняти з Шекспіром.

Пильно слїдить автор далї розширенє мімічних штук у середнїх віках, особливо в Византії, відки сї штуки в формі лялькової гри перейшли до магометанського сьвіта, де задержали ся й доси в формі популярного театру Караґеца. Так само на широкій підставі, розснованій Райхом, робить ся зрозумілою і науково мотивованою теорія грецького походженя індійського театра, яка доси була висловлювана принагідно, але не мотивована так широко. Дальшої части основної студиї д. Райха мусимо ждати з великим зацїкавленєм. *І. Ф.*

Herm. Siegfr. Rehm — Das Buch der Marionetten. Ein Beitrag zur Geschichte des Theaters aller Völker. Mit 130 Vollbildern, Textillustrationen und Vignetten, Берлїн, без означеня року (1905), стор. 307.

Отся роскішно видана і богато ілюстрована книжка, се пожиточний підручник для всякого, хто хоче займати ся спеціяльно маріонетковим театром. Автор пильно позбирав богато відомостий і силкував ся звести їх у якусь систему. Що правда, не знайшов лїпшої, як ґеоґрафічну, і ось він у рядї роздїлів подає огляд маріонеткового театру взагалї, на Сходї, у Арабів і Турків, у Сіямі, на острові Джаві, в Китаю, в Японії, в Бірмі, Туркестанї та Персії, — потім переходячи до Европи описує маріонетки у Франції, в Італії й Еспанії, в Анґлії, Німеччинї, Бельґії та Голяндії. Хоча д. Рем писав свою книжку геть по виходї працї Райха, то про те у нього не видно нїякого слїду користуваня сею працею — і то на шкоду науковій вартости його книжки. Нариси д. Рема виявляють дїлєтанта й аматора, якого цїкавить сама річ, та який но за нею не бачить і не доходить до провідних прінціпів розвою. І так весь розвій лялькового театру в Европі представлений дуже непрозоро, не розріжнено середньовічного лялькового театру від того новійшого, що з початком XVI в. вийшов із Сицилії і розширив ся по Італії, Еспанії, Франції, Німеччинї й Анґлії та дійшов до Польщі й до нас у формі вертепа. Розумієть ся, про славянські краї д. Рем не знає нїчого. *І. Ф.*

Rodolphe de Warsage — Histoire du célèbre théatre liégeois de Marionettes, étude de folklore, Брюкселя, 1905, 148 стор.

І се праця дилетанта та аматора, та якаж симпатична, безпретенсіональна, навіяна дійсною любовю до предмету! Автор закоханий у лієжський маріонетковий театр, описує детально його персонажі, його головні типи, його репертуар, його історію, фабрикацію маріонеток, доходи й кошти маріонеткового театру, його публїку і його вистави, словом усе, що цікавить чоловіка занятого ділом і щиро відданого йому. В широкі теорії він не запускаєть ся, хоч подає приступну йому бібліоґрафію валльонскої лялькової гри (бібліоґрафія зрештою скупенька, всього 13 н-рів, із яких деякі без ніякої вартости, articles fantaisistes, як ґречно висловляєть ся автор). Мов сліпій курці зерно попадає йому в руки лист його приятеля, що був при науковій експедиції в Єгипті 1904 р. і був присутний при віднайденю гробу цариці Гатчапсу, в якім знайдено найстарший відомий доси маріонетковий театр; він публїкує сей лист навіть не заглянувши до лексикона, з популярною помилкою в транскріпції імени славної цариці (Гатасу зам. Гатчапсу), додає з Манена пару уваг про лялькові театри у Греків і Римлян, і ось вам уся його „étude de folklore!“ Але все се зроблено так мило, натурально і безпретенсіонально, що годі й сердити ся на автора, а треба дякувати йому за значне число тих сьвіжих і живих деталів, які він із власної обсервації та з людової традиції подав нам про ляльковий театр свойого рідного міста. *Ів. Франко.*

Замѣчательная эпоха древне-русской жизни, очеркъ д-ра политической экономіи В. В. Святловскаго (Всемірный вѣстникъ, 1904, IV с. 14—41).

Ся статя служить доповненнєм обговорених давнїйше (т. 62) статей автора в попереднїм річнику часописи: Очерки по экономической исторіи древ. Руси, а обговорює торговлю Київа в X—XII вв., з додатком деяких заміток про внутрішню торговлю. Визначуєть ся вона тими ж науковими, чи властиво — ненауковими прикметами. Автор оперує відомостями більш або менш припадково зачерпненими з чужих рук, без критики й розбору, і розведеними ріжними довільними, більше або меньше звязаними з темою міркованнями. Між його джерелами поважне місце займають Лєлевель і Вельтман, з дакійськими виводами осад середнього й верхнього Днїпра, й сам автор о стільки злегка заглядає в свої підручники, що у нього стають „звістні тексти двох трактатів з Візантиєю — Олега (907 р.) й Ігоря (945 р.)“, що зносини Київа з Реґенсбурґом ідуть північною дорогою, що Берладь у нього опиняєть

ся в Галичині, etc. І з свого економічного знання автор нічого не додає цікавого до тих на швидко позбираних фактів: переважно наводить він чужі й старі, не всюди мудрі гадки, а й його власні не зраджують спеціаліста від суспільної економії. *М. Грушевський.*

Памятники Древне-Русскаго Каноническаго Права Л. К. Гетца. Kirchenrechtliche und kulturgeschichtliche Denkmäler Altrusslands nebst Geschichte des russischen Kirchenrechtes, eingeleitet, übersetzt und erklärt von Dr. Leopold Karl Goetz (Kirchenrechtliche Abhandlungen herausgegeben von Dr. Ulrich Stutz, 18. u. 19. Heft), Штутґарт, Енке, 1905, ст. X+403.

Як читаємо в передмові, ся книжка проф. Ґеца, має бути дальшою передвступною роботою до задуманої ним праці: Christentum und Kultur im Kiever Russland — першою мала бути обговорена в попереднім томі Записок книга про Печерський монастир. В сій другій книжці ще виразнійше виступає механічне розуміннє автором своєї задачі: се радше приладженнє в формі, приступній[1]) для необізнаного з словянськими мовами і словянськими літературами, памяток староруського письменства і церковно культурного житя, ніж якісь самостійні студії автора в сім напрямі.

В сій книжці автор подає переклад короткого огляду історії староруського і пізнійшого московсько-російського („русского" по російській термінольоґії, яку приймає без всякої критики і німецький видавець) церковного права з посмертного курса Павлова, виданого Громогласовим, далї тексти ориґінальні, з німецьким перекладом, трох канонїчних памяток: правил митр. Іоана, питань Кирика і науки новгородського владики Ілї-Іона. До перекладу з курсу Павлова додана маленька бібліоґрафія, якою видавець надїєть ся прислужитись російським читачам, як зазначає в передмові, до перекладу памяток — історично-літературні й канонїчні вступи, де він описує історію памятки, її видання, подає відомости про осіб звязаних з нею, вкінці про її канонїчні джерела і канонїчну та історично-культурну вартість, а при поодиноких па-

[1]) Приступна вона лише до певної міри, наслїдком занотованого вже в попереднїй рецензії спеціального замилування автора до цитовання староруських і російських текстів, титулів і т. и. в ориґінальній формі навіть без перекладу або транскрипції, що робить досить неприємне вражіннє своїм хвальковатим педантизмом, як з другого боку хиби в російській мові, якою без всякої потреби понисуєть ся бонський професор перед своїми німецькими і російськими читачами, викликають вражіннє сильно комічне.

раґрафах, окрім німецького перекладу — коментар текстуальний і річевий, вказівки на візантийське канонічне право і літературу трактованих питань. Сей канонічний коментар становить властиво одиноку цінну сторону праці для читачів, яким приступні оригінальні видання й література предмета (для тих західноевропейських читачів, яким вони не приступні, розумієть ся, буде дуже цінний і переклад, і коротко зібрані результати попередніх студій по історії староруського права). Понад то історики руської культури (Kulturhistoriker Russlands), для яких призначаєть ся ся книга — мабуть не знайдуть нічого цікавого; не знайдуть передовсім ніякого ширшого культурно історичного осьвітлення, взагалі якогось ширшого самостійного синтеза: автор дає себе пізнати як трудолюбного збирача, компілятора, коментатора, а не дослідника культурної історії одного з цікавійших культурно-політичних типів середновічної Европи. (Зрештою й література предмета далеко не повно використана автором). Може бути що инакше покаже він себе в тій заповідженій праці, якою обіцяє укоронувати отсї свої Vorarbeiten.

Ціна книги (15 марок) задорога навіть як на німецьку книгу.

М. Грушевський.

V. Jagić, Kirchenslavisch-böhmische Glossen saec. XI—XII, mit Glossen-Abbildungen im Texte, Віденъ, 1903 (Denkschriften der kais. Akad. d. Wissensch. in Wien, Phil.-hist. Klasse. B. I, стр. 1—44, 4⁰).

Проф. Яґіч обговорює в своїй новійшій праці славянські ґльоси в латинській біблії з VIII або IX столїтя, переховуванії в віденській надворній бібліотеці (N. 1190). Над стрічками сього правдоподібно французького кодексу подибуємо 122 ґльоси, писані досить невиразно (латинською азбукою) письмом, яке можна зачисляти до IX або XII ст.; автор відчитує їх і об'яснює з граматичного погляду. Нові ґльосси належать до тої самої епохи, що пражські ґльоси Григорія але не мають нічого против своєї автентичности, коли против останнїх піднесено деякі сумніви. Близший розслїд язика ґльос показує, що вони не чисто церковно-славянські, лише мішані: церк.-сл. форми стоять тут побіч чеських. Характеристичною прикметою нової намятки виступає значний вплив хорватський, в яким не стрічаємо ся цілком в ґльосах Григорія, зложених найправдоподібнійше на чеській території. Уживане е на місце ц-сл. ѧ і и місто ѫ вказує рішучо на се, що вони вийшли з руки чоловіка, що мав в тямці текст церковно-славянського перекладу біблії в хорватській редакції, але знав чеську мову і взяв з неї навіть кілька виразів на місце звичайних церковно-славянських. Чоловіком тим міг бути або хорватський монах котрогось з чеських монастирів або Чех, що

пізнав близше хорватську редакцію перекладу біблії.

Нова памятка дає оден причинок більше для чесько-полудневославянських відносин XI ст. і кидає нове сьвітло на відносини чеських монастирів до славянської літурґії.

З фонетичних прикмет ґльос треба зазначити доховане слідів слабих звуків (dellgi). *З. Кузеля.*

Роман Заклинський, Поясненє одного темного місця в Слові о полку Ігоревім (Передрук з „Діла“), Львів, 1906, стор. 45, мал. 8⁰.

Як відомо, значне число „темних місць“ у Слові о п. Іг. вважають одним із найпевнійших доказів його автентичности. Пізнійші фальсіфікати, як ось т. зв. Краледворський рукопис, не мають ніяких темних місць, а що найбільше фінґують уривковість. Та ті темні місця тай загалом уся мова Сл. о п. Іг. мають у собі ще одну важну признаку — вказують на українство їх автора, на його повне володінє тодішньою українською мовою, такою, яка жила в устах коли не простолюдя, то в усякім разї в устах тої вояцької верстви, з якої походив автор. Більше як 100-літня історія інтерпретації Сл. о п. Иг. показує наглядно, що кожда інтерпретація, яка не вникає пильно в специяльні прикмети української мови, в українську топоґрафію та історію, в сьвітогляд українського народу, його віруваня, звичаї, способи вислову і т. д., ризикує попасти на хибні дороги. Російські вчені, що „твердо“ стоять на тім, буцїм то автор Сл. о п. Иг. був Черниговець, а тим самим Сіверянин, а тим самим Великорус, повинні б поробити собі з богатої великоруської літератури коментарів до Сл. о п. Иг. отакі перехресні студійки, як зробив д. Заклинський над одним темним місцем із „сну Сьвятослава“, що виглядає так: **Всю нощь съ вечера бесоуви врани възграяхоу оу Плѣсньска на болони, бѣша дебрь Кисаню, и не сошлю къ синемꙋ морю**“. Який вінеґрет абсурдів нагородили російські коментатори в приводу сього місця, і то навіть такі поважні коментатори, як Барсов та Лонґінов, а все лише тому, що в своїй інтерпретації не бажали робити концесій українському „сепаратизмови“, себто не бажали признати, що Сл. о п. Иг. твір український і може бути вияснене тілько в звязку з українською язиковою та історичною традицією.

Зведенє отих російських інтерпретацій одного темного місця до купи я вважаю добрим ділом д. Заклинського; воно показує, як люди збивши ся з одиноко вірної, науковою методою вказаної дороги блукають на помацки і попадають на фантастичні концепти, які в додатку не вияснюють нічогосінько. Особливо нелюбий — якось інстинктово нелюбий російським інтерпретам той факт, що автор Сл. о п. Иг. залюбки забі-

гає своєю думкою на Червону Русь, у Прикарпатє і натякає на факти невідомі нам із літописи (див. його характеристика Ярослава Осьмомисла) та на топоґрафічні деталї, що велять догадувати ся його близької знайомости з тою частиною української землї. Для нас се зовсїм не диво, бож тодї ще кордонів між Червоною і Київською Русью не було, а князї і їх дружини були елемент рухливий і при ріжних нагодах мусїли об'їздити значні простори краю, а яко вояки мусїли звертати пильну увагу на топоґрафічні деталї. Власне на один такий деталь звертає увагу розвідка д. Заклинського. В цитованім вище темнім місцї наводить автор Сл. о п. Іг. в неяснім звязку і неяснім контекстї аж дві топоґрафічні назви, Плїснеско і Кисань. Обі сї назви многі російські інтерпрети силкували ся витолкувати етимольоґічно, тоб то віднятп їм топоґрафічний характер, отже д. Заклинський констатує, що обі вони істнують і доси в близькім сусїдстві в Галичинї, біля Підгорець золочівського пов. Сама назва Плїснеско відома зрештою з літописї; сконстатованє, що біля того Плїснеска ще й доси держить ся назва Кисаня і то власне назва дебрі, яру, відбирає на мою думку всяку підставу до дальших сумнївів, чи власне сю місцевість згадано в Сл. о п. Іг.

Иньша річ, що з тої згадки, так як вона стоїть тепер у Сл. о п. Іг., ми не дуже можемо бути мудрі. Але тут уже вина попсованого тексту, а не коментарія. Думку, шукати Плїснеска і дебрі Кисанї в Галичинї в нинїшнім золочівськім пов. повзяв ще давнїйше пок. Шараневич, і він (знаємо се з реферату дра В. Щурата виголошеного в Наук. тов. ім. Шевченка) переводив детальні пошукуваня за назвою Кисаня, а результати тих пошукувань мав використати в нїмецькій статї, яку лагодив для віденського товариства для охорони старих памяток. Із того, що реферував др. Щурат, можна бачити, що д. Заклинський був троха введений в блуд підгорецькими монахами Василіянами, які показали йому Кисаню не там, де вона є направду, а зараз біля свого манастиря „на Плїсниску“, коли тимчасом дебра Кисаня лежить значно далї і тягне ся закрутами досить довго. Взагалї пошукуваня д. Заклинського мають одну важну методичну хибу: в таких випадках, як місцеві назви та традиції, нїколи не треба починати розпити від людий інтелїґентних і немісцевих, так як зробив д. Заклинський, звернувши ся до ігумена підгорецького манастиря і обмеживши ся на його сьвідоцтві. Такі сьвідоцтва добрі як доповненє, потвердженє або коректура матеріялу, але сам матеріял треба збирати з уст старих, неписьменних та за те як найчисленнїйших сьвідків. Взагалї д. Закл. був би лїпше зробив, як би користаючи зі свого побуту на тім старім історичнім ґрунтї зібрав був з уст люду як найбільше переказів та вказівок чи то топоґрафічних, чи історичних, чи ономастичних (не конче з оглядом на саму Кисаню),

а в своїй брошурі подавав свої „відкритя“ з меншим тріумфом і здержував ся від зайвих комбінацій в роді княжого двора на плісниській горі, про який двір ніякі історичні жерела не знають нічогісінько, про плісниські укріпленя і т. и. Все те нічогісінько не причиняє вартости його праці, навіть навпаки, характеризує її як твір ділєтанта.

Так само передчасна радість автора, що він своїм відкритєм Кисані біля Плїсниска „розвязав ґордійський вузлик“ і пояснив темне місце в Слові о п. Іг. Місце як було темне, так і є, а було воно темне не тому, що панували сумнїви що до Плїсниска і Кисанї, а тому, що слова уміщені в ньому нї при яких комбінаціях не дають ясного, граматично і річево оправданого змислу. Сьому зарадити навіть не пробував д. Заклинський і сьому на мою думку не зарадить ніхто, бо тут у текстї мусимо приняти не лиш описку, але прогалину: копіст пропустив кілька слів, може перескочивши очима з одного рядка оріґіналу на другий, де знайшов таке саме або анальоґічне слово. Хто мав діло зі старими рукописами, той знає, що такі припадки трафляють ся досить часто. На мою думку найблизше до вірного відчитаня тексту підійшов Вяземский, читаючи в остатнїм звороті „несоша ю“ замісь традиційного і баламутного „не сошлю“. Але в такім разї питанє: несоша ю — що таке? На се текст не дає відповіди. Утрудняє зрозумінє й слово „бѣша“, яке при словах „дебръ Кисаню“ також не дає ніякого сенсу. На мою думку се „бѣша“, се не жадне слово, а якийсь (може ще кепсько переписаний) уривок довшого слова з транзитивним значінєм, слїд допущеної в текстї люки перед словом дебрь; значить темне місце треба читати: **оу Плѣсньска на болони — — — — — ◡ ◡ бѣша дебрь Кисаню и несоша ю** (очевидно не дебрь, а те, що знайшли в тій дебри чи біля неї і що відповідає тому „жирови“, про який далї говорить ся в викладї сну боярами **къ синемоу морю.**

З усїм тим праця д. Заклинського має свою вартість головно як доказ запалу, з яким автор слїдив і зглубляв дане питанє, та як доказ пильности, з якою, не вважаючи на некорисні обставини житя в провінціяльнім містї, зібрав показний апарат для виясненя сього питаня.

Ів. Франко.

Автономныя монеты Галицкой Руси XIV и XV ст., К., 1905, ст. 19+1 таблиця.

Брошюра ся, судячи з вичислених на окладинцї праць „тогож автора“, вийшла з під пера київського нумізмата Кар. Болсуновского. В нїй описує він галицькі монети (невідповідно названі автономними на окладинцї) XIV—XV віків зі скарба знайденого, як кажуть, коло Ярмолинець на Поділю: звістні з тої находки 400 монет, в тім було 12 львівських монет Людовика угорського, 73 львівських монет Ягайла, 310

йогож краківських і 5 кримських монет Тохтамиша (неясно, чому потім в близшій описи монет і на долученій таблиці фіґурують також монети Казимира і Володислава Опольського, не згадані в інвентарі скарба? чи автор долучив їх для типольоґічної повноти?). В передмові додав до того автор огляд літератури галицьких монет (поминено тут одначе працю Стрончиньского) і замітки про львівський герб (він тут вказує на цікаву анальоґію з назвами шлезького Левенбурґа, виводячи з того досить несподіваний вивід, що наш Львів з'явив ся значно раніше від того Левенбурґа) і розвій геральдичної фіґури льва (тут далеко цікавійше від анальоґій, вказаних автором, було звернути увагу на льва печатки, привішеної до звістної грамоти 1316 р.). *М. Грушевський.*

А. И. Яцимирскій. Изъ лингвистическихъ и палеографическихъ наблюденій надъ славянскими надписями румынскаго происхожденія (Извѣстія отд. р. яз. и слов. И. А. Н. 1905, кн. III, с. 24—68).

Статя автора викликана працею Козака „Die Inschriften aus der Bukowina", опираєть ся на великім матеріялї і доповнює брак зібраня результатів у Козака. Працю попереджує бібліоґрафія предмету і рецензія на збірку Козака. Далї йде огляд написий на каміних. Автор вибирає усе, що може бути цїкаве для палеоґрафа, історика і лїнґвіста, дїлить написи після їх вступних формул, збирає звістки з їх змісту: про ціль закладаня церков, їх будову, їх фундаторів, їх історичні дати, описує нагробні написи, подїливши їх на написи молдавських господарів, духовних осіб і сьвітських і зіставивши біоґрафічні дані і технїчні терміни, переходить потім до написий на річах, а се на дзвонах, печатках, монетах, іконах і дає витяги про технїчні слова, імена майстрів, плату за роботу; згадує при тім про герби і портрети властителїв. Вкінци задержуєть ся автор над фресковими написями і вичисляє усї знані йому церкви, де знаходять ся портрети господарів і иньших добродїїв з відповідними написями, не поминаючи також і написий на церковних іконах. Сї останнї важні і для нас, бо богато з них походить з України з XVII і XVIII столїтя і занесли їх наші козаки, що ходили в молдавські монастирі доживати віку. Подибують ся і західно-европейські ікони, що дістали ся туди через Польщу і Галичину. *З. К.*

Ѳ. М. Уманецъ Князь Константинъ-Василій Острожскій (Русскій Архивъ 1904, IV, с. 625—634).

Маленький ескіз — характеристика в стилї французьких essais, з сильними претенсіями на ориґінальність і дотеп. Автор малює Острозького, як репрезентанта ренесанса, високоосьвіченого, з широкими погля-

дами скептика, далекого від партийного завзятя й виключности. З дечим можна згодити ся в сїй характеристицї, з дечим тяжко, але полемізувати з катеґоричними загальниками, якими наповнена книга, не оплатить ся, тим більше, що автор переважно бере свій матеріал з других рук, без критичного розбору, й міряє факти й відносини кінця XVI віка фактами й відносинами значно пізнїйшими. Що сказати напр. на таку замітку (с. 633): „Що думав Острозький, коли козаків розбили на Солоницї й сказали на смерть Наливайка, його бувшого слугу й союзника? Безперечно, думав він тяжку й безнадійну думу“. Перецїненими здають ся глубокий ум і талант Острозького, перецїненою його непримиренність для католицизма, яку признає Острозькому автор. Але є гадки й паралєлї безперечно небезінтересні. *М. Грушевський.*

Дві облоги Львова. Переяславська угода. За Миколою Костомаровом (Видавн. тов. „Просьвіта“, ч. 304—305), Львів, 1905, ст. 62.

Дві облоги Львова — то з рр. 1648 і 1655. Тов. „Просьвіта“ видало вже давнїйше історію Б. Хмельницького, доволї простору (за Костомаровом у 3-ох частинах), яка доси ще певно в цїлости не розійшла ся, тож чому поновлено отсї оповідання — годї знати. Ще Переяславська угода може бути окремо обговорена в ювилейнім роцї, до того актуальна, але нащо ще раз оповідати про облоги Львова? Як би то ще ново оброблениє сих подій, а то знов „за Костомаровом“, зі всїми його похибками, навіть зі славним уже львівським „університетом“ (ст. 18) — похибкою зазначеною вже при обговоренню II ч. Б. Хмельницького (Записки, XLIV). Варто б уже тов. „Просьвіта“ вийти поза перемелюваннє одного й того самого; вже доволї у нас иньшого зерна. *С. Т.*

Franciszek Jaworski — Obrona Lwowa 1655, Львів, 1905, ст. 45.

Минулого року галицько-польська суспільність додала до богатого вже календаря історичних культів нове національне сьвято — память оборони Львова перед Хмельницьким. Що ініціяторам нового сьвята не залежало на привернению до памяти давнїх історичних подій і на поданню їх до відомости загалови, але виключно мали вони на метї суґґестію певної націоналїстичної тенденції — се певне над усякі сумніви. Найкращий доказ у публїкаціях з того приводу, у брошурах і статях, з яких одної заголовок наведений висше: серед них нема анї одної, щоб мала яку наукову вартість. Взагалї 250-лїтня память Хмельниччини не спричинила в польській суспільности, окрім двох статей д. Кубалї, нїчого, щоб було якимсь поважним вкладом в історичну науку. Отся брошурка,

видана зарядом міста Львова, містить офіціяльний сьвяточний відчит в раді міській. Ярких історичних фальшів у ній нема і з поза шумних патріотичних фраз мало видко антіукраїнської тенденції, все таки ціле се сьвято схиблене у своїй основі. Поминувши хибні, неправдиві погляди й характеристики (як прим. що 1648 р. замкнув ся „золотий період“ польської історії, що повстанне Хмельницького виникло задля надужиття „кількох“ вельмож, що після походу Хм—ого 1655 р. „step ukraiński znowu wiał tylko pustką i zniszczeniem“, що ґен. Ґродзїцкий був „niezrównany“ в обороні міст, що він боронив Кудаку 1848 р. вісім місяців (!), що до козацтва безустанно придаєть ся додатки в роді mord і pożoga і т. ин.), поминувши все те, ціла облога 1655 р. — се історично майже незначний факт. Таж Хмельницький грав підо Львовом тілько комедію облоги і як що було позитивне в його поступованню, то його фактична оборона міста перед Москалями. Справдї, комічно виходить, як автор признає львівським міщанам пальму геройської оборони (певно, вони заробили на деяке добре слово в історії, але не на таке геройство, як хоче автор), а Хмельницького що бенкетував з міщанами робить par force якимсь страшним завойовником. Хоч і як автор старав ся надати усій тій події характер поваги і викликати міщанську гордість — все таки читач не може увільнити ся від ассоціяції зі звісними нїмецькими гумористичними образками: aus der alten guten Zeit. *С. Т.*

С. Г. Рункевичъ — Архіереи петровской эпохи въ ихъ перепискѣ съ Петромъ Великимъ, выпускъ I, Сп., 1906 стор. IV+194 (друковано 100 примір.).

В книжцї д. Рункевича, виданій під трохи претенсіональним заголовком, читач не знайде повної характеристики єрархів руської церкви згаданої епохи; се досить побіжні нариси біоґрафічного й історичного характеру з повторенєм деколи досить знаних фактів, одначе з додатком деяких нових листів, що їх відкрив д. Рункевич при роботї над актами кабінету в державнім архіві й архіві синода. Переціюючи дещо вартість виданих ним документів, д. Рункевич говорить у передмові таке: „У виданій кореспонденциї живо й правдиво виступають фізіономії наших духовних владик з першої четвертини XVIII ст., — зі всіми інтересами, які їх ворушили. Різко зарисовуєть ся дивна неподібність річей, що займали собою голову аскета-патріярха й реформатора-царя. Релєфно виступають два ряди епархіяльних архієреїв: культурні і нервові, ріжної моральної вартости, просьвічені Українцї, й важкі що до поступу, одначе тверді й сильні й також ріжної моральної вартости, Великороси“. Поза спеціяльним інтересом для історика церкви, спеціяльно духовних справ петрівської епохи, — ся кореспонденція інте-

ресна ще з того погляду, що подає деякий матеріяи для культурної історії України в тім значінню, що характеризує її земляків й нотомців київської академії в ролї діячів, що засаджують просьвіту в Московщині.

Першого в ряді Українців-епископів згадує д. Рункевич холмогорського й важського архієп. Варнаву Волостковського, що 18 літ займав катедру по смерти свойого попередника Рафаіла Краснопольского († 3 падолиста 1711 р); будучи сином дідича, що мав значні посілости між Львовом і Перемишлем, під Новим й Старим Самбором й Бабином — Волостковський дістав в р. 1660, — після иньших звісток в р. 1672, — науку в київській академії, де займав ся також педаґоґічною діяльністю, поки не покликали його в характері учителя до московської славяно-греко-латинської академії. Педаґоґ з покликання дав себе в нїм знати і після того як обняв архієрейську катедру, він подібно як і иньші архієреї-Українці у два роки по прибутю в свою епархію закладає школи при корельськім монастирі, а пізнїйше в Холмогорах, у своїх покоях. Зрештою, як видко з листу до царя — В. Волостковський був головно занятий господарськими справами, стар[аючи]сь зменшити фінансові тягарі свойого архієрейського дому, що терпів недобори в доходах з причини недостатку й зубожіння краю й його слабого залюднення. Не мало клопоту завдавало преосьвященному Варнаві питаннє про розкольників. Уважаючи можливим впливати на них тільки умовлюваннєм, він викликав на себе донос провінціяльного інквізитора, єродіякона Александра (Тіхонова), який обвинувачував архієрея в безчинности. Розкольники, не хотячи слухати умовлювань, записували ся в добровольці, палили себе, топили ся, й еп. Варнава писав: „В однім тільки й потїха, що сам Бог помагає нам у нашій немочі: записані в добровольці розк[о]льники деякі ріжуть ся й топлять ся“. Нераз також мав еп. В[ар]нава неприємности з причини своїх братів, що вели себе не зовсїм відповідно й визначали ся жадністю й користолюбністю. Вкінцї для характеристики еп. Варнави замітимо, що по його смерти між иньшими річами, що дістали ся наслїдникам, було 734 книг, — цифра для тих часів дуже поважна.

Другий епископ — Українець, про якого дані подає д. Рункевич, — Лаврентій Горка, епископ астраханський і ставропольський, що перед тим був ігуменом київо-видубицького монастиря, а ще давнїйше професором і префектом київської академії; останком його професорської діяльности (що лишило ся для д. Рункевича незвісним) зістали ся виклади, записані його слухачами, що зберігли ся в церковно-археольоґічнім музею при київській дух. академії. Перша вістка про них дістала ся до літератури, коли не милю ся, завдяки праці проф. Н. Петрова про сло-

весні роботи в київській академії XVII і XVIII ст. Рукоположений в епископи в 1723 р., Лаврентій вибрав ся скоро на місце, випрошуючи собі одначе з причини малих доходів (про що й говорить ся в його листі) додаток в формі тамбовської епархії, або симбірських церков. Незабаром в 1727 р. еп. Лаврентія перенесено до Устюга, та він за цілий час служби рве ся до Київа; коли в 1730 р. київська катедра стала вільною, він дає навіть одній довірочній особі повновласть роздати до пять тисяч рублів хабарів, що в тих часах було дуже великою сумою. Одначе се не вдало ся й він був потім архієреєм у Рязані й Вятці, де вмер в 1737 р. Будучи ученим, що дорожив своїм знаннєм і працею (жадав у видубицьких монахів своєї бібліотеки й зробленого ним самим лексикону), еп. Лаврентій не визначав ся лагідною вдачею, будучи „чрезмѣрно горячь и вспыльчивъ“, „человѣкъ нравный и много бьетъ безвинно“, каже про нього сучасник. У синодальнім архіві зберігли ся скарги на нього клириків і сьпіваків: одному розбив палицею голову, другому — закаблуком.

Третім архієреєм — Українцем, про якого особливо докладно (ст. 129—186) говорить д. Рункевич — рязанський митрополит, славний Стефан Яворський. Біоґрафія того важного діяча була вже не раз подавана в науковій літературі (див. праці Чистовича, Морозова й ин.); автор обговорюваної книжки наводить, як нові документи, 31 листів того діяча до ріжних осіб — царя Петра й його близьких помічників, що особливо релєфно характеризують митр. Стефана. В листах він пояснює свою порвісну відмову від хіротонії, просить за близькі собі духовні особи, рекомендує учених репрезентантів київської академії царю, обмінюєть ся з ним думками й співчутєм з нагоди удач і неудач Петра в його походах і т. д. В тих листах читач знаходить також розвязку того, чому Петро охолонув до м. Стефана, і для завершення й виконання задуманих реформ був змушений звернути ся до иньших єрархів, що вийшли з того самого кружка українських гуманістів початку XVIII ст.

Крім того знаходимо в листах Ст. Яворського звістки про Ст. Пробиловича, Івана Максимовича, Теоф Лопатинського й ин., про справу Тверітінова й иньші події, що займали діячів на початку XVIII ст. Закінчимо наш огляд праці д. Рункевича згадкою, що в ній між перепискою патр. Адріяна є дані про поставленнє Дионізія Жабокрицького на епіскопію (стор. 100).

Судячи по знаку на першій картці, книжка д. Рункевича се перший випуск, за яким підуть другі. Треба тільки бажати, щоби в дальших випусках - була справді „переписка“; в першім випуску, можна сказати, ледви чи не один тільки розділ про Ст. Яворського відповідає заголовкови книжки. *В. Перетц.*

Михайло Лозинський, Гайдамаччина. Із історії народніх рухів на Україні в XVIII-тім столітю. Львів, 1906, 46 сторін.

Книжочка писана популярно і з доброю тенденцією — показати з одного боку наслідки, до яких іноді веде політичний, національний, соціяльний та релїґійний гнет, а з другого боку показати, як боротьба за волю народа не може обійти ся без ясних ідеалів. Уся біда в тім, що автор узяв ся ілюструвати ті свої тези на добі доси не так добре обробленій у історіоґрафії, як би слід було бажати, а надто на добі вмисно затемнюваній з ріжних боків чи то ненавистю з одного, чи фальшивими доктрінами з другого боку. Такою добою віставть ся власне Гайдамаччина на Україні в XVIII в. Колиж до того додамо, що автор дуже слабо обзнайомлений з історією XVII—XVIII в., навіть із тим її шматком, що відбував ся на самій Україні, що навіть спеціяльно про гайдамаччину не читав мабуть нічого крім моноґрафій Антоновича та Шульгина, то зрозуміємо, чому мусїло вийти таке, що при всій добрій волї та старанью удержати ся на обєктивнім становищі, малюнок д. Лозинського вийшов і ідейно неясний і в основі своїй та в деталях невірний.

Що до ідейного боку, то д. Лозинський самохіть, може чуючи брак певних фактів, поставив себе в прикре положенє — висновувати a posteriori ідеольоґію рухів, що не мали ніякої виразної ідеольоґії і були в значній части, навіть переважно автоматичними відрухами народного орґанізму, яких причини були далеко складнїйші, ніж се видаєть ся д. Лозинському. Певна річ, у головному, теоретично він має рацію: четверакий гнет, який він визначує, був на Україні і був основою гайдамацьких рухів. Але не треба знов того гнету брати так шабльоново, особливо маловажучи при тім очевидні факти. От хоч би сам головний, економічний гнет. Д. Лозинський раз у раз підносить, що на правобережній Україні в XVIII в. була тяжка панщина і вона головно була причиною селянських розрухів, що селяни бунтуючи ся бажали скинути з себе панщизняне ярмо. Як погодити з сим такі факти, що там, де се ярмо було найтяжше, найдокучливійше (отже в Червоній Руси, на Волини), ніяких гайдамацьких рухів не було, або були лише незначні? Як погодити з тою теорією панщизняного гнету факт, що всї найважнійші гайдамацькі рухи вибухають власне на східній частині Правобережя, в Брацлавщині, Уманщині, біля Днїпра, де, як виказують досліди тогож самого Антоновича, власне панщизняний тиск був найменший і збільшував ся лише ступнево протягом XVIII в. і зробив ся найтяжшим власне під конець XVIII в., коли гайдамаччина зовсїм вигасла. Або хоч би й сей, самим д. Лозинським піднесений, але з ідейного боку зовсїм не вияснений факт, що розрухи з 1750 р. вибухли тому, „що в тім

часї кінчили ся „свобідні роки“ для селян у панських маєтках на Правобічній Україні, а селяни, які через яких 30 років доси панщини не робили, не хотіли добровільно вкладати шию в панське ярмо“ (ст. 30). Значить, що було доси, чи страшенний гнет, чи свобідні роки? І що було причиною вибуху, коли властивого панського ярма селяни доси (чи всї, чи лише часть?) не двигали? Так само загальні, шабльонові й иньші причини, подані д. Лозинським. У Польщі не було формальної заборони української національности, мови, школи, друку, віри, а народ, що в XIX віцї спокійнісїнько зносив указя 1863 і 1876 р., переслїдуване штунди і иньші подібні благодати, в XVIII в. протестує криваво проти релїґійного та національного гнету! Щось тут темне, невияснене, а треба би вияснити і то детально вияснити, поки зачинати розмову про ідейний підклад гайдамацьких рухів. Незнане історичної Польщі та її внутрішнього устрою, який зложив ся вже в XVI в. і тривав без зміни аж до її розбору, доводить нашого автора до безпідставних міркувань про „полїтику“ польського правительства, про його систему супроти Українців. Усе се для тих часів не має ніякої підстави; польське правительство від кінця XVI в. ніякої внутрішньої полїтики не провадило[1]), бо в краю „брахіяльна“ екзекутива правительства була мінїмальна. Д. Лозинський згадує принагідно про панські мілїції та заїзди, але не догадуєть ся про те, що серед таких обставин житє невласновільного селянина мусїло бути зовсїм незабезпечене і що отсей тиск повної безправности і небезпечности далеко сильнїйше нїж усякий економічний чи соціяльний гнет мусів попихати людий, особливо сьмілїйших, інтелїґентнїйших та енерґічнїйших людий до бунтів і розрухів, до нелеґальностий, то значить, до того самого, що — певно в троха иньшій формі — було щоденною атмосферою житя пануючої верстви.

Що гайдамаччина була в далеко більшій мірі боротьбою за с в о б о д у н е л е ґ а л ь н о с т и, яка в Польщі фактично була дозволена шляхтї, нїж сьвідомою боротьбою проти національного чи навіть соціяльного гнету, се можна-б ілюструвати тисячами прикладів, на се врештою дає докази й сам д. Лозинський. І так у однім місцї він заявляє катеґорично, що здобувши замок чи панський двір, гайдамаки першого вбивали ґубернатора чи пана замку, потім його родину, службу, вояків та гостий (стор. 19), але кілька рядків перед тим (на стор. 18) подає на підставі актів, що гайдамаки часто вязали панів, жидів, складали їх десь у яру, лишали під доглядом одного узброєного гайдамаки, а сей, коли ціль походу була осягнена, покидав їх там і втїкав до своєї ватаги (ст. 18). Щож воно таке? Чи була система неминуче вбивати панів

[1]) Шан. рецензент трохи за далеко йде в своїх катеґоричних запереченнях. *Ред.*

та Жидів, чи не було такої системи? А варто-б було завдати собі питанє, на кого то, на яких панів та Жидів звертала ся найбільше ненависть гайдамаків? Виразнійше: кілько то українських маґнатів, тих головних тиранів України, тих Потоцких, Любомірських, Сапігів, Ржевуских, Сєнявских і т. и. згибло від гайдамацьких ножів? Показалось би, що (скільки я знаю), а н ї о д и н, а все окошувало ся на дрібних дідичах, державцях, панських офіціялїстах, лїсничих і т. и. Щож се за система? І яка її ідейна основа?

Мотивуючи гайдамацькі рухи д. Лозинський зовсїм іґнорує силу національної козацької традиції. Адже український нарід XVIII в. мав іще в живій памяти традиції Хмельнищини, Палїївщини. Сила тих традицій виразно пробиваєть ся в рухах 1750 р., коли правобережні Українцї при появі своїх братів, лївобережних козаків, гуртами кидають ся йти „в козаки", як се повторяло ся ще й сто лїт пізнійше, 1856 р. Така традиція впливає на викликанє народнїх рухів далеко більше, нїж повільний, систематичний тиск, хоч би й який тяжкий; тиск далеко більше вбиває, придушує народню енерґію, анїж побуджує її до опору. Події 1768 р., а спеціяльно уманську різню представив д. Лозинський зовсїм невірно, все ще на віру польських мемуаристів Кребсової та Псевдо-Лїпомана. По тім, що було про ті події опублїковано і писано в „Записках", пора вже знати ціну тих мемуаристів. Числити Ґонту до гайдамаків нема нїякої підстави; його прилученє до гайдамаків біля Уманя було одиноким моментом у історії гайдамаччини, коли та гайдамаччина мала хоч троха ясний полїтичний характер, але той характер був зовсїм не такий, як викомбіновує собі (за Шульгином) д. Лозинський; се був виступ далеко більше в обороні леґальности королївської власти против шляхецької анархії, нїж в імя яких будь иньших окликів. Правда, король, збанкротований матеріяльно й морально, без ваганя віддав свого оборонця на поталу шляхтї, але се не повинно вменшувати значіня виступу Ґонти. Про напад Залїзняка на Балту, про нарушенє гайдамаками турецької теріторії, що було причиною зруйнованя Січи 1772 р. д. Лозинський не знає нїчого, хоча все таки се був трохи чи не найважнїйший для нас наслїдок Колїївщини. *Ів. Фр.*

Н. Ѳ. С у м ц о в ъ — И з ъ у к р а и н с к о й с т а р и н ы, Х а р к і в, 1905, стор. 162.

В книжцї під повисшим заголовком помістив проф. Сумцов дванацять статей, з яких чотири появляють ся вперве, иньші передруковані в переробцї або з доповненями. До деяких статей більше льокального, харківського характеру, додані рисунки.

В статї „Къ исторіи украинской иконописи" (3—14) автор підкреслює важність студіованя української иконописної творчости. Її зразки

порозкидані в маловідомих і трудно доступних публичних та приватних музеях або сельських церквах: слїд би зібрати ті цінні памятки й обробити науково, тим паче, що вони заслугують на се вповні. Найдавнїйші українські ікони носять на собі печать візантийського стилю; на іконах із XVI—XVIII ст. проявляєть ся вплив західної Европи, особливо слїдний вплив Італїї в представленю постатий сьвятих та подїй. Ті посторонні впливи не вбили народньої творчости, навпаки придавлює їх своєрідний артистичний смак українських иконописцїв. Українські образи цікаві не лише для історика штуки, але також і для етноґрафа; у Галичинї на рогатинськім иконостасї з 1649 р. змальовані старозавітні постати в українських костюмах; багато побутових національних рисів бачимо особливо на запорожських іконах.

У розвідках „Бытовая сторона „Энеиды“ И. П. Котляревскаго“ (14 - 35) й „Г. Ѳ. Квитка-Основьяненко, какъ этнографъ“ (54—81) виловлює Сумцов із творів згаданих письменників етноґрафічні елементи. „Енеїда“ — твір незвичайно інтересний для наукової критики, але заразом і темний для загалу. „Енеїда“ захоплює загал, але захват той холодний і нещирий; загал захоплюєть ся нею, але лише тому, що вона „перша ластівка“ нашого національного відродженя. Що так воно, а не инакше — винна наша наукова критика, що не зробила доси нїчого, щоб пояснити та зробити приступною для загалу ту цікаву поему. Наша критика обертаєть ся лише в хибнім колї утертих фраз, доторкаєть ся „Енеїди“ зверха й нікому доси не забагло ся пірнути на її дно, щоб як слїд зясувати її. Важні студії Житецького і Дашкевича та цінні дезідерати Грушевського — ось і все, що зроблено, щоб гідно пошанувати „батька“ української лїтератури. Сумцов обібрав собі цікаву й живу тему: він мав подати в своїй статї вислїди студій над побутовим боком „Енеїди“; на жаль одначе ш. професор не дав нам того, чого слїд було сподївати ся по нїм. Він лише торкнув ся своєї теми, але не поглубив її; поставив багато питань, але не дав на них відповіди. Тим то статя, хоч не без певних цікавих вказівок – мусить розчарувати. Значно більшу вартість має праця „Г. Ѳ. Квитка-Основяненко, какъ етнографъ“. Не можна вправдї вважати, щоб і ся робота вичерпувала предмет, але вона написана старанно та сумлїнно і кождий, хто захотів би студіовати етноґрафічні елементи в творах Квітки, мусить узяти її за підставу.

Т. Шевченкови присьвятив Сумцов три статї: „Главные мотивы поэзіи Т. Г. Шевченка“ (82 - 96), „Сонце заходыть, Т. Г. Шевченка“ (97 — 105) й „Рисунки и картины Т. Г. Шевченка“ (106 - 113). В першій із них говорить про значінє й умовини до вивченя поетичних мотивів Шевченка, доторкаєть ся сторонніх впливів на Шевченкову Музу,

а опісля ґрупує мотиви відповідно до внутрішних властивостий і почасти коментує їх. З того погляду статя дає гарний матеріял для есто-психольоґічних студий над творчістю нашого Кобзаря. В другій рівняє звісну Шевченкову думку „Сонце заходить“ із змістом подібних народнїх пісень та творами Тютчева, Пушкіна й Вордстворта і доходить остаточно до вислїду, що „мысль народныхъ поэтовъ идетъ параллельно съ мыслью поэтовъ интеллигенціи“ і що ріжниця між одними і другими полягає лише „въ сравнительно большемъ кругу наблюдательности интеллигентнаго поэта и въ большемъ запасѣ словъ“. У третїй звертає увагу на вартість малярських творів Шевченка й висловлює бажанє, щоб згромадити їх і опублїкувати в формі збірного виданя. На тій точцї нема хиба двох гадок: критичне й повне виданє писань Шевченка та його рисунків і образів — се наш обовязок. Та що-ж? Із нас досить, що ми деклямуємо на вечерницях поезії нашого „геніальнаго горемыки“, а студіовати іще в додатку цїлу його творчість — се чей-же за багато!

В коротенькім нарисї (138—142) захоплюєть ся Сумцов поезією Щоголева п. з. „Субботи сьв. Дмитра“ й вважає її за одну з найбільше сильних і характеристичних для сьвітогляду поета. В статейцї „Современное изученіе кобзарства“ (143—147) стає в оборонї бандуристів і піддає гадку, „щоб відкрити їм приступ у спеціально для них приладжену музикальну школу, підняти їх смак, улїпшити технїку їх ремесла й облегчити дорогу для добуваня засобів до житя всїми можливими для слїпця способами“.

Далї відгребує наш автор релїґійні вірші М. Флавіцького (148—152), харківського письменника з початку XIX в., й „Бесѣды“ незвісного українського сельського сьвященника з 1823 р. (153—162) та цїнить високо особливо того другого за його „відклики на потреби суспільности, гуманні відносини до людий, принадну щирість та простоту“.

В кінцї присьвячує Сумцов моноґрафії просьвітній дїяльности А. А. Палїцина (36—53) й поетови Ів. Манжурі (114—137). Перша заснована переважно на недрукованій переписцї Палїцина до В. І. Ярославського; друга на власних споминах і переписцї поета до автора. Палїцин — се на свій час (початок XIX в.) — високо осьвічена й енерґічна людина. Довкола його особи ґрупували ся письменники й артисти, яких від села Поповки, в якій проживав він, прозвано жартливо „Поповською Академією“. Палїцин заслужив ся головно тим, що розбудив у Харківщинї інтерес до науки, лїтератури й штуки; тому то харківський університет вибрав його у 1810 р. своїм почесним членом. Що до Манжури, то коли-б Потебня не видав був збірника по-

езій Манжури п. з. „Степови думы та спивы“ (Спб., 1889), а д. Сумцов не написав згаданої моноґрафії — хто знає, чи про безталанного поета ми знали-б більше як те, що він збирав етноґрафічні матеріяли. Сумцов показує великий пієтизм до особи Манжури, бачить у нїм „одного изъ самыхъ крупныхъ фольклёристовъ XIX столѣтія“ й високо цінить його як поета. В однїм із листів до пок. Ом. Огоновського (Іст. літер. ч. IV, ст. 345) він навіть не вагаєть ся навіть написати, що „після Шевченка Манжура найкращий поет України“. Нам годї визначити Манжурі в нашій літературі таке чільне місце, все-ж таки мусимо признати, що його талант був не аби який, а вказують на се такі коштовні перли його лїрики як „В ранцї“, „Лилїї“, „До товариша“, „Нехай!“, „Спомин“, та незвичайно інтересні й щирі його бурлацькі піснї. Твори, видані Потебнею у цитованім збірничку — се лише частина дорогої нам спадщини по Манжурі. Є звістки, що багато його поезій консервуєть ся по шуфлядках колишнїх редакторів „Зорі“ і поетових приятелів на Українї — чи не схотїли-б ті властителї, як здогадувати ся належить — вельми цінних рукописей подїлити ся ними з ширшим загалом, або бодай із прихильниками таланту на скрізь нещасливої людини? *М. Мочульський.*

Zygmunt Gloger, Encyklopedya staropolska ilustrowana, Варшава, I—IV, 1900—1903.

П. Зиґмунт Ґльоґер, памятний у історії польської науки автор портрета Б Хмельницького з ослячими ушима та баранячими рогами (див. Записки т. LVI) випустив у сьвіт отсю книгу, якої провідній ідеї треба вповні приплеснути, хоч її виконаню не одно можна закинути. В послїсловію до четвертого тома автор оповідає історію сього свого твору, що був плодом звиш 40-лїтньої працї і для якого автор, хоч зібрав велику силу матеріялів, не здужав одначе підібрати на стілько фахових співробітників, щоб помогли йому з ділєтантської збиранини сотворити річ справдї наукову. Ледво кілька польських учених узяло участь у тім виданю присилаючи д. Ґльоґерови по одній, по дві статї, — зрештою все його власна праця.

Тоб то треба зрозуміти, в якім значіню власна. Д. Ґльоґер так само як многі поваги польської науки, такі як Кольберґ, Естрайхер і и. — запалений збирач усяких матеріялів, але в науцї ділєтант, без виробленої методи, без відповідного розуміня характеру сучасних наукових дослїдів і без підготованя до наукової критики матеріялу. Все те він заступає горячим польським патріотизмом і непохитною вірою в „centralne stanowisko Polski“ не лише серед усеї Славянщини, але трохи не серед усього сьвіта. От тим то він анї на хвилину не надy-

мусть ся вважати польськими такі звичаї, інстітуції та прикмети характеру, що були розповсюджені скрізь по сьвіті або в історичних часах приходили до Польщі з инших країв. Пронятий до глубини душі вірою в державний характер Польщі, отже в невідлучну приналежність до неї прим. Литви він спокійнісінько зачислює характерні литовські обичаї та культи до польських або називає польськими такі культурні надбаня, як соха, бандура, пиво і т. п., хоча принагідно й цитує новійші праці, що стоять на відміннім становищу. Сї свої доґми він, розуміє ть ся, ніде не піддає дискусії, не мотивує, і користуючи ся його енцикльопедиєю треба їх від разу приймати як malum necessarium.

Певно, для вченого спеціяліста, який захоче користувати ся сею книгою, сї хиби методичного обдуманя предмету будуть видні від разу, та не будуть шкідливі. Инше діло в тім, що ся енціклопедія має з натури своєї характер популярної книги і дістався до рук людий нездібних до власної критичної праці та думки, ширитиме на довгі десятиліття ті застарілі, псевдонаукові погляди про польську старовину, якими пронятий сам автор. Що значить ширенє таких поглядів у масах непідготованої і неосьвіченої публики, на се маємо відстрашливі приклади в польських популярних підручниках історії Семеньского (Wieczory pod lipą), Хоцішевского, в новійших часах Тарновского і и. Щастє хиба те, що енциккьопедія Ґльоґера, як сьвідчить сам її автор, була принята польською публикою дуже холодно і розійшла ся досить слабо.

Автор старав ся в рамах своєї праці обняти весь матеріял старопольської культури до кінця XVIII в. — розуміє ть ся з виїмком таких спеціяльностий, як ґео- і топоґрафія, біоґрафії та загалом політична історія. Отже маємо тут статї з археольоґії та преісторії, наскілько вона доторкаєть ся Польщі, загальні огляди старих політичних орґанізацій і інституцій, урядів, церемоній, далї такіж нариси культурного побуту, лїтературних течій, а надто поясненє ріжних старих термінів, приказок, прозвищ і т. п. Текст ілюструє коло 800 ілюстрацій, портретів, типів, образків будівель, костюмів, старих рукописів і друків, нот і т. и. В переважній части статей жерел не цитовано — се вже старий, усьвячений польський звичай; та коли автор у послїсловю звиняєть ся браком місця на цитати, то сьому перечить сама книжка, яка в многих статях подає цитати. Се вже не брак місця, а брак методи. Так само не додано до книжки анї покажчика змісту, анї покажчика річевого, бо мовляв автор, і без того азбучне впорядкованє статей улекшує всякому відшукати те, чого йому треба.

Лишаючи на боцї археольоґію та історію в тій енцикльопедії, назву тут важнїйші її статї з области звичаїв та обичаїв, тоб то людознавства в широкім значіню сього слова, далї з обсягу лїтератури та

устної традиції, а нарешті з обсягу культури в тіснійшім значіню, тзв. матеріяльної культури, ремесел, промислу, науки і т. д. До першої ґрупи маємо в томі I звичайно невеличкі статї: Agaty św. sól (ст. ст. 17—18), де подано обряд сьвяченя соли, Bazyliszek (136), де подано віруваня і місцеву шлезьку леґенду про боротьбу рицаря з василиском, Białogłowa (154- 156) — сьвідоцтва про становище жінки в старій Польщі, Boruta (189—190) — віруваня про того „шляхетського чорта“, Bracia ślubni (ст. 194) слабенькі слїди обряду братотвореня в Польщі, які автор своїм звичаєм називає „dawny zwyczaj polski“ не згадуючи про його широке розповсюдженє; Czary, czarownictwo (ст. 266 - 275), досить порядний нарис чарівництва та його переслїдуваня в Польщі; Dąb (ст. 303—308), статя прикрашена численними образками старих дубів, інтересний тут цитат із-Сарніцкого про культ Перуна у старих Поляків. У другім томі зазначу з сеї ґрупи статї: Dola (ст. 9—10) слабенький і несистематичний звід матеріялу, в якім є дещо й українського; Dożynki (с. 30—33) інтересне заявою автора: „Naród polski, posiadając wśród Słowian najstarsze i najrdzenniejsze tradycje obyczaju rolniczego, których echem były owe opisane przez Długosza litewskie, mające z niemi wiele cech wspólnych, wskutek bowiem uprowadzenia tłumów ludu polskiego w niewolę litewską lud ten rolniczy przenosił z rolnictwem i obyczaj“ (ст. 30), де наукова вартість тверджень стоїть зовсїм на рівні з граматикою і льоґікою того реченя закінченого кропкою. В статї Drużyna weselna (ст. 49—52) цитовано лише польські пісні, хоч згадують ся й українські обряди, врештою про нові дослїди над весїлєм анї думки; Dyngus (88- 96) зібрано старі сьвідоцтва про сей звичай, також і на Українї; Dziady (96) — литовський культ; Feralne i szczęśliwe dni (149—150), автор обмежив ся лише на польський матеріял; Filip z Konopi (155—156) поясненє приказки; Gaik (175—176) — сьвідоцтва про сей празник; Gaje święte (176), Goniony (200—201) гра і танець; Gry (218—219), Hajduk (230—231) — танець і пісня з мельодією. Простора статя подає Imiona staropolskie (264—269). В томі третїм досить поверхово зроблена статя Kolęda (56 - 59). Konik zwierzyniecki (77—78) описує звісний обхід, але не пояснює його в звязку з иньшими анальоґічними. В тімже томі під термінами Nazwiska ludzi (ст. 256—258) та Nazwy wsi i miast 258 - 263) подано дальші причинки до польської ономастики. Nowy rok (ст. 267 - 269) подає опис обрядів; Odczepiny (276—277) причинок до весїльних обрядів. У четвертім томі зазначу статейки Pisanki (26—27), Pokrewieństwo (63—66), Przezwiska (125—126), Przysłowia osobiste (128) — лише пару прикладів, Rękawka (161 - 162), гарну статю проф. Ростафінського Rośliny miłośnicze (177—181), Sobotka (257—258), дуже слаба нотатка, —

і се було би найважнійше з того, що подає автор із сього богатого поля.

До історії письменства доторкають ся статейки Akrostych (30), Abertus (35—36) — витворений літературою комічний тип військового чури, Alwar (43—44) відома латинська граматика уживана в Польщі, Afisz (13—17), де подано в факсіміле значну збірку польських афішів із XVIII в. Корисні для інформації статї Biblioteki (160 – 168) та Biblje polskie (157—160); невеличку і застарілу що до результатів статейку присьвячено пісні Bogarodzica (185—187). Дуже інтересним жерелом інформації буде стаття Czasopisma polskie do r. 1830 (275—284). Стаття Djalogi в томі II (ст. 4—5) дає вказівки на давні польські заборони маскових виступів у костелах; стаття Drukarstwo w Polsce (38—48) не всюди критично провірена, знає прим. друкарню в Галичі в XVII в., якої не було, тай ще друкарню в Крилові, не знаючи, що се не дві друкарні, лиш одна і то власне в Крилосї, селї біля Галича. Сюди-ж належить стаття Drzeworytnictwo polskie (56 - 57). Деякі інтересні матеріяли подають статї Dykteryjka (87—88), Dziadowskie pieśni (93—95) — подано повний текст старопольського оріґіналу нашої лїрницької пісні про сирітку, Elegje polskie (119—120), Facecje (139—140), бібліоґрафічні вказівки, без проби наукового поглублення, Gorzkie żale (203—204) — початок відомих великопісних пісень, Kalambury (305) — інтересні польські дотепи на тему ґеоґрафічних імен. У третім томі зазначимо статї: Lamenty (132—133), рід поезій надгробних (трени) та Łacina w Polsce (153 - 156). У томі четвертім дуже інтересна стаття Pieśni (13—23), де зведено до купи велику силу старопольських сьвідоцтв про польські пісні, складані на ріжні памятні історичні пригоди. Менше важна, хоч у енциклопедії вповні оправдана стаття Rebusy, цікава задля замилуваня Поляків, особливо в XVIII в до того рода забавок. Д. Лопацїньский дав гарну статю Słowniki polskie (251—255), де згадує між иньшим видану 1557 р. Шнеберґером у Кракові ботанічну книжечку Catalogus stirpium quorundam, де обік польських є також українські людові назви ростин. Стаття Szkoły polskie średniowiecza (312 - 316) інтересна і для нас, хоч дуже коротка; стаття Szopka (332—336), се властиво скорочений передрук статї Шимановского опублїкованої ще 1860 р., без ніяких додатків і вказівок на нову лїтературу. Дуже слаба і скупа відповідно до матеріялу стаття Wojackie pieśni (457 - 459).

Перейду ще коротко важнійші статї, що належать до третьої висше визначеної ґрупи. Маємо тут поперед усього в першім томі три статї про польські Академії (21—28), Краківську, Віленську і Замойську; про Острозьку нема згадки. Інтересна тут стаття Barszcz (116 – 117); варто зазначити короткі нотатки Biczownicy (168—170), Bractwo (195—197),

Brona (205 - 206), Buława (213 215), і просторійші нариси Cechy (222—225), Chleb (233 236), Chałupa (231 - 233) та Cmentarze i grzebanie ciał (248—250). До будівництва дає том II цінні причинки в статях Dom (10 21) та Dwory (67 - 86); до історії суспільних верстов Duchowieństwo (58—60), Kmieć (III, 47—50), Pańszczyzna (319—321 — слабо зроблена). До історії штуки та арт. промислу див. статї Dzwony (II, 112—114), Pomniki (IV, 72—94 богато ілюстрована статя д. Лопаціньского), Porcelana (IV, 95 - 100); до історії костюма див. загальну статю Ubiory w Polsce (IV, 403 - 405) та спеціяльні статї про ріжні части костюма; до історії матеріяльної культури дають цікаві причинки статї: Ex libris (II, 117), Fajka (II, 141), Fanty (144—145), Faraon (145—146), Fryzura (172—173), Gęśl (183 - 184), Głośnik (191—192), Gorzała (202—203), Haft (227—229), Karty (III, 18—21), Kobierce (51—52), Kuchnia polska (111 114), Łaźnia (160—162), Łowy (165—170), Mosty (226—231), Maszkary (194 - 198), Muzyka i narzędzia muzyczne (241—245), Papier i papiernie (321—322), Piece pokojowe (340), Pieczęcie, Pieniądze (IV, 1—10), Piwo (28 - 31), Płótno (34—35), Pług (35), Pościel, łóżka (107—109), Radło polskie (136—137) i Socha (258—262), Ryby, rybactwo (188—190), Żarna (517—548) i Żupan (518—520). Зазначу ще, що в невеличкій статейці Hajdamacy (II, 229—230) подано інтересний портрет Ґонти.

Ів. Франко.

Др. С. Томашівський. Володимир Антонович. Його діяльність на полї історичної науки (з нагоди ювилею). Львів, 1906, 67 стор. (відбитка з „Літературно-Наукового Вістника“ 1906. I—III.).

Написана з нагоди ювилею, докладна статя д. Томашівського заповнює велику прогалину в українській історичній літературі. Взагалї у нас мало статей що до розвою української історичної думки й В. Антоновичу не більш пощастило як иньшим: кілька невеличких заміток — між ними здаєть ся, найлїпша статя д. Єфименкової, та деякі вказівки по ріжним місцям — найчастїйше про суспільну діяльність В. Антоновича в 60-х роках.

Оброблювати критично-біоґрафічні теми можна на два способи: можно зґруповати наукові праці в окремі ґрупи та й роздивлятись в кожнїй з окрема, вказуючи головні порушені теми, аналїзуючи їх виповнене і нотуючи виводи, до яких прийшов автор. Другим чином — можна взяти за підвалину біоґрафічну сторону, триматись хронольоґічного звязку і з кожним періодом житя аналїзувати поодинокі праці, висловлені в них погляди і стежити там, де можно, певний вплив обставин житя на вироблене провідних ідей.

Д. Томашівський в своїм нарисі придержує ся першої методи: він поділяє розвідки В. Антоновича на кілька окремих ґруп і розбирає кожну з окрема: таким чином перед читачем проходять в порядку історичних періодів — праці по археольоґії, княжі часи української історії, литовські часи, козацтво з пізнійшою гайдамаччиною; в окрему ґруппу сполучено теми змісту соціяльного (про шляхту, про міщанство й німецьке право, про українській промисел XVIII в., про селянство), історично-церковного (релїґійно-церковні відносини) й культурного (про чарівництво). Д. Томашівський подає головні погляди висловлені вченим, зазначує метод, яким скористовав ся він своїми жерелами й разом з тим — що дуже важно — в окремих нотках вказує, що можно вважати в сих поглядах хибним з погляду свогочасної історичної науки; таким чином занотовано не тільки здобутки наукової праці, але й підкреслено, що прийнято і що відкинено пізнійшими дослїдниками.

Переглядаючи праці В. Антоновича, як найбільш вдатні, зазначує д. Томашівський моноґрафію про культуру старих Деревлян, дві археольоґічні карти — київську й волинську, докторську діссертацію про в. кн. Литовське, розвідку про селянство, моноґрафію про останні часи козацтва, моноґрафію про гайдамаччину і розвідку про т. зв. волинський бунт 1789 р.

За оглядом моноґрафій і окремих розвідок іде характеристика діяльности В. Антоновича в київській археоґрафічній комісії, перегляд виданих ним томів актів, лїтописей й збірників, нарешті застановлює ся д. Томашівський на менших статях і замітках В. Антоновича, на виданнях більш дрібних джерел, на критичних замітках: підкреслює між останніми особливо критичну статю про історичні романи Г. Сєнкевича.

Остання, VIII глава подає критичний огляд головних прикмет наукових методів праці В. Антоновича й історичного його сьвітогляду. В коротких словах виводи д. Томашівського виглядають так. В. Антонович обмежив ся в своїх розвідках певними, досить вузкими границями і застановляючись над окремими сторонами минулого життя — не обробив анї одного періоду української історії в суцїльній повноті. Уникаючи більш загального оброблення історичної схеми, В. Антонович давав переважно окремі розвідки і моноґрафії; вони оперті були головним чином на актовій основі і се дає їм певну односторонність. Разом з сією прихильністю до актового матеріалу йде певна здержливість у критичнім напрямі і через те моноґрафії обставлені малим апаратом: нема тут вказівок лїтератури, мало критичних й полємічних додатків. В розвідках своїх подає Антонович лише виводи і здобутки своєї наукової праці, а попередня праця, всї дороги, якими шла думка дослїдника — лишаєть ся невідомою для читача. В основі своєї індівідуальности В. Антонович —

синтетик, але тому що йому самому приходилось місцями робити всю працю з початку, не маючи попередників-дослідників, сї синтетичні здібности не завсїди могли відповідно проявитись. Що до історичного сьвітогляду, то В. Антонович має нахил до тем коллєктивно-соціальних; беручи переважно теми суспільні і нехтуючи темами полїтичними, він і теоретично висловлюєть ся против побільшення значіння держави, як чинника людського житя, разом з тим накидає автор українському народу – як спеціальну прикмету -- байдужність до утворення своєї власної держави, державного ладу. Далї наводить д. Томашівський погляди В. Антоновича на козаччину, вияснює становище його в розвою української історичної науки XIX. в. і застановлюєть ся над питаннєм про т. зв. київську історичну школу.

Д. Томашівський старанно виповнив свою тему — стоючи на точцї історіоґрафічній. Иньший дослїдник — малюючи В. Антоновича як громадського діяча — зазначить певно звязки наукової його діяльности з умовами суспільного житя тих часів. Сороколїтня наукова праця Антоновича майже все стояла в звязку з його суспільною діяльністю і тут в наукових поглядах і в історичнім сьвітоглядї можно знайти деякі звязки з тодїшнїми обставинами. Коли, наприклад, порівнюючи по окремим ґрупам праці на подібні теми з ріжних часів, ми подибуємо певні суперечности, треба памятати, що їх іноді віддаляє протяг якихсь трицяти років, се — ріжні нюанси в теоретичнім уявленню минулого. Є певна небезпека в замінї хронольоґічного порядку діяльности схематичним подїлом по окремим ґрупам: так, наприклад, деякі виводи в костомаровській федеративній теорії знайшли себе подтверженнє лише богато лїт пізнїйше при власних археольоґічних дослїдах В. Антоновича.

Розвідку можно було б поповнити в дечім. Добре було-б згадати при яких умовах суспільного життя приходилось працювати київській археоґрафічній комісії й як вплинули сї обставини на ґенезу деяких перших творів В. Антоновича. З першої моноґрафії про початки козаччини добре було б зазначити деякі уступи про загальні тодїшнї погляди В. Антоновича, про ґенезу козаччини, про демократичний характер української історії, так само як в моноґрафії про в. кн. Литовське можна знайти деякі замітки про обопільні культурні впливи двох сусїднїх народів, а в розвідцї про селянство знайдемо деякі критичні натяки на хиби иньших вчених. Се пояснило-б в певних точках розвій історичних поглядів В. Антоновича. *Ол. Грушевський.*

Stosunki zawodowe i socyalne ludności w Galicyi według wyznania i narodowości. Na podstawie spisu ludności z dnia 31 grudnia 1900 r. przedstawił Dr. Józef Buzek, Львів 1905, стор. 51+31, 4°.

Отся праця, се XX том (II зошит) галицької офіціяльної публїкації „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych, wydane przez Krajowe Biuro Statystyczne pod redakcyą Prof. Dra Tadeusza Pilata“, і її ґенеза така: В звязку із загальною переписою людности в Австрії з 31 грудня 1900 австрійська центральна статистична комісія перевела специяльну статистику, який звязок заходить в Австрії між занятєм з одного боку і конфесією та народністю з другого, подаючи одначе результати тільки в сумі для цілої Австрії. Хотячи мати такі статистичні дати специяльно для Галичини, галицьке краєве статистичне бюро звернуло ся до центральної статистичної комісії, просячи відступити їй рукописний матеріял для Галичини і діставши його, поручило його оброблене надзвичайному професорови статистики на львівськім університеті дру Бузекови; так повстала обговорювана нами праця. Ділить ся вона на пять розділів: I вступ, II фахові відносини людности ріжних конфесій по статистиці нїмецькій та австрійській, III фахові відносини людности Галичини по конфесії й народности, IV пояснене причинового звязку, V додаток: фахові відносини Львова і Кракова; останнїх 31 сторін займають статистичні таблиці 1) для цілої, 2) для західної і 3) для східної Галичини.

У вступі автор подає плян своєї роботи і знайомить в головних рисах з технїкою фахової статистики.

Що до пляну, то по думцї автора всесторонне обговорене статистичних дослїдів повинно обіймати: 1) сконстатоване нинїшного стану річий, 2) оцїнку наслїдків сконстатованих фактів і 3) викрите причин нинїшного стану річий, — одначе автор обмежуєть ся обробленєм точок першої і третьої, лишаючи оцїнку наслїдків сконстатованих фактів читачеви.

Знайомити на сїм місцї з технїкою фахової статистики, значило би вийти поза межі рецензії, тому зазначу тільки загально, що автор, відступаючи в дечім від урядового подїлу, дїлить людність на сїм фахових кляс, які розпадають ся на 31 ґруп, а саме: 1) рільництво і лїсництво (ґрупа 1—3), 2) промисл (ґрупа 4—18), 3) торговля й комунїкація (ґрупа 19—23), 4) зарібники зі змінним занятєм, прислуга, що доходить, і без занятя (ґрупа 24), 5) публична служба й умові занятя (ґрупа 25-27), 6) особи без занятя (ґрупа 28—30), 7) домашня прислуга (ґрупа 31). Перших 5 кляс називає автор продукційними, дві остатні непродукційними. В перших 5 клясах розріжняє автор (згідно з австрійською статистикою) 5 суспільних кляс: 1) самостійні, 2) урядники, 3) робітники, 4) зарібники, 5) помічники. Вкінцї в кождій клясї маємо членів активних і пасивних, себто таких, що виконують занятє, і таких, що живуть з працї активних.

„З огляду на те, що ніщо так не улекшує схопленя причинового звязку, як порівнане представленє річий, приготовимо собі наш дослід тим, що передовсїм подамо, очевидно, в найкоротших виводах, результати відповідних статистичних дослідів у иньших краях“ (стор. 2), — каже автор і подає в II розділї найголовнїйші дані нїмецької статистики з 1895 р. та австрійської з 1900 р. З того робить автор такий вивід: В Нїмеччинї „найкористнїйші фахові й суспільні відносини виказує людність жидівська, далї йдуть иньші конфесії (себто безконфесійні а також ті, що не підходять під понятє вичислених тут конфесій), потім протестантські секти, опісля офіціяльні протестантські конфесії й аж на кінцї католики“ (стор. 8). Подібний уклад має також Австрія, де знов „жидівська людність виказує найкориснїйші фахові й соціяльні відносини, далї йдуть иньші конфесії, потім протестанти, вкінцї католики“ (стор. 10).

В III розділї переходить автор до властивого предмету, себто до галицьких відносин. Тут найперше знайомить нас із соціяльним укладом краю, даючи перегляд всїх занять, у яких працює над 500 людий. Фахова статистика розділює людність продукційних кляс на 172 занять Той поділ, приложений до Галичини, дає такий образ: в 67 занятях працює низше 500 людий, в 28—501 до 1000, в 26—1001 до 2000, в 11- 2001 до 3000, в 12—3001 до 3000, в 11—5001 до 10000, в 17 над 10000. Найбільше людий обіймає рільництво (3,226.613), а далї йдуть: активна армія (70.865), зарібники (47.149), шевцї (25.246), торговля мішаних товарів (19.395), торговля поживою й напитками (19.351), публичне вихованє (18,893), кравецтво (17.730), зелїзницї (17.257), готелї й ресторани (16.517).

Далї подає автор 1) поділ людности поодиноких конфесій (католики, иньші християни, жиди) і народностий (Поляки, Українцї, горожани чужих держав) по занятям, даючи в трьох таблицях обчисленя pro mille для цїлої, західньої і східньої Галичини, 2) поділ людности поодиноких фахових ґруп по конфесіям (католики, иньші християни, Жиди, иньші) і народностям (Поляки, Українцї, Нїмцї, иньші), даючи в двох таблицях обчисленя pro mille для західньої і східньої Галичини, 3) соціяльний поділ людности по конфесіям і народностям, подаючи обчисленя pro mille, скільки в кождій фаховій ґрупі кожда конфесія й кожда нація має самостійних, урядників, робітників, зарібників і помічників, 4) відносини активних до пасивних із окремою рубрикою участи жінок у фаховій працї.

В Галичинї живуть, як звісно, три народности: польська, українська й жидівська, яким відповідають до певної міри три конфесії: римокатолицька, греко-католицька й жидівська. Одначе з урядової стати-

стики не можна обчислити участи тих трьох народностий і тих трьох конфесій у продукції краю, бо що до конфесій урядова статистика не відріжнює римо-католиків від греко-католиків, тільки робить з них одну католицьку конфесію, а що до народности не знає вона жидівської народности, тільки людність тої народности приписана до народностий польської (621.036), німецької й української (40.475). Значить, можна розслідити тільки участь жидівської конфесії в порівнаню з християнською і участь польської народности в порівнаню з українською.

Виказувати участь поодиноких конфесій і народностий у поодиноких фахових клясах і ґрупах, значило б повторити всї виводи автора, що не може бути задачею рецензії, тому подам тільки найважнїйші дані.

Коли роздивити ся в відносинах цїлої Галичини, то побачимо, що велику участь в її продукції беруть Жиди. На 27 фахових ґруп продукційних кляс в 14 ґрупах Жиди мають більшість, бодай що до самостійних. У східній Галичинї Жиди беруть більшу участь у продукції, як у західній, при тім у західній займають ся вони головно торговлею, а в східній також ріжними ремеслами. Треба також завважити, що в Галичинї жидівська людність не живе в такім добробутї, як в Австрії взагалї; наприклад кляса робітників зі змінним занятєм, отже найбільших нуждарів, виносить у Жидів 7·5%, коли у католиків обох обрядів виносить вона тільки 1%.

Для характеристики польско-українських відносин візьму тільки східну Галичину, бо в західній українська людність творить тільки незначний процент. Для лекшого перегляду послужить отся таблиця:

	Українцї		Поляки	
	загалом	самостійні	загалом	самостійні
	%	%	%	%
1) рільництво	77·1	77·5	21·9	21·4
2) промисл	17·5	17·5	70·2	70·4
3) торговля	8·1	5·4	75·3	74·5
4) зарібники	22·5	24·8	67·4	72
5) публична служба[1]	14·5	7·2	70	74·8

З окрема звертає автор увагу на соціяльний уклад пятої фахової кляси (публична служба й інтеліґентні занятя з виключенєм активної армії) в цїлій Галичинї, яка дає gros т. зв. інтеліґенції. Що в східній Галичинї в тій клясї 70% творять Поляки, а тільки 14·5% автохтони-Українцї, се вже знаємо з повисшої таблицї (в західній Галичинї в тій клясї бачимо 86·8% Поляків і тільки 0 6% Українцїв). Тепер погляньмо, який соціяльний уклад тої кляси 1) у християн і Жидів, 2) в Поляків і Укра-

[1]) Публична служба взята тут із виключенєм активної армії.

їнців. Се покаже нам отся таблиця:

	самостійних	урядників	робітників[1])
Між католиками було	10·9%	64·1%	24·6%
„ иньшими християнами було	25·6 „	46·8 „	27·4 „
„ Жидами було	50·3 „	35·9 „	12·9 „
„ Поляками було	20·4 „	56·1 „	23 „
„ Українцями було	7·3 „	67·4 „	24·8 „

До сеї таблиці треба завважити, що самостійними вважають ся приватні учителї, властителї педаґоґічних та лїчничих інституцій, приватні лікарі, адвокати, літерати, артисти і т. и., а урядниками осьвічений науково, технїчно або торговельно персонал адміністраційний, о скільки він занятий в підприємстві самостійних осіб, далї духовенство й монахи, артисти, заанґажовані у підприємствах публичних представлень, інтеліґентні робітники у редакціях та адвокатських канцеляріях і т. д.

З сеї таблиці бачимо, що християнська людність дає більше урядників, як людий на самостійних інтеліґентних становищах; навпаки жидівська людність, якій доступ до урядів і тим більше до висших становищ в урядах утруднений, здобуває головно самостійні інтеліґентні становища. Між українською інтеліґенцією бачимо незвичайно високий процент урядників, висший, як між польською інтеліґенцією; те саме треба сказати про робітників; за те на самостійних становищах бачимо тільки 7·3% української інтеліґенції, коли в Поляків той процент виносить 20.4.

На сей високий процент урядників звернув я увагу ще й тому, бо автор, покликуючи ся на нього, твердить у IV роздїлї, що в відносинах польської людности до української не відіграють нїякої ролї полїтичні впливи, які проявляють ся тим, що держава виключає певні конфесійні чи національні ґрупи від державної служби та від занять, що стоять під переважним впливом держави. А тимчасом на правду число урядників між українською інтеліґенцією таке велике зовсїм не тому, що сьому сприяють полїтичні власти, тільки тому, що 1) до урядників зачислюєть ся біле і чорне духовенство, яке з огляду на мале число української інтеліґенції в загалї дає велику перевагу урядницькому елементови серед неї, 2) українська інтеліґенція, не маючи матеріяльних засобів, потрібних до здобуваня самостійних інтеліґентних становищ, йде до урядів, хоч там її не дуже то долюблюють, і вдоволяєть ся низшими посадами, аби тільки мати певний кусень хлїба. І хто тільки знає як слїд галицькі відносини, той певно признає рацію мому поясненю факту високого про-

[1]) Останнї дві кляси (зарібники й помічники) пропускаємо, бо вони дають тут зовсїм малий процент.

центу урядників між українською інтеліґенцією і не стане сього факту вважати доказом безсторонности галицьких політичних властий, як се робить Др. Бузек.

В кінці поглянымо, яке становище займає український елемент в столиці Галицької Руси. „В хвилї переписи в 1900 р. — каже автор — було у Львові 15.159 Українців, з того 4.369 пасивних членів родини і 10.790 фахово активних. З тих 10.790 припадало 4.065 на активну армію, 1.891 було в ріжних львівських інституціях, 1.318 припадало на домашню прислугу і 1.069 на прислугу, що доходила, і зарібників зі змінним занятєм. Вичислені 4 ґрупи творять разом 78% фахово активної української людности. Всї иньші ґрупи числять тільки 2.447 Українців, з чого промисл 807, торговля 655, цівільна публична служба й умові занятя 683“ (стор 51). Все те на 159.877 мешканців міста Львова!

Повисші цифри показують наглядно стан української людности в східній Галичинї. З виїмком першої фахової кляси[1]), в якій українська людність творить 77·1%, у всїх иньших галузях продукції стоїть вона багато низше від польської меншости. Так кажуть цифри, а житє додає, що в рільництві творять Українцї зруйновану хлопську посїлість, яка дає тільки дуже злиденне істнованє, в промислї найбіднїйших ремісників-майстрів і ремісників-челядників, у торговлї найбіднїйших крамарів, в публичній службі, коли відчислити духовенство, білих муринів на низших щеблях урядницької драбини, які так сковані своїм начальством, що їх вкладка в національний розвиток української людности просто ніяка, коли ще не мінус. А в столиці Галицької Руси українська людність, се гарматнє мясо, домашня й доходяча прислуга і зарібники зі змінним занятєм — справжні парії в сучасній суспільности. Такий економічний стан української людности в східній Галичинї. Зі всїх областий продукції крім рільництва виперли туземців чужі і зі всїх областях зіпхнули їх на найнизший щебель суспільної драбини. Ось результат завойованя Галицької Руси Поляками і їх 600-лїтнього панованя над нею!...

Сеї основної причини низького ступня розвитку української людности автор, розуміє ть ся, не бачить.

Вияснюючи причини сконстатованого стану річий (IV роздїл), автор зводить їх до сих точок: 1) вплив самої мови, чи то самої кон-

---

[1]) Завважу, що перша фахова кляса дїлить ся на три ґрупи, в яких польсько-українські відносини в східній Галичинї представляють ся так: 1) рільництво, плеканє звірят та огородництво: Українців 77·2%, Поляків 21·8%; 2) лїсництво: Українців 35·2%, Поляків 54·5%; 3) риболовля й водна культура: Українців 26·8%, Поляків 64·5%.

фесії людности, 2) історичні причини, 3) вплив ріжних прикмет ґрунту, 4) політичні впливи, 5) вплив „расових“ ріжниць, 6) значінє ріжниць в елементарній, висшій та фаховій просьвіті ріжних конфесій.

Що-до мови автор каже, що „майже все і всюди ріжниці мови бувають також ріжницями в цівілізаційнім розвитку в загалі й особливо в економічнім. Се дотичить Галичини, де рівень культурного розвитку иньший у кождої з чотирох язикових ґруп краю (ґрупа польська, українська, німецька і жарґоново-жидівська). Невважаючи на довге спільне житє, ті культурні ріжниці могли тим лекше задержати ся в нашім краю, що язикова ріжниця лучить ся в нас звичайно з ріжницею конфесії й ріжницею азбуки. Спеціяльно що до відносин між культурним розвитком польської й української людности, то хто знає, чи ріжниця конфесії й азбуки не має тут більшого значіня від будь що-будь розмірно не так значної язикової ріжниці“ (стор. 31).

Сей погляд здаєть ся менї зовсім поверховним. Виходило би з нього, що ступінь розвитку даної ґрупи людий залежний від того, якою мовою вони говорять, коли по правдї факт, що дана ґрупа людий, яка говорить даною мовою, стоїть на такім чи иньшім ступнї розвитку, се тільки наслїдок цїлого ряду причин ґеоґрафічних, історичних, економічних і соціяльно-полїтичних, які впливають на такий чи иньший ступінь культури даної ґрупи людий, в тім і на розвиток їх мови. Можна сконстатувати факт, що ґрупа людий, яка говорить даною мовою, стоїть на такім чи иньшім ступнї розвитку, але казати, що „найвиднїйше для кождого виступає передовсім вплив язикової приналежности на економічні відносини“ (стор. 31), значить, оцїнювати річи лише по зверхнїх проявах і не добачувати основних причин тих зверхнїх пролв.

Фільольоґічні міркованя автора, що мовляв між польскою й українською мовою ріжниці невеликі і тільки роздїлює їх азбука, треба покласти на рахунок тих історично-польських традицій, по яким українська мова, се тільки наріче польської. Полємізувати з такими поглядами вже остогидло. В кождім разї було би лїпше, як би професори статистики лишили ту справу професорам фільольоґії...

Що-до конфесії автор полємізує з поглядом, що умовою економічного поступу треба уважати відверненє думки від релїґійних питань і зверненє її виключно до питань дочасного житя, і покликуючи ся на ріжних сектантів, у яких і побожність і добробут висші, як у ісповідників офіціяльних конфесій, каже, що „не брак, тільки поглубленє і зверненє релїґійних переконань в напрямі, прихильнім економічному розвиткови, буває найуспішнїйшим товчком економічного поступу“ (стор. 32).

В тім і річ, що коли релїґійні переконаня звертати в напрямі, прихильнім економічному розвиткови, то з часом релїґія перестане бути

тим, чим була доси — міркованем передовсїм про загробове житє.

Історичні причини признає автор для Галичини незвичайно важними. „Так на приклад виїмкові фахові відносини Жидів, се головно історичний витвір, подібно брак фахової діференціяції Українців треба пояснювати головно історією кольонїзації й історією міст в східнїй части нашого краю“ (стор. 32). Коли-б автор був хотїв розібрати глибше ті історичні причини, то був би відшукав властиву причину низького ступня розвитку української людности, але сього він очевидно не робить.

Що полїтичні впливи, себ то ограничуванє певних конфесійних чи язикових ґруп державою в їх розвитку, на думку автора в польсько-українських відносинах не відграють ніякої ролї, про се вже було згадано; також показано вже нестійність доказу, яким він підпирає сю тезу, а саме, що, мовляв, між українською інтелїґенцією найбільший процент творять урядники. А що теза автора неправдива і що навпаки цїла полїтика галицького правительства, яке знаходить ся в руках польської шляхти та її однодумців, звернена на те, аби українську людність як найбільше здержати в її культурнім розвитку і її коштом прискорити культурний розвиток польської людности, — се вистане на сїм місцї просто сконстатувати, бо коли-б ми хотїти дати вичерпуючі докази на те, то прийшло б ся писати цїлі томи.

Вплив „расових“ ріжниць бачить автор тільки в Жидів з одного і християн з другого боку; що-до Поляків і Українців, то він не привязує до сего впливу ніякого значіня і на доказ, що „расових“ ріжниць нема, наводить факт мішаних подруж. Правда, „расових“ ріжниць нема, бо Поляки й Українцї не творять окремих „рас“, а є тільки ріжниці національні. При тім автор суперечить сам собі, бо наводячи факт мішаних подруж, тим самим збиває попередну тезу, що між Поляками й Українцями більшу роль грає ріжниця конфесії як ріжниця мови.

Зводячи річ про „національний характер“, автор каже: „Коли часто підчеркуєть ся малу видатність праці української людности, то факт малої видатности праці правдивий, одначе було-б несправедливо признавати його українській людности як такій. Винен тут традиційний у східнїй части краю звичай не досить інтензивної працї. Доказ на се, що та сама людність, така лїнива в нас, в Прусії й Америцї по недовгім уже побутї здобуває опінїю пильних та витревалих робітників“ (стор. 33). Такий погляд у Дра Бузека приємно стрітити не лиш тому, що він загалом вірний, але й тому, що той сам автор в однїй із своїх попередних праць („Das Auswanderungsproblem und die Regelung des Auswanderungswesens in Oesterreich“ в „Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung“, Wien und Leipzig 1901, том X,

стор. 441—511 і 533-595) дивив ся на ту саму українську людність зовсїм инакше і не щадив чорних красок, аби представити її перед очима нїмецького вченого сьвіта з природи лїнивою й нездібною до нїякого поступу. Против такого погляду автора виступив я в „Ruthenische Revue“ (1903, Nr. 1, статя „Nationale Wissenschaft“), вказуючи на ті економічні й соціяльні умови, завдяки яким праця українського селянина являєть ся мало видатною та приводячи ту опінїю добрих робітників, яку здобула собі українська робітницька еміґрація, на доказ, що вважати українського селянина з природи лїнивим та нездібним до поступу, значить чорнити його. І тепер приємно менї зазначити, що Др. Бузек змінив свій погляд в напрямі, який признає повну рацію моїм виводам у полеміці з ним. Тільки зазначу ще, що колиб той „традиційний у східній части краю звичай не досить інтензивної працї“ розібрати близше, то найменше вини за нього впало би на українську людність.

Найбільше місця в IV роздїлї присьвячує автор виводам, що низький ступінь розвитку стоїть у причиновім звязку з низьким ступнем елементарної, висшої та фахової осьвіти. Для доказаня своїх виводів автор накопичив таку масу статистичного матеріялу з поля шкільництва, що для обговореня його треба би хиба окремої статї. Тому ми лишимо той матеріял на боцї й обмежимо ся тільки загальними увагами Правда, що українська людність стоїть на найнизшім ступні просьвіти з усеї людности Галичини, як також правда й те, що той низький ступінь просьвіти має вплив на низький ступінь економічного розвитку української людности, але скінчити на сїм свої виводи, як се робить автор, значить, за зверхнїми проявами не бачити основних причин, яких наслїдком з'явили ся ті прояви. Коли-б Др. Бузек в сїй справі був так само виемансіпував ся з загально принятого серед польської суспільности погляду, як виемансіпував ся з погляду про природжене лїнивство української людности та її нездібність до поступу, то був би побачив, що той низький ступінь просьвіти, на якім стоїть українська людність у Галичинї, залежить безпосередно від того, що шкільництво в Галичинї спочиває в руках польської краєвої шкільної Ради, яка, як і всї польські власти в Галичинї, стараєть ся спинити розвиток української людности, а в дальшім причиновім звязку загалом від того, що Галицька Русь не тільки була провінцією колишньої польської держави, але й тепер наприклад др. Бузек уважає себе в праві називати її „частю Польщі“ (стор. 33). Одначе сього др. Бузек не бачить і навіть стараєть ся доказати, що у тім низькім ступні просьвіти винна сама українська людність, бо, мовляв, східна Галичина лїпше стоїть що-до шкіл від західної, значить, Українцї зі своєї вини не користають з тих шкіл. А як ті школи заспокоюють потреби української людности, сього

автор не говорить.

Загалом беручи, праця Дра Бузека цінна головно цифровим матеріялом. За те теоретична часть її досить поверховна і в додатку носить на собі всї риси галицької офіціяльної публїкації. Критицизм автора уриваєть ся там, де треба би виказати шкідливий вплив полїтики галицького правительства на економічні відносини поодиноких конфесій і народностий краю, і замісь того зачинаєть ся апольоґія тої полїтики. А що галицьке правительство носить шляхотсько-польський характер, то автор з природи річи являєть ся оборонцем національної й соціяльної полїтики польської шляхти та її однодумців і загалом заявляє себе при кождій нагоді прихильником історичної державної польської ідеї. Я, очевидно, не посуджую автора, що він се робить тільки тому, що пише працю для офіціяльної публїкації, тільки хочу зазначити, що його погляди ідентифікують ся з поглядами галицьких офіціяльних кругів, про що сьвідчать ще в більшій мірі його давнїйші працї. А на скільки робить се честь чоловікови науки, мати такі самі погляди, як галицькі правительственні круги, се вже річ смаку... *М. Лозинський.*

Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland, Von Dr. Ivan Franko, Lemberg (Відбитка з Zeitschrift für österreichische Volkskunde), Відень, 1905, ст. 17—50+III таблиції, мал. 4⁰.

Від кількох літ признає галицький сойм Н. Товариству ім. Шевченка по 1000 кор. річно на етноґрафічні екскурзії. Хоч як ся сума мала, то все-ж таки при її помочи осягнено значні результати, особливо у фолькльористиці, а матеріяли зібрані публїкують ся раз-у-раз, хоч при систематичнім видаваню і при долучуваню матеріялів, зібраних в иньші часи і не при помочи краєвої підмоги, се не впадає виразно в очи. В останнїх трьох роках призначувала ся та підмога майже в цїлости на антропольоґічні студії, які переводив др. Ф. Вовк із помічниками між Бойками і Гуцулами в Галичинї, Буковинї і Угорщинї. Результати сих студій будуть уже в коротцї оголошені, мабуть іще сього року, і тодї покажеть ся наглядно, щó можуть принести подібні екскурзії і як вони потрібні для розвою нашої етноґрафії. Користи таких екскурзій були-б особливо тодї великі, коли-б їх можна було уряджувати систематично довший ряд літ, при чім конче повинні брати в них усе участь: лїнґвіст, фолькльорист, та історик культури (бодай по одному) з помічниками. Але до того треба більших фондів, як дотеперішні. Результати були б певно сьвітлі, бо-ж супроти малого ще розслїдженя наших племен, особливо гірських, усе було б сьвіжим і новим для науки.

В 1904 р. відбув таку екскурзію др. Ф. Вовк при участи д. З.

Кузелї, а по части й д. П. Рябка між Бойків. До них прилучив ся др. Ів. Франко, що на прошеннє Австрійського етноґрафічного товариства мав зібрати і закупити для його музея деякі предмети. Екскурзія дра І. Франка тревала мало що довше над дві неділї, а результатом її була статя, якої наголовок подано висше, та збірка предметів, закуплена для музея.

Очевидно, що на просторі такого короткого часу не можна було робити спеціяльних студий, тим більше, що до того потрібно окремих обставин і відповідних людий, яких не все і не всюди можна знайти. Тому й статя дра І. Франка має загальний характер, хоч не брак її і деяких спеціяльних епізодів, як дуже добрий опис оборога (досї не зроблений нїким у нас), звернене уваги на спинки до сорочок із люстерками, на особливі ковтки у жінок в Лавочнім і т. п. Автор подає на вступі своєї статї плян екскурзії, її перебіг і огляд дотеперішних праць про Бойківщину, а потім переходить до описів. На першім місци фіґурує опис оборога, а далї йде опис будівлї, при чім автор зазначує ті останки, що вказують на колишню господарку великих родин, на взір сербських задруг, зазначує спосіб будованя хат, що у Бойків до нинї ще курні, через що у них нема по хатах образів, нї нїякої кераміки, та вичисляє домашні вироби бойківські з дерева, кори і соломи. Довше задержуєть ся над описом ноші, яка в порівнаню з ношею селян із иньших околиць виходить дуже проста і майже зовсїм позбавлена таких характеристичних деінде прикрас, як вишивки та гафти. Правда, вишивки не усунені цїлковито з бойківських прикрас, чого доказом збірка уставок, подана на І таблиці, але все те дуже примітивне і нї трохи не таке майстерне, як на Гуцульщинї або на Покутю. Окремої уваги варті мальованки-спідниці для щоденного ужитку, шиті з простого полотна, але помальованого у взори при помочи окремих приладів. Мальованєм спідниць займають ся тепер Жиди, але з технїчних термінів видно, що се був промисл місцевий, витворений самими Бойками. Автор подає збірку взорів на мальованки разом із назвами на ІІ таблиці. Дальше переходить автор по черзї народню поживу і народні занятя, як ткацтво, домашнї вироби, кісьбу, плеканє худоби і торговлю овочами, для якої доставляють сил два бойківські села: Синевідско Вижне й Нижне з присїлками.

По всїй статї розсипав автор багато уваг й спостережень про справи, на які досї не звертано зовсїм, або лиш мало уваги, а які можуть тепер бути докладнїйше простудіовані. Статя дра І. Франка, статї о. М. Зубрицького і ще кілька дрібнїйших праць иньших авторів дають уже добру основу для будучої моноґрафії Бойківщини, на яку повинна наша наука змогти ся і яка принесла би певно багато нового й цїнного. *В. Г.*

Pohádkoslovné Studie, napsal Jiří Polívka (відбитка в X вип. Narodopisni Sborn. Českoslov.), Прага 1904, ст. XXVI+212.

Отся нова праця проф. Юрія Полївки складаєть ся з двох частин: зі вступу і з розбору сїмох народнїх оповідань, з яких одні розширені по цїлій Европі, а навіть по иньших частях сьвіта, иньші подибують ся тільки на невеличкій, докладно означеній теріторії, заселеній славянськими народами (часом навіть не всїми).

В передмові говорить автор про погляди ріжних учених на традиціонїстичні теорії, висловлені в останнїх часах, в яких автори або піддержують, або відкидають давнїйші теорії, не ставлячи звичайно від себе нїяких нових, що натурально й не так легко зробити. Між іменами учених вичисляють ся: О. Міллєр, Ольденбурґ, Лянґ, Сайнеану, Зінґер, Аделїна Ріттерсгавс, Фон дер Ляєн, Цїшевский, Кавчиньский, Порембович, Клїнґер і иньші. Проф. Ю. Полївка дає перевагу міґраційній теорії, але не обстоює за нею виключно; він являєть ся радше еклєктиком, який в кождій теорії може знайти щось корисне для себе і відповідно до обставин вихіснувати його. Ось який його власний погляд на сю справу:

„У своїй працї станув я на становищи міґраційної теорії. Я уважав і уважаю доси, що велику згідність оповідань із ріжних часів і країв не можна інакше виясннти, як переходом їх від поколїня до поколїня, як мандрівкою від народа до народа. На дальше питанє про походженє і повстанє оповідань я відповів, що вони повставали в ріжних часах і на ріжних місцях, та що я признаю теорію про поліґенезу оповідань за зовсїм оправдану і справедливу. Щож до того, що народнє оповіданє, взявши загалом, продукт досить складний і оброблений, деколи навіть можна сказати артистичний, то я зазначив, що повставанє оповідань можна допускати головно лиш у тих центрах, що до певної міри можуть уходити за культурні. Епічні піснї признають справедливо певній суспільній верстві, якійсь співачій дружинї. Так само треба думати про переховувачів прозових оповідань, що нераз не меньше артистичні, як віршовані оповіданя, у вязаній формі, деклямовані з означеним ритмом. Прозові оповіданя визначують ся також до певної міри вязаною формою“ (ст. III).

Ще виразнїйше зазначує автор своє становище в отсих словах: „Autor následujicích studií o některých látkách pohádkových a legendarních nedal se slepě vésti žádnou theorií, než dal se do srovnávání různých versí těchto látek zcela objektivně, skoumal jich souvislost, hledal jich původ a vlast bez nějakého napřed pojatého názoru theoretického. Seřazuje verse v určité skupiny dle místa jich původu, podle jazykového a zároveň též kulturního ústředí (ст. XXV).

Кермуючись такими провідними думками автор визначує ось які три теріторії розширеня народнїх оповідань між европейськими, а в першій лінії славянськими народами: 1) Західно- і середно-европейську. 2) Східно-европейську. 3) Полуднево-східно-европейську. Розумієть ся, що між тими головними теріторіями можна зазначити ще цїлий ряд дрібних, переходових етапів, до яких зачисляє між иньшим автор також теріторію словацьку і угро-руську. Українську традіціональну лїтературу зачисляє автор до східно-европейської теріторії (так само білоруську). При тім зазначує, що відносини і культурні впливи між поодинокими теріторіями не однакові: західно- і середно-европейська мала великий вплив на східно-европейську і то не так вплив устної традиції, як книжної лїтератури, натомісь вплив східно-европейської теріторії дуже незначний на тамті. Полуднево-східна теріторія показує найбільший вплив орієнтальний (головно турецький), але стоїть у звязи з лїтературами кавказькими, а зі східно-европейських із українською.

У другій частинї розбирає автор подрібно отсї народнї оповіданя:

1. Udatný krejčí (хоробрий кравець; ст. 1—65). Головною основою сеї казки служать дїла звичайного кравця, що завдяки обставинам вийшов на поневільного героя. Казка ся складаєть ся звичайно з отсих мотивів: а) Кравець (циган) хвалить ся, що за один раз погубив велике число душ („за одним махом сїм сот побивахом"). б) Король довідуєть ся про те і наймає його, аби сповнював трудні задачі, прим. побив двох великанів; убив однорога, смока і ин.; спіймав дика і ин. в) По сповненю тих задач король віддає за нього свою доньку, а підчас сну кравець враджуєть ся зі своїм походженєм. Розумієть ся, на такій широкій канві є куди гуляти фантазії, тому ріжних епізодів у казцї багато. Найчастійше подибуєть ся між ними боротьба героя з чортом (замісь із великаном), при чім виступає цїлий ряд нових мотивів: а) Камінь — сир (потискаєть ся камінь, а з нього цюрить вода). б) Камінь — птах (кидає каменем, а він не вертає з гори). в) Перескакуванє дерева (пригинаєть ся молоду ялицю). г) Обвязуванє цїлого лїса (аби на плечах занести до дому). д) Обкопуванє студнї (аби цїлу принести до дому і не бігати за водою). е) Сцена підчас сну (чорт бє по ліжку, аби вбити героя, але той під ліжком). ж) Чорт заносить героєви золото до дому, аби лиш позбути ся його. В другій ґрупі оповідань подибуємо нові мотиви боротьби героя з чортом: а) Хто кого перебіжить (заяць — син героя). б) Хто кого переборе (медвідь — дїд героя). в) Кобила несена між ногами довкола озера. г) Хто сильнїйше свисне і т. д.

Розібравши сю казку і поґрупувавши її автор приходить до висновку, що казка повстала самостійно на ріжних місцях.

З того, що найкрасші варіянти її записані в Німеччині і Італії, автор допускає, що її зложено там, у середній Европі. Східнословянські верзії казки (велико- і біло-руські та українські) ріжнять ся одначе так сильно від західно-европейських і лучать ся з собою так, що для них треба допустити знов самостійне витворенє. Иньшу самостійну ґрупу казки творять кавказькі варіянти і споріднені з ними болгарські; ще иньшу монґольські і індійські верзії.

Nezasmálka (Сумна царівна, ст. 69—106). Головна основа сеї казки та, що молоду сумну (хору) царівну має дістати за жінку той, хто її розсьмішить. Відповідно до способів, якими розсьмішують царівну, автор розділює казку на ґрупи, яких є кілька. Найбільша ґрупа та, в якій предметом до розсьмішуваня є чудесне зліплюванє людий і зьвірів так, що вони самі не годні віддїлити ся від себе (деякі з сих варіянтів мають скабрезний характер, прим. зліплені молодята, до яких прилипають піп, дяк, куми і т. д., що хотїли їх розлучити); примусом до зліплювання бувають або самі закляті слова (рідше) або ріжні предмети (гуска, качка, орел, риба, коза, баран, кошик і ин.). Ся ґрупа найбільше розширена в західній і середній Европі, тому можна припускати, що там повстала. В другій ґрупі предметом розсьмішеня царівни бувають ріжні штучки дурня або його дотепи. В третій ґрупі царівна не сумна, але хора, а оздоровлюєть ся сьміхом. Сїй ґрупі приписує автор орієнтальне походженє; сї варіянти дістали ся до західної Европи, а звідти розширили ся по цїлій Европі, аж до Росіян.

3. Roztancované střevíce (розтанцьовані черевики, ст. 109 — 141). Основою сеї казки служить оповіданє про царівну (одну або більше), що зникала десь у ночи і підчас того дерла кілька пар черевиків, а ніяка варта не могла достерегти, куди вона дївала ся і що робила. Тодї з'являєть ся герой, що при помочи якоїсь чудодїйної сили, невідомої близше, або зачарованих предметів, достерегає її і в одних варіянтах женить ся з нею, в иньших вона пропадає (чорти хапають її, спалює пекольний огонь і ин.) наслїдком підстереженя. Розумієть ся, що до головної основи бувають і тут приплїтані иньші мотиви, що творять самі для себе окремі казки, прим. заклята царівна, що страшить у церкві, злет чарівниць на Лисій Горі і ин. Ся казка розширена сильно в Европі, але обмежена тільки до християнських народів. Вправдї подибуєть ся її варіянт і у Турків, але можна припускати, що він зайшов до них за посередництвом славянських народів на Балканї. Її походженє трудно визначити; найпевнїйше можна б се зробити, коли знайшов би ся її прототип у середновічній лїтературі; але поки що се лише бажанє.

Далї розбирає автор леґендарні оповіданя. На початок ідуть дві

леґенди про чорта під спільною назвою „Z legend o čertovi“. Се відомі оповіданя.

4) Čertův švagr (чортів шурин, ст. 145 159) і Kajícný čert (чорт на покутї, ст. 160–180). Основа першого оповіданя дуже проста: Вояк умовляєть ся з чортом, що буде йому служити ряд літ (звичайно 7) і за той час не буде анї мити ся, анї стригти ся, анї чесати ся і т. д., а за те має дістати опісля богацтво від чорта. І дійсно дістає його, по чім женить із панською донькою, якої дві сестри звичайно вбивають ся і чорт забирає їх душі. Се оповіданє розширене найсильнїйше в середній Европі, тому й там треба шукати його початку (головно в Італїї).

Основа другого оповіданя така: Чорт краде у бідака кавалок хлїба, але за те мусить у нього служити опісля і відробляти шкоду. По вислузї вертає назад до пекла. Се оповіданє розширене найсильнїйше у Поляків, Українцїв і Білорусів. Поодиноко стрічаєть ся ще у деяких народів, але видно, що походженя його треба шукати на згаданій славянській теріторії.

5) Legenda o mstivém světci (Мстивий сьвятий, ст. 181—188). Ся леґенда зачерпнена з оповідань про вандрівку Христа зі св. Петром по землї. Сьвятий Петро загнїваний або ображений кимось мстить ся на нїм ріжними способами, яж поки не переконуєть ся, що робить не гарно. Знана вона тільки між славянськими народами.

6) Legenda o spravedlive smrti (ст. 188–195). Ся леґенда рідко виступає як самостійне оповіданє, а вяжеть ся найчастїйше з оповіданєм про те, як смерть була кумом. Бідак шукає кума; здибає Бога, але не хоче його за кума, бо він одних вивисшає, других понижає, одних збогачує, другим каже з голоду вмирати. Чорта не хоче також, бо він не одного тягне до пекла, що не конче там надаєть ся, а на заслужених для пекла не звертає уваги. За те запрошує в куми смерть, бо вона одна справедлива, не робить між нїким ріжницї і обходить ся з усїми однаково.

Про сю леґенду висловляєть ся автор так: „Tato docela protináboženská, protikřesťanská ideje o nespravedlivosti Boha jest dle uvedených dokladů daleko rozšířena u všech národů evropských, jak západních, katolických, tak též východních pravoslavných, ač se nesrovnává s hlubоce náboženským, mystickým nazíráním, kterež jest vlastní jmenovitě pravoslavnému lidu ruskému. Polská verse legendy této není mi známá“ (ст. 194). Автор уважає, що її походженє ненароднє і покликаєть ся на її прототипи в старшій лїтературі, головно нїмецькій, у писанях Ґанса Сахса (1547), Якова Айрера (1618), Генриха Вольфа)1644), Преторіюса (1669) і ин.

Належить згадати тут, що автор використує всюди українську літературу і наводить при поодиноких оповіданях усї доступні йому українські варіянти.

На кінцї книжки зроблені два показчики: показчик мотивів розбираних оповідань і показчик усїх варіянтів оповідань, цитованих у книжцї, що улекшує дуже користоване книжкою. На самім кінцї наведена широка лїтература, якою користував ся автор, зложена на ріжних европейських мовах.

Проф. Ю. Полївка належить до найлїпших знавців традиціонїстичної лїтератури. Через те хоч би його працї не приносили нїчого більше, як бібліоґрафію (а вона, можна сказати, дуже повна) і змісти ріжних варіянтів казок, леґенд і ин., наведених нераз з дуже рідких видань, мали би велику вартість для науки і були би конечно потрібні для кождого фолькльориста. Та він дає далеко більше: аналїзує оповіданє, розбирає поодинокі мотиви, ґрупує, порівнує, виказує всякі анальоґії і відміни, визначує ґеоґрафічне розширенє і ставить гіпотези про можливе походженє тих народнїх творів та вказує дороги вандрівки поодиноких творів чи мотивів. Правда, дещо тут може й не дуже певне і при дальших дослїдах може не удержати ся, але фолькльор не письменні памятки, при яких можна опирати ся на сильних підставах: тут переважно треба класти гіпотези, а ті удержать ся, що будуть мати за собою найбільше арґументів і правдоподібности. Найважнїйше-ж при таких працях те, що вони дають немов історію мотивів чи оповідань, дають перегляд друкованих матеріялів і вказують, за чим належить у якомусь напрямі шукати, на що звертати увагу, та усувають помалу непотрібне передруковуванє того самого несчисленні рази, що декуди переходить у надужитє і утрудняє непотрібно студїованє фолькльору. Чим більше отже таких праць, на тим сильнїйших ногах стає фолькльорна наука, а се як раз і являєть ся їх метою. *В. Гнатюк.*

Извѣстія историко-филологическаго Института князя Безбородко въ Нѣжинѣ, Томъ XX і XXI, Ніжин, 1902 і 1904, стр. XVII+145+19+8+9+76+91+186+5 і 14+4+28+49+101+15+111+50+187—244+6.

Оба останнї річники не приносять для нас нїчого інтереснїйшого. М. Лилеевъ друкує далї свою працю „Из исторіи раскола на Вѣткѣ и въ Стародубьѣ XVII—XVIII вв.“ (91—244). В річнику XX уміщені крім того дві статї К. Радченка „Новооткрытая „Буквица“ Досиѳея Обрадовича“ (с. 1—8) і „Малоизвѣстное сочиненіе Евѳимія Зигабена, трактующее о богомилахъ (с. 1—9).

Новий буквар Обрадовича, відкрив автор моноґрафії о Доситею

Обрадовичу в Хопівськім монастирю в Сремі. Належить він до цікавійших творів Обрадовича, головно з огляду на його відносини до старинних збірників пословиць і прислів'їв і мішаний зміст: тут стрічаємо побіч трактатів астрономічних і фільософічних також Сказаніе о двѣнадцати пятницах, Преніе Панагіота съ Адимигомъ і Слово Авраама Мудраго. В другій статї подає автор замітки про рукописи твору Евтимія „Посланіе", що походять з XIII і XIV ст. Сам твір повстав в XI столїтю і містить дуже цікаві звістки про богумілів і взагалї про релїґійні віруваня полудневих Славян. Особливо богато матеріялу находимо про люциферіянів і про їх погляди на діявола і на душу. Автор обіцяє се використати в праци про богумильство, яку задумує написати.

В річнику XXI може нас більше інтересувати тільки статя М. Сперанского „Описаніе рукописей библіотеки. Пріобрѣтенія 1901—1903 гг." (с. 1—28). Між рукописями знаходимо богато, що заслугують на увагу. Належать вони до XVI—XIX столїтя. Що до змісту стрічаємо тут церковні книги, як Тріодь з XVII ст. і Тріодь цвѣтная з початку XIV столїтя, Канони (з XVIII ст.) і збірники, памятники драматичної і поетичної лїтератури, лїчебники, листи і грамоти. Зі збірників особливо важний для нас збірник ч. 112, що складаєть ся з двох частий: перша писана великоруською скорописю XVIII в., друга на 115 картках українським письмом XVII—XVIII ст. В великоруській частинї уміщений Люцідарій; друга частина складаєть ся з цїлого ряду статей, переважно з апокріфів і житій. На початку уміщена „Історія, яко Господь... (сотво)ривъ до дня седмаго" сьвіт, писана в народній мові: далї йде апокріф про Адама (Тихонравовъ, П. отр. лит. II. 439), потім оповіданя „кого стану и роду билъ... Александеръ" і „О погребѣ Александровомъ", трактат про покуту, замітка про вселенські собори, слово о 12 пятницях. На к. 19 слїдує „Повѣсть о нарожденю Пилата понтійского", на 21 „Сказаніе о евангелистахъ", на 21, родословіє батька Богородицї, на 22 к. „како бѣ св. Богородица по плоти сородниця Єлисаветы", на 23 к. о Марії Клеоповій. Потім наведено 29 прикладів з „Зерцала великого" „для побуженя и збавеня душъ". Дальше маємо ще повість про Йовіяна, приклад про досконалість, приклад про недосконалість, про смерть, почім йдуть приповісти „о нѣкоторомъ рицеру и немилостивой смерти" і о „ростропности", слова о Ириклію, о Самсонї, чудо о Сарацинї, леґенди про трьох царів, що панувати муть на кінци сьвіта, далї житія св. Йосифа Прекрасного, Ірини, Йова многострадального і Варвари. На стр. 68 стрічаємо і „Повѣншованя патронамъ".

З XVIII столїтя маємо два рукописні драматичні твори, українського походженя. В першім „Школьномъ дѣйствіи" „Царство Натури людской" і т. д. (1698); виступає Люцифер, всїлякі перзоніфікації як

Гнїв, Злість, Плач, Фортуна, Неволя і Смерть. Друге „Торжество Єстества человѣческаго“ доховало ся в цїлости і було в р. 1706 „трома частми презъ благородныхъ младенцовъ стихотворнаго учения Академіи Киевския въ день страдания и въ день востания Господня изъявленное“.

Українського походженя також „Лечебникъ“, рукопись з другої половини XVIII столїтя. Зміст дуже ріжнородний і не одностайний: є тут молитви, поученя в лїченю, зїльник і статї про пчільництво. Сам лїчебник складаєть ся з 334 точок, лїчебник „человѣческій“ з 339.

Між рукописями стрічаємо також два зшитки заговорів. Перший більший збірничок походить з Курської ґ., з 50 років XIX ст. і містить заговори від уроків, скрофулів, кольок, грижі, укушеня змії, чемеру (біль живота або голови, Даль, IV, 607), завала горла, укушеня вужа і „козюли“, таблицю днів, коли не вільно нїчого зачинати і припис, як задержувати кров. Збірник ч. 143 записаний з початком XIX ст. по українськи в Ічнї Черниг. ґ. складаєть ся з трьох заговорів: від стрільби, від гадини і від огня.

Між новійшими рукописями находимо кілька листів Гоголя і до Гоголя. Педаґоґічний інтерес має статя Н. Скворцова „Недуги нашего учебнаго дѣла“. Иньші працї належать до клясичної фільольоґії: 1) Бурзи, Школьный вопросъ во древней Греціи, 2) Покровскій, О краснорѣчіи у др. Еллиновъ і 3) йогож, О введеніи въ исторію Греціи проф. В. И. Бузескула. *З. Кузеля.*

Записки Общества исторіи, филологіи и права при Имп. Варшавскомъ Университетѣ, кн. I, Варшава, 1902, с. 56+120+34, кн. II, 1903, с. 75+179, кн. III, 1904, с. 78+150.

В 1901 р. увійшло в житє товариство історії, фільольоґії і права при Варшавськім унїверситетї і почало видавати свій орґан, в якім містять ся працї членів, читані на засїданях.

В протоколах знаходимо кілька статей, про які варта згадати. В. Францев читав „Опытъ исторіи попытокъ образованія единой слав. азбуки“ (I, 25—27), проф. Філєвіч подав реферат про „Пробужденіе нар. самосознанія въ Галицкой Руси въ концѣ XVIII-го и въ началѣ XIX вѣка“ (I, 38—40), де спинив ся головно над відносинами австрійського правительства до Русинів до 20 років XIX ст. В 1902 роцї читав проф. Францев про переклади Гоголя на чеський язик, Тарановскій про „Новѣйшее ученіе о феодализмѣ удѣльной Руси“ (II, 14—16, розбирають ся дослїди Павлова-Сільванського)[1]. О. О. Базинер

[1]) Реферат надрукований в Варш. Ун. Изв. 1902, кн. IV, п. з. „Феодализмъ въ Россіи. Критическій очеркъ“.

доторкнув ся оповідань про походжене дітий (Нар. сказанія о происхожденіи дѣтей, II, 16—21)[1]) і хотів його розвязати на мітольоґічній дорозї, видячи в бузьку, воронї, дереві і иньших посередниках при приношеню дитини місяць, а в воді, звідки її приносять — небо. Становище автора викликало на засїданю заслужені закиди: взагалї треба дивувати ся сьміливости референта, що повторюючи загально звістні річи, з якими можна стрінути ся в підручниках мітольоґії, а також у Ґрімма, у Рохгольда і у иньших, поставив ся так гостро супротив теорії запозичень і теорії антропольоґічної, а навіть позволив собі заперечувати там, де справа цїлком ясна, як напр. в питаню про елементи Едди, які мають в собі багато старогрецького і біблійного; Сарус Буґе доказав се цїлком рішучо, а гадка референта, що „его натяжки въ сравненіяхъ почти никого не убѣдили“, не мають жадної підстави. Н. Любович прочитав реферат „Люблинскіе вольнодумцы XVI вѣка. Антитринитаріи и анабаптисты“ (II, 27-28), надрукований в Варш. Ун. Изв. 1903, IV, Созонович реферував про „тип амазонки в европ. літ. традиції і про поляницю викр. билїн (II, 29—31) надр. в „Науч.-лит. Сбор. Гал. р. Мат. 1902, II, кн. 4) а Карскій про вплив литовського і лотишського язика на білоруську мову, який видно в 37 наведених автором словах[2]); Кулаковський про першого руського учителя у Сербовъ, призваного Петром Вел., Поґодін про „Слѣды архаическаго словообразованія въ слав. языкахъ“ (II, 46—7), а Філевіч про собор руських учених в р. 1848. В 3 томі уміщені витяги з рефератів Поґодіна про психольоґію нар. творчества, А. Михайлова „Къ вопросу о лит. наслѣдіи св. Кирилла и Меѳодія въ хорватскихъ глаголитическихъ миссалахъ и бревіаріяхъ“ (52—5)[3]) а Зіґель про періодізацію славянського права (друк. в збірнику Ламанского).

За те в відділї статей не маємо богато до запотованя. Найбільше місця присьвячено Гоголю (Замотинъ, Три романтич. мотива въ произведеніях Гоголя I, 28—51, Заболотскій, Гоголь в эпоху творчества I т. Мертвыхъ душъ, 52—74, Малиновскій, Знакомство Гоголя съ моимъ отцомъ, 75—91). В другім томі надруковано передовсїм справоздане Карского з XII арх. з'їзду в Харкові (с. 23-34), а далї статї І. П. Созоновича „Джемсъ Чайльдъ и его изданіе англійскихъ и шотландскихъ нар. балладъ“ (73—83) і А. Даринского „Семья у кавказскихъ горцевъ“ (113—169). Созонович дає огляд житя і діяльности Чайльда

---

[1]) Надруковано в В. У. И. 1902, кн. V.

[2]) Надруковано в Рус. Фил. Вѣст. 1903, с. 1—23: „Къ вопросу о вліяніи литовс. и латышскаго языковъ на бѣлор. нарѣчіе.

[3]) Надр. в Р. Ф. В. 1904, LI, с. 1—45.

з нагоди звісної збірки „The englisch and Scottisch pop. ballads“ (1882—1898, т. I—X) і констатує одностайність середновічної літератури. Праця Чайльда громадить величезний матеріял і не поминає і Славян, одначе тут можна дуже богато доповнити, хоч між його співробітниками стрічаємо імена Карловича, Вінера, Віноґрадова і Вольнера. Час було би, щоби і між славянськими ученими знайшов ся хто, хто би зібрав і обробив славянські баляди, принайменьше хоч так, як Böhme німецькі. Статя Даринского (була надрукована також в „Zeit. f. vrgl. Rechtswissenschaft“ Bd. XIV) звернена проти праці М. Ковалевського, „Законъ и обычай на Кавказѣ“, Москва, 1890, в якій автор доказує істноване гетеризму. Третій випуск приносить статю Заболотского про Плещеєва. *З. Кузеля.*

Česko-slovanské letopisy musejní. Sbornik věnovaný zajmům museí a archivů o Čechách, na Moravě, ve Slezku a na Slovensku. Redaktor a majitel V. Vl. Jeníček. V Časlavi 1903, зош. I—II, 1904, зош. I—III, 1905, зош. I.

Від 1903 року зачало виходити видавництво, присьвячене чеським архівам і музеям. Крім богатих звісток про стан і розвій музеїв, маємо в кождім числї статї загального змісту, як про значінє старинностий записуванє матеріялів, а деколи і розвідки на поодинокі теми. В однїй з них, що вийшла з під пера Ф. Пержінки (Fr S. Pluskal) подають ся замітки про праці з обсягу славянських старинностий чеського письменника Плюскаля, що належав до школи автохтонів і оперував усюди неімовірними здогадами та етимольоґіями. Його то праці назвав Нїдерле історичними дивоглядами в праці „Lídstvo v době předhistorické“; наш автор знає про се, одначе все таки цінить їх вартість, бо „Pluskal byl o všem co napsal pevně přesvědčen“ (с. 45) і висловляє надїю, що коли в археольоґії читатимемо як в книжцї, а люди відстануть від шовінїзму, тодї „snad i největši učenci uvěží mnohému, co P. trodil“. Можемо автора полишити при добрій надії, що і його погляди колись приймуть ся, але для нас досить занотувати, що розвідка занадто „оптимістична“.

З. К.

Národopisný Věstník èskoslovanský. Výdava společnosť národopisného musea č. sl-ého. Redakční komise Jan Jakubec, A. Kraus, J. Polívka, Прага 1906. Ročník I, Leden, 1906, с. 32.

З XI числом перестав виходити „Narodopisný sborník“, а його місце зайняла нова часопись, котрої заголовок виписано висше. Нова редакція підносить в передмові, що вже минув час виключного збираня

етноґрафічного матеріялу і що надійшла пора зібрати результати і розяснити їх критично. Сим хоче і має зайняти ся нове видавництво. Тілле кладе особливий натиск на критичну сторону, бо „je potřebí kritické revise celé národopisné práce devatenáctého věku, a je potřebí... shrnout výsledky pod zorným úhlem oněch tří směrů jimiž dnes naše národopisné studium se béře a postavit tak pevný základ k dalšímu v rozvití českého uměni a čerkého života“ (с. 3. Uvodem). В першім числї подано крім вступу огляд книжки Равхберґа про національні відносини населеня в Чехах (Der Nationale Besitzstand in Böhmen, 1905), пера Жіванского і замітку Несвадбікової про виставу крайок і народнїх вишивок в Бернї. В відділї лїтератури, на яку мабуть буде звернена більша увага, обговорено працю Günther'а про задачі етнольоґії, „Пѣсни оренбург. казаковъ“ Мякутина (1905), статя Симони про Трутовского і перший російський сьпіванник і кілька иньших чеських, польських і нїмецьких творів. Приємно вражає початок етноґрафічної бібліоґрафії за останнї роки. Відділ справоздань з етн. руху і з чеських та чужих музеїв та товариств замикає перше число нового видавництва, якому ми бажаємо як найлїпших успіхів. *З. К.*

Книги й статї обговорені в сїм томі:

А. Ефименко — Южная Русь, I—II, 1904.

H. Reich — Der Mimus. Ein litterar-entwickelungsgeschichtlicher Versuch, т. I, ч. I, 1903.

H. Rehm — Das Buch der Marionetten, 1905.

R. de Warsage – Histoire du célèbre théatre liégeois de Marionettes, 1905.

В. Святловскій — Замѣчательная эпоха древне-русской жизни, 1904.

Л. Гетцъ — Памятники Древне-Русскаго Каноническаго Права, 1905.

V. Jagić — Kirchenslawisch-böhmische Glossen saec. XI--XII, 1903.

Р. Заклинський — Поясненє одного темного місця в Слові о полку Ігоревім, 1906.

Автономныя монеты Галицкой Руси XIV и XV ст., 1905.

А. Яцимирскій — Изъ лингвистическихъ и палеографическихъ наблюденій надъ славянскими надписями румынскаго происхожденія, 1905.

Ѳ. Уманецъ — Князь Константинъ-Василій Острожскій, 1904.

Дві облоги Львова. Переяславська угода. За Миколою Костомаровом, 1905.

F. Jaworski — Obrona Lwowa 1655, 1905.

С. Рункевичъ — Архіереи петровской эпохи въ ихъ перепискѣ съ Петромъ Великимъ, I, 1906.

М. Лозинський — Гайдамаччина, 1906.

Н. Сумцовъ — Изъ украинской старины, 1905.

Z. Gloger — Encyklopedya staropolska ilustrowana, I—IV, 1900—1903.

Др. С. Томашівський — Володимир Антонович, 1906.

I. Buzek — Stosunki zawodowe i socyalne ludności w Galicyi według wyznania i narodowości, 1905.

Dr. I. Franko — Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland, 1905.

J. Polívka — Pohádkoslovné Studie, 1905.

Извѣстія историко филологическаго Института князя Безбородко въ Нѣжинѣ, 1902, 1904.

Записки Общества исторіи, филологіи и права при Имп. Варшавскомъ Университеѣ, I—III, 1901—4.

Česko-slovanské letopisy musejní, 1903—5.

Národopisný Vestnik céskoslovanský, 1906, I.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складї між иньшими отсї книжки:

	Корон
Адріяп. Аґрарний процес у Добростанах	1·—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
„ Чари на Україні	0·45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0 26
Будзиновський В. Хлопська посїлість в Галичині	2·—
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0.90
Верн М.. Біблїя, студія	0·40
„ Євангеліє, студія	0·40
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по	2·—
„ Про говор долівський	1·30
Візнер Ю. Житє ростин у морі	0·10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народнїй поезиї	0 50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0·70
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Hungarico Ruthenica	0·20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0·55
„ Угроруські духовні вірші	2 50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II і III, вид. 2, по	7·50
„ т. IV—V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Люстрації королївщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси ч. I, до пол. XI в.	2·00
„ Розвідки й материяли до історії України-Руси, II—V	12·00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельнищина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королївщині XVI в.	0 50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання староруської етноґрафії	0 50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0 50
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1 00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Лїтературно суспільні партії в Галичині	1·80
„ Козаки	0·30
Еґан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщині	0·26
Енґельс Ф. Людвік Фаєрбах	0 50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1·50
Етноґрафічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3·— кор., т. V, VI і XIII—XV по 4·00 кор., т. XI	6·00

Корон

Єфремов С. Національне питанє в Норвеґії . . . . 0·30

Жерела до історії України-Руси, т. І. — Люстрації королївщин в землях Галицькій і Перемишльській . . . . 4·00

„ т. II: Люстрації королївщин в землях Перемишльській і Сяноцькій 4·00

„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській . . 5·00

„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9 . . . . 4·00

„ т. V: теж — з р. 1649—51 . . . . 4·00

„ т. VII: — Люстрація королївщин з р. 1570 . . . . . . 4·00

Житє і Слово, вістник лїтератури історії і фолькльору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по . . . . 5·00

Заклиньский Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати? . . 0·40

Заневич — Знесене панщини в Галичинї . . . . 1·00

Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXX по 3·00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплети I—XX по 48·00, I—L по . 120·00

Збірник фільольоґічної секциї т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на ліпшім папері 4·00, в оправі . . 5·00

„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, на ліпшім папері . . . . 4·00

„ т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. II. 3·00, на ліпшім папері . 4·00

„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський 4·00

„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський . . 5·00

„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева . . . . 4·00

„ т. VIII—IX: Кореспонденция Якова Головацького в лїтах 1850—1862 7·00

Збірник історично-фільософічної секциї т. I—IV розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський)

т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX віку . . . . 4·00

„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4·50, на ліпшім папері . . . . 5·50

„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V . 7·50

Збірник математично-природописно-лікарської секциї, т. I, II, III і IX по 3·—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2·00

„Зоря“, письмо лїтературно-наукове, р. II і V по 6·00, р. VI і IX по 10·00

„ „ лїтерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по . . . . 12·00

Руська історична бібліотека:

т. I. С. Качала — Коротка істория Руси . . . . . . 2·40

т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статї . . 4·00

т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий период України-Руси . 6·80

т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шарапевич — Гал. Русь . 3·00

т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Историия вел. кн. литовського . . . . 3·20

т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. . . . . 3·20

т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв. . . . . 2·00

IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький . . . . 12·80

XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю Хмельницького . . . . 3·20

XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна . . . . 8·40

XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинцї, В. Антонович. Останнї часи козаччини на Правобережі . . . 6·60

XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в . 3·60

XX. Шульгин — Начерк Колїївщини . . . . 3·00

XXI і XXII. Розвідки про селяньство на Україні-Руси в XV—XVIII ст. . . . . 5·00

XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство . . . . 5·00